

Athanasiana

30

ISSN 1219-9915

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITUDOMÁNYI FŐISKOLA

INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

30

NYÍREGYHÁZA

2009

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	7
Gánicz Endre: A tékozlóbb fiú története	9
Ivancsó István: Kispapi asszisztálás a magyar görög katolikus egyházban – Forrásbemutató	21
Nagy Edit: A burnout-szindróma	59
Végheő Tamás: „...melioem vivendi ordinem introducere...” Egy görög katolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei Magyarországon a felekezetszerveződés korában: hat isme- retlen De Camillis-lel tanulságai	85
Terdik Szilveszter: Újabb eredmények a Munkácsi Egyházmegye művészetének föltérképezésében	119
Nyirán János: A diakónus szerepe a Szent Liturgián, különös te- kintettel a Krucsay Mihálynak tulajdonított fordítás alapján	151

SUMMARI

Endre Gánicz: Il figlio più prodigo	169
István Ivancsó: L’assistenza dei chierici nella Chiesa ungherese greco-cattolica – Una presentazione di fonte	169
Edit Nagy: The burnout-syndrome	171
Tamás Végheő: „...melioem vivendi ordinem introducere...” Compiti e prospettive particolari di un vescovo greco-cat- tolico in Ungheria nell’epoca della confessionalizzazione: sei lettere inedite di Giovanni Giuseppe De Camillis	171
Szilveszter Terdik: New results of the research into the Arts of the Diocese of Munkács	172
János Nyirán: Il ruolo del diacono durante la Divina Liturgia, soprattutto nella traduzione attribuita a Mihály Krucsay – I. Liturgia della Parola	172

KÖZLEMÉNYEK

Ivancsó István: Megemlékezés Antiochiai Szent Ignácról	175
--	-----

Tartalom

Puskás Bernadett: A Klokocsói kegykép másolatai	181
Obbágy László: Egerek és emberek	191

KRÓNIKA

Dohanics János (1983-1979) emlékére	201
Amerikai konferencia	202
Véradás	203
Patrisztikus ülés	203
Egyháztörténeti konferencia Szepesváralján	204
Bacsinszky-konferencia	204
X. Liturgikus Szimpozium	206
Vincze Krisztián doktorátusa	207

KITEKINTÉS

Zenit: Fények és árnyékok között: a Görögországi katolikus egyház	209
Zenit: bizánci rítusú katolikusok görögországban	215
Zenit: Ukrajnában visszaadtak egy templomot a katolikusoknak	221
Magyar Kurír: A pápa fogadta Hilarion orosz ortodox érseket	223
Zenit: Keleti katolikus pátriárkák a pápánál	225
Zenit: A bulgár ortodoxok akarják a katolikusokkal az egységet	229
Zenit: Az örmény katolikus egyház	231
Zenit: A romániai görög katolikus egyház	233
Zenit: Az albán ortodox egyház vezetője a Vatikánban	237
Ivancsó István: A Nemzetközi Teológiai Bizottság 2009-es plenáris ülése	239

PAPI ARCKÉPCSARNOKUNK

Jaczkovics Mihály	245
KÖNYVISMERTETÉSEK	253
RECENSIONES	269
Gánicz Endre: Keleti egyházi bibliográfia magyar nyelven 2008-2009	279

BEVEZETÉS

Folyóiratunk életében újabb határállomáshoz érkeztünk: a harmincadik számát tarthatja kezében az Olvasó. Ez jubileumi megemlékezésre adhatna alkalmat. De nem tettük ezt sem a tizedik, sem a huszadik, de még a huszonötödik számunk megjelenésekor sem, hiszen nem ünnepelni, hanem szolgálni akarunk. Ahhoz pedig jobban illik a csend.

Így most is érdemesebb bensőleg ünnepelni. Igen, ünnepelni az isteni gondviselést és az emberi munkálkodást. Annak együttesét. A Gondviselés segített tizenöt éve elindítani a folyóiratunkat, s eddig mindvégig mellettünk állt. De ugyancsak kellett hozzá az emberi munkálkodás is, hiszen anélkül sehol nem tartanánk. Így viszont kisebb-nagyobb döccenésekkel, de haladtunk előre. Eredeti célkitűzésünknek megfelelően: elsősorban a Hittudományi Főiskolánk tanárainak biztosítottunk publikációs lehetőséget, nem zárva ki azonban azt sem, hogy más szerzők is megjelenhessenek írásaikkal a lapokon. Természetesen, vigyáznunk kellett arra, hogy a hangsúly ne tolódjon el.

Így van ez a jelen „ünnepi” számban is. *Gánicz Endre* biblikus tanárunk a Nagyböjt kezdete előtt aktuális perikópát, a tékozló fiú példabeszédét dolgozza fel, kérdésként megfogalmazva, hogy vajon ki a tékozlóbb fiú. *Ivancsó István* liturgikus forrásbemutatót végez: egy újabb dokumentummal kapcsolatban mutat rá, hogy a kispapok asszisztálása rendszeres és püspökileg jóváhagyott volt a magyar görög katolikus egyházunkban. *Nagy Edit* „külsősként” hoz érdekes témát (melyről előadóként is szólt), mégpedig a kiégés szindrómáját. *Véghseő Tamás* ismét forrásokat mutat be, hat ismeretlen De Camillis-levél tanulságait leszűrve. *Terdik Szilveszter* munkája is hasonló az előzőhöz, hiszen ő is forrásokra támaszkodva ad egy újabb szeletet a Munkácsi Egyházmegye művészetéről. *Nyirán János* pedig a diakónus szerepéről tárgyal a legelső liturgia-fordításunk alapján. Legalább egy helyen kötődik a kispapi asszisztáláshoz is (bár erre nem reflektál, csak érdekességgént említi), mégpedig azzal a ténnyel, hogy az apostoli szakaszt az egyik „diakónus” olvassa fel. – A tanulmányoknak idegen nyelvű összefoglalói is megtalálhatók egy csokorba gyűjtve.

A *Közlemények* rovat három írást tartalmaz: az első egy megemlékező összeállítás Antióchiai Szent Ignácról, a Főiskolán tartott patrisztikus összejövetel kapcsán, *Ivancsó István* tollából. A második *Puskás Bernadett* írása a Klokocsói kegykép másolatairól. A harmadik pedig *Obbágy László* katechetikai jellegű összeállítása.

Természetesen, ebben a számban is jelen van a tudományos életünkhez, illetve Főiskolánk életéhez kötődő legfontosabb eseményeket összefoglaló és bemutató *Krónika* rovat is.

A *Kitekintés* című rovat pedig szokásos módon a keleti egyházak, illetve a Vatikán néhány fontos eseményét tárja az olvasó elé.

A *Papi arcképcsarnokunk* most egy jubileumhoz kötődik: Jaczkovics Mihály életútját mutatja be, aki az első püspöki helynökként a debreceni bombamerénylet áldozata lett 1914-ben.

A könyvismertetéseknek ebben a számban szintén jelen van az idegen nyelvű változata is.

Végül, a megszokott módon a keleti egyházi bibliográfia zárja a kötetet, melyet *Gáncz Endre* állított össze.

Folyóiratunk harmincadik számával – illetve az ezt felölelő tizenöt esztendővel – kapcsolatban a Gondviselés és az emberi munka egybekapcsolódását tapasztalva mélyül bennünk a felelősség. A továbbiakban is igyekeznünk kell minden szemeszter végén megjelentetni a folyóiratot, s egyre jobban törekednünk kell teljesíteni az eredeti célkitűzést: a bizánci egyház, illetve a magyar görög katolikus egyház területéről és teológiájából tudjunk adni az érdeklődőknek.

Segítsen bennünket a mi Istenünk, és adjon bőséges szellemi-lelki hasznot az Olvasóknak!

Nyíregyházán, 2009 Karácsonyán

I.I.

GÁNICZ ENDRE

A TÉKOZLÓBB FIÚ TÖRTÉNETE

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. A fiatalabb fiú; 3. Az apa; 4. Az idősebb fiú; 5. Összefoglalás.

1. Bevezetés

A Szentírás-kiadások többségének Lk 15,11-32 szakaszára vonatkozó alcímével szemben ennek a tanulmánynak a címe egy középfokú jelzõt tartalmaz, ami nem a kisebb fiú erkölcsi megítélését cáfolja, hanem fel szeretné hívni a figyelmet a teljes evangéliumi példabeszéd együttes vizsgálatára. Sokszor elfelejtkezünk ugyanis arról, hogy az irgalmas atyának nemcsak egy gyermeke volt, hanem kettõ; egy idősebb is, akivel szembesülésünk és azonosulásunk sokkal nehezebb, mint a fiatalabb testvérrel. Az egész példabeszéd abba az irányba mutat, hogy a példabeszéd elején fõszerepet játszó tékozló fiú személye összehasonlítási alapot szolgáltat az idősebb testvér személyének megértéséhez.

2. A fiatalabb fiú

A Lk 15,11-gyel kezdõdõ versek témájukban szorosan kötõdnek az elõzõ két példabeszédhez:¹ mindegyikben jelen van az elvesztés- illetve az érték újbóli visszanyerése feletti öröm motívuma. A 11. vers rögzíti – a görög nyelvtan szerint alanyesettel kezdõdõ példabeszédként² – az alaphelyzetet: „Egy embernek volt két fia”. Lukács evangéliuma az evangéliumok között egyedülként mutatja be az idősebb fiú fiatalabbal szembeni alulmaradásának motívumát, amely az Ószövetségben több-

¹ Az elveszett bárányról szóló példabeszédrõl (15,1-7) és az elveszett drachmáról szóló példabeszédrõl (15,8-10) van szó.

² A görög szöveg nyers fordításban: „Egy ember birtokolt két fiút”. Az „ember” alany esetben áll, szemben az Isten országát részes esettel kezdõ példabeszédekkel, ahol a mennyek országa hasonló valamihez.

szőr is elfordul: pl. Ézsau és Jákob történetében (Ter 25,27-34; 27,1-36) vagy a fiatalabbik testvér győzelmét az idősebbekkel szemben: József és testvérei történetében (vö. Ter 37,1-50,26).³ A Mt 21,28-32-ben található, két fiúról szóló példabeszéd – ami nem áll szoros párhuzamban Lk 15. fejezetének vizsgált példabeszédével – megerősíti azt a véleményt, hogy Lk-nál az idősebb fiú nem későbbi kiegészítés eredménye, mivel Jézus igehirdetésének azt a sajátosságát tanúsítja, hogy olykor ellentétpárokat állít – válaszút gyanánt – hallgatói elé.

A 12. versben a végig névtelenségbe burkolózó személyek fontos tulajdonsága kerül előtérbe, és ezzel azonosításuk jegyévé válik: a két testvér korának egymáshoz való viszonyítása. A fiatalabb kezdi el a párbeszédet, ami a beszéd szintjén monológ marad, hiszen az apa nem szavakkal, hanem tettekkel válaszol. Az örökség kikérése a mi kultúránkban megdöbbentőnek hat, hiszen az örökség kérdése csak a másik ember halálának bekövetkeztekor állhat fenn. Jézus korában azonban ez megszokott gyakorlat volt: az idősebb fiú kapta meg az ingóság nagyobb részét valamint az ingatlant, a földet, hogy – az elaprózódás elkerülésével – eltarthassa a későbbiekben saját családját, míg a kisebbik fiúgyermek csak az ingóság egyharmadát kapta.⁴ Mivel földterülethez nem jutott, ezért idegen országban kellett az atyai örökség neki kijáró része segítségével szerencsét próbálnia, hogy bátyjához hasonlóan ő is fenn tudja tartani később a családját. Az „Apám” megszólítás a fiatalabb fiú részéről a példabeszéd egészében végig megmarad, ám a hozzá fűzött mondatok következtében eltérő értelmet mutatnak. Itt a megszólítás a születés és származás jogán követelt vagyon igényével kapcsolatban hangzik el. A 12. vers utolsó része nem írja le az apa sem külső, sem belső reakcióját, érzéseit, csupán tárgyilagosan említi meg a vagyon szétosztását.

A 13. vers időmeghatározása („nem sokkal ezután”) jelzi, hogy amit a fiatalabb fiú már az örökség kikérése előtt eltervezett, azt hamar meg is akarja valósítani. A narratív rész kiemeli az eltávolodást illetve az atyai örökség eltékozlását. Ha a fiú úgy gondolta egy ideig, hogy az atyai háztól való távolság már elégséges önállóságot, függetlenséget biztosít számára, akkor még tévedett, mert ez a függetlenség csak a tékozlás után következett be: ekkor már az apja által megszerzett vagyon sem jelentett

³ Vö. THORDAY, A. (szerk.), *Jeromos Bibliakommentár II. Az Újszövetség könyveinek magyarázata*, Budapest 2003, 208.

⁴ Vö. *Jubileumi Kommentár A Szentírás magyarázata III. kötet Az Újszövetség könyveinek magyarázata Mértékek, táblázatok, térképek*, Budapest 1995, 89.

számára kapcsolatot a szülői házzal. A léha élet pontosítása a 30. versben történik, amikor az idősebb fiú az apa szemére veti a fiatalabb tékozását: „parázna nőkre költötte...”. Összességében a fiatalabb nem azzal vétett az apja ellen, hogy kikérte az örökséget, hanem azzal, hogy az hiúsult meg a fiú mentalitása miatt, amit annak az örökségnek biztosítania kellett volna.

A 14. vers az elsődleges fizikai következményt írja le ellentét formájában: a pazarlás után nélkülözni kezdett. A „nagy éhínség támadt azon a vidéken” mondatrész valószínűleg nem egy természeti jelenség leírása, hanem egy megváltozott életkörülmény bemutatása a fiatalabb fiú szempontjából, aki bűne elkövetése után az első emberpárhoz vagy Káinhoz hasonlóan tapasztalja meg azt, hogy minden egyes bűnnek megvan magában a bűnben hordozott következménye.⁵

A 15. vers a további következményeket tartalmazza: a fiú egy pogány gazdához szegődött és disznópásztor lett. Jézus hallgatósága jól megérthette ebből, hogy a tékozló fiú nagyon mélyre süllyedt, hiszen egy nem zsidó, tehát pogány ember szolgálatába állt, ráadásul a zsidók szemében tisztátalannak számító sertéseket kellett őriznie. Ez tovább fokozza bűnösségét: tisztátalan állattal került kapcsolatba.

A 16. vers helyzetének mélypontját közli: „Szeretett volna jóllakni a disznók eledeléből, de még abból sem adtak neki”. Az a fiú, aki apjához a példabeszéd elején így szólt „Apám! Add ki nekem az örökség rám eső részét!”, most azt tapasztalja az atyai háztól távol, hogy senki nem ad neki még a tisztátalan állat eledeléből sem. Így életének két ellentétes pontján hangzik el az „adni” ige. Az eltávolodást az egész embert érintő módon és mélységben itt tapasztalja meg. Ebben a versben a szövegtanúk külső jegyei alapján, tehát a korábban keletkezett szövegtanúkra támaszkodva a „cortasqh/nai evk” olvasatot tekintjük eredetinek és nem a „cortasqh/nai avpo,” változatot. Itt jelentés szempontjából nem találunk akkora eltérést, mint pl. az alexandriai kódex esetében, amely a „cortasqh/nai evk” olvasat helyett „gemi,sai th.n koili,an au`tou” („megtölteni a gyomrát” = jóllakni) szövegváltozatot hoz. A washingtoni kódex ötvözi a kettőt a következő formában: „gemi,sai th.n koili,an kai. cortasqh/nai” („megtölteni a gyomrot és kielégíttetni”).⁶

⁵ Vö. Ter 3,17-19; 4,12

⁶ Vö. METZGER, B., *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, Stuttgart 1994, 139.

A 17. vers tartalma fordulópontot jelent, sokan megtérésként értékelik. Valójában a „magába szállt” kifejezés azt az állapotot jelöli, amikor valaki felébred az álomból és tisztában van a dolgokkal. Ehhez szorosan kapcsolódhat a bűnbánat, a megtérés, de nem azonos vele.⁷ A fiú hazatérésének elsődleges motívuma nem a bűnbánat, hanem a korgó gyomor, az éhhaláltól való menekülés, egyszóval az életösztön. Ez az, ami kiindulópontot jelent ahhoz, hogy meglássa valós helyzetét élete eddig elkövetett eseményeinek tükrében. A fiú, aki eltékozolta az atyai örökséget és ezzel a lehetőséget, szolgának szegődött és most, bár apának nevezi az atyját, már nem követelőzve, hanem kéréssel akar hozzá fordulni.

A 18-19. versek azt a konkrét szöveget tartalmazzák, amellyel a fiú atyjához akar fordulni. Ehhez azonban az is szükséges, hogy megtegye az első lépést, fel kell kelnie, mind fizikailag, mind erkölcsileg ahhoz, hogy aztán az apja elé járulhasson és elmondhassa neki mindazt, amit eltervezett. „Vétkeztem az ég ellen és teellened!” Minden egyes emberek ellen elkövetett bűn egyben az Isten elleni véték is, hiszen nem lehet a láthatatlan Istent szeretni anélkül, hogy nem szeretjük azokat az embereket, akiket látunk.⁸ A fiú szavai megegyeznek a bűnös fáraó szavaival, aki nem engedelmeskedett az Isten parancsának.⁹ Itt döbrent rá a fiú, hogy a maga önző boldogság-keresésében odáig jutott, hogy szerencsétlen bűnösnek érzi magát. Érti és tudja azt, hogy nem tarthat igényt a teljes jogú családtagként való visszatérésre, ezért önként lealacsonyítja magát: a szolga helyére, az utolsó helyre áhítozik, ami azonban még így is biztosítaná számára a jelenlegi helyzetéhez képest a jólétet: „Apámnak hány bérese bővelkedik kenyérben...” Úgy látszik azonban, hogy ez a fiú sem ismeri jól az apját! A fiatalabb fiú bűnbánatra való eljutásában világosan tükröződik az ember-mivolta: testi határai segítik hozzá ahhoz, hogy reális helyzetfelismerésre jusson. A korgó gyomor, az éhezés és ezzel együtt az életösztön a kiindulópontja annak, hogy addigi látásmódját egy objektív állásponttal fel tudja cserélni, amely megvilágítja számára valós aktuális és múltbeli helyzetét. Kulcsfontosságú ez a mozzanat a történetben, hiszen az atyai háztól való eltávolodás itt ér véget, ezt követően a közeledése lesz a főszerep.

⁷ Vö. Da SPINETOLI, O., *Lukács a szegénység evangéliuma*, Szeged 1996, 504.

⁸ Vö. 1Ján 4,20

⁹ Vö. Kiv 10,16

Jézus mindegyik példabeszédében – mint az Isten Országá hirdetésének eszközében – állandóan jelen van a választás lehetősége. A példabeszéd az elidegenítésen keresztül adja meg az objektív, reális látásmódot minden azzal kapcsolatba kerülő ember számára, amely lehetőséggé és szabadon vállalt karakterüvé válhat. Erkölcsi imperatívuszok helyett Jézus Krisztus a megtérés, a visszatérés és az Atyához való visszafordulás lehetőségét kínálja fel. Így Nála – előítéletek nélkül – mindig megjelenik az ember egyik legnagyobb, a teremteskor Istentől kapott ajándéka, a szabadság, a szabad döntés ajándéka. A jézusi példabeszédben nem ez az első döntés, amelyet a fiú meghozott, hiszen jelenlegi állapotát is egy előző döntésének köszönhet. De az első, nem az anyagiak, hanem az atyjával való szeretetkapcsolatának megsértése miatt rossznak, tévesnek nevezhető döntés után él azzal a lehetőséggel, amelyet megváltozott életkörülményei folytán az objektív látásmód biztosít számára. A 19. versben megfogalmazott gondolat („már nem vagyok méltó...”) hünen tükrözi ezt a felismerést. Ennek a példabeszédnek az olvasója vagy hallgatója éppen ebben a pillanatban jut el az egyik lehetőséghez, hogy a tékozló, fiatalabb fiúval azonosítsa magát. Felismerve objektív módon a kisebb fiú eltévelyedését, a valódi tékozlást, látva annak visszafordulását, juthatunk el az első azonosulásra. Ekkor a méltatlanság érzése a legmélyebbről indul az Atya felé, együtt a tékozló fiúval.

A példabeszéd első részében a 17. verstől kezdődő, atyjához való fordulást, azaz a megtérés folyamatát a 20. vers zárja le, hiszen a gondolatok szintjén történő helyzetrendezést követően a konkrét tettekre váltás, a gyakorlati oldal következik. Az „ekkor magába szállt” eredeti görög szövege („eivj e`auto.n de. evlqw.n”) azt sugallja, hogy ez a fajta látásmód az, amely valódi ember-voltához hozzátartozik, értve ezalatt a világban elfoglalt helyzetének helyes látásmódját, annak minden relációjában. Az olvasó vagy hallgató bátorítást nyer arra, hogy életének bizonyos pillanataiban megszerzett új látásmódját és döntését ténylegesen tettekre is váltsa, ahogyan a tékozló fiú teszi. „Föl is kerekedett, és elment apjához.” Ez elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy az apa a végén elmondhassa: „meghalt és feltámadt, elveszett, és megtaláltatott”. Szent Jakab katolikus levele is ezt tartalmazza a hitre vonatkozóan,¹⁰ amelyet e szerint nem elég „belül”, önmagunkban megélnünk, hanem „külső” jeleinek is meg kell nyilvánulnia a hétköznapiokban.

¹⁰ Vö. Jak 2,14-26

3. Az apa

A 20. vers további mondatrészei már az eddig még szótlannul cselekvő, de ebben az állapotában is beszédes Atyának a személyére is koncentrálnak.¹¹ A tékozló fiú példabeszéde itt az irgalmas Atya példabeszédévé válik, amelyben épp az előzmények segítik hozzá az olvasót a következő versek igazi megértéséhez.

Bár az atyának az örökség kiadása során megélt érzelmeit a példabeszéd nem mutatja be, a 20. vers első két atyára vonatkozó ígéje egyértelművé teszi a helyzetet: az atya szeretet-kapcsolata a fiatalabb fiával nem szűnt meg azzal, hogy az eltávolodott. Az a tény, hogy a fiú még messze volt és az atya már meglátta, a várakozás jele, amely rögtön társul az irgalommal, könyörülettel.¹² Az eddig várakozó állásponton levő olvasó vagy hallgató most már biztos lehet a történet folytatásában: ez az apa nem büntetni akarja hazatérő gyermekét, hanem szánalommal és örömmel fogadja vissza. Jézus Krisztus sohasem a bűnöst ítélte el, hanem mindig az elkövetett bűnt. A büntetés is már magában a bűnben jelen volt, hiszen az atya szeretetének a nélkülözése a fiúi létmód nélkülözésének fájdalmas megélését jelentette a fiatalabb fiú számára, különösen az örökség eltékozlása után. Az atya nem azonos a vagyonnal, de a tisztán látáshoz elengedhetetlenül szükséges a szeretetkapcsolatot akadályozó tényezők elhárulása.

Még világosabbá válik a helyzet akkor, amikor az atya további tettei is bemutatásra kerülnek: „Eléje sietett, a nyakába borult és megcsókolta”.¹³ Az atyának a fiú megszólalásáig felsorolt, szeretetet kifejező tetteit – a magyar fordítással szemben – a görög szöveg egyetlen mondatba sűrítve írja le a 20. versben, ami azt a többletet nyújtja az elbeszélésben, hogy az Atya tettei természetes folyamatossággal, gyors egymásutániságban, szinte ösztönszerűen következnek be. Az atya nem játssza meg magát, hanem tényleg spontán reakcióból, igazi énjét mutatja be. Azt a krisztusi magatartást láthatjuk itt az atya jellemének bemutatásában, amely teljesen eltér a farizeusok nevének mai jelentésétől.

¹¹ Mind a modern biblia-fordítások többsége, mind a Nestle-Aland által kiadott szövegkritikai kiadás is jelzi a 20. versen belül az új alegység kezdetét.

¹² Ezt az ígét Jézus Krisztusra vonatkoztatva többször is megtalálhatjuk: pl. Mt 9,36; 14,14.

¹³ Lk 15,20c

Az irgalom első fizikai jele az volt, hogy fia elé futott. Abban a korban a tekintélyes zsidó emberek nem futottak, hanem méltóságteljesen, nyugodtan jártak; lépéseik is azt sugallták, hogy az Istennel való rendezett kapcsolatuk következtében nyugodtan, tiszteletet parancsoló módon élnek. Az atya azonban nem bírja magába fojtani örömét fia hazatérése miatt, és – bár sokak szemében nevetségessé válik – feladja méltóságát és fia elé fut. A szeretet és az egyenrangúság kifejezését láthatjuk meg abban, hogy a fia nyakába borult és megesókolta. Az olvasót és hallgatót már eddig is annyi pozitív benyomás érte, hogy az eddig hezitáló ember elvállalja bűnösségét, hiszen az atyai szeretet-megnyilvánulások minden kételyt eloszlatnak: nincs olyan bűnös, akit ez az atya ne fogadna vissza.

A történet nem írja le, hogy a fiú az eddigi atyai gesztusokból nyert-e bátorítást a további folytatáshoz vagy csak a korábban eltervezett módon járt el, mindenestre a gesztusok szintjéről ismét ő az, aki a beszéd szintjére lép. A 21. vers a 18. vers ismétlésének indul, azzal a nem jelentéktelen különbséggel, hogy hiányzik az atya felé forduláskor kigondolt mondat vége: „csak béreseid közé fogadj be engem”. Ezt a hiányt a B D 700 *al* szövegeinek másolói a 19. vers szövegéhez igazították.¹⁴ A megértett objektív helyzet újabb fizikai megvalósulását figyelhetjük itt meg, amikor a gondolat, az elhatározás – jelen esetben – szavak szintjén válik tetté. Ezt a megcsonkított mondatot már nem (vagy nem csak) a korgó gyomor okozza, hanem tagadhatatlan módon a most megtapasztalt, korábban félreismert atyai szeretet jelei is.

A 22. vers nyújt magyarázatot arra vonatkozóan, hogy miért nem hangzik el teljes egészében a korábban kigondolt, bűnbánatot is magába foglaló mondat. A „*tacu*,” („gyorsan” jelentésű) módhatározó, bár már az atyai szeretet-gesztusok további sorára vonatkozik, mindenképpen elárulja azt is, hogy az atyai megbocsátás és szeretet volt az, amely nem hagyta végig elmondani a fiú bűnbánatának, valós helyzete megvallásának teljes szövegét. Nem a fiú gondolta meg magát, hanem az atya lépett közbe. A fiú eleget tett lelkiismeretének, mert el akart mondani mindent, ugyanakkor az atyának már a fia jelenléte, visszatérése is elég beszédes volt. Az újabb gesztusok mind az eddig látott irányba mutatnak: a legdrágább ruha¹⁵ a megbecsülés jele, a gyűrű pedig a teljha-

¹⁴ Vö. METZGER, *op. cit.*, 139.

¹⁵ Távoli párhuzamot lehet felfedezni a királyi mennyegzőn mennyegzői ruha nélkül jelenlévő ember történetéből ismert ruhával, amelyet a házigazda biztosított a meghívottaknak, itt is nagy ünnepről van szó. Vö. Mt 22,1-14.

talomé, a saru pedig a szabad ember sajátja volt.¹⁶ Az atya azonban nem csak felöltözteti gyermekét, hanem a különleges alkalmakra tartogatott hizlalt borjú levágásával is örömét fejezi ki. Ezt az állatot nem a szürke hétköznapiakra, hanem kiemelkedő alkalmakra tartogatták, ami a bőség és bővelkedés fogalomkörében az öröm tárgyi megjelenítésében játszott szerepet. Az „együnk és vigadjunk” tehát kölcsönösen áthatja egymást, különösen annak fényében, hogy az atyai szeretetbe visszatért fiú élete mélypontján még a disznók eledeléből sem részesülhetett, ami nem a vígsággal, hanem az elmúlás gondolatával társult.

Az öröm okát az atya 24. versben leírt szavai fejtik ki: „mert ez a fiam meghalt, és föltámadt, elveszett, és megtaláltatott”. A példabeszédbeli első megszólalásakor – amelyet nem a fiatalabb fiához, hanem a szolgálkhoz intézett – az atya tanúságot tesz helyzetfelismeréséről: akiről már kénytelen volt lemondani – bár állandóan visszavárta – visszatért az atyai házhoz; akiről úgy gondolta, hogy sosem találja meg a helyes utat, végül mégis célba ért. A szeretethez való visszatérés az igazi öröm forrása.

5. Az idősebb fiú

Általában a tékozló fiú története címmel illetett jézusi példabeszéd ezen a ponton – azaz a 24. versnél, annak ellenére, hogy valójában még nem ért véget – sokak számára lezárul. Részben jogosan, hiszen a fiatalabb fiú visszatért, beismerte bűnét, az atya pedig irgalmasan visszafogadta. A 25-32. vers szakasza azonban Jézus szándéka szerint a másik testvéren keresztül egy olyan magatartásmód bemutatását célozza meg, amely sokkal nehezebben javítható ki, ha az ember nem tudja objektíven szemlélni a kialakult helyzetet. Nem mellékesek ezek a versek az atya további bemutatása szempontjából sem, hiszen tovább erősíti azt az álláspontot, hogy az atya mindkét fiát egyformán szereti, mindkettőhöz egyformán irgalmas: a lehetőség mindkettejük számára adott.

A 25. vers – amely a példabeszéden belül a harmadik példabeszéd vagy rész kezdeteként is felfogható – az előzetesen bemutatott események idejére vonatkozóan úgy mutatja be az idősebb fiút, mint aki az atyai házon kívül, a mezőn dolgozik. Két dolog rögtön megragadja a

¹⁶ Vö. TARJÁNYI, B., *Evangelium-magyarázatok II. rész Peldabeszédek*, Budapest 2000, 54-55.

hallgató és az olvasó figyelmét: egyrészt ez a fiú sincs az atyai házban (jelenleg fizikailag, de amúgy lelkileg sem) és hazafelé tart, de nem az apjához, hanem hazafelé, szemben az öccsével, aki így gondolkodott: „Fölkelek, elmegyek apámhoz...”¹⁷ Másrészt az is megragadja az olvasó figyelmét, hogy az idősebb fiú a mezőn volt, azon a birtokon dolgozott, amely – mint elsőszülött fiút – őt illette meg örökség gyanánt. Rögtön az látszik, hogy ebben is ellentétben állva öccsével – szorgos ember, aki tudja, hogy övé lesz ez a földterület, amelynek segítségével és szorgos munkája által családját el tudja tartani. A fiatalabb fiúhoz hasonlóan az idősebb sem fiúként viselkedik, hanem inkább béresként és szolgaként.¹⁸ A hazatérő fiú a zeneszó és a tánc hangja révén szerez tudomást arról, hogy valami rendkívüli történt odahaza, az ő távollétében. Ez – mint a ház jövőbeli urának – természetesen felkelti az érdeklődését.

A következő, 26. vers közvetett módon írja le azt az érdeklődést, amikor egy szolgát magához hívott és meg akarta tudni a valós helyzetet. Az az apró részlet is, hogy odahívta magához („proskalesa,menoj”) a szolgát szintén annak a jele, hogy ismeri reális helyzetét a házban: ő már most is parancsol az atyai házhoz tartozó szolgáknak, atyja halála után pedig teljhatalmú úrrá válik felettük. Az idősebb fiú abban is hasonlít az öccséhez, hogy ő kezdeményezi a beszédet, de rögtön eltér abban, hogy nem az atyjával, hanem egy szolgálival szemben történik meg ez.

A szolga válasza a 27. versben az atya szemszögéből adott válaszként fogható fel, hiszen a 32. vershez hasonlóan „öcséd”-nek nevezi a fiatalabb fiút és nem az atya fiának, ahogyan azt az idősebb fiú teszi a 30. vers leírása szerint. A szolga objektív közlése tartalmazza a zeneszó és a tánc hangjának az okát is.

Eddig a pontig még nem beszélhetünk az idősebb fiú valódi helyzetmegértéséről vagy felismeréséről, hiszen nem az örömet megélt atyától kapja az információt, hanem egy szolgáltól.

A következő, 28. vers a szorgos fiú reakcióját írja le: magatartása gyökeresen szembehelyezkedik az atyjáéval: nem a szeretetközösség létrejöttét akarja, hanem ki akar maradni abból. Haragjának forrása a 29. versben olvasható, abban a párbeszédben, amelyet az atyjával folytat.

Az idősebb fiú haragja és szeretetlensége az oka annak, hogy

¹⁷ Vö. Lk 15,18a

¹⁸ Vö. MEYNET, R., *Il vangelo secondo Luca Analisi retorica*, Bologna 2003, 596-597.

ezen a ponton ismét megnyilvánul az atya minden gyermeke iránt meglévő szeretete: ugyanúgy kimegy ezen hazatérő gyermeke elé is, mint ahogyan azt a fiatalabb fiú esetében is tette. Szeretetének további jele az, hogy kérleli. Nem parancsol, hanem lehetőséget ad arra, hogy az idősebb fia megváltoztathassa véleményét, hozzáállását és maga is részesévé váljon annak az örömnak, ami őt betölti.

A 29. vers elején található rövid de. „azonban” szócska – már a kifejtés előtt – arra utal, hogy ez az atyai kérlelés nem éri el célját. Ez a vers a 25. versben egyes szám harmadik személyben elkezdett bemutatás folytatásának tűnik egyes szám első személyben, ám itt többről van szó. A szolgálat és az atyai parancsok megtartásának emberi igazságosság szerinti megítélése alapján veti atyja szemére az idősebb fiú a tárgyi összehasonlítást: az örökséget parázna nőkre eltékozló fiú visszatérve nagyobb becsben részesül, mint a mindig hűséges, atyai vagyont és parancsot mindig megőrző testvér. Az ellentétet növeli, hogy a fiatalabb fiú hazaérkezése után levágott hizlalt borjúval szemben az idősebb fiú esetében csupán egy kecske szerepel. További ellentét, hogy az idősebb fiú barátait említi, akik valószínűleg nem csak a pénzéért barátai, mint a fiatalabb fiú esetében.

Az idősebb testvér fiatalabbal való közösségének tagadását a rá való utalás módjában is megfigyelhetjük: „a te fiad”. Nem testvérenek nevezi, mert ezzel máris kapcsolatban, közösségben állna vele. Haragja azonban végső soron nem testvéreire irányul, hanem atyjával szemben áll fenn: „De amikor megjött ez a te fiad, aki a vagyonodat parázna nőkre költötte, levágattad neki a hizlalt borjút”. Ebben a mondatban megtalálható azoknak az embereknek minden keserősége, akik úgy gondolják, hogy az emberek megítélésének – az Isten irgalma nélkül – csupán az emberi igazságosság alapján kell megtörténnie. Arról a méltatlankodásról van tehát szó, amely a saját igaznak tartott voltra való tekintettel másokat – objektív módon szemlélve: eltérő életúttal rendelkezőket – kizár az igazzá válás lehetőségéből. Jézus elsődleges megszólítottai az idősebb fiú személyében valószínűleg a farizeusok voltak.¹⁹

A kisebb fiúval szemben az idősebb nem bizalommal és szeretettel közeledik és beszél atyjához, hanem a harag, a sértődöttség és az emberi igazságérzet sértődöttségével: az újonnan létrejött helyzetet kifogásolja. Látszólag az örömet biztosító hizlalt borjú a sértődés tárgya,

¹⁹ Vö. *Jubileumi Kommentár*, 89.

valójában azonban az atyai gondolkodásmód nem tetszik az idősebb fiúnak, mivel az nem egyezik meg övével, sem eddigi életével. Jézus a szőlőmunkásokról szóló példabeszédében is utal arra a különbségre, amely az Isten és az emberek gondolkodásmódja között fennáll: „Rossz szemmel nézed talán, hogy én jó vagyok?”²⁰

Az atya válasza – amely az egész példabeszéd lezárása – mindkét fiának és így minden embernek szól, érezze az magát tékozló fiúnak, aki már visszatért, esetleg olyannak, aki még nem ért teljesen vissza atyjához vagy érezze magát tökéletes idősebb testvérnek, aki nem tud együtt örülni az atyával. A 31. versben szereplő atyai megszólítás továbbra is a szeretetközösség kifejezése („Fiam!”), ami után először az atyával való együttlételem emeli ki, majd pedig azt, ami az idősebb fiú számára fontosabb volt: a vagyont („mindenem a tiéd”).

A 32. vers a megnyugtató biztosítás után következik, amelyből kiderül, mi az alapja az atya gondolkodásmódjának, mi az, ami igazi értéket jelent az atya szemében: „De vigadozni és örvendezni kellett, mert ez az öcséd meghalt, és föltámadt, elveszett, és megtaláltatott”. A nagy öröm kifejeződése figyelhető meg a vigadozni és örvendezni igepárban, amely tovább fokozódik azzal, hogy az atya a tékozló fiú testvérét is odavárja, öccsének nevezve a mostani öröm forrását.²¹

5. Összefoglalás

Az atyáról és két fiúról szóló példabeszéd vége nyitott marad az idősebb testvér végleges döntésével kapcsolatban, a jézusi példabeszéd-ből nem tudjuk meg, hogyan döntött az atya beszédét követően a fiú: meggondolta-e magát vagy sem. Éppen ez a nyitottság nyújt elgondolkodtatásával segítséget mindannyiunknak, hogy tovább vezessük a megkezdett gondolatot: mi hogyan döntenénk az idősebb testvér helyében? Ez pedig már nincs messze attól, hogy azt, amit máskor ösztönszerűen elhárítunk magunktól, azt most tényleg megtegyük: talán nem a tékozló fiúval, hanem az idősebb testvérrel kell azonosítanunk magunkat, aki emberi igazságkeresésében megfellebbezett az Isten minden ember iránti irgalmáról, s ezáltal még nagyobb örökségtől, az Atya jelenlététől fosztotta meg magát, anélkül, hogy – az öccséhez hasonlóan – megérezte

²⁰ Mt 20,15b

²¹ Vö. KOZMA, ZS., „A megértés szintjei a tékozló fiú példázatában”, in Benyik, Gy. (szerk.), *Példabeszédek Szegedi Biblikus Konferencia Szeged, 1997. szeptember 1-4, Szeged 1998*, 85-86.

volna a visszatérés szükségét.

Krisztus ezzel a példabeszéddel attól is meg akar óvni bennünket, hogy tékozlóbb fiúvá váljunk!

IVANCSÓ ISTVÁN

KISPAPI ASSZISZTÁLÁS A MAGYAR GÖRÖG KATOLIKUS EGYHÁZBAN – FORRÁSBEMUTATÁS –

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. A mű; A/ Az „Általános szabályok”; I. Vecsernyék; 1. Alkonyati nagy zsoltosma (nagyvecsernye) asszisztencia rendje; 2. Böjti nagy alkonyati zsoltosma; 3. Nagy alkonyati zsoltosma Ar[arany-szájú] Sz. János vagy Nagy Sz. Bazil liturgiájával; 4. A supplikáció asszisztencia rendje; II. Reggeli zsoltosma; 1. Az utrenye asszisztencia rendje; 2. A litia asszisztencia rendje; III. Liturgiák; 1. Ar[arany-szájú] Szt. János lit[urgia-jának] asszisztencia rendje; 2. Előszenteltek liturgiájának asszisztencia rendje; IV. Összegzés.

1. Bevezetés

Jelen tanulmányban egy olyan dokumentumot kívánok bemutatni, amely a kispapi asszisztálásnak nem csak a tényét igazolja – mert hiszen az közismert, sőt mi több, a jelenleg szolgáló papságunk nagyobb részének életében még általános gyakorlat volt –, hanem a mikéntjét is részletesen szabályozza.

A témával kapcsolatban az elmúlt évtizedben már született néhány tanulmány.¹ Ezek általánosságban tekintették át magyar görög katolikus egyházunk liturgikus életének ezt a régtől fogva meglévő sajátosságát. Ez a mostani írás viszont egyetlen dokumentumra igyekszik

¹ Ezek a levéltári és körlevéli források alapján készült írások – más szerzők híjával – tölem származnak. Így kénytelen vagyok felvállalni azt, hogy a saját nevem alatt soroljam fel őket. Így: „Asszisztencia”, in Ivancsó, I. (szerk.), *„Egy szájjal és egy szívvel”. A Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Jubileumi Emlékkönyve (1950-2000)*, Nyíregyháza 2000, 157-164. „Egy régi dokumentum az asszisztálásról – Un documento antico sull’assistenza liturgica”, in *Athanasiana* 12 (2001) 155-160. „A kispapok asszisztálása a magyar görög katolikus egyházban”, in Ivancsó, I. (szerk.), *Ecclesiam aedificans. A 70 éves Keresztes Szilárd püspök köszöntése*, Nyíregyháza 2002, 155-181. „A magyar görög katolikus kispapok oltárszolgálatáról”, [„The Seminarians of the Hungarian Byzantine Catholic Church as Acolytes and their Service”], in *Posztbizánci Közlemények* V (2002) 66-85; 153-154. „L’assistenza dei chierici nella Chiesa greco-cattolica ungherese”, in *Folia Athanasiana* 5 (2003) 19-41.

koncentrálni, forrásként tekinteni, s mint olyat bemutatni, és bizonyos mértékig elemezni. A bemutatás teljessége érdekében két másik, kevésbé részletes dokumentumot is fel kívánok használni.

A bemutatás folyamán törekszem a szöveghűsége, az írógépes írás által megjelenő ékezeteket és esetleges nyilvánvaló helyesírási hibákat kijavítva. A rövidítéseket is feloldom az elengedhetetlenül szükségesnek ítélt esetekben.

2. A mű

A bemutatásra szánt dokumentum egy 22 oldalas, írógéppel készített írás. Szerzője ismerős: Virányi György V. éves teológus, amint ezt ő maga feltünteti az összeállításon.² Ugyancsak megvan a „kiadási” hely és az évszám is a dokumentumon: Nyíregyháza, 1955.³ Mindegyik adatról még pontosabb információval is szolgál a mű.⁴

XII. Pius pápa Őszentsége koronázásának 16. évfordulóján tartott püspöki mise alkalmából összeállította: Virányi György asz. mag. Nyíregyháza, 1955. március 6.

Virányi György volt ekkor az asszisztencia magiszter, vagyis a kispapok közül azt a megbízatást viselő személy, aki nem csak beosztotta az egyes szent szolgálatokra a kispapokat, hanem aki betanította az elsősöknek az asszisztencia rendjét.

A mű az „Általános szabályok” leírása után négy részt foglal magába: I. Vecsernyék, II. Reggeli zsoltosma, III. Liturgiák, IV. Püspöki mise asszisztencia rendje a nyíregyházi gör. kat. templomban. Függelékként még a „Püspöki asszisztencia rendje ábrán” című rész, valamint a „Nagyheti szertartások” rész tartozik hozzá. – Külön figyelmet érdemel a dokumentum címe, amely két alkalommal is megjelenik a műben.⁵

Asszisztencia rend a Nyíregyházi gör. kat. templomban

Világos tehát, hogy a püspöki templom számára készült az összeállítás, hogy a kispapok az egyházmegye tényleges központjában

² Az első, számozatlan oldalon található tartalomjegyzék alatti felirat tanúsága szerint.

³ Ugyanott.

⁴ A 19. lap alján.

⁵ Az első, számozatlan oldal, valamint az 1. lap tetején.

szabályozottan végezzék az istentiszteleteken a szolgálatot. A püspök rendszeres felügyelete alatt végezheték azt. Már maga ez a tény igazolja, hogy abban az időben nem volt szabálytalannak tekintett dolog a kispapok asszisztálása, amit tovább mélyít az a tény, hogy a mű is egy püspöki Szent Liturgia kapcsán készült, XII. Pius pápa trónfoglalásának emlékére.⁶

A/ Az „Általános szabályok”⁷

Ez az asszisztencia rend a mozgási szabályokat illetően a nyíregyházi templomban érvényes. Az egyöntetűség kedvéért ajánlatos betartani vidéki ikonosztázió nélküli templomainkban is. Ahol képállvány van, ott a mozgás egy pár helyen eltér. Lényeges eltérés azonban nincs.⁸

A cím után a szöveg elején is leszögezi a mű, hogy a nyíregyházi püspöki templomra vonatkozó rendelkezést ír elő. Fontos azonban, hogy az egyöntetűség kedvéért más templomokba is ajánlja az asszisztencia eme változatának megtartását.

Az asszisztencia a templomi végzés előtt 15 perccel, a püspöki asszisztencia pedig 30 perccel a templomba megy!

Az asszisztálók külsőleg is legyenek kifogástalanok: ruha, haj, kéz stb. Öltözködés: egymást öltöztetik. Előbb a D. (diakónus) öltözik fel, majd a SD. (szubdiakónus). Valamelyikőjük segít az áldozópapot öltöztetni! – Vecsernyén, utrenyén a liturgikus öltözet: dalmatika és orár; szentmise, szentségimádáson és amikor az Utasítás előírja, teljes liturgiai dísz (vállkendő, sztiár /ing/, öv, kézelő, dalmatika és orár). A püspöki asszisztencia ruházata a püspöki asszisztenciánál részletezve.

A szöveg eddigi részéből nem tűnt ki, de most világossá válik, hogy a kispapi asszisztencia részét képezi a diakónusként és szubdiakónusként szolgáló egy-egy kispap, mégpedig a diakónusi rendi jelvényt, az oráriumot viselve!

A szertartás végeztével az asszisztencia ruháját összehajtja!

Az asszisztenciára (mozgást, füstölést, kéztartást stb. illetően) áll az

⁶ Lásd 4. láb.

⁷ *Nyíregyháza*, 1-2. lap.

⁸ A budapesti rendelkezés – „Kispapi szolgálat szertartásokon a Rózsák terén” (a továbbiakban: *Budapest*) –, ez utóbbi helyzetet írja le, mivel a Rózsák terei templomunkban van ikonosztázió. Ám ez csak egy asszisztáló kispapra, diakónusra vonatkoztatja a szabályokat.

1955. évi szertartási Utasításban adott általános és részleges utasítás.⁹

Az asszisztencia minden végzés előtt nézze meg az Utasítást az esetleges eltérések miatt! Pl.: Vecsernyén olvasmány; misén több apostoli vagy evangéliumi szakasz stb.

Tájékozott legyen az asszisztencia a szertartás menetében! Különös tekintettel a sztihrák utáni Dics., illetve Dics. Most és, vagy Most és tamára. Ne várjon a kar a körmentet végző papságra azért, mert későn indultak!

A sekrestyéből való kivonulás, a misét kivéve, mindig úgy történik, hogy elől megy az asszisztencia, utána a pap. Pár lépésre kijönnek az ajtóból, középre engedik a papot, metániát végeznek, majd a D. vezetésével az oltár elé vonulnak. (A D. után a SD. megy!) A SD. a helyén leáll, és maga előtt elengedi a papot. Meghajlás után a pap kezdi a szertartást, majd ezután az asszisztencia az oltár két oldala mellett az oltár mögé vonul. – Ha a pap már kint van (gyóntat), egyenesen az oltár mögé mennek. – A szertartás végén lemennek a lépcső elé, meghajlás után a D. a SD. mellé megy, és kivonulnak a sekrestyébe anélkül, hogy az ajtóban meghajoltak volna. Az ajtón is a pap előtt vonul be az asszisztencia!

A mű a szentélybe való bevonulásra és az onnan való kivonulásra nem egyforma utasítást ad. A bevonuláskor a sekrestye ajtajában mély meghajlást kell végezni, a távozáskor viszont nem.

Köteles az asszisztencia hivatalos szöveget használni! Ilyenek: Liturgikon és az 1954-ben kiadott „Dicsérjétek az Urat” énekeskönyv. (A zsolozsmás könyv helyei hiányosak, vagy pár helyen eltérő a szöveg, csak kijavítva használható!) Könyv nélkül asszisztálni szigorúan tilos!

Komoly és egyértelmű utasítást ad a mű arra vonatkozóan, hogy az asszisztáláshoz mely liturgikus könyveket szabad és kell használni a szövegek egyöntetősége érdekében.

⁹ A Budapest, 3. lap a Szent Liturgia asszisztencia-rendjének leírása után közli az általános rendelkezéseket az asszisztáló kispapok liturgikus viselkedésére vonatkozóan. Ám természetes, hogy mindegyik szertartásra érvényes ugyanez. „*Tömjénező elkészítése*: D. a pap felé felemelve mondja: Áldd meg, uram, a szent tömjént! – *Tömjénezés alatt*, ha mást nem kell énekelni, az 50. zsoltárt vagy annak részletét mondjuk. – Meghajlásoknál, mozgásoknál, elindulásoknál stb., meg általában is, a másokra és a papra figyeljünk. – Ha valahova egyszer elindultunk, akkor közben ne álljunk meg, még ha nem is kellene menni, akkor sem, elmegyünk, visszajövünk, kevésbé feltűnő, mint a látható tétovázás. – Kispap szertartás alatt a királyi ajtón ne menjen át soha! – Könyvet főlegesen ne tartsunk magunknál (pl. nagy bemenet, kis bemenet alatt), mert lefoglalja a kezünket, és különben sem mutat jól. – Soha ne rohanjunk a szertartások alatt. Kis bemenet, nagy bemenet, tömjénezés alatt!”

Az ekténia éneklésénél az asszisztencia tartson be egy bizonyos hangmagasságot. Ne tegye próbára kántortársait!
Az ekténia éneklése legyen sima, egyszerű dallamú és ütemes. Ne várja meg, míg a kar befejezi a feleletet. Törekedni a folyamatosságra!
Fegyelmezettség és pontosság nélkül méltóan segédkezni nem lehet!

Végül az általános rész az éneklés módjára vonatkozóan is ad némi rendelkezést az asszisztáló kispapoknak.

Fel kell figyelni arra, hogy a dokumentum „kar”-nak nevezi az énekeseket. Ám nem szabad arra gondolni, hogy a nép énekét kórus helyettesítette volna. Egyszerűen arról van szó, hogy a kispapok csoportját nevezi így a mű; azokét a kispapokét, akik a nép énekét vezették, irányították, de nem helyettesítették „kórusénekléssel”.

I. Vecsernyék

1. Alkonyati nagy zsoltosma (nagyvecsernye) asszisztencia rendje¹⁰

A mű előbb azt határozza meg, mikor kell végezni a nagyvecsernyét, s leszögezi, hogy csak ezen van asszisztencia.

Szombat vagy ünnepnap előtti délután végezzük, vagy amikor az Utasítás ezt írja elő. Asszisztencia csak nagyvecsernyén van! Mindig fehér ruhában végezzük (nagybőjt szombatjain is), kivéve, ha az ünnep mást nem kíván.

Érdekes, hogy a mű külön kiemeli, hogy a nagybőjti szombaton is fehér liturgikus színben kell végezni a nagyvecsernyét. (Ezt viszont nem lehet szabályosnak tekinteni, ugyanis a nagybőjt folyamán bőjti a liturgikus szín, még vasárnap is.)

Menete: Kivonulás szokásosan. A zsoltár utolsó előtti verse alatt a D. előre megy. Helyet cserél a pappal, majd az „Alleluja. Dicsőség néked...” után éneklí a nagy ekténiát.¹¹

¹⁰ *Nyíregyháza*, 3. lap.

¹¹ *Budapest*, 4. lap: „Bevonulás: D. az ambonon jobb oldalra áll, a P. középre és kezdi: Áldott... Ámen. D. és P. hátra az oltár mögé, D. a jobb oldali ajtón keresztül. Zsoltár végén Dics. Most és alatt a D. a bal oldali ajtón át az ambonra megy és mondja a *nagy ekténiát*.”

Fel kell figyelni arra, hogy bár nagyvecsernyének a leírását adja az asszisztencia rend, a kathizmáról nem tesz említést. Ez azt a helyzetet tükrözi, hogy a nyíregyházi püspöki templom paróchiális gyakorlatában a mű létrehozása idején nem létezett a kathizma-olvasás.¹²

A sztihrák utolsó verse előtt mindhárman előre mennek. (Megnézni, hogy a Dicsőség külön van-e, vagy együtt a Most és-sel. Megnézni, milyen hosszú a vers, és eszerint előre menni, hogy legyen idő a körmenet nyugodt megtartására! Könyvet most előre vinni nem kell!)

Feltűnő, viszont hogy az „Uram, tehozzád...” alatti tömjénezést elhagyja a leírás. Ezt nyilvánvalóan az összeállító figyelmetlenségéből eredő hibának kell tekinteni, ugyanis a nagyvecsernyéből soha nem marad el a tömjénezés.¹³

Emellett egészen gyakorlati útmutatásokat is tartalmaz a mű annak érdekében, hogy a szertartás méltóságteljes legyen és gördülékenyen menjen. Könyvet nyilván azért nem kell előre vinni, mert a menetben nincs rá szükség. Egyébként pedig érvényes az alaprendelkezés az általános szabályokban: „Könyv nélkül asszisztálni szigorúan tilos!” – és itt most ezért van itt ennek a feloldása.

A D. a füstölőbe tömjént tesz, megáldatja, majd a SD. jobbra a D. elé megy, és végzik az oltár körül a körmenetet. Visszaérve a SD. leáll a helyére, a D. középen egészen az első lépcső előtt áll meg. Mögötte a pap áll.¹⁴

¹² De ugyancsak nem volt a Rózsák terén sem! Vö. *Budapest*, 4. lap.

¹³ Nem marad ki a Rózsák terei leírásból sem: „Utána [a nagy ekténia után] a D. a jobb oldali ajtón át az oltár elé megy, elkészíti a tömjénezőt és tömjénezi körbe az oltár 4 sarkát, a papot, a bal oldali ajtón át kimegy az ambonra, tömjénezi a királyi ajtót, a Krisztus-képet, a Mária-képet, majd a templomot-népet 2x. A jobb oldali ajtón bemegegy a szentélybe, leadja a tömjénezőt, és megy hátra az oltár mögé.” Lásd *Budapest*, 4. lap – A rendelkezés akkurátusan vigyáz annak előírásában, amit az általános rész előírt: „Kispap szertartás alatt a királyi ajtón ne menjen át soha!”, ezért szerepel itt is, és a későbbiekben is folyamatosan, hogy mikor melyik ajtón kell közlekednie a diakónusnak.

¹⁴ *Budapest*, 4. lap: „A 10 sztihira után a Dics. Most és-re vagy Most és-re következő sztihira alatt az oltár elé megy a pappal együtt, kinyitják a királyi ajtót. D. elkészíti a tömjénezőt és maga elé tartva végzik a körmenetet, a bal oldali ajtón kimennek az ambonra. D. meghajol az oltár felé, majd a pap felé fordulva mondja: Áldd meg, Uram, a szent bemenetet. Majd az oltár felé fordulva: Bölcsesség, igazhívők” – Itt tehát világosan látszik, hogy használják, és hogyan használják a kispapok az ikonosztázion ajtajait.

Ez a leírás azt a helyzetet tükrözi, amikor a nyíregyházi püspöki templomban még volt oltárlépcső.

A D. jobb felé, a pap elé fordul, megáldatja a füstölőt, amit most egy kissé megemel (eddig szemmagasságban tartotta úgy, hogy jobb kezére esik a tűztartó edény). „Áldd meg, Uram...”, majd balra visszafordul. Amikor a kar befejezi az éneklést, a D. újra megemelve a füstölőt, éneklő a „Bölcsesség, igazhívők”-et.¹⁵

A rendelkezésből világos, hogy a diakónus úgy viszi a tömjénezőt a menetben, hogy mindkét kezével fogva, a láncot szeme magasságában vízszintesen tartja, nem pedig csak egyik kezében felemelve viszi azt a környezetben.

Ezután a D. körülfüstöli az oltárt. (Az oltár négy sarkát, a trónt és a papot, ha hátrament) és a népet 3x3 lendítéssel, a rács ajtajából.

Tehát a diakónus nem az oltár négy oldalát tömjénezi a leírás szerint, hanem az oltár sarkainál végzi azt.¹⁶ A „rács” kifejezés azt jelzi a leírásban, hogy a nyíregyházi püspöki templomban „áldoztatórács” volt, mely végighúzódtott a szőleán.

Füstölés után hátramennek, majd az „Enyhe világossága” után intonálják felváltva: „Figyelmezzünk... Békesség... Bölcsesség...”. Prokimen alatt előre mennek. (Ha olvasmány van, hátul maradnak, és olvasmányra intonálnak: D.: Bölcsesség; SD.: Figyelmezzünk. Az olvasmány alatt előre mennek.)

Ismét részletes utasítást ad tehát a mű: most arra az esetre, ha parímiák is vannak a vecsernyében.¹⁷

¹⁵ „D. meghajol az oltár felé, majd a pap felé fordulva mondja: Áldd meg, Uram, a szent bemenetet. Majd az oltár felé fordulva: Bölcsesség, igazhívők. Majd az oltár felé fordulva: Bölcsesség, igazhívők”. Lásd *Budapest*, 4. lap.

¹⁶ Ugyanezt írja elő – immár másodszor is – a Rózsák terei rendelkezés. A teljes leírás: „D. a jobb oldali ajtón bemegy az oltár elé, a P. közepén [mert a diakónus nem is mehet át a királyi ajtón át az általános rendelkezés szerint], meghajolnak az oltár felé, P. megy hátra, D. tömjénezi az oltár 4 sarkát, papot, a királyi ajtóból a népet, leadja a tömjénezőt, hátramegy az oltár mögé”. Lásd *Budapest*, 4. lap.

¹⁷ Hasonlóképpen adja a *Budapest*, 4. lap is: „D.: Figyelmezzünk, P.: Békesség mindnyájatoknak, D.: Bölcsesség, figyelmezzünk! [Ez azért van így, mert ez az előírás csak egy kispappal számol az asszisztenciában.] Prokimen, (ha van, olvasmány/ok/ – Utasítás! –, akkor D.: Bölcsesség, D.: Figyelmezzünk, olvasmány/ok/, az utolsó olvasmány) alatt D. és P. előre, P. az oltárhoz, D. a bal oldali ajtón át az ambonra megy.”

A D. lent marad, a többiek felmennek az oltárhoz. A D. énekli a hármaskélténiát. Fennhang után „Add, Urunk...”. Mikor ezt kezdi a kar, a SD. lejön, a D. mellé áll, meghajolnak és a D. felmegy, a SD. pedig középre áll. „Add, Urunk” után a SD. énekli a Teljesítsük kélténiát. Ezután fennhang, áldás következik, majd a SD.: „Fejeteke...” intonálja. Ezután másik fennhang és ez alatt a SD. felmegy a helyére.¹⁸

A felmenetel és a lejövetel itt is azt az állapotot tükrözi, amikor még volt a nyíregyházi püspöki templomban oltárlépcső.

Ezek után következnek az előverses sztihiarak, „Most bocsásd el...”, Háromszorszent stb. Tropárok után a D. kifordul, és a „Bölcsesség”-et intonálja, majd visszafordul.¹⁹

Áldásra kifordulnak a pappal, áldás után visszafordulnak, majd oltárcsókolás után szokásosan kivonulnak.²⁰

Az „elbocsátó” végzése tehát az oltár felé történik mind a pap, mind az asszisztencia részéről. Csupán a diakónus fordul ki az intonálásra, majd pedig a végső áldásra már mindannyian kifordulnak. S mindez az oltárnál történik, minthogy oltárcsókkal zárul a szertartás.

2. Böjti nagy alkonyati zsolozsma²¹

Az előzőhöz hasonlóan itt is előbb a végzési időpontot határozza meg a mű, majd a liturgikus szint közli, s ezek után hozza a szertartás menetének vonatkozó leírását.

Nagyböjt vasárnapjain végezzük. Ruha színe: piros.

Menete: A prokimenig azonos a fent leírt renddel. (Tehát: A D. mondja a nagy kélténiát, a körmeneten rendszeren részt vesznek, füstölés, intonálások a prok. előtt.) De az intonálás után, a prokimen alatt kimennek a sekrestyébe, levetkeznek, és a kórusra mennek.

¹⁸ A Rózsák terei előírás egyszerűbb, mivel csak egy kispap asszisztálásáról ír: „Mondjuk mindnyájan kélténia, Add, Urunk... Teljesítsük kélténia. Utána D. a jobb oldali ajtón felmegy az oltárhoz, dobogónál meghajlás!” Lásd *Budapest*, 4. lap. – A „dobogó” itt is ugyanazt jelenti, mint a nyíregyházi templom „lépcső”-je.

¹⁹ Ismét egyszerűbb változat: „Tropárok után: Kifordulva D.: Bölcsesség”. Lásd *Budapest*, 4. lap.

²⁰ Végül a budapesti leírás így fejeződik be: „Áldás után: királyi ajtót bezárják, meghajolnak, kivonulnak stb.” Lásd *Budapest*, 4. lap.

²¹ *Nyíregyháza*, 3. lap.

Tehát ez a leírás különösebben részletes utasítást nem tartalmaz az asszisztencia számára, csupán annyit közöl, mint ami a szertartástani és tipikon könyvekben található.

3. Nagy alkonyati zsolozsma Ar[aranszájú] Sz. János vagy Nagy Sz. Bazil liturgiájával²²

Leírásunk általános rendelkezésekkel kezdődik, mely a sajátos istentiszteletre vonatkozik: az előkészületi szertartás nem az elején van, így a kivonulást is ez határozza meg.

A sz. mise elején előkészület (proszkomédia) nincs, ezért a papság a sekrestyéből egyenesen a főoltárhoz vonul. (Ha a miséző pap akkor készíti ki az előkészületi oltárra a kelyhet stb., akkor az asszisztencia is vele tart. Utána a D. az oltár megkerülve megy előre!) Mivel előkészület nincs, a szokásos mise előtti füstölés is elmarad.

Érdekes, hogy a korszellem alapján „szentmisének”, „misének” nevezi művünk a Szent Liturgiát.

Oltárcsókolás után a D. lemegy, áldást kér. Áldás után a kar a szokásos vecsernyei kezdetet végzi. Zsoltár után a D. a nagy ekténiát énekli. Fennhang után fölmege, majd a sztihrák alatt a pappal együtt az előkészületi oltárhoz vonulnak a proszkomédia elvégzésére. A mellékoltárhoz vonulás az oltár előtt történik.

Ugyanígy érdekes, hogy a proszkomédia asztalát „előkészületi oltár”-nak, illetve „mellékoltár”-nak nevezi a mű. S ennek fényében nem lehet azon sem csodálkozni, hogy „főoltár”-t is említ.

A proszkomédia végén rendesen füstölőt készít a D., mint máskor. A pap az előkészület végeztével megtömjénezi az ajánlatokat, majd a füstölővel a főoltárhoz vonulnak. (A D. az oltár mögött megy!) – (Ezalatt a kar kb. a sztihrák Dics. vagy Most és versét énekli, úgyhogy indulnak azonnal a kisbemenetre!) Mikor felérnek az oltárhoz, a paptól a SD. átveszi a füstölőt, a D. pedig kézbe veszi az evangéliumos könyvet, és indulnak a rendes vecsernyei kisbemenetre. (Elöl a SD. megy füstölővel!) A Bölcsesség... intonálása után a D. a papnak átadja az evangéliumos könyvet, majd a SD.-tól átveszi a füstölőt, és körültömjénezi az oltárt és az ajtóból a népet.

²² Nyíregyháza, 4. lap.

A leírás alapján világos, hogy miután a pap megkapta a tömjénezőt, nála marad az oltárhoz való vonulásig, majd ott adja át a szubdiakónusnak, aki azt magasra emelve vezeti a menetet. A diakónus pedig az evangéliumos könyvet viszi, majd az intonálás után átadja papnak, s a tömjénezést végzi.

A pap és a SD. felmennek az oltárhoz. Füstölés után a D. fölmege a helyére, és együtt vonulnak az oltár mögé. Innen intonálnak: Figyelmezzünk, Békesség... Bölcsesség... Prokimen után a D., majd a SD. intonálnak a parimiára. (Utasítás és előzetes megbeszélés alapján esetleg több olvasmány és prokimen is lehet! Ezt feltétlenül megbeszélni a szertartás előtt!)

Figyelemre méltó a zárójeles megjegyzés: lehetséges több olvasmány. S ezt a szertartás előtt kell megbeszélni. Nyilvánvalóan a püspöki templomban is figyelembe vették a hívek igényeit, méginkább lehetőségeit, hogy a szertartások ne húzódjanak el túlságosan.

Az utolsó olvasmány alatt az oltárhoz vonulnak, majd a parimia végeztével a pap a „Mert szent vagy te...” fennhangot énekl, kifordulnak és a D. „és örökkön örökké” éneklésével fejezi be a fennhangot. Ezután visszafordulnak, majd következik a háromszorszent. Ez és a további végzés a rendes misei asszisztencia rend szerint történik.

Az állapítható meg tehát, hogy az „asszisztencia rend” itt sem bővelkedik további utasításokban, hanem csak utal arra, hogy a szertartás további részét úgy kell végezni, mint a Szent Liturgia folyamán.

4. A supplikáció asszisztencia rendje²³

Íme, a mű tanúsága szerint (is), ezt a szertartást is végezték a nyíregyházi püspöki templomban! Ráadásul kispapi asszisztenciával.

Minden hónap első vasárnapján a vecsernye végén szokás végezni. Az előre kijelölt asszisztencia a sztihirák után megy le a sekrestyébe és teljes liturgikus díszbe öltözik. Szentségimádást csak fehér színű ruhában szabad végezni! A szentségimádást végző pappal vonulnak ki. A vecsernye végzésében nem vehetnek részt, ha az kisvecsernye. A szertartás alatt a baloldali (SD.) asszisztens segít a papnak a füstölések elvégzésében. A szentségimádás végén a pappal együtt távoznak az oltártól.

²³ Nyíregyháza, 4. lap.

Fontos megállapításokat lehet tenni a rövid rendelkezés szövege alapján is. Elsőként azt a tényt kell leszögezni, hogy végezték a szertartást, mégpedig a vecsernyéhez kapcsolva. Másodsor: látható, hogy volt benne kispapi asszisztencia is. Fehér színű liturgikus ruhában, mégpedig teljes liturgikus díszben történt a végzés. Harmadszor: az látható, hogy a kispapi asszisztenciát akkor is igénybe vették a szertartáshoz, ha előtte a vecsernyén nem volt asszisztencia. Végül arra is érdemes felfigyelni, hogy az asszisztálóknak nem volt különösebb szerepe a szertartásban, csupán a szubdiakónus segédkezett a tömjénezésnél.

II. Reggeli zsolozsma

1. Az utrenye asszisztencia rendje²⁴

Ennek a szertartásnak a leírásánál nem szerepelnek az eddigi általános bevezető megjegyzések: sem az, hogy mikor kell végezni, sem pedig az, hogy milyen liturgikus színben.

Szokásos kivonulás után a pap kezd, majd mindhárman hátramennek. A zoltár végeztével a D. előre megy (a Dics. alatt!), majd a nagy ekténiát énekli. A papi fennhang után a D. ekténia dallamon az „Isten az Úr”...-at énekli, majd ezután az oltár mögé megy.

A rendelkezés nem szól arról, hogy a papnak ott kell maradnia az ambonon a reggeli imák elvégzésére.²⁵ A diakónust viszont figyelmezteti a leírás, hogy mikor kell az ekténia éneklésére előre jönnie. Majd az is fontos előírás, hogy ekténia-dallamon énekli a tropárokat bevezető verset.

A magasztaló ének, illetve az „Ifjúságomtól kezdve...” Most és-e után az oltár mögül intonálják a Figyelmezzünk, Békesség... Bölcsesség, fi-

²⁴ *Nyíregyháza*, 5. lap.

²⁵ A Rózsák terei szabályzat szerint viszont a pap ott marad az imák végzésére, noha ez utóbbit kifejezetten nem írja: „*Bevonulás*: D. az ambonra, jobb oldalra, P. középre. P.: Dicsőség... Ámen. D. jobb oldali ajtón hátra az oltár mögé. Zoltár végén Dics. Most és-e D. az ambonra megy a bal oldali ajtón át, és kezdi a *nagy ekténiát*. P.: Mert téged illet... Ámen. D.: Isten az Úr és megvilágosít minket, áldott, ki az Úr nevében jő! Utána a jobb oldali ajtón keresztül az oltár mögé megy.” Lásd *Budapest*, 5. lap. – Ennek a szertartásnak a leírásánál is látható, hogy az előírás akkurátusan figyel arra, hogy a kispapi diakónus csak az oldalajtókon közlekedhet.

gyelmezzünk-et.²⁶ (Ifjúságomtól kezdve... csak ünnepnapokon van! Megnézni az Utasítást a pontos intonálás végett!)

Itt tehát ismét fontos figyelmeztetést találunk arra, hogy a szertartási Utasítást meg kell nézni a szertartás előtt.

A prokimen alatt mind a hárman előre mennek. A pap és a SD. fölmennek az oltárhoz, a D. pedig füstölőt készít, és azonnal kezdi a füstölést (oltár, trón és a rács ajtóból a nép tömjénezése). Füstölés közben mondja az evangélium előtti ekténiákat.²⁷ Ezeket kívülről mondja, ezért pontosan megtanulandó!

Egészen gyakorlati útmutatás látható itt a műben egyrészt a tömjénezés rendjére, másrészt arra vonatkozóan, hogy a diakónusnak kívülről, könyv nélkül kell tudnia a tömjénezés alatti mondandókat.

Füstölés után felmegy, majd az áldás után intonál az evangéliumra: Bölcsesség, igazhívők... A SD. pedig a Figyelmezzünket énekli. Az evangéliumos könyv csókoltatására a pappal együtt a rács ajtajába mennek. A D. vigye magával a könyvét, mert a kar éneke után az Üdvözítsd... ekténiát énekli.²⁸ (Az ekténiában mondandó szent vagy ünnep címe előre kikeresendő! – Ha sok hívő vesz részt az evangéliumos könyv csókoltatásán, akkor is a kar éneke után az ekténiát kell olvasni. Mikor véget ért a csókoltatás, akkor a középre lép, és onnan folytatja az ekténiát!)

Ismét két fontos utasítást tartalmaz a szöveg az asszisztáló diakónus számára. Az egyik az, hogy vigye magával a könyvét az evangéliumcsókoltáshoz, a belőle végzendő ekténia miatt, s keresse is ki előre a

²⁶ „Feltámadási magasztaló ének vagy Magasztalunk téged... végén: D.: Figyelmezzünk, P.: Békesség mindnyájatoknak, D.: Bölcsesség, figyelmezzünk”. Lásd *Budapest*, 5. lap.

²⁷ Az egy asszisztens miatt egyrészt egyszerűbb, az ikonosztázion megléte miatt viszont másrészt részletesebb az előírás: „Prokimen alatt előre mennek az oltár elé, kinyitják a királyi ajtót, D. elkészíti a tömjénezőt, körbetömjénezi az oltár négy sarkát [ismét pontos utasítás van itt tehát erre vonatkozóan], a papi széket, közben az előírt szövegeket énekli. Hogy a szent evangélium... alatt a királyi ajtóból tömjénezi a híveket.” Lásd *Budapest*, 5. lap.

²⁸ „Evangéliumcsókoltásra P. közben, D. a jobb oldali ajtón mennek az ambonra, utána ugyanígy vissza. Majd D. a bal oldali ajtón az ambonra megy és mondja az Üdvözítsd ekténiát, a végén a jobb oldali ajtón keresztül felmegy az oltárhoz”. Lásd *Budapest*, 5. lap. – Itt is látható tehát, hogy a diakónusnak csak az oldalajtókat szabad használnia, mégpedig úgy, hogy amikor ekténia végzésére megy az ambonra, akkor mindig megkerüli az oltárt, mégpedig hátul.

megfelelő részeket. A másik pedig az, hogy az evangéliumcsókolási sztihrák után azonnal kezdje az ekténiát. – Nyilván arról van itt szó, hogy nem szabad a szertartást „üres idővel” terhelni, sokkal inkább oda kell figyelni, hogy az a paróchiális gyakorlatban minél gördülékenyebben menjen.

Fennhang után a pap és a SD. lejönnek az oltártól és mindhárman hátra vonulnak.²⁹

Tehát a diakónus az ambonon várja be a pap és a szubdiakónus lejövetelét az oltártól. Bár a leírás nem szól róla, nyilván mellőlük lép, s egyszerre hajolnak meg az oltár felé.

Következik a kánon. A VIII. óda után, mikor a kar kezdi a „Dicsérjük, áldjuk...” előverset, a D. előre megy, füstölőt készít, majd az óda végeztével az „Az Istenszülőt és a világosságot...”[ot] intonálja. Ezután indul az oltár, majd a templom végigtömjénezésére. (A füstölés rendje, mint mi se előtt!) A füstölés végeztével hátramegy. A IX. óda kezdésekor a SD. előre megy, és az óda végeztével intonálja ekténia dallamon háromszor a „Szent az Úr, a mi Istenünk”-et. Utána hátramegy. (Ha magasztalás volt, és nem a magasztaló ének és még a füstölés tart, a SD. akkor is így tesz!)³⁰

Ismét arra lehet felfigyelni, hogy az „asszisztencia rend” a szertartás minél gördülékenyebb végzésére ad utasítást az asszisztálóknak: nem baj, hogy a diakónus még tömjénez, a szubdiakónusnak akkor is kezdenie kell az éneket.

A dicséreti sztihrák végén lévő „Áldásteljes...” versre mindhárman az oltár elé vonulnak. Az ének végeztével a D. a doxológiára intonál: „Dicsőség néked, Isten...” Ezután közösen a pappal éneklük a „Szent Isten...”-t.

²⁹ Budapest, 5. lap.

³⁰ Hasonló leírást ad a Budapest, 5. lap is, ismét kiemelve az oltár sarkainak tömjénezését. Annyiban új rendelkezést hoz, hogy „Az Istenszülőt és a világosságot anyját...” éneklése közben a királyi ajtó tömjénezését írja elő. „A kánon VIII. ódája alatt D. előrejön az oltár elé, elkészíti a tömjénezőt, tömjénezi az oltár 4 sarkát, a papot, a bal oldali ajtón kimegy az ambonra, és miközben a királyi ajtót tömjénezi, éneklük: Az Istenszülőt, a világosságot anyját énekekben magasztaljuk! Utána tömjénezi a Krisztus-képet, Mária-képet és templomot-híveket 2x végig. A Kánon befejezése után – ha kell (Utasítás!) – a bal oldali ajtón előremegy D. az ambonra, és éneklük: Szent az Úr... 3x, majd a jobb oldali ajtón hátramegy az oltár mögé.”

Nyilvánvalóan az „ezután” kifejezés a Nagy doxológia eléneklésére vonatkozik.

Mikor elénekelték, a pap és a SD. felmennek az oltárhoz, a D. pedig középre áll és a tropár után a hármasténiát énekli. A fennhang kezdetekor a SD. lemegy és helyet cserél a D.-sal, aki felmegy az oltárhoz és helyére áll. A fennhang után a kérő téniát énekli a SD. (áldás, Fejeteket hajtsátok meg... stb.). Az utolsó fennhang alatt a SD. is felmegy a helyére. A fennhang amen-ja után, illetve alatt a D. kifordul és a „Bölcsesség”-et énekli. A nagy elbocsátó többi részét a pap mondja. Kivonulás a sekrestyébe szokásosan.³¹

Az „asszisztencia rend” a reggeli istentisztelet leírásánál is igazolja, hogy a „közönséges” vásár- és ünnepnapokon a püspöki templomban a paróchiális rendet követték a szertartásban. A két kispap asszisztálása ünnepélyesebbé tette, de semmiképpen meg nem nyújtotta az istentiszteletet. A benne lévő rendelkezés pedig több helyen is figyelmeztet a szertartás gördülékeny végzésére.

2. A lítia asszisztencia rendje³²

A szertartás leírását azzal kezdi az „asszisztencia rend”, hogy közli, mikor szokásos végezni a lítiát. Meglepő módon olvasható benne, hogy erre a reggeli istentisztelet előtt kerül sor. A liturgikus ruha színéről viszont nem tesz említést a mű.

Lítiát lítiás ünnepeken, az utrenye előtt szoktunk végezni. Ilyenkor az asszisztencia a pappal együtt a tetrapodra kihelyezett lítiái készlet elé vonul. Ezzel szemben állnak meg úgy, hogy a pap középen, jobbján a D., balján pedig a SD. áll.³³

³¹ A Rózsák terei rendelkezés itt is csak annyiban tér el a nyíregyházitól, hogy egy kispap asszisztálásával számol, illetve azzal, hogy van ikonosztázió. „Áldásteljes alatt P. és D. az oltár elé mennek, kinyitják a királyi ajtót, P. azon keresztül, D. a jobb oldali ajtón keresztül az ambonra megy. D. énekli: Dicsőség néked... Nagy dicsőítés. Utána Szent Isten, a 3. alatt-után P. és D. felmennek az oltárhoz, D. a jobb oldali ajtón keresztül. Tropár után D. kifordul: Bölcsesség. Áldás után: bezárják a királyi ajtót, meghajolnak, kivonulnak.” Lásd *Budapest*, 5. lap. – Ismét látható annak hangsúlyozása, hogy a szertartást végzők melyik ajtót használják az ikonosztázióon.

³² *Nyíregyháza*, 6. lap.

³³ Itt a Rózsák terei rendelkezés szűkszavúbb, de lényegretörőbb: „*Bevonulás:* SD., D., P. az ambonra, SD. bal oldalra, P. középre, D. jobb oldalra. P.: Áldott... Ámen. SD., P., D. lemennek a lítiás asztal elé”. Lásd *Budapest*, 6. lap.

A felállítás természetesen úgy történik, hogy a pap és az asszisztencia nem a hívekkel szemben, hanem – rendes módon – előttük áll.

A D. azonnal elkészíti a füstölőt, bemegy a szentélybe, és az oltárt szokásosan körülötménezi, majd ezután a templomot.³⁴ A pap közben a kántor intonálására elkezd a lítiát. A lítiái sztihirák alatt a D. befejezi a füstölést, és utána énekl az „Üdvözítsd...” ekténiát.

Itt ismét azt a szempontot lehet észrevenni, hogy nem szabad a szertartás folyamán megvárakoztatni a híveket; gördülékenyen kell végezni. A pap már a diakónus tömjénezése alatt elkezd a lítiát.

A következő ekténiát a SD. énekl, majd ismét a D. stb. (felváltva). „Hallgass meg...” fennhangot a pap énekl. Majd a SD. a „Fejeteke...” ekténiát. A kenyéráldási ima előtt a D. énekl: „Könyörögjünk az Úrhoz” ekténiát. A kenyéráldás után egyszer énekl az „Áldott legyen...”-t, utána a D. körülötménezi a lítiás készletet, majd a füstölőt leadja, és a szentélybe vonulnak és az oltár előtt megállnak, (a D. a füstölőt a tropár alatt készíti el!), metániáznak, majd kifordulnak és a pap csendes áldást ad.³⁵

Érdekes a zárójeles közbeszúrt utasítás, hogy a diakónusnak már a tropár alatt el kell készítenie a tömjénezőt. Ez nyilván azért történt így, mert az írógépes változatban nehéz a javítás.

Ezután a pap a zoltár végeztével a „Dicsőség a szent...” fennhanggal kezdi az utrenyét. A pap kezdő intonálása után ő és a SD. hátra mennek. A D. ott marad, és majd szokásos renddel énekl az ekténiát.³⁶

³⁴ Budapest, 6. lap: „D. elkészíti a tömjénezőt és tömjénezi: 1. az asztal jobb oldalát, 2. a királyi ajtót, 3. a Krisztus-képet, 4. a Mária-képet, 5. az asztal oltár felőli oldalát, 6. az asztal bal oldalát, majd a templomot és a híveket végig 2x”. – Ez a leírás tehát részletes előírást ad a diakónusnak a tömjénezés mikéntjére.

³⁵ A budapesti rendelkezés csaknem teljesen megegyezik vele: „Litíiai sztihirák után: D. vagy D. és SD. felváltva énekl az ekténiákat, Üdvözítsd... stb. Liturgikonból vagy a Zsolozsmáskönyvből. P. Békesség mindnyájatoknak. SD.: Fejeteke hajtsátok meg az Úrnak! P. Nagyirgalmú Urunk... Ámen. Előverses sztihirák után. Tropárok után D.: Könyörögjünk az Úrhoz! P. Úr Jézus Krisztus... D. ezalatt elkészíti a tömjénezőt, átadja a papnak, a pap tömjénezi az asztalt és énekl: Áldott legyen... A végén SD., P., D. felmennek az ambonra.” – Ami itt eltérés a nyíregyháziétól: a pap tömjénezi, mégpedig az „Áldott legyen...” éneklése alatt, nem pedig a diakónus, az éneklés után. Lásd Budapest, 6. lap.

³⁶ A Rózsák terei rendelkezés szerint viszont csak ezzel kezdődik az utrenye: „D.: Isten az Úr... és folytatódik az utrenye a rendes menet szerint”. Lásd Budapest, 6. lap.

A zsoldár, melyről szó van a műben, nyilvánvalóan a lítia szokásos részét képező 33. zsoldár.

Ha lítia van, akkor az utrenyében nem mondjuk az „Üdvöztsd...” ekténiát, hanem az ev. csókolás után azonnal következik a kánon!

A lítiáról szóló leírás utolsó rendelkezése meglehetősen meglepő.³⁷ Nyilvánvalóan nem szoros értelemben vett „tipikális” előírásról van itt szó. Sokkal inkább egy gyakorlati utasításról a diakónus felé: az egyben végzett szertartáson belül nem kell ismételni a hosszú ekténiát. Ez a rendelkezés ismét sajátos paróchiális gyakorlatot tükröz: a hívek tűrőképességét nem akarja terhelni, még ha nem szabályos módon teszi is ezt.

III. Liturgiák

1. Ar[anyszájú] Szt. János lit[urgiájának] asszisztencia rendje³⁸

A rendelkezés rövid eligazítással kezdődik az öltözködésre, majd a templomba való kivonulásra vonatkozóan. Nem szerepel viszont benne a liturgikus ruha színére történő utalás.

Az asszisztencia teljes liturgiai díszbe öltözik.³⁹ Kivonulás rendszerint a pap nélkül történik, mivel a pap már hamarabb kimegy, és végzi az előkészületet.⁴⁰ Az asszisztencia, mikor felöltöztött, azonnal a proskomé-

³⁷ A budapesti előírás magyarázatot is fűz hozzá: „az evangéliumcsókolás után az Üdvöztsd ekténia elmarad, mert már volt a lítiában”. Lásd *Budapest*, 6. lap.

³⁸ *Nyíregyháza*, 6-10. lap. Ez az alcím a tartalomjegyzékben található így. Magában a műben viszont ez áll: „A szent mise asszisztencia rendje”.

³⁹ A mucsonyi leírás – *Diakonia. A Szent Liturgiának a mucsonyi gör. kat. templomban végzéséhez. Összeállította: Dr. Gulovics Andor parokus* (a továbbiakban: *Mucsony*) – egészen részletes rendelkezést ad az asszisztáló kispapok felkészüléséhez: „*Előkészület, öltözködés.* A szerepapak elvégzik az előkészületi imákat: Áldott a mi Istenünk... Mennyei király... Miatyánk... Könyörülj rajtunk... Dics... Uram, könyörülj... Most és... Az irgalom aajtáját... Szent képed előtt... Irgalom kútfeje... és Urunk, nyújtsd ki... – Felöltöznek liturgikus ruháikba. Az áldozópapokkal közös ruhadaraboknál ugyanazokat az imákat mondják, mint a papok, a többieknél: dalmatika, orár: Isten, légy irgalmas hozzám, bűnőshöz!” Lásd *Mucsony*, 1. lap.

⁴⁰ A budapesti előírás viszont mást tartalmaz: „*Bevonulás:* SD., D., P. az ambonra mennek, SD. bal oldalra, P. középre, D. jobb oldalra, meghajlás, előkészületi oltárhoz mennek”. Lásd *Budapest*, 1. lap. – Az ambonra való vonulás valószínűleg tévedés lehet a leírásban; annak kellene szerepelnie helyette, hogy az oltár lépcsője elé vonulnak, s metánia után onnan mennek az előkészületi asztalhoz. Ezt támasztja alá, hogy az ikonosztázion aajtajain keresztül történő átvonulásoknál minden esetben jelzi a le-

diát végző pap mellé vonul. A sekrestye ajtajából kilépve egymás mellett megállnak, az oltár felé metániáznak, és a pap mellé állnak. A pap jobb oldalára a D. kerül.⁴¹ Mikor a pap a kehelytakaróba helyezi a diszkoszt, akkor a D. előkészíti a füstölőt, megáldatja, majd átadja a papnak. A pap az előkészület végeztével a füstölővel az oltár elé vonul.⁴² A D. az oltárt megkerülve megy előre, és ugyancsak a pap jobbján van a helye. (Ha a pap a füstölőt átadja a D.-nak, ő akkor is itt megy előre!) A SD. maga előtt engedi a papot, és így mögötte megy az oltár elé.⁴³ Középre érve (vigyázzon a D., hogy egyszerre érjenek középre!) együtt meghajolnak, majd a pap átadja a füstölőt a D.-nak, és ő megtömjénezi az oltárt, majd a templomot.

A leírásból látszik, hogy összeállítója aprólékos gondot fordított arra, hogy egészen gyakorlati utasításokkal is ellássa az asszisztáló kispapokat. Ilyenek: a sekrestye ajtón kilépve, az oltár felé meghajlást végeznek; a diakónus a pap jobb oldalára kerül, mert ott van a rendes helye; a diakónusnak az oltár mögött kell előre mennie, még akkor is, ha a tömjénezőt ő viszi; vigyázni kell, hogy egyszerre érjenek az oltár elé. – Ezen túl még egy korszellemet tükröző mozzanatra is fel kell figyelni: a korabeli liturgikus gyakorlat szerint a diszkosz belehelyezhető volt a kehelytakaróba, tehát nem talpas diszkoszt használtak.

*Füstölés menete:*⁴⁴ Mikor a D. megkapja a füstölőt, ott helyben meghajol és az első, vele szemben lévő oszlop sarka felé három lendítéssel

írás, hogyan kell történniük. Itt pedig erről nincs szó.

⁴¹ A műcsonyi leírás nem szól az előkészületi asztalhoz való kivonulásról. Közvetlenül így rendelkezik: „A pap kezdi az *előkészületet*”. Lásd *Műcsony*, 1. lap.

⁴² A Rózsák terei előírás: „*Előkészület*: a proszfora diszkoszra helyezése alatt a D. elkészíti a tömjénezőt, az oldalra tartott aérionnt megtömjénezi, a tömjénezőt átadja a papnak, elbocsátó után *vonulás az oltár elé*”. Lásd *Budapest*, 1. lap. – Az aérion megtömjénezésének mozzanata a nyíregyházi előírásban nem szerepel.

⁴³ Az oltárhoz való vonulás a budapesti előírás szerint: „SD. az oltár bal oldalához, helyet adva a papnak, a P. középre, a D. az oltár háta mögött a jobb oldalra”. Lásd *Budapest*, 1. lap.

⁴⁴ A budapesti rendelkezésben ez is egyszerűbb: a diakónus „Átvieszi a tömjénezőt a paptól, az 50. zsoltárt mondva megtömjénezi az oltár négy sarkát, közben hátul a papi széket és az előkészületi oltárt. A bal oldali ajtón kimegy az ambonra, tömjénezi a királyi ajtót, a Krisztus-ikont, a Mária-ikont és a híveket-templomot 2x végig.” Lásd *Budapest*, 1. lap. – Itt is meg kell említeni, hogy az oltár sarkainak és nem az oldalainak tömjénezéséről van szó. Ugyanakkor többlet is van a nyíregyházihoz képest: előírja a diakónusnak az 50. zsoltár imádkozását is. – A műcsonyi rendelkezés viszont mást mond: „A szerep az *azonnal* tömjénezi az oltárt, szentélyt, alapképeket, egyszer a hajót, miközben a néppel együtt mondja az 50. zsoltárt”. Lásd *Műcsony*, 1. lap. – Tehát amikor a pap elkezd az előkészületet, a diakónus is elkezd a tömjénezést. A templom hajóját pedig csak egyszer kell megtömjéneznie eme előírás szerint.

megtömjénezi az oltárt. Ezután jobbra indulva pár lépést tesz, majd jobbra fordulva megáll a trón előtt, és azt is 3 lendítéssel megtömjénezi. (Ha Püspök úr jelen van, 6 lendítéssel kell tömjéneznit!) Ezután balra fordulva indul a következő sarok felé. A mellékoltár mellé beáll, balra fordul, és sarokról ismét 3 lendítéssel füstöl. Ezután az oltár mögött átmegy a másik oldalra, ugyancsak a mellékoltár mellé áll, szeme az oltár harmadik sarkával, és 3-szor ott is füstöl. Tovább menve pár lépést, az előkészületi oltár közepével szemben jobbra fordulva megáll úgy, hogy kényelmesen tudja tömjéneznit. Tömjénezés után balra fordulva elindul a negyedik sarokhoz. A sarokkal szemben balra fordul, háromszor tömjénez. Ezzel az oltár tömjénezése véget is ért. – (Evangelium előtt, utrenyén, vecsernyén két füstölés van még ezeken kívül: Az egyik a pap megtömjénezése, aki az oltár mögött van. A papot a második sarok megfüstölése után kell tömjéneznit. A sarok megtömjénezése után pár lépést megy az oltár mögé, és a pap felé fordulva 3-szor megtömjénezi. A másik eltérő füstölés a negyedik sarok után van. Ez után a D. jobbra fordulva a rács ajtajába megy. Onnan először a templom bal oldalát, majd ugyanabból a helyből, egy jobbra át után a templom jobb oldalát (szószék felőli oldal), majd középre fordulva a templom közepe felé tömjénez 3x3 lendítéssel. Meghajlás egyik füstölés után sincs, kivéve ahol külön meg van említve!) – Most következik a templom tömjénezése. A negyedik sarok megtömjénezése utána rács ajtaján kimegy és a lépcső előtt visszafordul, 3-szor az oltár felé füstöl, majd meghajol és jobbra fordulva a tetrapod oldalához megy. Először a baloldali mellékoltárt tömjénezi meg (Úgy baloldali, ha az oltárnak háttal áll!), mégpedig úgy, hogy a rács és a pad közötti tér közepén áll meg, szemben a mellékoltárral. Ezután jobbra fordulva megindul a bejárat felé, miközben a baloldali padsort tömjénezi végig. Mikor elér a Mária-oltárig, akkor azzal szembefordul, azt 3-szor megtömjénezi, majd balra fordulva az előbbi oldalt ismét végigtömjénezve, a tetrapodot jobbról megkerülve a tetrapod és a rácsajtó előtti lépcső közé lép. Onnan az oltárt ismét megtömjénezi 3-szor, majd meghajlás után a tetrapod jobb oldala mellől a mellékoltárral (jobboldali) szembefordulva 3-szor megtömjénezi azt. (Tehát nem a szószéket!) Majd balra fordulva, a templom jobboldalát tömjénezi végig a hátsó mellékoltárral együtt, úgy, ahogy a másik oldalt. Visszajövet a tetrapodot most balról kerüli meg, és egyenesen belép a szentélybe a helyére. Ott leadja a füstölőt, és a többiekkel együtt metániázik.

A tömjénezés meglehetősen hosszú és részletes leírásából érdemes kiemelni a következő szempontokat. Itt is fel kell figyelni arra, hogy az oltár sarkait tömjénezi az asszisztáló kispap, nem pedig az oldalait: ezt mind a négy esetben megemlíti a mű. – Ha a püspök a trónuson van, akkor nem csak háromszoros, hanem hatszoros tömjénezést kap. – A leírás „mellékoltár”-okat említ a szentélyben: a mű összeállítására idején az előkészületi asztallal szemben (szimmetrikusan) egy ugyanolyan berendezési tárgy állt (csak később távolították el, s tették helyére az addig

mellette álló püspöki trónust). – A leírás kitér a pap megtömjénezésére is (amikor egyéb szertartásokon az oltár mögött foglal helyet. – A mű még tud a templomban lévő szószékről is, melyet szintén később távolítottak el. – Az „áldoztató rács” ajtajából, három irányba történő tömjénezést háromszor háromnak, és nem háromszor kilencnek kell érteni. – A leírás többször említi a tetrapodot, ami a templomban valójában az ambon előtt álló ikoncsókoló állvány. – A templom hajójában említett mellékoltárok a leírás idejében még valóban „működő” mellékoltárok voltak. Különös tiszteletnek örvendett a templom bejáratánál a déli oldalon álló Mária-oltár. Az utóbbi időkben alakították át a templomnak ezt a részét, a hajóból biztosítva bejáratot a két kis fülkébe. – a tömjénezés leírásában szerepel, hogy a diakónus visszafelé jövet is tömjénez, nem csak akkor, amikor hátrafelé halad a padok között.

A tömjénezés végén tehát egyszerre metániáznak, majd fölmennek az oltárhoz. Keresztcsókolás után a D. lemegy a rácsajtóba, és áldást kér a paptól: „Adj áldást, uram!” Kezdsd után a D. a nagy ekténiát énekli.⁴⁵ (Húsvéti időszakban kezdsd után „Feltámad Krisztus...”-t éneklük!)

A leírásnak ez a részlete meglehetősen elnagyolt, mert nem jelzi azokat a cselekményeket (tömjénező leadása, oltárcsók is) és imákat („Mennyei király”, „Dicsőség a magasságban”, „Uram, nyisd meg”), amelyeket a pappal együtt közösen végeznek az asszisztálók, igaz, az imákat csak csöndesen mondva.⁴⁶

⁴⁵ Budapest, 1. lap: „*Kezdd áldás*: D. az ambonra megy a bal oldali ajtón keresztül, meghajol és: Adj áldást, Uram! Nagy ekténia végig. Közben SD. az oltárnál lapozza a Liturgikont a papnak.” – Ez utóbbi mozzanat többletet jelent ebben a műben a nyíregyházihoz képest. – Múcsony, 2. lap: „a főszertpap az oltár alsó lépcsőjénél meghajolva kimegy a királyi ajtó elé és énekli: Szerpap: Adj áldást, uram! Pap: Áldott... A nagy ekténiát énekli a szerpap: Békességben...”. – Ez a rendelkezés az egyszerűsítésre törekszik. Ez látszott már a templom tömjénezésére adott előírásnál is. Az ekténia végén pedig a következőképpen rendelkezik: „Egy antifónát énekelnek: Az Istenszülő imái által... karvessel, mely alatt az alszerpap kinyitja a királyi ajtót és az oltár legalso lépcsője elé áll középre”. Lásd Múcsony, 3. lap.

⁴⁶ Megvannak viszont a budapesti előírásban: „Visszaérve a jobb oldali ajtón az oltár elé megy [a D.], leadja a tömjénezőt, meghajolnak, felmennek az oltárhoz, oltárcsók, keresztcsókolás, előtte-közben ima: Mennyei király, Dicsőség a magasságban Istennek, békesség a földön és jóakarát az emberekben 2x. Uram, nyisd meg ajkaimat, és szám a te dicséreted fogja hirdetni! 1x.” Lásd Budapest, 1. lap. – Annyiban viszont több a nyíregyházi előírás, hogy nem feledkezik meg a Szent Liturgia húsvéti kezdő formájáról. – A múcsonyi rendelkezés pedig: „Az oltárnál a pappal együtt mondják az imákat, megcsókolják az oltárt és keresztet”. Lásd Múcsony, 1. lap.

Ekténia végeztével a D. lent marad. Mikor a kar az antifonák után a Dicsőséget kezdi, a SD. az első lépcsőre lép, és a pap mögé áll.⁴⁷ (Mikor indul le, és mikor a pap mögé állt, mindkét szerpap meghajol. Mikor pedig a SD. középen meghajol, akkor a D. is vele együtt metániát végez.) A „megtestesülni kegyeskédnél...” alatt mind a hárman meghajolnak. Mikor felegyenesednek (együtt történjen ez!) a SD. az első lépcsőn balra fordulva eredeti helye elé lép, és ott jobbra fordulva, szemben az oltárral, megáll. Közben, illetve ezalatt a D. letről föllép az első lépcsőre, az oltárnál lévő helye mögé. Mikor felértek, egyszerre meghajolnak, és a pap mellé lépnek.⁴⁸ (Soha ne álljanak teljesen, illetve szorosan a pap mellett, mindig 20-25 cm!). Mikor felértek, a pap (rendszerint a „megfeszítettél...” alatt!) az evangéliumos könyvet a D.-nak átadja. A D. ezt úgy veszi át, hogy a könyv címlapja – ha maga előtt tartja – a hívek felé nézzen. Enyhe meghajlás után lemennek az első lépcső elé. (A kifordulások mindig úgy történnek, hogy úgy a SD., mint a D. mindig a pap felé fordul!). Ott az oltár felé visszafordulnak, metániáznak, és kezdi a kisbemenetet. Ez úgy megy, hogy a metánia után a SD. a pap és a D. előtt jobbra indulva vezeti a menetet az oltár körül. Utána felemelt evangéliumos könyvvel a D., majd végül a pap megy. Az evangéliumos könyvet most úgy fordítja a D., hogy annak hátlapja van a D. arca felé! Kb. olyan magasra tartja a menet alatt, hogy annak közepe a szemmel egymagasságban legyen. Mikor visszaérnek az oltár elé, akkor középen egészen a lépcső elé áll a D., a pap elé. A SD. pedig a pap balján, a szokott helyén áll meg. A D. jobbra fordulva a pap elé fordul és megáldatja az evangéliumos könyvet: Áldd meg, Uram...⁴⁹ Ezután (bal felé) visszafordul, és a kar éneke után a Bölcsesség, igazhívők-et intonálja.

⁴⁷ A budapesti leírás részletesebb, mert számol az ikonosztázióval is: „*Dicsőség az Atyának* kezdetekor SD. lejön az oltártól, kinyitja a királyi ajtót és megáll középen”. Lásd *Budapest*, 1. lap.

⁴⁸ A mucsónyi rendelkezés: „A nép énekl: Dicsőség az Atyának... most és... Istennek egyszülött Fia és Igéjé-re meghajlás után a szerpapok indulnak a paphoz az oltárra, a lépcső alján mindketten még egyszer együtt meghajolva”. Lásd *Múcsony*, 4. lap.

⁴⁹ Ebben a részletben rövidebb a budapesti rendelkezés, de az ikonosztázió jelenléte miatt több előírást tartalmaz: „Istennek egyszülött Fia... *megtestesülni*... meghajlás, SD. és D. fel az oltárhoz, a dobogónál meghajolnak, utána fellépnek, D. átveszi a paptól az evangéliumos könyvet, lejönnek, meghajolnak, SD. előre megy, utána a D. és P., körmenet az oltár körül. Bal oldali ajtón mennek ki, SD. félreáll, D. középre a királyi ajtó elé, meghajol az oltár felé, majd a pap felé kifordulva halkan mondja: Áldd meg, Uram, a szent bemenetet!” Lásd *Budapest*, 1. lap. – A mucsónyi előírás is hasonló: „A szerpap átveszi a paptól az evangéliumos könyvet. Mindhárman lejönnek a lépcsők elé, meghajlanak. Elöl az alszerpap, szerpap és megkerülik az oltárt. Az alszerpap bemeleg a királyi ajtón át a szentélybe és dél felé fordulva megáll. A szerpap az Evangéliummal meghajlik a királyi ajtóban, majd visszafordul a paphoz, áldást kérve: Áldd meg, Uram, e szent bemenetet!” Lásd *Múcsony*, 4. lap. – Itt tehát világos rendelkezés van arra nézve, hogy az asszisztáló kispapok a királyi ajtón keresztül mehetnek.

Ezután jobbra lép, majd együtt metániáznak, és fölmennek az oltárhoz. Ott a D. átadja az evangéliumos könyvet a papnak. A tropár után a pap fennhangjának második felét a D. énekli: „és örökkön örökké”, miközben a pappal együtt kifordulnak.⁵⁰

A leírásban fontos szerepet kap, hogy az asszisztáló kispapok minden esetben meghajolnak, amikor helyet változtatnak az oltár előtt. Egészen részletes a többi mozgásuk szabályozása is. – Mivel a Liturgikonban szerepel az „Istennek egyszülött Fia” kezdetű himnusz közben a „megtestesülni kegyeskedtél” alatt a meghajlás, ezt a rendelkezés is előírja. Közben a szubdiakónusnak az első oltárlépcső közepén kell állnia, tehát a szokásos helyénél egy fokkal lejjebb. – Az evangéliumos könyvet a diakónusnak úgy kell vinnie, hogy a címlapja a hívek felé nézzen. – Fontos előírás, hogy az asszisztálóknak az oltártól való kifordulást úgy kell végezniük, hogy a középen álló pap felé irányul a mozgásuk. – A kisbemenet után a diakónus az oltárhoz való felmenetel után adja át a papnak az evangéliumos könyvet. Ez azt jelenti, hogy ő is viszi be a szentélybe.

A háromszorszent éneklése alatt együtt levonulnak. Lent egyszerre metániáznak, majd a D. és SD. helyet cserélnek, mégpedig úgy, hogy a SD. az első lépcsőre fellépve megy el a pap előtt, a D. pedig a pap és az első lépcső között megy át a pap baljára. A csere után meghajlanak és hátra vonulnak. A SD. mögött a pap megy. A SD. csak az oltár hátsó sarkához érve engedi el maga előtt a papot. Az oltár mögé érve a pap felé fejet hajtanak és helyüket visszacserélik.

Ez a leírás tehát részletesen beszámol a „szent táncról”, a két asszisztáló helycseréjéről.⁵¹

⁵⁰ A Rózsák terei rendelkezésben arról is szó van, hogy a pap megcsókolja az evangéliumos könyvet: „A pap megcsókolja az evangéliumos könyvet, majd D. az oltár felé fordulva, magasra emeli a könyvet és énekli: Bölcsesség, igazhívők! SD. bal oldali, P. királyi, D. jobb oldali ajtón át felmennek az oltárhoz, dobogónál meghajolnak.” Lásd *Budapest*, 1. lap. Arról viszont nincs szó, hogy ki viszi fel az evangéliumos könyvet az oltárhoz, csak kikövetkeztethető, hogy nem a diakónus az oldalsó ajtón át. – A műcsenyi rendelkezés rövidebb: „A pap áldása és csókja után visszafordul [a D.], énekli: Bölcsesség, igazhívők! A lépcső előtt mindhárman meghajolnak és felmennek az oltárhoz. Éneklük a tropárokat. Papi ima végén: Pap: Mert szent vagy te... Szerpap: Most és mindörökké.” – Ez sem írja tehát, hogy ki viszi fel az oltárhoz az evangéliumos könyvet.

⁵¹ Hasonlóan: „Szent Isten alatt 3x meghajlás, lejönnek az oltártól, meghajolnak, helycsere, meghajolnak, hátra az oltár mögé. Az oltár két szélénél hátul megáll SD. és D. P. középre, SD., D. meghajlás a pap felé, helycsere.” Lásd *Budapest*, 1. lap. – Ugyan-

A kar éneke után a D. intonálja az áldás első részét: Figyelmezzünk..., a SD. pedig a pap áldása után: Bölcsesség, figyelmezzünk! Prokimen alatt (az áldás után azonnal!) a SD. előre megy (ahogy állnak az oltár mögött) az oltár jobb oldalán. A kar éneke és a D. Bölcsesség intonálására az apostol címét énekli, majd ugyancsak a D. intonálására (Figyelmezzünk!) kezdi olvasni az apostolt.⁵² Úgy az apostoli, mint az evangéliumi szakaszt pontosan kikeresni a mise elején! Utasításban megnézni, nincs-e több szakasz! Elolvasni a szakaszokat a mise előtt!

Az apostoli és evangéliumi szakasz felolvasásához is igen gyakorlati utasításokkal szolgál a mű.

A D. még mise előtt megnézi, hogy milyen terjedelmű az apostol, és e szerint megy alatta füstölni. Az oltár bal oldalán megy előre (a P[üspök]i trón felőli részen!). Tömjént tesz a tűzre, majd egy pár lépést megy az oltár háta felé. Mikor látja a papot, leáll, felemeli szemmagasságba a füstölőt, megáldatja és visszamegy az első sarokhoz, és kezdi a füstölést. (Oltársarkok, trón, az oltár mögött ülő pap, előkészületi oltár és a rács ajtajából 3x3 lendítéssel a nép!)⁵³

Látható tehát a tömjénező elkészítésének és a pappal való megáldatásának a módja. A diakónus szemmagasságba emeli a tömjénezőt, nyilván ugyanúgy, mint a bemenetnél is, bár itt nem írja a rendelkezés, hogy a jobb kezénél kell tartania a parazsat tartalmazó részt. A tömjénezés részleteinek felsorolásában ismét helyet kap, hogy az oltárt a sarkainál kell tömjénezní.

Ez utóbbi csak az apostol elolvasása után kezdődik, a pap fennhangjára: Békesség néked..., amit a D. folytat: Bölcsesség, figyelmezzünk! miközben a népet tömjénezi. Ezután a D. a füstölőt leadja és a SD.-sal

csak hasonló a műcsonyi előírás is: „Meghajlás után az oltár lépcsője elé mennek, meghajlások közben kereszteznek, és az oltár mögé vonulnak”. Lásd *Műcsony*, 4. lap.

⁵² Erről az egész részről a budapesti rendelkezés csak ennyit ír: „SD.: apostol”. Lásd *Budapest*, 1. lap. – A műcsonyi szintén rövid olyan értelemben, hogy lényegi utasítást alig tartalmaz, inkább csak bemutató leírást: „Háromszoros után: Szerpap: Figyelmezzünk! Pap: Békesség mindnyájatoknak! Alszerpap: Bölcsesség, figyelmezzünk! Prokimen. I. szerpap: Figyelmezzünk. II. szerpap: Szent apostolok (Sz... apostol a ... írt levelének) olvasása. I. szerpap: Figyelmezzünk! II. szerpap: Abban az időben... vagy Atyámfiai...” Lásd *Műcsony*, 5. lap.

⁵³ „D. alatta [az apostol alatt] tömjénezi az oltár négy sarkát, papot és előkészületi oltárt”. Lásd *Budapest*, 1. lap. – Ez a leírás is meglehetősen rövid. Ugyancsak ilyen: „*Apostol után*: (mely alatt tömjénezés) Pap: Békesség néktek! Szerpap királyi ajtóból tömjénevezve: Bölcsesség, figyelmezzünk”. Lásd *Műcsony*, 5. lap.

felmenni az oltárhoz. A kar éneke után a D. énekl: Áldd meg, Uram... (Mt. és Jn. ap. és ev.!) Ezután a D. megfogja az evangéliumos könyvet, mindketten lemennek, lent az oltár felé fordulnak, meghajolnak, majd egymással szembe fordulnak, és a D. a SD. kezébe adja az evangéliumos könyvet kinyitva a megfelelő helyen. A pap fennhangja után a SD. énekl: Bölcsesség, igazhívők, hallgassuk... a D. folytatja onnan, hogy: Szent N. ev.-ának olvasása. A kar felelete után a SD. Figyelmezzünk!-et intonál, és a D. most kezdi olvasni az evangéliumot.⁵⁴ Evangéliumolvasás alatt a pap az oltárhoz jön.

A rendelkezés figyelmeztetést ad arra vonatkozóan, hogy Szent Mátét és Szent Jánost „apostol és evangélista”-ként kell említeni. – Fontos rendelkezésként jelenik meg az a tény, hogy a két asszisztáló kispap egymással szemben áll, amikor a szubdiakónus tartja, a diakónus pedig olvassa az evangéliumot.

Az evangélium végeztével a D. átveszi a SD.-tól a könyvet, és a papnak nyújtja csókolásra, majd a pap átveszi és az oltárra visszahelyezi. Ez után következik a prédikáció. A D. és SD. lent maradnak és ott megvárják a papot, míg lemegy ő is, s majd együtt, metánia után az oltár mögé vonulnak.

Mivel a nyíregyházi templomban nincs ikonosztázion, a leírásnak nem kell gondot fordítania arra, hogy a diakónus hogyan adja át a papnak az evangéliumos könyvet.⁵⁵

Prédikáció után (ha nincs prédikáció, akkor az evangélium után) a D. fogja mondani a harmas ekténiát. Ezért már a beszéd alatt kikeresi ezt a könyvből, úgy hogy annak végeztével azonnal kezdhesse az ekténiát. A prédikáció után mindhárman előre mennek. (A D. a trón felőli oldalon!) Meghajlás után a SD. és a pap felmennek az oltárhoz, a D. pedig

⁵⁴ Budapest, 1. lap: „Apostol végén: P.: Békesség néked. D.: Bölcsesség, figyelmezzünk, közben a királyi ajtóból tömjénezi a népet. SD., D., P. felmennek az oltárhoz, evangéliumolvasásra lemennek az ambonra, SD. és D. a két oldalajtón. Vagy tartják a könyvet, vagy az állvány mellett állnak.” – Itt tehát nincs arról szó, hogy szemben állnának egymással. – A műcsonyi előírás pedig szűkszavú: „Mindketten az oltárnál állnak és a szerpap énekl: Áldd meg... Pap áldó imája alatt a királyi ajtó elé mennek. II. szerpap: Bölcsesség... I. Szent N. evangéliumának olvasását! II. szerpap: Figyelmezzünk! I. szerpap: Abban az időben... Mondotta az Úr... evangélium olvasás.” Lásd *Műcsony*, 5. lap. – Itt is érdemes figyelni arra, hogy bár nem nagy mértékben, de történik szövegjavítás is ebben a változatban.

⁵⁵ A Rózsák terei változat viszont erről is szól, mert a diakónusnak nyilván a királyi ajtóban kellett átadni a könyvet: „SD. és D. evangélium végén a két oldalajtón az oltár elé mennek, ha szószékről van a beszéd, akkor a királyi ajtót bezárják, ha az ambonról, akkor az ajtó nyitva marad. SD. és D. az oltár mögé mennek.

középre áll, és azonnal kezdi olvasni, illetve énekelni a hármastékiát. Az utolsó tékiát előtt szokásos az alkalmi tékiát beiktatása, ha ilyen van, akkor azt a pap énekl. Utána a D. énekl az utolsó tékiát, majd a pap fennhangja után felmegy a pap jobbára.⁵⁶

Ismét a gyakorlati figyelmeztetés a kispap felé: gördülékenynek kell lennie a szertartásnak, ezért az tékiát azonnal kezdenie kell. – Aztán egy másik fontos rendelkezés is van itt: az alkalmi tékiát nem a diakónus, hanem a pap énekl.

A Kerub ének alatt, a pap Senki sem méltó... imája előtti csendes ima (Ismét és sokszor...) közepe táján az oltár felé meghajol és lemegy előkészíteni a füstölőt [a D.]. A pap áldásra kifordul és ezután áldja meg a füstölőt. Az áldáskérés jelzésére szemmagasságig emeli a D. a füstölőt. Ezután kezdi körülményezni az oltárt, és közben mondja az 50. zsoltárt. (Füstölő: a 4 sarkot, közben: trón, előkészületi oltár /előkészületi oltárt csak akkor füstölünk, ha a miséhez előkészített kehely ott van! Utrenyén tehát nem! és a népet.) A nép megtömjenezése után a füstölővel felmegy a helyére, a füstölőt átadja a papnak, majd mindhárman lemennek a lépcső elé, meghajolnak, és a SD. vezetésével az előkészületi oltár elé mennek. Itt is a pap jobbán a D. áll! A pap megfüstöli az ajánlatokat, majd átadja a füstölőt a D.-nak, aki ezt szemmagasságba emelve tartja úgy, hogy a jobb kezénél van a füstölő kosara, bal kézben pedig a láncok vége.⁵⁷

Az „asszisztencia rend” tehát megadja a pontos időpontot, mi-

⁵⁶ Itt egy lényeges eltérés található: a budapesti rendelkezés úgy szól, hogy a szubdiakónusnak kell végeznie a hármastékiát. „Beszéd végén: SD. a bal oldali ajtón az ambonra megy és mondja a *Mondjuk mindnyájan* tékiát. Közben, ha alkalmi tékiát van, akkor a Könyörögjünk még... minden atyámfiaért tékiát után a pap énekl az alkalmi tékiátokat. D. a *Mondjuk mindnyájan* kezdetekor bezárja az ajtót, ha nyitva volt. SD. az tékiát végén felmegy az oltárhoz.” Lásd *Budapest*, 2. lap. – Ebben a rendelkezésben is világosan megjelenik, hogy az alkalmi tékiátokat a papnak kell végeznie, nem pedig a diakónusnak. – „Evangélium (prédikáció) után *hármastékiát* a királyi ajtó előtt. II. szerep: Könyörülj rajtunk...”. Lásd *Múcsony*, 5-6. lap. – Itt viszont nincs semmiféle bővebb utasítás.

⁵⁷ Itt is rövidebb a budapesti leírás: „D. elkészíti a tömjenezőt, tömjenezi az oltár 4 sarkát, a papi széket, az előkészületi oltárt és a királyi ajtóból a híveket, majd felmegy az oltárhoz, átadja a papnak a tömjenezőt, lejönnek, meghajolnak. SD. elől megy az előkészületi oltárhoz, ott helyet adva a papnak, megáll.” Lásd *Budapest*, 2. lap. – A múcsonyi előírás: „A nép énekl a *kerub éneket végig!* Az I. szerep pedig kezdi az oltár, szentély és a királyi ajtóból a nép füstölését. Füstölővel felmegy az oltárhoz, átadja a papnak a füstölőt és hárman közösen elmondják a kerub-éneket. Utána az előkészületi asztalhoz mennek, ahol a szerep énekl: *Mindnyájakról...*”. Lásd *Múcsony*, 6. lap. – Hangsúlyos szerepet kap ebben a leírásban, hogy a nép végig elénekl a kerub éneket. Valamint az is, hogy előkészületi asztalról, és nem mellékoztárról van szó.

kor megy a diakónus a tömjénezőt elkészíteni, valamint azt is szabályozza, hogy szemmagasságba kell emelni, hogy a pap megáldhassa. Szokásos módon rendelkezik arról is, hogy az oltár sarkait kell tömjénezní, nem az oldalait. S egy új szempont is megjelenik: előírja, hogy az előkészületi asztalt csak akkor kell tömjénezní, ha az ajánlatok rajta vannak.

Mikor a pap kezdi kézbe venni a kelyhet, akkor a D. intonálja: Mindnyájatokról, igazhitű..., majd ezután a D. vezetésével elindulnak az oltár felé. A SD. átveszi a paptól a kehelytakarót, és azt úgy tartja két kézzel szemmagasságban, hogy annak fonákja van arcával szemben! – A D. a közepén túlhaladva áll meg, miközben az oltár felé fordul. A SD. kb. helyéhez érve elengedi maga előtt a papot, majd utána lép, és a pappal együtt az oltár felé fordul, majd együtt a nép felé fordulnak, illetve az asszisztencia csak egy fél fordulatot tesz, úgy hogy egymással szembe fordulva megállnak, és amikor a pap visszafordul, akkor ők is. Meghajlás után felmennek mindhárman az oltárhoz. A pap a kelyhet letéve átveszi a kehelytakarót, majd a D.-től a füstölőt.⁵⁸ Mikor visszaadja ezt, akkor a D. tovább leadja a ministránsoknak.

A leírás szól arról is, hogy a másik asszisztáló kispapnak, a szubdiakónusnak mi a liturgikus feladata a nagy bemenetben: a kehelytakarót (aérint) viszi, szemmagasságban tartva azt. Majd arra is utasítást ad, hogy miközben a pap az ambonról éneklí a nép felé fordulva a megemlékezést, a két kispapnak csak félfordulatot kell tennie, hogy egymással szemben álljanak. – Kimarad a leírásból viszont az a mozzanat, hogy a diakónus megtömjénezi az aérint, amikor azt a pap eléje tartja.

A pap „A te egyszülött...” fennhangjára a D. lemegy és középre áll. Áldás után intonálja: Szeressük egymást... és: Az ajtókat, az ajtókat... Hiszekegy kezdetekor a SD. az első lépcsőre, a pap mögé lép. Mikor oda állt, meghajol! A hitvallás után a D. Álljunk illően...-t intonálja. Ez-

⁵⁸ Hasonlóan írja le a budapesti rendelkezés is a nagy bemenetet, kitérve arra is, hogy az ikonosztázion miatt az asszisztálók az oldalajtókat használják: „D. átveszi a tömjénezőt és mondja: Mindnyájatokról. SD. átveszi a paptól az aérint, és indul a nagy bemenet. SD. elől, a bal oldali ajtón ki, mögöttes a D. a tömjénezővel, SD. balra, P. középre, D. jobbra áll az oltár felé fordulva. P.: Mindnyájatokról... SD. és D. egymás felé, P. a hívek felé fordul. Felmennek az oltárhoz, SD. és D. a két oldalajtón keresztül. P. lerakja a szereket. D. tömjénezi az aérint. Átadja a tömjénezőt a papnak, a királyi ajtót bezárják.” Lásd *Budapest*, 2. lap. – Itt tehát szerepel az a mozzanat is, hogy a diakónus megtömjénezi a pap által eléje tartott aérint. – A műcsenyi előírás: „*Átvitel*: I. szerpap a tömjénezőt, II. az aérint viszi, átmennek a királyi ajtón, és szembefordulnak egymással, majd a pappal felmennek az oltárhoz. A nép éneklí: Az istenfélő József...”. Lásd *Műcseny*, 6. lap. – Itt ismét a szöveg megváltoztatása is tapasztalható.

után a SD. balra fordulva majdnem az oszlopig megy, ott az oltár felé fordulva megáll; a D. pedig fellép az első lépcsőre, a jobboldali oszlop elé. Mikor a pap áldásra kifordul, ők egymással szembefordulnak. Áldás után visszafordulnak az oltár felé. Mikor a kar a Múltó és igazságos-t kezdi énekelni, meghajolnak és fellépnek a pap melletti helyükre.⁵⁹

Az „asszisztencia rend” a Hitvallás alatti szép mozzanatot is leírja: a szubdiakónus a lépcsőn középére áll, így egy sor alakul ki a hívek felé. Majd a pap áldását úgy fogadják, hogy egymás felé fordulnak az oltárlépcsőn.

Átváltoztatás alatt egy fél lépést hátra lépnek, félfordulattal a konszokráló pap felé fordulnak és mélyen meghajolnak. Kissé hamarabb egyenesednek fel, mint a pap, hogy együtt tudjanak metániázni. A Tá szá ek ton...-kor nem hajolnak meg, hanem egyenesen állnak, és keresztet vetnek. Az ezután következő metániákat a pappal együtt végzik! Az epiklézis végén lévő három áldás után a D. fent az oltárnál elkészíti a füstölőt, és átadja a papnak. A Kiváltképpen... fennhang közben a pap füstöl, majd átadja a füstölőt a D.-nak. A D. lemegy, középen meghajol, és kezdi körülötméjezni az oltárt. Ilyenkor csak a 4 sarkot tömjé-nezzük! A füstölőt leadva visszamegy a helyére.

Részletes utasítás szól tehát arról, hogyan kell az átlényegítés alatt viselkedniük az asszisztálóknak: félfordulatot tesznek a pap felé, meghajlanak, majd a pappal együtt végzik a meghajlásokat, kivéve a „Tieidből...” alatt, amikor egyenesen kell állniuk. – Az epiklézis imád-ságai alatt is együtt metániáznak a pappal. – A diakónus számára ismét fontos utasítás, hogy csak az oltár négy sarkát kell tömjéjezni (valójá-ban az oltár körül kell azt végeznie, megállás nélkül).⁶⁰

⁵⁹ Ismét egyező a budapesti előírás is ezzel, figyelembe véve az ikonosztáziont: „P.: A te egyszülött... alatt D. a bal oldali ajtón keresztül az ambonra megy. SD. Az ajtókat...-ra kinyitja a királyi ajtót, beáll középére. Hízekegy végén bemennek az oltár elé, D. a jobb oldali ajtón. Dobogónál megállnak, meghajlás. SD. és D. bezárják a királyi ajtót, és meghajlás után felmennek az oltárhoz.” Lásd *Budapest*, 2. lap. – A műcsonyi leírás valójában csak utalás: „Pap: Békesség mindnyájatoknak. Szerpapok nem fordulnak vissza az oltárhoz. Lemennek a lépcsőhöz, meghajlanak. I. szerpap a királyi ajtó elé megy és énekl: Szeressük egymást... Hívek: Hízek az... Hízekegy végén az I. szerpap bejön a szentélybe, egymással szembefordulva fogadják a pap áldását: A mi Urunk... áldás után feljönnek az oltárhoz”. Lásd *Műcsony*, 7. lap.

⁶⁰ A budapesti rendelkezés pontosan meg is mondja ezt: „És imádunk Téged alatt a D. elkészíti a tömjénezőt, átadja a papnak. Valóban méltó alatt D. körbetömjéjezi az oltárt (folyamatosan). Lásd *Budapest*, 2. lap. – A műcsonyi szintén: „*Átváltoztatás*. Fent az oltárnál veszi a tömjénezőt, tömjént tesz és áldást kér rá, majd átadja a papnak. *Füstölés csak a Szentségnek*, tehát csak az oltár felé s a királyi ajtóból nem!” Lásd

„És add, hogy egy szájjal...” fennhang kezdetén a SD. lemegy, meghajol, és középre áll. „És legyen a mi...” áldás után azonnal kezdi a Mindenszentek ekténiát. Az „És méltass minket...” fennhang után a D. az első lépcsőre lép, és a pap mögé áll, ott meghajol – vele együtt metániázik a lentálló SD. is – és így állnak a Miatyánk alatt. „Mert tied az ország...” fennhang után mindhárman metániáznak, ezután a D. jobbra fordulva oldalra lép, és áldásra a pap felé fordul. Áldás után visszaáll a pap mögé. A kar válasza után a SD. „Fejetekeket hajtások meg...” ekténiát énekl. ⁶¹

A Miatyánk alatt az asszisztencia hasonlóképpen áll, mint a Hitvallás alatt, annyi különbséggel, hogy most a szubdiakónus van kint az ambonon. – Az oltár lépcsőjén álló diakónusnak a pap áldása alatt oldalra kell lépnie, hogy ne takarja a papot; közben pedig a pap felé fél fordulatot tesz.

Ezután a SD. balra, a D. jobbra az oltár mögé mennek. Ott orárt cserélnek. (Ez abban áll, hogy a bal vállon keresztben lévő orár alsó szárát kihúzzák, a balkar alatt átvesszik, a hátán keresztbe, a jobbállra vezetik úgy, hogy elől egyenlő hosszú legyen a két szár.) Csere után ugyanazon az oldalon előre mennek, a SD. lent középen, a D. pedig az első lépcsőn középen áll meg. A SD. mikor a kar befejezte az éneklést, Figyelmezzünk-et intónál, amit a pap folytat. ⁶²

A rendelkezés részletesen leírja az asszisztálók orárium-cseréjét, amivel az áldozáshoz készülnek elő. Utána pedig vissza kell állniuk előbbi helyükre, az oltárlépcsőre, illetve az ambonra.

Múcsony, 7. lap.

⁶¹ Itt lényegesen rövidebb a budapesti előírás: „P.: És add... Atya és Fiú és Szentlélek...-re SD. meghajol és a bal oldali ajtón át lemegy az ambonra. SD.: Minden szentekről ekténia. D.: És méltass minket... alatt kinyitja a királyi ajtót és beáll középre.” Lásd *Budapest, 2. lap.* – A múcsonyi rendelkezés: „A pap áldása: És legyen... után I. szerep az oltártól lemegy, lépcső előtt meghajolva a királyi ajtó elé megy, és ott énekl a *kérő ekténiát*: A bemutatott...” Lásd *Múcsony, 7. lap.* – Itt tehát szövegcsontkitáráról van szó: csak a ténylegesen kérő ekténiákat sorolja fel a szöveg. A folytatásban pedig szövegjavítás látható: Szerpap: „Hajtások meg fejeteke az Úrnak!” Lásd *uo.*

⁶² Ez az orárium-csere a budapesti leírásból teljes egészében kimarad. Viszont a többi cselekményből ennyi jelen van: „Egy a szent alatt SD. és D. az oltárhoz mennek, SD. a bal oldali ajtón át. Dobogó előtt meghajolnak, királyi ajtót bezárják, meghajolnak, felmennek az oltárhoz.” Lásd *Budapest, 2. lap.* – A múcsonyi előírás: „A fennhang utáni csendes ima végén, amikor a pap meghajlik, a szerep a királyi ajtó előtt énekl: Figyelmezzünk! Pap: Szentség a szenteknek.” Lásd *Múcsony, 9. lap.*

Mikor a pap áldozik, mindketten mélyen meghajolva állnak. Közben mindig a pappal metániáznak. Mikor a pap szól, a D. kifordul és éneklí: Isteni félelemmel... (húsvétkor még utána: Föltámadt Krisztus!). Ezután visszafordul, majd a pappal együtt mindketten kifordulnak, és együtt mondják az áldoztatási imát.⁶³

Az „asszisztencia rend” előírja, hogy a kispapok a pappal együtt végzik a metániákat, amikor ő áldozik. (Nem szól arról, hogy a pap elmondja az áldozási imát.) Viszont külön figyelmeztetést ad a diakónusnak, hogy az áldozásra-hívást húsvétkor hogyan végezze. – Végül az is fontos mozzanat ebben a részletben, hogy – a korabeli gyakorlat szerint – a hívek áldoztatása előtt mindannyian hangosan elmondják az áldozási imát (amit a pap a saját áldozása előtt csöndben már egyszer elmondott a Liturgikon előírása szerint).

Mikor a pap lemegy áldoztatni, ők fent az oltárnál, az oszlopok előtt egymással szembe fordulnak. Áldoztatás után a pap felmegy az oltárhoz (!), az asszisztencia, mikor a pap felér, befordul az oltár felé. Áldásra kifordulnak, majd vissza a pappal együtt. Második áldás már letről történik (!). A pappal együtt lemennek, áldás után a SD. kissé hátralép, és elengedi maga előtt a papot és a D.-t, majd ő zárja a sort, és az előkészületi oltárhoz vonulnak.⁶⁴ Ott szokásosan a pap jobbán a D. áll. Mikor a pap a kelyhet öblítésre nyújtja a ministránsokhoz, akkor kissé meghajolnak és az oltár felé fordulnak, metániáznak, s az oltár mögé mennek. Ott az órákat visszacserélik. Ezután a SD. visszamegy a pap baljára, a D. pedig felmegy az oltárhoz a könyvért, és lemegy középre a lépcső elé.

Részletekbe menő rendelkezés található tehát ebben a részben

⁶³ A budapesti előírás: „Hiszem, Uram után SD. és D. kinyitják a királyi ajtót, D. középről: Istenfélelemmel. SD. és D. a dobogó előtt maradnak, áldozás, adorálás, utána ki-mennek az ambonra a két oldalajtón át.” Lásd *Budapest*, 2. lap. – Itt tehát a királyi ajtó használata, illetve az ikonosztázion jelenléte ad eltérést. Fontos mozzanat, hogy ez a leírás gondot fordít az asszisztáló kispapok áldozására is: az oltárlépcső előtt áldoznak, majd még ottmaradnak adorálni. – A műcsonyi rendelkezés: „*Áldozási ima* végén a szerpapok a pappal kifordulnak, kinyitják a királyi ajtót és az I. szerpap a nyitott ajtóból éneklí: Istenfélelemmel... Elsőnek ők maguk jönnek áldozni az oltár lépcsőjénél!!! A nép áldozása alatt a képfal mögött egymással szembe fordulva hálát adnak, vagy az áldozásnál a híveket rendezik, sorakoztatják.” Lásd *Műcsony*, 9. lap. – Itt tehát nincs utalás arra, hogy hányszor hangzik el az áldozási imádság.

⁶⁴ Szükszavúan írja elő a budapesti rendelkezés: „Az áldozás végén visszamennek az oltárhoz. P.: Öröktől fogva... örökké. SD. marad fenn a dobogón, előreengedi a papot és a D.-t, majd SD. is az előkészületi oltárhoz megy.” Lásd *Budapest*, 2. lap. – Bennfoglaltan itt is az található, hogy a pap az oltártól adja a szentségi áldást. A második „áldás”-ra nem ad rendelkezést, csak azt jelzi, mit énekel a pap.

is. A papra vonatkozó figyelemfelkeltő utasítás, hogy a szentségi áldást az oltárhoz való felmenetele után kell adnia. Előírja a második szentségi áldást is, ami valójában nem az, hanem csak a szentség felmutatása. – Gondot fordít a mű annak leírására is, hogy milyen sorrendben kell az előkészületi asztalhoz vonulniuk az együtt szolgálóknak. Majd pedig azt is előírja, hogy a kispapok az oráront visszacserélik az áldoztatás előtti eredeti állapotára.

(Ha a D.-nak kisebb rendje van, akkor az ílitont összehajtja, az evangéliumos könyvet helyére teszi, és úgy megy le!)

Ez a zárójeles utasítás világosan jelzi, hogy a „diakónus”-nak nevezett asszisztáló személy olyan kispap, akinek lehet, hogy még kisebb rendje sincs, mert csak akkor rendezheti az oltárt, ha van.

A kar éneke után azonnal kezdi a hálaadó ekténiát: Igazhívők... (A D. misekönyvből mondja ezt, mert ez kellesz a papnak az amboni imához!). Fennhang után kifordul és a Békével távozzunk, majd: Könyörögjünk az Úrhoz! verset énekli. Ezután visszafordul. Közben a pap és a SD. előre jönnek. A pap esetleg felmegy az oltárhoz, de a SD. lent, a helyén áll meg. A D. fennhangja után ő a SD.-sal a papot közreveszik, úgy, hogy egymással szembefordulnak, és mindketten két kézzel tartják a misekönyvet a pap előtt.⁶⁵

Újból gyakorlati utasítást ad a mű: a diakónusnak az oltárról lehozott Liturgikonból kell végznie az ekténiát, hogy majd a papnak is kéznél legyen a könyv az amboni imához. – A könyvet pedig az ambonon egymással szembefordulva tartják a pap előtt.

Amboni ima után szokott lenni hirdetés vagy ima. Ilyenkor a pappal együtt vagy kifordulnak, vagy letérdepelnek. Ezután a pap jelzésére a D. kifordul és Bölcsesség-et énekli. Majd visszafordul. Áldásra mindket-

⁶⁵ Hasonló a budapesti előírás is: „Erősíts meg minket... alatt a D. a bal oldali ajtón az ambonra megy: Igazhívők ekténia. Kifordulva a hívek felé és félreállva: Könyörögjünk az Úrhoz, Békével távozzunk. SD. közben a pappal az oltárhoz megy, a Liturgikont kihozza magával az ambonra a bal oldali ajtón át. SD. és D. ha kell, tartják a könyvet.” Lásd *Budapest*, 3. lap. – Nyilvánvaló félreértés az, hogy a diakónus előbb mondja az „Uram, irgalmazz”-t, mint a „Békével távozzunk”-at. – A műcsenyi rendelkezés itt egészen rövid: „Teljenek be ajkaink... Alleluja után a szerpap énekli: Részesülvén... Nép: Hálát adunk néked... Ámen. I. szerpap az ambonon a *nép felé fordulva*: Békével távozzunk az Úr nevében! II. szerpap: Könyörögjünk az Úrhoz!” Lásd *Műcseny*, 10. lap. – Megint szövegváltoztatással találkozunk két alkalommal is, egyszer pedig a csendes ima hangosan való mondásával, ráadásul a nép részéről.

ten a pappal kifordulnak.

Korjelenséget tükröz a leírás abból a szempontból, hogy térden állva végzett imádság lehetőségéről beszél az amboni ima után. – Elmarad viszont a rendelkezésből az oltárhoz való felvonulás.⁶⁶

Kivonulás szokásosan történik. Lemennek az oltártól, meghajolnak és a SD. vezetésével (utána a D. megy!) kivonulnak a sekrestyébe. Bent megállnak és a papot főhajtással köszöntik.⁶⁷

Tehát csak általánosan írja le a mű a kivonulás rendjét. Azt viszont világosan előírja, hogy a pap zárja a sort a vonulásban.

Ha miroválás van, akkor ők elsőnek járulnak a pap elé, majd azonnal kimennek és levetkeznek.

Az asszisztenciában részt vevő kispapok nem várják meg az esetleges miroválás végét.⁶⁸

⁶⁶ A budapesti leírás azonban nem hagyja ki: „Amboni ima végén SD. és D. a két oldalajtón, a pap közepén felmennek az oltárhoz. Áldott legyen... vagy hirdetés után D. kifordul: Bölcsesség.” Lásd *Budapest*, 3. lap. – A műcsonyi rendelkezés ezt hozzá: „Szent Liturgia végeztével közösen mondják a pappal: Most bocsátod el, Uram... és a tropárokat!”. Lásd *Műcsony*, 11. lap.

⁶⁷ „Áldás után a királyi ajtót bezárják, keresztesókolás, oltárcsók, lejönnek, meghajlás a dobogó előtt. (SD. helyet ad a papnak.) A pap a kelyhet elhozza az előkészületi oltártól, meghajlás, kivonulás: SD., D., P. A sekrestyében SD. és D. megállnak két oldalt, meghajlás a pap felé, köszönet stb. Lásd *Budapest*, 3. lap. – Egészében nézve ez az utolsó rész a budapesti változat szerint kissé részletesebb. Ugyanis itt szerepel a kereszt- és oltárcsókoltatás is.

⁶⁸ Erről a Rózsák terei előírás nem rendelkezik. – A műcsonyi rendelkezés viszont még mást is jelez: „Ha körmenet és evangélium olvasás van, az első három evangéliumnál az evangéliumos könyvet tartó szerpap *háttal* áll a templom falának, a negyedik evangéliumnál (a templom ajtajában) pedig az oltár felé fordulva áll, hogy az evangéliumot olvasó az ajtóban állva a nép felé fordulva olvassa az evangéliumot”. Lásd *Műcsony*, 11. lap. Majd az asszisztencia-rend leírása itt – utasítás nélkül – ezzel zárul: „Békesség néktek, örömhírdetőknek! Békesség néktek, liturgiát szolgálóknak! Dicsőség Jézus Krisztusnak!” Lásd *uo.*

2. Előszenteltek liturgiájának asszisztencia rendje⁶⁹

Az „asszisztencia rend” ennek a szertartásnak a végzési idejéről, illetve alkalmairól semmit nem szól, azonnal a menetének leírásával kezdi a bemutatást. Illetve egyetlen megjegyzést közöl arról, hogy teljes liturgikus díszbe öltözötten kell végezni.

Az asszisztencia teljes liturgikus díszben a pappal együtt a sekrestyéből az előkészületi oltárhoz mennek. Onnan a kehely elkészítése után ugyancsak együtt a főoltárhoz vonulnak. (A diakónus az oltárt szokásosan megkerülve megy. A liturgia előtt füstölés nincs!) Keresztcsókolás után a D. lemegy az első lépcső elé, saját dallamon áldást kér,⁷⁰ majd ugyancsak saját dallamon éneklí a nagy ekténiát.

Itt némi zavar jelentkezik a leírásban, ugyanis a kezdő áldás után még zsoltározás következik. Ennek a mű összeállítója is tudatában van, s így a következő mondatban pontosít:

Áldás után a kar a vecsernyei zsoltárt recitálja. Alleluja után kezdődik az ekténia.⁷¹

Arra nem történik utasítás, hogy a zsoltárt nem kellene végig elimádkozni. S egy jelentős hiány is található a leírásban: nem szerepel benne a tömjénezés!⁷²

⁶⁹ *Nyíregyháza*, 12-13. lap.

⁷⁰ Eddig a budapesti rendelkezés is csaknem ugyanezt írja: „*Bevonulás*: SD., D., P. az ambonra, meghajolnak, P. az előkészületi oltárhoz viszi a kelyhet, majd fölmennek az oltárhoz. Mennyei király... Dicsőség a magasságban... 2x, Uram, nyisd meg... 1x, D. a bal oldali ajtón át az ambonra megy és éneklí: D.: Adj áldást, Uram! (elősz[enteltek] dall[amon]). P.: Áldott az Atya... Ámen.” Lásd *Budapest*, 7. lap. – Az „ambonra való bevonulás” itt is ugyanezt jelenti, mint a többi szertartásnál: „az oltár lépcsője elé”, mivel a Rózsák terei templomban ikonosztázion is van, s arra nem történik utasítás, hogy kinek melyik ajtaját kellene használnia az előkészületi asztalhoz való vonuláshoz.

⁷¹ A budapesti rendelkezés helyesen folytatja: „Jertek, imádjuk...”, 103. zsoltár, DM. All[eluja]. D.: Nagy ekténia (elősz[enteltek] dall[amon]). Lásd *Budapest*, 12. lap.

⁷² A Rózsák terei rendelkezés viszont helyesen írja, hogy a diakónus a nagy ekténia „végén az oltárhoz megy a jobb oldali ajtón keresztül, elkészíti a tömjénezőt, és tömjénez a oltár 4 sarkát, papi széket, előkészületi oltárt, bal oldali ajtón kimegy az ambonra, királyi ajtót, Krisztus-képet, Mária-képet, a templomot-híveket 2x tömjénez. Visszatérve a jobb oldali ajtón fölmege az oltárhoz, ekkorra a SD. a hármas gyerityát maga elé viszi az oltárra.” Lásd *Budapest*, 7. lap.

Fennhang után fölmege a helyére. A sztihirák alatt a pap harmadik csendes imája közben fent az oltárnál [a D.] előkészíti a füstölőt. (Ha nincs kint a füstölő, akkor már hamarabb ajánlatos lemenni a rácshoz, hogy e miatt ne álljon a szertartás!)

Tehát még csak utalást sem tartalmaz a mű arra nézve, hogy lett volna szentély- és templomtömjénezés.

A papi imák alatt a tabernákulumból kiveszi a pap a szentséget, azt megfüstöli, majd átadja a D.-nak [a tömjénezőt]. A D. a SD.-sal együtt a szentség előtt haladva, arccal a szentséget vivő pap felé fordulva átviszik a szentséget az előkészületi oltárra. (A D. menet közben füstöli a szentséget!) Ott helyükre állnak, együtt metániáznak a pappal. Miután a pap megfüstöli a szentséget, a füstölőt a D. leadja.⁷³

Ez a mű nem ír a tömjénezésnél történő háromszoros meghajlásokról, sem arról, hogy a szubdiakónus hármass gyertyát visz a menetben.

Utána felmennek az oltárhoz, majd a sztihirák Dics. Most és-sel kezdődő verse alatt lemennek, elvégzik a kis bemenetet, úgy, mint a vecsernyén. (Füstölővel!) A szentség elé érve egyszerre metániáznak, majd továbbmennek.

Az „asszisztencia rend” szerint a szolgálattevők az előkészületi asztaltól tehát az oltárhoz vonulnak, nem az oltár mögé.⁷⁴ A körmenetet csak vázlatosan adja, utalva a vecsernyei változatára. Így viszont kimerad a szentség felé való meghajlás. – Nem jelzi azt sem, hogy esetleg az evangéliumos könyvet is kell vinni a menetben.⁷⁵

⁷³ A budapesti rendelkezés részletesebb utasításokat is ad a tömjénezésre, a meghajlásokra, valamint a hármass gyertya használatára: „P. Kiveszi a szentséget a tabernákulumból, leteszi az oltárra, megtömjénezi 3x (három meghajlás). SD. felveszi a hármass gyertyát, D. a tömjénezőt, és a pap előtt haladva, félig a szentség felé fordulva mennek az előkészületi oltárhoz. SD. bal, D. jobb oldalra áll. SD. leteszi a hármass gyertyát az előkészületi oltárra, a pap tömjénezi a szentséget 3x (három meghajlás!), P. bort, vizet tölt a kehelybe, ennek végeztével meghajlás és mennek az oltár mögé.” Lásd *Budapest*, 7. lap.

⁷⁴ A Rózsák terei előírás szerint viszont: „Dics. Most és-re vagy Most és-re következő sztihira után D. az oltár jobb oldalán megy az oltár elé, SD. és P. az oltár bal oldalán, az előkészületi oltárnál meghajolnak a szentség felé, SD. felveszi a hármass gyertyát, és mennek az oltár elé. D. kinyitja a királyi ajtót, elkészíti a tömjénezőt.” Lásd *Budapest*, 7. lap.

⁷⁵ Ez utóbbit megteszi viszont a budapesti előírás: „Ha lesz evangélium olvasás, akkor SD. a gyertyát és a tömjénezőt, D. az evangéliumos könyvet viszi a körmenetben. Ha nincs evangélium, akkor SD. a gyertyát, D. a tömjénezőt viszi, körmenet végén bal

„Bölcsesség, igazhívók”-et a D. rendes dallamán intonálja. Ezután a pap és a SD. hátramennek, a D. pedig szokásosan füstöl. (A szentséget 3x3 lendítéssel!)⁷⁶

Ismét csak vázlatos leírást ad az eseményekről a mű, nem jelezve azt, hogy aki a szentség előtt elhalad, annak meg kell hajolnia. A tömjénezés módjára is csak utal, bár arra utasítást ad, hogy a szentséget háromszorosan kell tömjénezní.

Ezután saját dallamon: „Figyelmezzünk...” stb. és parímiára intonálás: D.: Bölcesség, SD. Figyelmezzünk (rendes dallamon!). Az olvasmány alatt előre mennek, a D. füstölőt készít és a hármass gyertyával együtt a pap kezébe adja az olvasmány végén. Közvetlenül a parímia után énekelik a prokiment. Ezután a D.: „Parancsolj, uram”-ot énekel. A pap folytatja, majd a lektor a második olvasmány címét énekel. A SD. „Figyelmezzünk” válaszára (rendes dallam!) kezdi a lektor a második olvasmányt. A D. leadja a paptól a hármass gyertyát, majd a füstölővel lemegy, és az ajtóból 3x3 lendítéssel megfüstöli a népet (a második olv. alatt!). Majd leadja a füstölőt és fölmege az oltárhoz.⁷⁷

Gyakorlati utasítás látható itt többszörösen is: mikor milyen dallamon kell énekelnie az asszisztenciának. – A leírásból az tűnik ki, hogy a pap a hármass gyertyával és a tömjénezővel való áldást nem az ambonról, hanem az oltár elől, mégpedig a lépcsők tetejéről adja.

oldali ajtón mennek az ambonra”. Lásd *Budapest*, 7. lap. – Megtalálható továbbá az „asszisztencia rend”-ben is, de az előszenteltek liturgiájának végén, egy megjegyzésben: „NB.: Mikor evangélium van, akkor a kisbemenetben az evangéliumos könyvet is visszük! A D. átadja a füstölőt a SD.-nak, és a D. viszi az evangéliumos könyvet, majd a „Bölcsesség” után visszacserélik.” Lásd *Nyíregyháza*, 13.

⁷⁶ A Rózsák terei előírás itt is lényegesen bővebb: „D.: Áldd meg..., majd: Bölcesség, igazhívók (rendes dall[amon]), majd felmennek az oltár elé, SD., D. a két oldalajtón, P. közepén. SD. leteszi gyertyáját az előkészületi oltárra. D., ha van, akkor az evangéliumos könyvet az oltárra teszi. SD., P. mennek hátra az oltár mögé, előkészületi oltárnál meghajolnak a szentség előtt. D. tömjénezi az oltár 4 sarkát, papot, előkészületi oltáron a szentséget 3x (3 meghajlással), majd a híveket a királyi ajtóból, leadja a tömjénezőt, és megy az oltár mögé. Lásd *Budapest*, 7. lap.

⁷⁷ A Rózsák terei leírás: „Enyhe világossága... végén: D. Figyelmezzünk, P.: Békesség mindnyájatoknak, SD.: Bölcesség, figyelmezzünk! (elősz[enteltek] d[allamon]). Prokimen I. D. Bölcesség, SD. Figyelmezzünk! (rendes dallam), I. Olv. Olvasmány vége előtt SD, P. bal oldalon mennek az oltár elé, szentség felé meghajolnak, SD. fogja a hármass gyertyát, D. a jobb olda-” – Ezzel vége szakad a dokumentumnak. Lásd *Budapest*, 7. lap.

Az olvasmány vége felé mindhárman lemennek a lépcső elé. (A D. vigye magával a könyvét!) A parímia után következik az „Igazodjék fel...” váltott éneklése. Amíg a pap énekel, a pap és az asszisztencia állnak, mikor pedig a kar válaszol, akkor az oltár alsó lépcsőjére térdepelnek. Az utolsó papi vers éneklése után 3 teljes leborulást végeznek. (Letérdelnek az első lépcsőre, és úgy borulnak le. Kezüik a homlokuk alatt van keresztbe összetéve. Majd visszamennek térdeplő állásba, és ezután állnak föl. Így végzik ezt háromszor.)

Pontos eligazítást ad a mű a zoltárversek éneklésére vonatkozóan, valamint a közben történő állásra, illetve térdelésre. A teljes leborulást pedig külön értelmezi a szöveg: valóban teljes leborulásról van szó, mert a szolgálatot tévők előbb térdre ereszkednek, majd az oltár lépcsőire borulnak teljes testhosszukban, homlokuk alá téve a kezüket.

A három leborulás után a D. a hármasszekténiát éneklő saját dallamon. Fennhang után fölmege. Jelöltek ekténiája (ezt a pap csendben mondja), miközben a nép éneklő a „Most az égi erő...” éneket, végén lemege füstölőért, és körültömjezezi az oltárt (a szentséget 3x3 lendítéssel!) és a népet. Ezután fölviszi a füstölőt az oltárhoz, úgy, mint a misén az átvitel előtt. A pap imái után átveszi a füstölőt, majd lemennek az előkészületi oltárhoz, 3 metániát tesznek, és a pap az oltárra viszi a szentséget. A D. a szentséget füstölve előttte mege, a SD. pedig a kehelytakarót tartja. Mindketten hátra lépegetve mennek. Egyenesen felmennek az oltárhoz, majd a szentség elhelyezése után (megtömjezezés után!) levonulnak az első lépcső elé, és 3 teljes leborulást végeznek. (A fentebb leírt módon!) SD. vigye magával a könyvét! A pap és a D. a leborulások végeztével felmennek az oltárhoz, a SD. pedig középre áll. Az ének végeztével a „Teljesítsük...” ekténiát éneklő saját dallamon. Ezután következik a „Miatyánk...”, „Fejeteke hajtsátok meg...”, orár csere és „Figyelmezzünk” szokásosan, de saját dallamon.

A szertartás menetében további részletes utasításokat ad a mű: az ekténiát az előszenteltek dallamán kell énekelni; a diakónusnak a szentséget külön háromszorosan meg kell tömjéjeznie; a „nagy bemenet” előtt háromszorosan meghajlanak a szentség előtt. A menet folyamán az asszisztencia hátrafelé lépegetve halad, a diakónus tömjéjez, a szubdiakónus pedig az aériont viszi. Az oltárra vitt szentség előtt a háromszoros leborulásra csak annyi utasítást ad a leírás, hogy ugyanúgy kell végezni, mint az előbbi esetben. Egy gyakorlati utasítást is tartalmaz a rendelkezés: a szubdiakónus vigye magával a leborulásokhoz a könyvét, mert utána ő fogja énekelni az ekténiát. (S könyv nélkül nem szabad asszisztálni, amint azt az általános szabályokban leszögezte az „asszisz-

tencia rend”.⁷⁸ A Miatyánk után megvan az orácion-csere is, mint a Szent Liturgiában.⁷⁹

A pap jelzésére a D. kifordul és énekl: „Közeledjete” felhívást. Mikor a pap a kehelyből részesül, nincs meghajlás, mivel a bor nincs konszekráva.

Bár már nagyon vázlatos a további leírás, az „asszisztencia rend” azt a fontos részletet is előírja, hogy az asszisztáló kispapoknak nem kell meghajolniuk akkor, amikor a pap kehelyből részesedik, „mivel a bor nincs konszekráva”.

Áldoztatás – utána csak egy áldás van! Ezután a mellékoltárhoz mennek, és a pap elvégzi az abluciót. Az asszisztencia szokásosan az orát visszacsereéli, majd a SD. visszamegy a pap mellé, a D. pedig (ha kisebb rendje van: összehajtja az ílitont, elrendezi az oltárt) könyvét levissi az oltárról, és az ének végeztével énekl a „Békével távozzunk”, majd a „Könyörögjünk az Úrhoz” ekténiát saját dallamon. Az „igazhívók” ekténiát hangosan nem énekl! – Az amboni ima után 3 teljes leborulást végeznek.

A mű felhívja a figyelmet, hogy áldoztatás után csak egy áldás van a szentséggel (bár nem közli a szövegét). Az orácionok visszacserelését is előírja. S itt is előtűnik, mint a Szent Liturgiában, hogy a diakónusként szolgáló kispap akkor rendezheti el az oltárt, ha „kisebb rendje van”. Tehát olyan kispap is végezhetett diakónusi szolgálatot az asszisztáláskor, akinek még csak kisebb rendje sem volt! – A „saját dallamú” ekténia itt is, mint az előzőekben is, az előszenteltek dallamát jelenti. – A hálaadó ekténia hangos éneklése elmarad a szertartásból, ami a korszellemet tükrözi, illetve a Liturgikon-beli rendelkezést. Külön püspöki körlevéllel kellett szabályozni 1955. január 1-jétől a hangos végzését. – A három teljes leborulás nyilvánvalóan ugyanazt jelenti, mint az előzőekben, ezért nincs is újból részletezve a módja.

A „Valóban méltó” imát mikor elkezdte a kar, a D. kifordul, és mikor az „és a mi Istenünknek Anyját” után megáll a recitálás, énekl a „Bölcsesség”-et rendes dallamon, amire folytatják a „Ki a keruboknál...” stb. – Elbocsátás, kivonulás szokásosan.

⁷⁸ Lásd *Nyíregyháza*, 1. lap.

⁷⁹ Lásd 62. láb.

A magyar görög katolikus egyház liturgikus gyakorlatában eddig elő nem bukkanó jelenséget ír elő az „asszisztencia rend” az elbocsátó végzésére: a „Valóban méltó” imádság közé ékelődik be a „Bölcsesség” diakónus felszólítás.

A szertartáshoz tartozó rendelkezéseket ezzel befejezi a mű. De „függelékként” még közöl néhány olyan dolgot, mely az evangélium, illetve az apostol és evangélium olvasására vonatkozik.

Az „Igazodjék fel...” és a teljes leborulások után a nagyhéten és Keresztelő Szent János fejének feltalálása, majd a 40 vértanú ünnepén evangélium is van.

Nagyhéten: A leborulás után a D. „Hogy a szent evangélium meghallgatására...” ekténiát intonálja a többivel együtt úgy, mint utrenyén. (Ezalatt az oltár és a nép megtömjénezése elmarad.) Áldás után lemennek az evangéliumos könyvvel, és a SD. énekl: „Bölcsesség...” szokásosan. Evangélium után a D. a hármass ekténiát énekl. Tovább a fent leírt módon.

A két ünnepen: A leborulások után (Az „igazodjék fel” után) hátra mennek és intonálnak prokimenre: „Figyelmezzünk, Békesség, Bölcsesség, figyelmezzünk!” Ezután a SD. előre megy, és a szokásos intonálásokra kezdi olvasni az apostolt. (Utasítás szerint!) A D. az apostol alatt körültömjénezi az oltárt és a népet. Majd misei renddel olvassák az evangéliumot. Utána a D. énekl a hármass ekténiát. Tovább a fent leírt módon.

Ezekkel a kiegészítő megjegyzésekkel válik teljessé az előszentelt liturgiájának asszisztencia-rendje.

IV. Összegzés⁸⁰

Magyar görög katolikus egyházunk liturgiájának, illetve liturgia-történetének kutatása folyamatában fontos állomást jelent a kispapok asszisztálásának dokumentálása.

[1.] Mindenekelőtt azt kell megállapítani és leszögezni, hogy a kispapi asszisztencia magyar görög katolikus egyházunk sajátossága volt hosszú időn keresztül. Nem is csak az „anya-egyházmegyéekben”, hanem a hajdúdorogi egyházmegyében is. Ennek megfelelő dokumentálása már megtörtént.⁸¹

[2.] Másodszor azt kell tudatosítanunk, hogy szolgálatot teljesítő papságunk jelentős részének életében még jelen volt a kispapi asszisz-

⁸⁰ Jelen tanulmány kereteibe nem fért bele a püspöki liturgia asszisztencia-rendje, ezért az egy önálló írásként fog megjelenni.

⁸¹ Vö. 1. lábj.

tálás, s hogy lekipásztori szempontból az nem volt káros, sőt kifejezetten előnyökkel járó tényező volt.

[3.] A tény, valamint a róla született dokumentumok (többek között az itt bemutatottak is) igazolják, hogy magyar görög katolikus egyházunk saját utat vállalt fel és járt be azáltal, hogy lehetővé tette a papnövendékek számára az istentiszteleteken való asszisztálást.

[4.] A kispapok asszisztálásáról szóló dokumentum(ok) mellett, hogy sajátos korjelenséget tükröznek, a megőrzést is szolgálják. Ugyanis tanúskodnak a liturgia akkori állapotáról, mivel részletesen leírják (az asszisztáló kispapok segítségével) a liturgia menetét. Nem túlzás tehát állítani, hogy liturgia-történeti dokumentumok.

Jelen tanulmány mindezen szempontok dokumentálását kívánta elérni és megvalósítani.

NAGY EDIT

A BURNOUT-SZINDRÓMA

TARTALOM: 1. Bevezetés; 1.1. A témaválasztás indoklása; 1.2. A téma társadalmi jelentősége; 1.3. A téma elméleti megalapozottsága; 2. A stressz; 2.1. A stressz fogalma; 2.2. A stresszorok; 2.3. A stresszorok közös jellemzői; 2.4. A stresszorok lehetséges csoportosításai; 2.5. Stressz reakciók az egyén részéről; 2.5.1. Biológiai változások; 2.5.3. Teljesítménykárosodás; 2.5.4. Viselkedésváltozás; 3. A munkahelyi stressz; 3.1. Munkahelyi stresszorok; 3.1.1. Feladattal kapcsolatos stresszorok; 3.1.2. Munkakörnyezettel kapcsolatos stresszorok; 3.1.3. Szervezetben betöltött szereppel kapcsolatos stresszorok; 3.1.4. Szervezetén kívüli stresszorok; 3.2. A munkahelyi stressz hatása a szervezetekben; 4. A burnout (kiégés) szindróma; 4.1. A burnout fogalma; 4.2. A burnout veszélyeztetettjei; 4.3. A szindróma kialakulásának okai; 4.4. Tünetek és következmények; 4.5. A burnout kialakulásának folyamata; 5. A kiégés megelőzése és kezelése.

1. Bevezetés

A stressz ősidők óta létező jelenség, hiszen az adott életkörülmények mindig alkalmazkodást kívántak az embertől. A régi korok embere azonban nem tudta egyetlen szóban megfogalmazni azokat az érzelmi, vegetatív életét érő hatásokat, melyek egész létét befolyásolták: egyszerűen tudomásul vette hogy, bizonyos körülmények, korok, társadalmi rendszerek, helyzetek képesek megrövidíteni az emberi életet.¹ Az 1930-as években Selye János által megalkotott stressz kifejezés azonban, már egyértelműen magába foglalja ezeket a környezetből érkező különböző ingereket.

A 21. század embere számára a stressz kifejezés olyan fogalmat takar, melynek hatásai egyértelműen károsak az emberi életre. Az azonban már kevésbé ismert tény, hogy a stressznek nemcsak káros hatásai vannak, hanem olyanok is melyek épp ellenkezőleg építő, ösztönző jellegűek személyiségére nézve.

¹ „A stressz”, <http://www.sulinet.hu/életmod/egeszseg/stressz.html> – letöltve: 2008.01.07.

A stressz tehát az emberi élet szerves részét képezi, nélküle az ember léteziketlen. Selye mindezt találóan egyetlen mondatban így fogalmazta meg: *A stressz az élet sava- borsai?*²

Annak, hogy a köztudatban a stressz fogalmának leginkább e negatív megközelítése él, az a felgyorsult életritmus lehet az oka, melyet a kor diktál a század emberének. A felgyorsult tempó szinte lehetetlenné teszi számára azokhoz az új kihívásokhoz és körülményekhez való tökéletes alkalmazkodást, melyeket a társadalom támaszt vele szemben.

Az egyén alkalmazkodó képességét leginkább a munkahely veszi igénybe, hiszen itt kell legtöbb elvárásnak megfelelni. Mindez igen erős pszichés megterhelést jelent, így a munkahely – mint az emberi élet legfontosabb színtere – jelenti számára az elsődleges stresszforrást.

Ha a nem megfelelő munkakörülmények változatlanul, folyamatosan fennállnak, a stressz is állandósul, a tartós stressz pedig egyre gyakrabban vezet kiégéshez.

A burnout-szindrómát eddig többnyire a segítő foglalkozásokkal hozták kapcsolatba, ám a jelenség újabban már nem csak e hivatást gyakorlók körében figyelhető meg: pedagógusok, rendőrök, de menedzserek, vezető beosztásúak is áldozatául válnak.

1.1. A témaválasztás indoklása

A krónikus stressz új keletű betegség, mely csupán néhány évtizede jelent globális problémát.³ Erre figyelmeztetnek a különböző felmérések eredményei, az ezekre hivatkozó médiában megjelenő írások, de a probléma súlyosságát jelzi az is, hogy káros hatásainak leküzdésére már gyógyhatású készítményeket is kifejlesztettek.

A krónikus stressz következtében fellépő mentális megbetegedések a társadalmak egyre nagyobb hányadát érintik.

Az egyén tudatában van a stressz létezésének, annak negatív következményeivel, és azzal is, hogy a munkahelye jelenti számára a legfőbb stresszforrást, ám mindezt többnyire csupán kedélyállapotának változásával hozza összefüggésbe. Az egészségi állapota és a stressz közötti összefüggés azonban már nem ennyire egyértelmű számára.⁴ A

² SELYE, J., *Stressz distressz nélkül*, Budapest 1983, 79.

³ KOLLÁNYI, ZS. – INNECS, O., *Az egészség befektetés – Az egészségi állapot hatása a gazdasági teljesítőképességre és az életminőségre*, Demos Magyarország 64.

⁴ RICHARD, W. – ROBERT, A., „A munkahelyi egészségvédelem fejlődése Európában”, in *Egészségesebb Munkahelyekért Egyesület módszertani füzet*e, 2007, 5.

párhuzam pedig a tudomány mai állása szerint egyértelmű: a pszichikumot érő káros hatások számos betegség előidézői (pl. szív-és érrendszeri megbetegedések, hipertonia stb.).

A stressz káros hatásai azonban nem csak az egyén egészségi állapotát befolyásolhatják negatívan, de interperszonális kapcsolataiban is megnyilvánulhatnak, legyen szó családhoz, barátokhoz, partnerhez vagy akár munkatársakhoz fűződő kapcsolatokról.

A folyamatosan fennálló, tartóssá váló munkahelyi stressz szinte észrevétlenül vezethet kiégéshez. A kiégés (vagy burnout) szindróma egy meglehetősen hosszú, fokozatosan végbemenő folyamat eredménye, melynek tüneteit – sajnos – sokan nem veszik észre magukon. A folyamat alatt az érintett személyiségében és egészségi állapotában bekövetkező változások drasztikusak, olykor tragikus kimenetelűek lehetnek: a kiégés többnyire pályaelhagyáshoz, súlyosabb esetben depresszióhoz, öngyilkossághoz vezethet.

A szindróma különösen a segítő foglalkozásúak körében gyakori és igen veszélyes: éppen azok válhatnak áldozatául, akik hivatásuknak érzik a másokon való segítést.⁵

A kiégés jelensége nemzetközileg is egyre nagyobb méreteket ölt: Németországban például a burnout-szindrómát betegséggé nyilvánították.⁶ A foglalkozási deformáció jelenléte hazánkban is egyre nyilvánvalóbbá válik, s annak ellenére, hogy következményei ismertek, kezelésére kevés figyelmet fordít a magyar egészségügy.⁷

E munka célja felhívni a figyelmet a munkahelyi stressz veszélyeire, a kiváltó okokra és a következmények súlyosságára. Fontosnak tartjuk ezek ismeretében a prevenciót, valamint az időben történő felismerést, melynek révén e káros következmények megelőzhetőek. A probléma megfelelő szintű kezelése, nemcsak egyéni, de társadalmi, gazdasági érdek is.

1.2. A téma társadalmi jelentősége

Nemzetközi tudományos vizsgálatok szerint a mai modern társadalmakat leginkább érintő megbetegedések 80 százaléka a stresszben

⁵ SZEMLÉDY, I., „A kiégés jelenségének vizsgálta dializáló ápolók körében”, in *Nővér* 3 (2004) 10.

⁶ MAKÓ, A., „Egyre gyakoribb a kiégés-szindróma”
http://www.egeszseg.origo.hu/cikk/0734/122103/20070823_kieges_szindroma_depresszio_stressz_mentalis_kimerultseg_1.htm – letöltve: 2008. 01. 19.

⁷ BENCÉS, I., „Az ápolók és a kiégés”, in *Nővér* 3 (2006) 10.

gyökerezik.⁸ E tendencia azokra közép- és kelet európai országokra – köztük hazánkra – különösen igaz, melyek az elmúlt évtizedekben jelentős gazdasági, politikai és társadalmi változásokon mentek keresztül. Ezekben az országokban a növekvő morbiditási és mortalitási ráta hátterében a lelki, magatartási tényezők, a krónikus stressz és az azzal való megküzdés húzódik meg.⁹

Magyarországon az átalakulással járó változások elsősorban az életminőségben, a szociális körülményekben érhetők tetten. A létfenntartási kérdések, a fokozódó munkanélküliség, s ennek következtében a szegénység, az alkalmazkodási nehézségek, az elmagányosodás, az elidegenedés, hatást gyakorolnak az egyén motivációira, befolyásolják viselkedési reakcióit, megküzdési stratégiáit.¹⁰

Az ezek hatására kialakuló krónikus stressz igen jelentős, nép-egészségügyi kockázati tényező társadalmunkban: a vezető halálokok, mint például a hypertonia, a szív- és érrendszeri megbetegedések, a különböző daganatos megbetegedések, vagy akár az öngyilkosság, mind olyan pszichoszomatikus megbetegedések, melyek a hosszantartó, tartós stresszre vezethetők vissza.¹¹ A munkahelyi körülményekkel hozhatók összefüggésbe azok a pszichés és pszicho-szociális kockázatok, melyet munkahelyi stressznek neveznek. A munkahelyi stressz az Európai Unió teljes munkavállalói létszámának közel egyharmadát érinti.

A hazai munkakörülmények is meglehetősen kedvezőtlen képet mutatnak: csaknem minden második munkavállalót érintenek a munkahelyi stressz, s az ebből eredő pszichés és szomatikus megbetegedések.

A munkahelyi stressz következményei nemcsak egyéni szempontból jelentősek, de gazdasági szempontból is komoly következményekkel járnak: jelentős egészségügyi kiadásokat és termelés kiesést okoznak.¹²

⁸ „Stressz nélkül élni...” – <http://www.vitaland.hu/stressz> – letöltés dátuma: 2008.01.19.

⁹ „A középkorú magyar népesség idő előtti egészségromlásának és halálozásának biopszicho-szociális meghatározói, a megelőzés lehetőségei – Az Oktatási Minisztérium Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Programjára benyújtott pályázat szakmai programja” – <http://www.behsci.sote.hu/szechenyi.htm> – letöltve: 2008. 01. 19.

¹⁰ CRONIO, P., Optimizmus-pesszimizmus és a munkanélküliség hatása a pszichikai állapotra, – http://www.optimistaklub.hu/download/dr_cronio.pdf – letöltve: 2007. 11. 04.

¹¹ KOPP, M., „Selye János 1907-1982 – Mit jelent Selye János munkássága a mai magyar társadalom számára?”, in *Magyar Tudomány* 5 (2007) 617.

¹² *Move Europe – Egészséges munkavállaló az egészséges munkahelyeken, az Országos Egészségfejlesztési Intézet és az Egészségesebb Munkahelyekért Egyesület programfüzete*, 2007, 6.

A nem megfelelő munkahelyi körülmények, így a munkahelyi stressz felelős a napjainkban egyre inkább terjedő, ugyancsak modern kori jelenségnek az ún. burnout, vagy más néven kiégés szindrómának. A kiégés olyan speciális személy-környezet interakció, amelyben a megterhelő munka és nem kielégítő munkakörülmények kihívásaira az egyén rossz adaptációval, nem megfelelő megküzdési stratégiák sorozatos használatával válaszol.¹³

Minden olyan hivatásnál, ahol a szakmai tudáson kívül a személyiség domináns (pl. egészségügyi dolgozók, szociális munkások, pedagógusok) a munkavégzést illetően, a pszichés fáradtság, a kiégés megjelenése valószínűbb, mint az olyan egyéb foglalkozások esetében, ahol ezek a feltételek nem szükségesek a munkafeladatok ellátásához. A segítő foglalkozásúak, ezen belül is az egészségügyben dolgozók fokozottan veszélyeztetettek a jelenség által. E hivatást gyakorlók igen erős érzelmi megterhelésnek vannak kitéve nap mint nap: az érzelmek átélése, kezelése fokozottan igénybe veszi az egyén emocionális és pszichés képességeit, melyre a szervezet egy idő után már nem képes megfelelő adaptációval válaszolni.

A különböző pszichoszomatikus tünetek és betegségek megjelenése mellett a kiégés az érintett személyiségében, környezetével való viszonyában is igen kedvezőtlen változásokat idéz elő.

1.3. A téma elméleti megalapozottsága

Ma már a hazai orvostudományban is elismert magatartástudomány szemlélete szerint, az emberi szervezet olyan nyílt rendszer, amely állandó kapcsolatban áll a külvilággal, az őt körülvevő biológiai, kulturális és társadalmi környezettel, melyhez adaptációs képességei révén idomul. Amennyiben a negatív környezeti ingerekkel szemben a szervezet adaptációs képessége nem elegendő, addigi egyensúlya felborul, és betegség keletkezik, így tehát az adaptációnak meghatározó szerepe van az egészségben.¹⁴

Az alkalmazkodási reakcióval, a nem specifikus károsító hatásokra adott válasszal foglalkozott a világhírű, magyar származású

¹³ MORVAI, V., „A kiégési (burnout) szindróma”, in *Foglalkozás-Egészségügy* 2 (2005) 6.

¹⁴ KOPP, M., – PIKÓ, B., „Magatartástudomány és orvoslás a XXI. században: a biopszichoszociális szemlélettől a magatartásorvoslásig”, in *Magyar Tudomány* 11 (2003) 1349.

stresszszakutató *Selye János*. A stressz-elmélet megalkotója a test és lélek kapcsolatát új szemszögből világította meg: elsőként figyelt fel arra, hogy az ember érzelmi, vegetatív életét befolyásoló bizonyos hatások, károsan befolyásolhatják az egészséget. Megkülönböztette egymástól a stresszorokat (eustressz, distressz), a stressz reakciót, a központi idegrendszer szerepét az alkalmazkodásban az általános adaptációs szindróma leírásával igazolta, megalapozta stressz betegségek élettani mechanizmusainak vizsgálatát, de olyan hipotalamikus és hipofízisális hormonok valamint neuropeptidok felfedezése is nevéhez fűződik, melyek a mai orvostudomány és élettan alapjait képezik.¹⁵

A mai magyar stresszszakutás nemzetközi elismertsége többek közt *Dr. Kopp Mária* professzorasszony, az MTA doktora, a Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézetének igazgatója és a körülötte működő kutatócsoport eredményeinek köszönhető. Kopp Mária szerint az idő előtti egészségromlás és halálozás szempontjából a krónikus stressz szerepe meghatározó. – A professzorasszony és kutatócsoportja a leginkább érintett középkorú népesség körében végzett széleskörű kutatási eredményei szerint, hazánkban e korosztály egészségromlásban a munkahelyi stressz, valamint a munkahelyi bizonytalanság és rossz légkör, döntő szerepet játszanak.¹⁶

Kopp Mária mellett a stresszszakutás jeles hazai szakértői közé tartozik *Csermely Péter* professzor, aki a biokémia, *Skrabski Árpád*, aki a stresszel való megbirkózási stratégiákat a szociológia oldaláról végez vizsgálatokat.

A stressz veszélyeire hívta fel a figyelmet a 2007. augusztus 23. és 26. között Budapesten megrendezett II. Stressz Világkongresszus. A rendezvény aktualitását Selye János születésének 100. évfordulója mellett, a krónikus stressz következményeként fellépő megbetegedések növekvő számára való figyelemfelhívás adta.

A rendezvényen a téma számos hazai és nemzetközi szakértője képviseltette magát.¹⁷

¹⁵ KOPP, „Selye János” (11. láb.), 615.

¹⁶ KOPP, M., „Életesélyeink – életminőség, stressz, megküzdés”, in *Pszinapszis ajánló* – http://pszichologia.blog.hu/2007/04/13/életminoseg_stressz_megkuzdes_pszichologia – letöltve: 2007. 11. 24.

¹⁷ KLEMENT, V., „Stresszkonferencia: továbbra sem próbáljuk megelőzni a stressz káros hatásait” – http://egeszseg.origo.hu/cikk/0735/215710/20070829_stressz_stresszelmelet_stresszeakcio_halalozas_3.htm – letöltve: 2007. 11. 07.

Az elmúlt egy évtizedben egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a tudomány és a közélet részéről a magatartástudományra, az egészségpszichológiára és életminőségre valamint a munkastressz egészségkárosító hatására vonatkozó vizsgálatok.

A modern társadalmak vívmányának tekinthető, rendkívül összetett jelenség, a kiégés szindróma is leginkább a munkahelyi stresszel hozható kapcsolatba.¹⁸

A *Herbert J. Freudenberger* által 1974-ben megfogalmazott burnout-szindróma azt a szakmai viselkedést írja le, amely az egyén fizikai és lelki erőforrásainak „kiapadását” jelenti. A kiégés kutatás e korai szakaszában magának a jelenségnek a leírása volt a cél, a megközelítések pedig a személyiség, valamint a munka és a szervezet specifikumai oldaláról történtek. A leíró, kvantitatív elsősorban egészségügyi dolgozók körében végzett vizsgálatok eredményei azt igazolták, hogy egyrészt a személyiség, mint hajlamosító tényező, másrészt pedig a munkastressz és a kiégés között szoros összefüggés van.

Christina Maslach szintén az érzelmi kapacitás csökkenését hangsúlyozza kiégés-leírásában: az egyén kevésbé tartja fontosnak a másokkal való törődést, fokozatosan veszíti el empatikus képességét a betegekkel szemben. A nyolcvanas években *Susan E. Jacksonnal* együtt, kérdőíves módszerrel vizsgálták a jelenséget, s arra a következtetésre jutottak, hogy a kiégés kialakulásában kétségkívül fontos szerepet játszik a személyiség, de a munkastressz sokkal meghatározóbb tényező. Ezek a felmérések elsősorban a humánfoglalkozásúak, majd a pedagógusok körében zajlottak.¹⁹

Az általuk kifejlesztett, 22 kérdésből álló, három dimenzió (érzelelemi kimerülés, deperszonalizáció, személyes hatékonyság) mentén mérő Maslach Burnout Inventory (MBI) kérdőív világszerte elismert és alkalmazott módszer a burnout mérésére.

A kilencvenes években a kutatás alanyainak körét az egészségügyi dolgozókon kívül, más egyéb foglalkozási ágazatok (pl. katonaság, menedzserek) dolgozóira is kiterjesztették. A kutatás célja ekkor annak a feltárása volt, hogy a munkahelyi, szervezeti tényezők és a kiégés egyes összetevői között milyen összefüggés van.²⁰

¹⁸ PETRÓCZI, E., *Kiégés – elkerülhetetlen?*, Budapest 2007, 7.

¹⁹ KOVÁCS, M., „A kiégés jelensége a kutatási eredmények tükrében”, in *LAM – Tudomány – Orvoslás és társadalom*, 11 (2006) 983.

²⁰ *Uo.*, 983-984.

Boyle 1991-ben 103 nővér körében végzett felmérést. Az eredmények során megállapította, hogy a munkából adódó, illetve munkán kívüli nehézségek esetén kapott szociális támogatás negatívan viszonyul a kiegészéshez, viszont az érzelmi fókuszú coping (megküzdés) segíti a kiegészést.²¹

Maslach és Michael P. Leiter kilencvenes évek végén megjelent tanulmánya szerint az egyén és az őt körülvevő munkakörülmények tartós illeszkedési zavaraiából alakul ki a kiegészés.²²

A szindróma fokozódó jelenlétével együtt, egyre növekvő tendenciát mutatnak a témakörrel kapcsolatos hazai kutatások és publikációk a hazai vizsgálatok alanyai többnyire egészségügyi dolgozók, így orvosok, nővérek és ápolók.

Szicsek Margit szakpszichológus, dr. Hegedűs Katalin szociológus, mentálhigiénés szakember és munkatársaik által végzett kutatások eredményei a társas kapcsolatok és a munkahelyi légkör szerepére hívják fel a figyelmet. A krónikus osztályon és szociális intézmények ápolói körében végzett vizsgálatok eredményei szerint, az emocionális kimerülés ezeken az osztályokon jóval nagyobb, mint a teljesítmény csökkenés vagy a deperszonalizáció.

Dr. Pikó Bettina orvos, szociológus kérdőíves mérőmódszerrel végzett vizsgálata szerint, a kiegészés érzelmi kimerülés és deperszonalizáció dimenziója valamint a pszichoszomatikus panaszok, a szerepkonfliktus és a munkahelyi elégedettség között szoros összefüggés van.²³

Pálfi Ferencné főiskolai adjunktus segítőfoglalkozásúak körében végzett felmérésében a segítő kapcsolatok sajátos körülményeit, valamint a kiegészés és az osztályok ellátási formái közötti kapcsolatok elemzését végezte.

Dr. Ádám Szilvia, dr. Györffy Zsuzsa és dr. Csoboth Csilla a Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézetének kutatói a magyar orvosok körében végeztek kiegészéssel kapcsolatos vizsgálatokat. Megállapításaik szerint az orvosi pályán dolgozók kiegészégének okai a nem megfelelő munkahelyi feltételekben, anyagi elismertségben, az állandó fizikai és pszichés terhelésben és nem utolsósorban

²¹ SZICSEK, M., „A kiegészés és a pszichológiai immunkompetencia összefüggései az ápolói munkában” – http://onkopszichologia.bencium.hu/?page_id=50 – letöltve. 2007. 12. 16.

²² KOVÁCS, „A kiegészés jelensége” (19. lábj.), 985.

²³ Uo.

sorban a mellettük dolgozó egészségügyi személyzet hiányában keresendő.²⁴

2. A stressz

2.1. A stressz fogalma

A stressz fogalma a 30-as években Selye János kutatói munkássága nyomán vált ismertté. Selye vetette fel elsőként, hogy bizonyos hatások, melyek az ember érzelmi, vegetatív életére hatnak, károsan befolyásolják a szervezetet és így az életet.²⁵

Munkássága révén úttörője volt azoknak a 20. században kibontakozó kutatásoknak, melyek a psziché és a test kapcsolatát kezdték tudományosan vizsgálni.²⁶ Kutatásai alapozták meg a pszichoszomatikus betegségek kialakulásának elméleti modelljeit.²⁷

Stresszelmélete szerint, ha a szervezet saját védelmi készültségét a stresszel szemben felerősíti, a betegségek könnyebben leküzdhetők. Megfogalmazásában a *stressz* az a nem specifikus válasz, melyet a szervezet ad a pszichés és érzelmi megterhelésekre. *Stressz állapot* akkor jön létre, ha a szervezet olyan helyzettel találkozik, amely az egyén megítélése szerint meghaladja a rendelkezésére álló erőforrásokat.²⁸

2.2. A stresszorok

A stresszorok maguk a stresszt kiváltó tényezők: olyan a szervezetre ható külső erők, körülmények, azaz ingerek, melyek

²⁴ LÓRÁNTI, I., „Kiegész szindróma – elfásult orvosok” – <http://www.euuzlet.hu/szines/2007/marcius/kieges-szindróma.html> – letöltve: 2007. 11. 24.

²⁵ „Selye János Stressz fogalma, annak folyamata és hatása napjainkban” – <http://hu.shvoong.com/social-sciences/psychology/1663775-selye-jános-stressz-fogalma-annak/> – letöltve: 2007. 09. 30.

²⁶ „Az élet sója a stressz” – <http://www.mindentudas.hu/magazin2/20061126azelet.html> – letöltve: 2007. 09. 30.

²⁷ VARGHA, J.-L. – SZABÓ, K.-G., „Stresszelő mirigyek” – <http://www.korunk.org/oldal.php?ev=2007&honap=8&cikk=3662> – letöltve: 2007. 12. 12.

²⁸ JUHÁSZ, Á., *Munkahelyi stressz, munkahelyi egészségfejlesztés – Oktatási segédanyag a Munka és Szervezetpszichológiai Szakképzéshez*, BME, Ergonómia és Pszichológia Tanszék, Budapest 2002, 21. – <http://www.erg.bme.hu/szakkepzes/3felev/szakkepzfejezet.pdf> – letöltve: 2007. 09. 20.

stresszállapotot idéznek elő.²⁹ Stresszt bármilyen inger kiválthat, de az erre adott reakciók különbözőek lehetnek: kellemes és kellemetlen testi és lelki reakciókat egyaránt kiválthatnak. A stresszt kutatók stresszoroknak azokat az ingereket nevezik, melyeknek káros következményei vannak.³⁰

2.3. A stresszorok közös jellemzői

A stresszorok *befolyásolhatatlanok*. Az a tudat, hogy bizonyos, történések befolyásolhatóak, csökkenti a szorongást. Ha a külső hatások feletti befolyás nem áll rendelkezésre, a kontroll elvesztése fokozza a stresszt (pl. a munkavégzés során nem tudjuk befolyásolni az elvégzendő feladatot, munkavégzés ütemezését, módszerét).

A stresszkeltő hatások *bejósolhatatlanok*. Egy befolyásolhatatlan stresszkeltő eseménnyel való megbirkózást, nagymértékben megkönnyítheti a bejósolhatóság: egyrészt a várható negatív esemény bekövetkeztéről kapott figyelmeztető jelzés, egyfajta előkészítő folyamatot indíthat be, ami által kivédhetővé vagy csökkenthetővé válik a negatív inger hatása, másrészt van biztonságos időszak, amikor nincs „vészjelzés” (pl. mentősök, tűzoltók).

A stresszorok az *egyéni képességek határait érintik, befolyásolhatják az énképet*. A stressz a szervezet megterhelésre adott válasza, ami gyakran meghaladja az egyén rendelkezésére álló erőforrásokat, növelve ezáltal a kudarc esélyét, ami negatívan befolyásolhatja a kialakított énképet.³¹

2.4. A stresszorok lehetséges csoportosításai

Attól függően, hogy az egyént érő, stresszorok hatása pozitív vagy negatív, Selye két csoportot különböztet meg.

Az *eustresszt* kiváltó stresszorok olyan aktivitások, melyek az egyént meglévő képességei alkalmazására illetve új képességek elsajátí-

²⁹ Uo., 22.

³⁰ KAHN, R. L. – BYOSIERE, P., „Stress in organizations”, in Dunaette, M. D. – Hough, L. M. (ed.), *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, Palo Alto, California 1992, 571-651. Consulting Psychologist Press, Inc., in JUHÁSZ, *Munkahelyi stressz* (28. lábj.), 22.

³¹ ATKINSON, R. L. – ATKINSON, R. C. – SMITH, E. E. – BEM, D. J., *Pszichológia*, Budapest, in JUHÁSZ, *Munkahelyi stressz* (28. lábj.), 22-23.

tására ösztönzik, pozitív, építő hatást gyakorolnak rá.

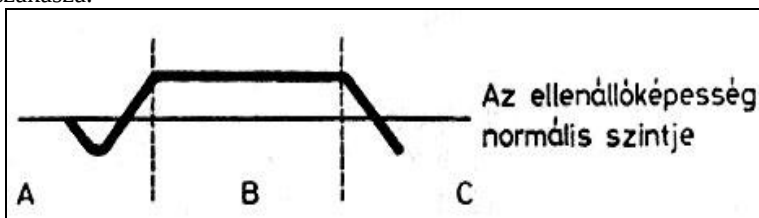
Distress akkor lép fel, ha a stresszorral való megküzdés során a meglévő képességek érvényesítésére, felhasználására, vagy újak szerzésére nincs lehetőség.³²

Stresszes állapot következtében a szervezet kilendül nyugalmi állapotából, fokozottabban kezd el reagálni, és működésbe lépnek az egyensúlyt újra megteremtő, szabályozó rendszerek. Az emberi szervezet ilyenkor fogékonyabbá válik a különböző megbetegedésekre, mivel az immunsejtek száma csökken, minőségük pedig romlik.

Negatív hatása következtében a *distress*, pszichoszomatikus betegségek kialakulásához (pl. magas vérnyomáshoz, infarktushoz, depresszióhoz) vezethet.

Selye szerint a *stressz reakció*, az emberi szervezet beépített mechanizmusa, egyben az emberi fejlődés része, hiszen védekezési és alkalmazkodási funkciókkal bír.

A stressz megnyilvánulását a szervezetben, azaz a stresszorokra adott testi reakciókat általános adaptációs szindrómának nevezte. A G.A.S. (generális, adaptációs, szindróma) három egymást követő szakasza, az alarm (riasztási) fázis, az ellenállás szakasza és végül a kimerülés szakasza.

1. ábra

Az általános adaptációs szindróma (G.A.S.) három szakasza³³

Riasztási (alarm) reakció. Ekkor jelentkeznek a stresszel való találkozás jellegzetes tünetei; kezdetben az ellenállóképesség csökken.

Ellenállási szakasz. Amennyiben a folyamatos stressz hatás mellett lehetséges a szervezet alkalmazkodása, a szervezet ellenállóképessége a normális szint fölé emelkedhet.

A kimerülési szakasza. Ha a szervezet folyamatosan ugyanan-

³² KAHN – BYOSIERE, „Stress in organizations” (30. lábj.), in JUHÁSZ, *Munkahelyi stressz* (28. lábj.), 23.

³³ Uo.

nak a stresszornak van kitéve, amelyhez korábban már alkalmazkodott, bekövetkezik a kimerülés. A kimerülés szakaszában az alarm reakció tünetei állandósulnak és halálhoz vezetnek.³⁴

A stresszre adott válasz akkor indul, amikor stresszor van jelen a szervezetben, vagy, ha az agy stresszort észlel. A stresszválaszban érintett az idegrendszer, a belső elválasztású mirigyek, és az immunrendszer.³⁵

A szervezetre ható *ingerek erőssége* szerint is lehetséges a stresszorok csoportosítása. A túl kevés és a túl sok ingerhatás egyformán stresszkeltő lehet. A túl magas és a túl alacsony aktivációs szint is a teljesítmény csökkenését eredményezi.³⁶

2.5. Stressz reakciók az egyén részéről

2.5.1. Biológiai változások:

– *a rövid távú:* jellegzetes fiziológiai változásokat okoz a szervezetben, annak érdekében, hogy felkészítse azt a stresszel való megküzdésre vagy éppen a „menekülésre”, s célja a szervezet nagyobb energiával történő ellátása (pl. vérnyomás, szívritmus növekedés, szapora légzés stb.);

– *a hosszú távú stresszhatások* egészségkárosító hatásai közé tartoznak az alarm reakciók, a szív és koszorúér betegségek, a krónikus magas vérnyomás, de az immunrendszer működésének csökkenése is.³⁷

2.5.2. Lelki reakciók:

– *a szorongás, félelem:* míg a szorongás bizonytalan, tárgy nélküli félelmet jelent, addig a gyakrabban fellépő félelem, a veszély ismeretét feltételezi;³⁸

– *a fásultság és depresszió:* a frusztrációra adott másik válasz lehetőség, ami akkor alakul ki, amikor a folyamatos stressz feltételekkel az egyén nem képes sikeresen megküzdenni;

³⁴ SELYE, *Stressz distressz nélkül* (2. lábj.), 36.

³⁵ „A stressz biológiája” – http://www.stressz.hu/stressz_biologiaja.php – letöltve: 2007. 12. 14.

³⁶ JUHÁSZ, *Munkahelyi stressz* (28. lábj.), 29-30.

³⁷ *Uo.*, 30.

³⁸ „Selye János” (25. lábj.).

– a munkahellyel való elégedetlenség a folyamatos munkahelyi stressz következménye, ami jelentős mértékben befolyásolja a termelékenységét, és a munkavégző képességet.³⁹

2.5.3. Teljesítménykárosodás

A stresszorok káros hatása a koncentrációban, a logikus gondolkodásban, a figyelem könnyen elterelhetőségében is megnyilvánulhat. Az ennek következtében létrejövő teljesítménykárosodásnak – az erős érzelmi felindultságból eredő – információ feldolgozás zavara, illetve a stressz következtében a figyelem elterelő gondolatok erős jelenléte az oka.⁴⁰

2.5.4. Viselkedésváltozás

A tartós stressz következtében olyan *egészségkárosító magatartásformák* alakulhatnak ki, mint pl. a túlzott alkohol- és kávéfogyasztás, dohányzás, kábítószer használat.

A *munkahelyi szerep leértékelődése* teljesítmény csökkenésben, hibázásban, baleset-növekedésben, munkahelyen történő alkohol illetve drogfogyasztásban nyilvánulhat meg.

Harag és agresszió: amennyiben az egyént céljai elérésében megakadályozzák, agresszív hajtóerő keletkezik, mely aztán motiválttá teszi a frusztrációt okozó tárgy vagy személy megkárosítására.

Munkával szembeni negatív attitűd: hiányzás, kilépés, korai nyugdíjaztatás, sztrájk.

Viselkedési változás állhat be olyan egyéb *életszerepekben* is, mint pl. a házasságban, vagy a baráti kapcsolatokban.⁴¹

3. A munkahelyi stressz

A munkahely, mint szervezet és emberi közösség, fontos szerepet tölt be az emberi életben: egyrészt az emberi élet jelentős része a munkahelyeken zajlik, másrészt pedig az egzisztenciális anyagi alapok

³⁹ JUHÁSZ, *Munkahelyi stressz* (28. lábj.), 31-33.

⁴⁰ ATKINSON – ATKINSON – SMITH – BEM, *Pszichológia* (31. lábj.), in JUHÁSZ, *Munkahelyi stressz* (28. lábj.), 33.

⁴¹ KAHN – BYOSIERE, „Stress in organizations” (30. lábj.), in JUHÁSZ, *Munkahelyi stressz* (28. lábj.), 33-34.

megszervezése is itt történik.

Személyiségre gyakorolt hatása révén szorosan összefügg az egyéni önmegvalósítással, emellett a munkahelyi státusz az egyén társadalmi státuszának is szemléltetője.⁴²

A munkahelyi stressz a munkahelyen fellépő, a munkára adott negatív érzelmi reakció. Az egyént érő különböző negatív munkahelyi hatások, mint pl. a nem megfelelő munkahelyi kommunikáció, a feladat- és felelősségi körök tisztázatlansága, az állandó túlterheltség, a nem megfelelő munkahelyi körülmények (pl. zaj, hőség, a rosszul működő infrastruktúra stb.) a magas elvárások, az elismerés hiánya, a kilátástalanság stb. nagymértékben hozzájárulnak pszichikus zavarok vagy betegségek,⁴³ valamint a napjainkban egyre inkább terjedő burnout-szindróma kialakulásához.

A munkahelyi stressz fogalmát *Levi* a következőképpen definiálta: „A munka, munkahelyi környezet, munka szervezet, ártalmas, kellemetlen jellegére adott érzelmi, kognitív, viselkedéses élettani válasz. Az arousal magas szintjével, a distresszel és gyakran a megküzdési képtelenséggel jellemezhető állapot.”⁴⁴

3.1. Munkahelyi stresszorok

A munkahelyi stressznek számos összetevője van: a feladattal, a munkakörnyezettel, a szervezetben betöltött szerepekkel kapcsolatos stresszorok éppúgy kiváltó okai lehetnek, mint a szervezeten kívüli stresszorok, de azon eszközök hiánya is stresszhez vezethetnek, melyekkel a stresszhelyzetek kezelhetők (pl. autonómia, támogatás stb.).

3.1.1. Feladattal kapcsolatos stresszorok

Mennyiségi vagy minőségi túl- vagy alulterhelés. Ha az alkalmazott adott időre túl sok, vagy épp ellenkezőleg túl kevés munkát kap, káros következményekkel (pl. szívinfarktus kockázatának növekedése, önértékelési zavarok stb.) járhat.

Munkafeltételek. A munkafeltételek jelentős stresszforrást je-

⁴² BUDA, B., *A lélek egészsége – A mentálhigiéné alapkérdései*, Budapest 2003, 250.

⁴³ „Drága és veszélyes a munkahelyi stressz” –

www.consultationmagazin.hu/index.php?menu=cikk&id=303 – letöltve: 2007. 11. 21.

⁴⁴ LEVI, L., *Guidance on work – related stress. „Spice of Life – or Kiss of Death?”*, European Commission, 1999, in JUHÁSZ, *Munkahelyi stressz* (28. lábj.), 21.

lenthetnek, ha:

- a megfelelő munkavégzéshez szükséges munkafeltételek nem biztosítottak (pl. kevésbé hatékony munkaeszközök;
- ha a munkavállaló nem rendelkezik beleszólási, döntési jogkörrel saját munkakörét illetően;
- a munkavállaló veszélyes körülmények között, vagy több műszakban dolgozik.

Változások a munkában. A munkavégzésben történő nagy volumenű és gyakori változások (pl. feladatok, eszközök stb.) a legtöbb esetben megingatják az alkalmazottat saját szakértelmében, kompetenciájában, ezáltal stresszkeltőek.

A gyors technikai fejlődés követése. A folyamatos fejlődéssel való lépéstartás és alkalmazkodástanulást kíván meg a munkavállalóktól, ami állandó stresszt jelent.

Egyéb feladatkörrel kapcsolatos stresszor lehet még a fizikai-szellemi fáradtság, túlóra, határidők, a hiba lehetőségek.⁴⁵

3.1.2. Munkakörnyezettel kapcsolatos stresszorok

Az egyént körülvevő fizikai munkahelyi környezet is számos stresszor hordozója. A zaj, a hő, a szennyezett levegő, a kellemetlen szagok, a túlzásfoltosság, az elvonulási lehetőség hiánya egyaránt lehetnek a stressz okozói.⁴⁶

3.1.3. Szervezetben betöltött szereppel kapcsolatos stresszorok

A szervezetben betöltött szerepekkel kapcsolatos stresszorok megnyilvánulhatnak:

- Egyéni szinten:

Szerep kétértelműség, amikor a munkavállaló nem rendelkezik megfelelő információkkal a munkáját illetően: nem egyértelmű melyek a szerepével kapcsolatos munkacélok, munkatársai vele szemben támasztott elvárásai, mire terjed ki a felelőssége. Mindez munkahelyi elégedetlenséghez, és alacsony önértékeléshez vezethet.

Szerep konfliktus. Az alkalmazottal szemben támasztott egymásnak ellentmondó különböző követelmények, gyakran okozhatnak

⁴⁵ JUHÁSZ, *Munkahelyi stressz* (28. lábj.), 24-25.

⁴⁶ *Uo.* 26.

szerep konfliktust.

Túl sok, vagy túl kevés felelősség más dolgozókért. Valamennyi munkavállalónak szüksége van bizonyos fokú autonómiára munkavégzés közben, hiszen a túl sok felelősség mások iránt épp úgy stresszkeltő lehet, mint ha valaki kevés felelősséggel, kevés autonómiával rendelkezik.

Karrierfejlődés. A túlzott ütemű vagy nem megfelelő előléptetés szintén potenciális munkahelyi stresszforrás.⁴⁷

– Csoport szinten:

Összetartás hiánya: az egy munkacsoportba tartozó dolgozók közötti összetartás hiánya jelentős mértékben gátolja munkavégzést, a csoportcélok elérését és rossz munkahelyi légkört teremt.

A jó munkahelyi kapcsolatok hiánya esetén a munkatársak közti bizalom, a támogatás, az egymás iránti tolerancia rendkívül kevés, ami a munkahelyi stresszorok hatását még inkább növeli.

A csoporton belüli konfliktusok még több energiát követelnek a dolgozóktól, fokozva így a rájuk ható megterhelést.⁴⁸

– Szervezeti szinten:

Szervezeti légkör. A szervezeti döntésekben való részvétel lehetőségének hiánya, a szervezethez tartozás érzésének hiánya, a gyenge szervezeten belüli kommunikáció, a viselkedésre vonatkozó korlátozások fokozzák a munkahelyi stresszt.

A különböző *vezetési stílusok* is stresszort jelenthetnek a beosztottak számára, abban az esetben, ha a felettes vezetési stílusa nem egyezik, nem felel meg a munkavállalók személyiségének, elvárásainak, a teljesítendő feladat természetének.

Az igazságtalan, a dolgozók számára nem egyértelmű elvárásokat támasztó, vagy negatív visszajelzést adó *ellenőrzési rendszerek* szintén negatív hatást gyakorolnak a munkavállalókra.

A *technológiák* folyamatos változása új kompetenciák kialakítását követelik meg a dolgozóktól, ami stresszel jár.

A *túlságosan alacsony fizetés, az állás bizonytalansága* szintén jelentő s stressz növelő tényezők a munkahelyen.⁴⁹

3.1.4. Szervezeten kívüli stresszorok

Családi kapcsolatok, anyagi problémák, társadalmi problémák:

⁴⁷ Uo. 27.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo. 27-28.

a társadalom aktuális gazdasági helyzete, a munkanélküliség mértéke – mint stressz keltő tényezők és a társadalom tagjainak egészségi állapota között szoros összefüggés mutatkozik.

Családi és munkahelyi szerepek összeegyeztetésének nehézségei: ez a probléma elsősorban a családos nőket érinti.

A személyes meggyőzés és vállalati politika közti konfliktusok: a személyes erkölcsök, meggyőződések, elvek ütközete a szervezet érdekeivel.

Elidegenedés és a normák hiánya (anómia): elsősorban a vendégmunkásokra, bevándorlókra, valamint a speciális foglalkozásúakra nézve (pl. ellenőr) veszélyeztető tényező, amely a társadalomtól való elidegenedés, elszigetelődés érzése nyomán alakul ki.

A gyakori költözés egy-egy munkakör velejárója, a hontalanság érzését kelti a munkavállalóban, s állandó alkalmazkodásra kényszeríti (készteti).

A munkahely megközelítése, a közlekedés, a vezetés megnöveli a szervezet stresszhormon szintjét, s ezáltal jelentős kockázati tényező.⁵⁰

3.2. A munkahelyi stressz hatása a szervezetekben

A munkavállalók jelentős részét érintő munkahelyi stressz nemcsak az emberi erőforrás szempontjából jelentős probléma, de a társadalom és a vállalatok szempontjából is igen komoly – elsősorban gazdasági – következményekkel jár.

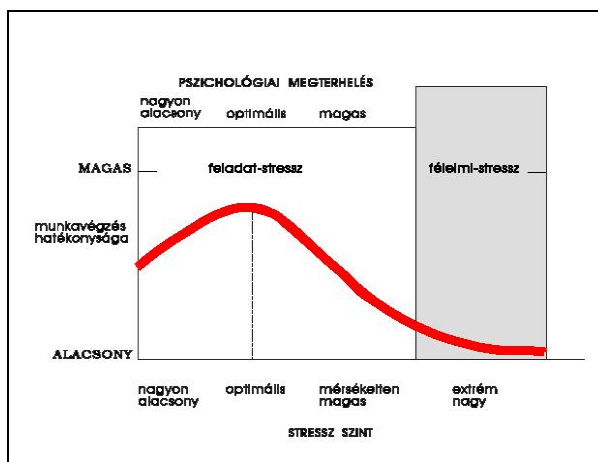
A munkavállalókat érő pszichés megterhelések, stresszhatások, következményeiként fellépő pszichés és testi megbetegedések rövidebb hosszabb távú hiányzásokkal, esetleg kiesésekkel járhatnak, ami egyrészt a termelés csökkenését, a munka hatékonyságának romlását eredményezi másrészt pedig a megfelelő, szaktudással rendelkező megbízható munkaerő „pótlása” nehéz feladatot jelent a munkáltatók számára.

A mai munkaszervezeteknél egyre nagyobb szükség van az alkalmazotti pszichés erőforrásokra (pl. problémamegoldó készség, kreatív képességek) vagyis a harmonikus személyiségekre. A pszichés működészavarok negatívan befolyásolják a szervezet működését: a munkahelyi légkör romlásához, a balesetekhez, termelési hibákhoz vezethetnek.⁵¹ A 2. ábra a pszichés megterhelés termelékenységre gyakorolt hatását szem-

⁵⁰ Uo. 28-29.

⁵¹ BUDA, B., *A lélek egészsége* (42. lábj.), 251.

lélteti

2. ábra

A pszichológiai megterhelés által kiváltott stressz és a munkavégzés hatékonysága közötti összefüggés⁵²

A munkahelyi stresszállapot jelei és következményei szervezeti szinten megnyilvánulhatnak:

- az *alacsony termelékenységben*: a stresszállapot következménye lehet a teljesítmény csökkenés, teljesítmény romlás;
- a *hiányzásokban*: a folyamatos stressz testi és lelki megbetegedéseket idézhet elő, ami hiányzásokkal járhat, de a hiányzás jelenthet egyfajta menekülést is a stresszforrást jelentő munkahely elől;
- a *munkaerő nagymértékű elvándorlásában*: sok esetben a ki lépés jelent „menekülési útvonalat” a hiányzás mellett;
- a *munkahelyi feszültségben*: a fenti tényezők mind fokozzák a munkahelyi feszültséget, ami a felsorolt „menekülési formák” valamelyikére készíti a munkavállalókat.⁵³

⁵² IZSÓ, L. – ANTALOVITS, M., *Bevezetés az információ-ergonómiába. Emberi tényezők az információs technológiák fejlesztésében, bevezetésében és alkalmazásában*, (Egyetemi jegyzet), BME Ergonómia és Pszichológia Tanszék, 2000, 70. – <http://erg.bme.hu/oktatas/teir/Infergi2.pdf> – letöltve: 2007. 12. 13.

⁵³ MARSHALL, J. – COOPER, C.: „Work xperiences of middle and senior managers: The pressure and satisfaction” 1979, in *International Magnagement Review* 19, 81-96, KAHN – BYOSIERE, „Stress in organizations” (30. lábj.), in JUHÁSZ, *Munkahelyi*

4. A burnout (kiégés) szindróma

A folyamatos érzelmi megterhelésekre és a hosszantartó munkahelyi stresszre adott válasz lehet az egyén oldaláról a kiégés vagy más néven burnout-szindróma.

A kiégés szindróma meglehetősen régóta létező jelenség: már egyes ószövegségi írásokban is fellelhetők erre vonatkozó utalások, ám a tudomány csupán néhány évtizede, a 70-es években kezdte meg kutatását.⁵⁴

4.1. A burnout fogalma

A burnout (kiégés) szociálpszichológiai fogalom, amely az egyén és az egyént körülvevő környezet közötti kölcsönhatásokkal foglalkozik.⁵⁵

Sokféleképpen próbálták már leírni, definiálni a jelenséget, melyek közül kettőt szeretnék kiemelni.

A fogalmat elsőként *Herbert J. Freudenberger* német pszichanalitikus önszolgáltató közösségek, egészségügyi intézmények dolgozóinál végzett megfigyelései alapján alkotta meg:

*A szindróma krónikus, emocionális megterhelések, stressz nyomán fellépő fizikai, emocionális, mentális kimerültség, amely a reménytelenség és inkompetencia érzésével, célok, ideálok elvesztésével jár, s melyet a saját személyre, munkára, illetve másokra vonatkozó negatív attitűd jellemeznek.*⁵⁶

A lelkes-pszichoterapeuta *Hézsér Gábor* pedig a következő meghatározást adja:

A kiégettség olyan állandósult kimerültség, amelyet az érintettek szokásos módon már nem tudnak megszüntetni.

A mai pszichiátriai szakirodalom – figyelembe véve a fogalmat ért többirányú támadást és kritikát – a foglalkozási deformációként emlegeti a jelenséget.⁵⁷

stressz (28. láb.), 34.

⁵⁴ HÉZSER, G., *Miért? Rendszerelmélet és lelkipálczóói gyakorlat, Pasztorálpszichológiai tanulmányok*, (Magyarországi Református Egyház), Budapest 2001, 81.

⁵⁵ *Uo.*, 80.

⁵⁶ SZEMLÉDY, „A kiégés jelenségének vizsgálta” (5. láb.), 11.

⁵⁷ HÉZSER, *Miért? Rendszerelmélet* (54. láb.), 80-81.

4.2. *A burnout veszélyeztetettjei*

A kiégés jelensége bizonyos formában szinte valamennyi foglalkozási ágazatban előfordul, ám komoly következménye azokra a munkavállalókra nézve van, akik emberekkel foglalkoznak.⁵⁸ Nem véletlen, hogy többnyire a segítő foglalkozásúakkal, elsősorban az egészségügyben dolgozókkal (orvosok, ápolók) hozzák kapcsolatba. A napjainkban zajló kutatások eredményei azonban arra engednek következtetni, hogy a burnout előfordulása más egyéb humánközpontú hivatások esetén (pl. pedagógusok, szociális munkások, jogászok stb.) is megvan.

E foglalkozások mindegyike az átlagostól magasabb szintű interperszonális kapcsolatot, empátikus készséget, toleranciát kíván meg gyakorlóitól. A kiégést ezen hivatások esetében olyan speciális tartós foglalkozási stressz okozza, melynek hátterében – a hivatásból eredően elvárt – az egyén teljesítő képességét meghaladó interperszonális kapcsolat igény áll.⁵⁹

4.3. *A szindróma kialakulásának okai*

A burnout kialakulásában a személyiségből fakadó, belső valamint az egyént körülvevő külső – elsősorban munkakörnyezeti – tényezők egyaránt szerepet játszanak. Mindezek együttesen negatív változásokat okozhatnak az egyén életminőségében, karrierjében.

– Belső (személyiségből eredő) tényezők:

az idealizmus, irreális elvárások,
az állandó elismerés igénye,
az azonnali siker elvárása,⁶⁰
a fokozott empátiakészség,
a nagyfokú érzékenység,
a narcisztikus személyiség,
a kritikákhoz való negatív viszonyulás.

– Külső (munkakörnyezeti) tényezők:

tárgyi eszközök hiánya (nem megfelelő volta)
a szakmai támogatás hiánya,

⁵⁸ PETRÓCZI, *Kiégés* (18. lábj.), 7.

⁵⁹ MORVAI, „A kiégési (burnout) szindróma” (13. lábj.), 5-6.

⁶⁰ SZEMLÉDY, „A kiégés jelenségének vizsgálta” (5. lábj.), 11.

anyagi és erkölcsi megbecsülés hiánya,
az egyértelmű szerep- és felelősséghatárok hiánya,⁶¹
autoriter vezetés, kaotikus munkahelyi légkör,
ismétlődő rutinszerű, monoton feladatok,
az elégtelen információ,
túlterhelés,
a visszajelzés (feedback) hiánya,
az elidegenülés.⁶²

4.4. Tünetek és következmények

A kiégés szindrómát gyakran összetévesztik a depresszióval. A két betegség közötti számos hasonlóság ellenére (pl. mindkettő alkalmazkodási zavar), az egyik legfontosabb különbség a tünetfejlődésben mutatkozik: míg a depresszió meglehetősen heveny módon indul, addig a kiégés egy hosszú, fokozatosan végbemenő folyamat eredménye.⁶³

A kiégettség tünetegyüttese több összetevőből áll, melyek a tudományos kutatások alapján a következők:

A *pszichés tünetek* megnyilvánulhatnak az érzelmi kontrolláció felborulásában (pl. agresszió stb.), az alacsony önértékelésben, a büntudatban, a szorongásban, de zavarok jelentkezhetnek az intellektuális képességekben is (pl. koncentráció csökkenése stb.).

Az állandósuló feszültség érzés, az immunrendszer gyengülése és az egyéb szomatikus reakciók (pl. gyomor panaszok stb.) a kiégés *fiziológiai tünetei* közé tartoznak.

Az egyén *magatartásbeli*, viselkedésbeli változásai is lehetnek a burnout *tünetei*: pl. gyakori, hirtelen hangulatváltozás (dühkitörés), a teljesítőképesség csökkenése, a motiváció- és a felelősség érzet elvesztése stb.

A *szociális magatartáson* is nyomon követhető a kiégés szindróma. A *tünetek* itt a visszahúzódás, az együttműködés (kollegialitás) hiánya, a baráti körtől való elidegenülés valamint a korábban szívesen űzött hobbók elhanyagolásában, feladásában jelentkeznek.

A burnout egyes tünetei már drasztikus formát ölthetnek: a környezet iránt megnyilvánuló közömbösség, a negatív beállítottság, a

⁶¹ Uo., 11-12.

⁶² MORVAI, „A kiégési (burnout) szindróma” (13. lábj.), 6.

⁶³ PETRÓCZI, *Kiégés* (18. lábj.), 38.

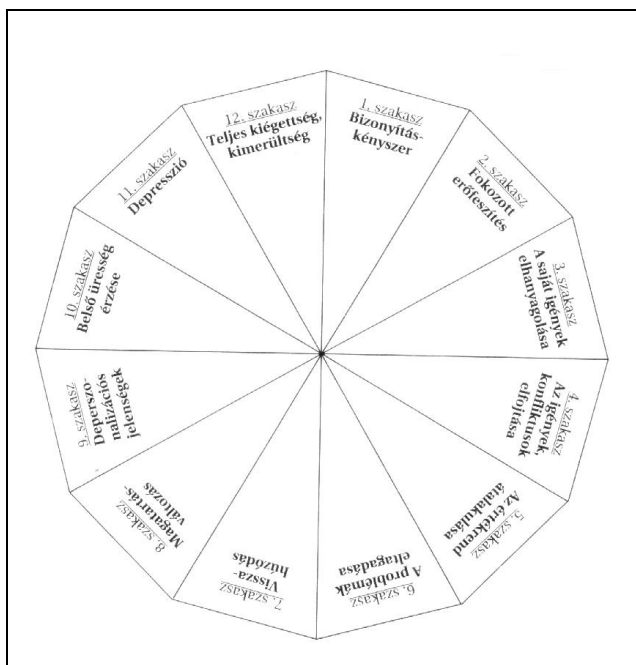
dehumanizáció már *problematicus viselkedésformák*.⁶⁴

A szindróma tüneteiből jól látszik, hogy a kiégés számos pszichés és szomatikus megbetegedés előidézője lehet.

Kutatások, felmérések támasztják alá azt a tényt, hogy a burnout szindrómában szenvedők körében sokkal nagyobb arányban fordul elő, az alkoholizmus, a dohányzás, a drog- és gyógyszerfüggőség és sajnos, egyre inkább növekvő tendenciát mutat a pszichiátriai morbiditás, az öngyilkosságok száma is.

4.5. A burnout kialakulásának folyamata

A szindróma kialakulása hosszú folyamat eredménye, amely több, egymással olykor összemosódó cikluson keresztül megy végbe. Hézszer Gábor a kiégést egy 12 lépcsős folyamatként írja le.

3. ábra

⁶⁴ HÉZSER, *Miért? Rendszerelmélet* (54. láb.), 81-82.

*A „Burn out” ciklikus kialakulásának folyamata*⁶⁵

Az egyes folyamatszakaszok intenzitása egyénenként eltérő lehet: részben a személyiségtől függ, részben, pedig adott élethelyzet befolyásolhatja.

1. szakasz: *A bizonyítani akarástól, a bizonyítási kényszerig.* Az idealizmus szakaszának is nevezik, amikor az egyén képességeinek, készségeinek érvényesítésével, folyamatos bizonyítással szeretne környezetéhez alkalmazkodni. Ez az igény egészségesnek, természetesnek tekinthető, ám kényszerré válása – többnyire nyomás hatására – már a testi és lelki egészséget is veszélyeztetheti.

2. szakasz: *Fokozott erőfeszítés.* Az egyénben kialakul egyfajta bizonyítási kényszer. A különböző feladatok teljesítése egyre sürgetőbbé válnak számára, aminek következtében állandó túlterheltség jellemzi. Az érintett úgy véli, teljesítményének és felelősségvállalásának csökkentésével kevésbé tartják értékesnek. Az állandó teljesítménynyomás azonban fáradtsághoz vezet, ami rontja az eredményességet.

3. szakasz: *A személyes igények elhanyagolása.* A munka előtérbe kerülésével a személyes igények, szükségletek egyre inkább háttérbe szorulnak, hiszen sem időt, sem energiát nem tud, nem képes fordítani rájuk az egyén.

4. szakasz: *Személyes igények és konfliktusok.* A kiegyensúlyozatlanság, a rossz közérzet érzékelhető, ám az érintettek az intő jeleket „akadályozó tényezőknek” tekintik, melyek a napi munkateljesítmény csökkentését idézik elő, éppen ezért azok elfojtására, környezetük előtti palástolására törekcszenek.

5. szakasz: *Értékrend változás.* Az igények fokozatos háttérbe szorulásával a természetes belső értékrend is lassanként felborul; az egyén fokozatosan veszíti el ítéző- és érzékelő képességét, valamint időérzékét.

6. szakasz: *A problémák tagadása.* A személyes igények elhanyagolása ebben a szakaszban már teljesen felerősödik. Itt már megjelenik a közvetlen környezettel szembeni intolerancia gondolatvilág és a kapcsolatrendszerek teljes beszűkülése.

7. szakasz: *Visszahúzódás.* Az érintett izolálódik a környezetétől. A másokkal való kapcsolata fokozatosan kezd megszűnni. Ugyanakkor a visszahúzódás következtében kialakul benne egy félelem, attól, hogy teljesen magára marad. Mindez két szélsőséges viselkedésben

⁶⁵ Uo., 89.

ölthet testet: az egyén vagy agresszív viselkedést tanúsít környezete iránt, vagy épp ellenkezőleg komolytalanná, folyton viccelődővé válik.

8. szakasz: *Magatartás- és viselkedésváltozás*. A környezettől érkező mindennemű visszajelzést kritikaként értékeli az érintett. Szélsőséges változások mennek végbe a személyiségben. Olyan káros szokások rögzülhetnek ebben a periódusban, mint például a gyakori alkoholfogyasztás, dohányzás, vagy a túlzott falánkság.

9. szakasz: *Deperszonalizáció*. Az önérzékelő képesség elvesztése. Már nem csak a külvilággal, hanem az egyén saját belső világával való kapcsolata is megszűnik.

10. szakasz: *Belső üresség*. Az előző szakasz folytatása. Tartóssá válása ellen az egyén olyan tevékenységekhez, módszerekhez folyamodik, melyek csak felszínesen orvosolják problémáját (pl. gyógyszer- vagy drogfogyasztás, futó érzelm nélküli párkapcsolatok stb.), s újabb csalódást okozva, méginkább elmélyítik azt. A különböző fobiák, a félelemérzet, pánikrohamok is egyfajta védekezésképpen jelentkeznek.

11. szakasz: *Depresszió*. A reménytelenség, örömtelenség, értelmetlenség érzés eluralkodik el az ebbe a stádiumba kerülőn. Meglehetősen nagy az öngyilkosságra való hajlam.

12. szakasz: A teljes kiégettség. A testi és lelki veszélyeztetettség már olyan fokú, ami már az illető életét veszélyeztetheti. Súlyos, kórházi kezelést igénylő pszichoszomatikus betegségek alakulhatnak ki.⁶⁶

5. A kiégés megelőzése és kezelése

A napjainkra egyre súlyosabb problémává váló kiégés szindróma gyógyítása és kezelése sokkal nehezebb feladat, mint időben történő felismerése, illetve megelőzése. A prevenció, a korai felismerés, nemcsak az egyén számára rendkívül fontos, hanem – mivel hosszútávon a munka minőségét is befolyásolhatja – a szervezet szempontjából sem elhanyagolható.

A fokozatosan kialakuló, és ciklikusan ismétlődő folyamat létrejöttében környezeti valamint egyéni, személyiségbeli okok játszanak közre, így a prevenció és a kezelés során is e két tényezőt kell figyelembe venni.⁶⁷

⁶⁶ Uo., 85-89.

⁶⁷ „Hogyan ismerjük fel a kiégés (burnout) tüneteit? – <http://www.lelkititkaink.hu/burnout.htm> – letöltve: 2007. 12. 04.

A különböző tréningeknek, terápiáknak igen nagy szerepük van a megelőzésben.. A tréningek gyakorlatokkal szemléltetve segítik az értékek, a belső lelki egyensúly, a pozitív szemléletmód kialakítását.

Az ún. spirituális módszerek szintén a személyes értékek felismerésében, a pozitív szemléletmód kialakításában nyújtanak segítséget: vizualizáció, meditáció, elmélkedés, a kreativitás, a játékoság gyakorlása tartoznak e módszerek közé.⁶⁸

A szupervízió a személyiség valamint a szervezeti kultúra fejlesztésére nyújt lehetőséget. A hétköznapi tapasztalatokból való tanulást célozza meg, s ezáltal segíti elő a szakmai személyiségfejlődést. Mindez egy szakember, a szupervízor segítségével történik, aki segíti a munkából adódó mindennapos stresszt okozó munkatapasztalatok feldolgozását, s ezáltal segít a kiegész megelőzésében.⁶⁹

A kiegész tüneteinek időben történő felismerése, valamint a reális célkitűzések segíthetik a kiegész kezelését. Amennyiben az egyén képes a környezet által támasztott elvárások valamint a saját képességei, igényei közötti egyensúly teremtésére, és így valós célok kitűzésére, könnyen fejlesztheti önismeretét.

Az önismeret fejlesztés segíthet az egyéni attitűd megváltoztatásában, azoknak a tulajdonságokon a felismerésében, melyeket az egyénnek fejlesztenie kell. Fontos az egyes tevékenységek, részcélok között prioritási sorrendet állítani, tudatosan szervezni a megvalósítást, mérlegelni az egyes tevékenységekre szentelt időt.⁷⁰

A relaxációk és a kognitív terápiák a nem kívánatos gondolatok megszüntetésében, a viselkedés megváltoztatásában, segít az egyénnek abban, hogy problémáit saját maga oldja meg.⁷¹

A burnout kialakulásában döntő szerep hárul a munkakörnyezetre. A megfelelő munkakörülmények biztosításával, a munkahely mentálhigiénéjének fejlesztésével kialakítható egy olyan pozitív légkörű munkahely, amelyben a munkavállaló jól érzi magát, s kevésbé jelent számára stresszforrást.

A kielégítő munkahelyi légkör, a munkatársak támogatása együttesen járulnak hozzá az egyén jó munkahelyi közérzetéhez, ami a kiegész megelőzésében rendkívül fontos.

⁶⁸ MORVAI, „A kiegészi (burnout) szindróma” (13. lábj.), 8-9.

⁶⁹ PETRÓCZI, *Kiegész* (18. lábj.), 154.

⁷⁰ MAJOR, J., „A kiegész jelensége az orvosi hivatásban”, in *Lege Artis Medicane* 4 (2006) 372.

⁷¹ BENCÉS, „Az ápolók és a kiegész” (7. lábj.), 14.

Társas támogatást az azonos attitűdökkel rendelkező, és hasonló elhivatottságú munkatársak, kollégák nyújthatnak, ami az egyén számára nemcsak érzelmi, hanem szakmai támogatást is jelenthet egyben. A munkahelyi csoport tagjai képesek az egyén és annak munkájának megbecsülésére.⁷²

A nagyobb autonómia, a döntési, beleszólási lehetőség biztosítása szintén az egyén jó munkahelyi közérzetéhez járul hozzá. Amennyiben az egyénnek lehetősége nyílik egy-egy döntéssel kapcsolatban kifejezteni a véleményét, s ezáltal befolyásolni azt, valamint saját maga határozhatja meg elvégzendő feladatait, munkaidejét, munkahelyi beosztását, sokkal inkább elégedettebb lesz azzal a légkörrel, ami munkahelyén körülveszi, nagyobb energiát fektet munkájába, kevésbé érzi megterhelőnek azt.⁷³

Az egyénre szabott motivációs tényezők alkalmazása az egyén fontosságának, jelentőségének hangsúlyozását, tudatosítását, segítheti elő, ami ugyancsak védettséget jelent a kiégéssel szemben. Emellett fontos a visszacsatolás is.⁷⁴ A megfelelő arányú munkahelyi terheltség, az egyéni problémák figyelembevétele szintén csökkentheti a szindróma kialakulásának kockázatát.

A munkahelyi környezet támogatása mellett fontos a szűkebb környezet, így a család, valamint a barátok támogatása is.⁷⁵

⁷² MAJOR, „A kiégés jelensége” (70. lábj.), 371.

⁷³ SZEMPLÉDY, „A kiégés jelenségének vizsgálta” (5. lábj.), 16.

⁷⁴ BENCÉS, „Az ápolók és a kiégés” (7. lábj.), 15.

⁷⁵ „Hogyan ismerjük fel a kiégés (burnout) tüneteit?” –

<http://www.lelkititkaink.hu/burnout.html> – letöltve: 2007. 12. 04.

VÉGHSEŐ TAMÁS

„...MELIOREM VIVENDI ORDINEM INTRODUCERE...”

**Egy görög katolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei
Magyarországon a felekezetszerveződés korában:
hat ismeretlen De Camillis-levél tanulságai¹**

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. A forráscsoport bemutatása; 3. A levelek tartalma; 3.1. A püspök feladatának megfogalmazása és értelmezése; 3.2. A végrehajtás módjai és akadályai; 3.3. A munkácsi püspök joghatósága és a magyarországi görögök; 3.4. Egyházkormányzati intézkedések egyeztetése a Kamarával; 3.5. A hivatalos kapcsolattartás csatornái és személyes ügyek intézése; 4. Összegzés; Források.

1. Bevezetés

A kora újkori felekezetszerveződés (konfesszionalizáció) folyamatában sajátos helyet foglalnak el a korszakban létrejövő és lassú fejlődésnek induló görög katolikus egyházak. Történetüket vizsgálhatjuk a katolikus megújulás keretein belül, a katolikus konfesszionalizáció egyik, a katolikus világ nem minden régiójára jellemző fejezeteként. A katolicizmuson belüli reformfolyamatok vezettek el a katolikus öntudat megerősödéséhez, melynek egyik legfontosabb alappillére a Rómához való hűség és a Rómával való egység. Ez a megerősödött katolikus öntudat a maga eszköztárával (modernizált oktatási rendszer, jelentős politikai/hatalmi támogatottság, belső ellenőrzési mechanizmusok stb.) tudott reális és vonzó alternatívaként, esetenként egyedüli járható útként megmutatkozni a válságoktól sújtott keleti szertartású keresztények egyes közösségei előtt. A sajátos felekezeti viszonyokkal rendelkező Magyar Királyságban a katolikus egyház a protestáns felekezetek által nyújtott alternatívát kiszorítva tudta megszólítani a keleti keresztények meglehetősen nagy csoportját és – a kora újkori felekezeti viszonyok közötti megmaradás és a társadalmi felemelkedés lehetőségeként – felvázolni előttük a Rómával való egység útját.

¹ Jelen tanulmány a NFM-OTKA NNI-78739. sz. projekt keretében valósult meg.

Jogos tehát, hogy a magyarországi görög katolikus egyházak történetét a katolikus konfesszionalizáció részeként vizsgáljuk. Ugyanakkor a folyamatok megértéséhez hasznosnak tűnik, ha azokat az ismérveket, melyek a konfesszionalizáció korának minden felekezetére, tehát a protestánsokra is jellemzőek, külön a görög katolikus egyházakra is vonatkoztatjuk. Jóllehet több esetben – ahogyan látni fogjuk – ezek a kategóriák nem mutatnak markáns eltérést a római és a görög katolikus értelmezés között, alkalmazásuk mégis rávilágít arra, hogy a görög katolikus egyházak történetének kezdeti szakaszában – legalábbis a munkácsi egyházmegyére vonatkozólag és De Camillis püspök korában – a katolicizmuson belüli, de mégis önálló felekezeti gondolata jelen volt.²

A nyugat-európai történetírás már több mint egy évtizede rögzítette a felekezetszerveződés folyamatának közös, minden konfesszióra jellemző ismérveit.³ Ezek rövid felsorolásban: 1. az üdvösségre vezető igazság kizárólagos birtoklásának tudata; 2. egyértelmű hitvallásformula kidolgozása és a heterodox értelmezési lehetőségek elvetése; 3. gondoskodás a hitelvek megfelelő képviselőiről (képzett papok, lelkészek, tanítók); 4. Felekezetspecifikus oktatási rendszer kiépítése; 5. az oktatási rendszer újjászervezése és törekvés az oktatási monopólium helyzet megteremtésére; 6. vallási propaganda és cenzúra alkalmazása; 7. felekezetre jellemző istentiszteleti formák kidolgozása és a többi felekezettől megkülönböztető rítusok kihangsúlyozása; 8. sajátos nyelvezet kifejlesztése; 9. a felekezeten belüli ellenőrzés eszközeinek kidolgozása (zsinatok, vizitációk, lajstromok, anyakönyvek) és a disszidensek eltávolítása; 10. saját egyházszerkezet kiépítése; 11. az államhatalommal alkotott szimbiózis.

Eltekintve a konfesszionalizációs modell részletes bemutatásától,⁴ az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy egy hat levélből álló forráscsoportot alapul véve egyrészt rámutassunk a modell jellegzetes ismérveinek jelenlétére a történelmi munkácsi egyházmegye görög kato-

² Vö. GHITTA, O., „De Camillis püspök első látogatása Szatmárnémetiben”, in Véghseő T. (szerk.), *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, (Collectanea Athanasiana – I. Studia vol. 1.), Nyíregyháza 2008, 241.

³ Vö. REINHARD, W., „Was ist katholische Konfessionalisierung?“, in Reinhard, W. – Schilling, H. (hrsg. v.), *Die Katholische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte 1993*, (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 198), Heidelberg 1995, 426-427.

⁴ A konfesszionalizációs modell bemutatása magyarul: TUSOR, P., „Felekezetszerveződés a kora újkorban”, in *Vigilia* 1 (2008) 15-30.

likus egyháza korai történetének egyik döntő szakaszában, Joannes Josephus De Camillis püspök (1689-1706) korában,⁵ másrészt pedig vizsgálat alá vonjuk a korszak jellemző problémáit.

2. A forráscsoport bemutatása

Az elemzésre kiválasztott forráscsoportot elsősorban nem ismeretlensége miatt kívánjuk vizsgálat alá vonni, hanem azért, mert már önmagában a forráscsoport léte is a konfesszionalizációs modell egyik ismervét, az államhatalommal alkotott szimbiózist idézi.

A forráscsoport hat, 1691 és 1695 között keletkezett levélből áll. Szerzőjük De Camillis munkácsi püspök. Címzettjük a Szepesi Kamara igazgatója: az első öt levél esetében báró Fischer Mihály, míg a hatodik levelet már utódja, báró Olasz Ferenc vette kézhez.⁶

A levélíró De Camillis püspök életútja meglehetősen részletességgel ismert.⁷ A görög származású bazilita szerzetes római tanulmányai végeztével a Propaganda-Kongregáció megbízásából évekig misszionáriusként működött Albániában. Rómába visszatérve előbb a rutén baziliták szentszéki ügyvivője, majd pedig a Vatikáni Könyvtár görög írnoka lett. 1689 őszén a Rómában tartózkodó Kollonich Lipót bíboros a Propaganda-Kongregáció javaslatára ajánlotta fel neki az üresedésben lévő munkácsi püspöki széket.⁸ A korábbi években Kollonich több kísérletet is tett arra, hogy püspökök és helynökök kinevezésével rendezze a zilált állapotban lévő munkácsi püspökség helyzetét, de próbálkozásai különböző okokból kudarcba fulladtak.⁹ Miután De Camillis elfogadta a felkérést, még Rómában sor került kinevezésére és felszentelésére. Rövid bécsi kitérő után, ahol az uralkodótól is megkapta kinevezését, 1690

⁵ Előrebocsátjuk, hogy az eddig ismeretlen forráscsoport adatai nem teszik lehetővé minden ismerv beazonosítását. A most nem érintett ismérveket más tanulmányban, más források elemzésével kívánjuk bemutatni.

⁶ Az iratok lelőhelye: Magyar Országos Levéltár, Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi kamarai levéltár, E 254 Repraesentationes, informationes et instantiae. De Camellis.

⁷ Életútja püspöki kinevezéséig: FYRIGOS, A., „A khioszi De Camillis János munkácsi püspök tanulmányai és lelkipásztori tevékenysége”, in *Rómából Hungáriába* (2. lábj.), 57-113.

⁸ Kinevezésének körülményei: BAÁN, I., „De Camillis szebasztei püspökké és apostoli helynökké való kinevezése és felszentelése”, in *Rómából Hungáriába* (2. lábj.), 139-147.

⁹ VÉGHSEŐ, T., „Kollonich Lipót bíboros és a munkácsi egyházmegye görög katolikusai”, in *Rómából Hungáriába* (2. lábj.), 267-280.

tavaszán már új egyházmegyéjében tartózkodik, s nagy lendülettel lát hozzá a helyi viszonyok feltérképezéséhez. Rendkívüli nehézségek közepette, a kihívások elől el nem menekülve az 1706-ban bekövetkezett haláláig fáradhatatlanul munkálkodott az unió megszilárdításán és a görög katolikus egyház felemelésén.

De Camillis püspöki szolgálata ezer szállal kapcsolódik a világi hatalomhoz. A Magyar Királyság egyik katolikus püspökeként a főkegyúri jog alapján természetesen a kinevezését is a királytól kapta. Latin szertartású püspöktársaival ellentétben viszont egzisztenciálisan is szinte teljesen az államhatalomtól függött, mivel hatalmas kiterjedésű egyházmegyéjében rendkívüli szegénység uralkodott. Némi iróniával jegyzi meg egyik levelében, hogy hiába van az Egyházi Államnál is nagyobb kiterjedésű egyházmegyéje, éves jövedelme még azt az összeget sem éri el, amit a Vatikáni Könyvtár írnokaként kapott.¹⁰ Az udvar Kollonich közbenjárására rendszeres segélyben részesítette, amit a központi kormányzat területileg illetékes szerve, a kassai székhelyű Szepesi Kamara folyósított, melynek hivatalnokai az államhatalom legkönynyebben elérhető képviselői voltak a számos ügyben segítségre szoruló munkácsi püspök számára.

A Szepesi Kamara 1567-ben jött létre a felső-magyarországi kincstári javadalmak kezelésére.¹¹ A 17. században a Pozsonyi Kamara alá rendelték, de függetlenségét számos területen megőrizte. Tisztikara többnyire önállóan intézte a helyi ügyeket. Tevékenysége kiterjedt többek között a harmincadhivatalok és a postaszolgálat működtetésére, a királyi uradalmak felügyeletére, az egyházi tizedek bérleti ügyeire, a területén állomásozó katonaság ellátására, a nagybányai bányakamara ügyeire. 1689-ben (Breiner-bizottság), illetve 1694-ben (Aichpüchl-bizottság) a Szepesi Kamara szerkezete jelentős átalakulásokon ment keresztül, melyek következtében a hivatal működésének hatékonysága javult. Ezekben az években már egyre inkább látszanak egy új, modern értelemben vett hivatalnokrétég kialakulásának a jelei.

¹⁰ APF SC Greci dal 1622 al 1700, vol. I, fol. 378rv. 1690. május 27. Munkács. Közölve: VÉGHSEŐ, T., „*Catholice reformare*”. *Ágoston Benkovich O.S.P.P.E. missionario apostolico, vescovo di Várad (1631-1702)*, (Collectanea Vaticana Hungariae - Series I, Classis II/2), Budapest 2007, 371-373.

¹¹ A Szepesi Kamara történetéhez: EMBER, GY., *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácsról a török kiűzéséig*, Budapest 1946, 165-182. GECSÉNYI, L. – GUSZAROVA, T., „A Szepesi Kamara vezető tisztségviselői 1646-1672 között”, in *Századok* 3 (2003) 653-672.

Az 1690 tavaszán a térségbe érkező, helyismerettel nem rendelkező görög püspök joggal gondolhatta, hogy támaszkodhat a Szepesi Kamara tisztikarára. Az együttműködés a Kamara részéről is magától értetődő volt, annál is inkább, mert a hivatal újra és újra megerősített alapokmányának első pontja a tisztviselők legfontosabb feladataként az istenfélelmet, az ősi katolikus hit ápolását jelöli meg, mivel ettől függ az országok sorsa. A tisztviselőknek gondoskodniuk kellett arról, hogy a plébániákon a katolikus papok megfelelő körülmények között végezhesék lelkipásztori feladataikat. Joggal hívja fel a figyelmet Ember Győző ennek súlyára a katolikus megújulás korában, mikor a földesúri hatalom sok esetben döntő jelentőségűnek bizonyult a katolikus hit terjesztése és a katolikus egyházi struktúrák újjáépítése során.¹²

Adott tehát egyrészt egy, a katolicizmus terjesztését „hivatalból” is támogatni kész kormány szerv, másrészt pedig egy újonnan kinevezett főpásztor, aki feladatának a katolikus egyházon belül egy sajátos felekezet létrehozását tekinti. Lássuk, ez a főpap milyen kérdéseket terjeszt a hivatal elé, milyen információkat oszt meg annak igazgatójával, s ezekből milyen tanulságokat és következtetéseket vonhatunk le.

3. A levelek tartalma

3.1. A püspök feladatának megfogalmazása és értelmezése

Az első fennmaradt levél (Munkács, 1691. július 20.) második mondatából kiderül, hogy De Camillis püspöknek valójában nem ez az első levele a Szepesi Kamara igazgatójához.¹³ Már az előző évben, bécsi tartózkodása idején (tehát 1690 első három hónapjában) levelet intézett Fischer Mihályhoz, melyben értesítette kinevezéséről. Nyilvánvalóan pártfogója, Kollonich Lipót bíboros buzdítására jelentkezett be a kamarai igazgatónál, aki püspöki működése idején földrajzilag a hozzá legközelebb működő magas rangú kormányhivatalnok lesz. Az egy évvel később, már Munkácsról írott levelében De Camillis püspök fontosnak tartja kihangsúlyozni kinevezésének kezdeményezőit és okát. „Engem a Pápa Öszentsége, ő császári és királyi Fensége és a Bíboros úr küldött”¹⁴

¹² EMBER, *Az újkori magyar közigazgatás* (11. lábj.), 185.

¹³ „Ex litteris a me Vienna allatis an(no) praeterito Vestris Magnificis Spectabilis ac Generosis Dominibus...” Források: 1. sz. dokumentum.

¹⁴ „...me a Summo Pontefice, a Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestate et ab Domino Cardinali missum fuisse...” Források: 1. sz. dokumentum.

– írja utalva VIII. Sándor pápára, I. Lipót császárra és Kollonich Lipót bíborosra. Ezzel elhelyezi magát egyfajta „hatalmi koordináta-rendszerben” is, aminek azért volt jelentősége, mert a görög katolikus püspökök társadalmi jogállásának elfogadása még egyáltalán nem volt egyértelmű. Néhány évtizeddel korábban a világi hatalom képviselői még kényük-kedvük szerint bántak a munkácsi püspökkel.¹⁵ Amint látni fogjuk, De Camillis hamar megtapasztalta (különösen egyes vármegyei közgyűlések alkalmából), hogy a keleti szertartású kereszténység igen csekély társadalmi megbecsülésben részesült, még azok a közösségek és klerikusok is, akik a katolikus egyház kebelébe tartoztak. Nem ez az utolsó levél, melynek első soraiban De Camillis kihangsúlyozni kényszerül, kiktől kapott megbízatást és kik állnak mögötte. A Fischerhez írott levelében De Camillis nem utal arra, hogy az igazgató bármilyen módon reagált volna a Bécsből keltezett levelére, inkább az valószínűsíthető, hogy semmilyen válasz nem érkezett a bejelentkezésre. Sőt, a görög püspök útban Munkács felé megállt Kassán, hogy találkozzon a kamarai tiszttal, de ott senkit sem talált.¹⁶ Nem biztos, hogy ezt az igazgató egy újonnan kinevezett latin szertartású püspök (pl. egri, vagy a leleszi prépostságban élő váradi püspök) esetében meg merte volna tenni. Az államhatalom és a katolikus egyház együttműködése tehát magától értetődő, de ebben az együttműködésben a görög katolikus felekezet helye még nem szilárdult meg.

A püspök – egyfajta küldetésnyilatkozatként – tömören megfogalmazza feladatát: „a rutének és más, görög rítust követők lelki kormányzása végett (ti. került kinevezésre) [...] gondoskodom a szakadároknak a Római Anyaszentegyházba való visszavezetéséről, a bajok és visszaélések kiirtásáról és egy jobb életrend bevezetéséről”.¹⁷ A joghatósága alá tartozó célcsoportok megnevezésénél törekszik arra, hogy megfogalmazása tükrözze, illetve pontosítsa a kinevező okmányaiban szereplő adatokat.¹⁸ Pápai kinevezése szerint a „munkácsi egyházmegyében és

¹⁵ Gondoljunk Taraszovics Bazil bebörtönzésére: HODINKA, A., *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest 1909, (a továbbiakban: HODINKA, *Történet*), 274. LACKO, M., *Unio Užhorodensis Ruthenorum Carpaticarum cum ecclesia catholica*, Roma 1965.

¹⁶ HODINKA, *Történet*, 415.

¹⁷ „...pro regimine spirituali ruthenorum, aliorumque ritum graecum servantium (...) curo schismaticos ad unionem cum Sancta Romana Ecclesia reducere, malos abusos estirpare, et meliorem vivendi ordinem introducere...” Források: 1. sz. dokumentum.

¹⁸ Vö. HODINKA, A., *A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára, 1458-1715*, Ungvár 1911, (a továbbiakban HODINKA, *Okmánytár*) 290.

Magyarország más szerzett részein lakó görögök apostoli vikáriusa” lett. Jóllehet híveinek nagy része rutén (ruszin) nemzetiségű, joghatósága mégsem korlátozódik erre a népcsoportra, hanem kiterjed minden olyan közösségre, mely a görög szertartást követi. Vagyis joghatósága alá tartoznak a görög kereskedők (ennek hamarosan látjuk jelentőségét), a rácok, a máramarosi és bihar vármegyei románok és a keleti szertartást követő magyarok is.

A feladatok megfogalmazáskor az általánosnak mondható „lelki kormányzás” mellett a püspök három olyan részfeladatot jelöl ki, melyek egész főpásztori működését meghatározzák.

Az első, a szakadárak visszavezetése a Római Anyaszentegyházba, egyrészt a legégetőbb problémára utal, másrészt pedig fogalomhasználatában is tükrözi a püspök egyháztani nézeteit. De Camillis hamar felismerte azt, hogy az 1646-ban megkötött ungvári unió gyakorlatilag romokban hevert. A papjaival való első találkozásai során nehezen tudta megállapítani, hogy azok egyáltalán katolikusok-e?¹⁹ Székhelyére érkezve egy ott élő és működő Metód nevű püspököt talált... Az első elbizonytalanító jeleket újabbak követték, melyek mind azt erősítették, hogy a püspök elsőszámú feladata a katolikus egyházzal való egység elfogadtatása. Ezt a feladatot maga a püspök a kor római katolikus álláspontját tükrözve fogalmazta meg: a szakadárokat vissza kell vezetni a Római anyaszentegyházba, melyet az egyházszakadáskor elhagytak. Nincs szó tehát egyenlő felek megegyezéséről, ahogyan azt a firenzei modell feltételezte, hanem a tridenti modell szabályai szerint az egyik, minden szempontból felsőbbrendű felekezet, a római katolicizmus visszafogadja a kebeléből kiszakadt keleti közösségeket.²⁰ Ez a megfogalmazás egyáltalán nem meglepő a Rómából érkező, tridentinus szellemben nevelkedett görög püspök részéről.

A második feladat, a bajok és a visszaélések kiirtása egyfajta „egyházi válságkezelés”. Azok az állapotok, melyeket az újonnan érkező püspök talált, semmiben sem emlékeztettek egy elfogadhatóan működő egyházra. A tridenti reformintézkedések minden eleme bevezetésre várt. A papság körében alapvető hiányosságok mutatkoztak mind a képzettség, mind pedig az életvitel tekintetében. Működő egyházi közigazgatás-

¹⁹ „Amikor megérkeztem, mindössze két pap állította magáról azt, hogy egyesült.” HODINKA, *Okmánytár*, 393.

²⁰ A kérdéshez lásd: SZABÓ, P., „A keleti közösségek katolikus egyházba tagozásának ekkleziológiai elvei és jogi struktúrái az uniók korában (15-17. század)”, in *Rómából Hungáriába* (2. lábj.), 15-33.

nak vagy mindenki által ismert és követett normagyűjteménynek nyomát sem találta. Azonnali cselekvésre, a legalapvetőbb bajok és problémák orvoslására volt szükség.

A harmadik feladat, egy jobb „életrend” bevezetése, túlmutat a közvetlen válságkezelésen és egy hosszabb távú célkitűzést és cselekvésprogramot feltételez. A jobb „ordo vivendi” megteremtésének igénye kilép a szűken vett egyházi élet keretei közül és inkább a tágabb társadalmi szempontok felé mozdul el. A Rómával való egység, vagyis a katolikus egyházba való betagozódás az érintett társadalmi rétegeknek a központi hatalom által kívánatosnak tartott integrálódását mozdította elő. Ez fokozta a társadalom szervezettségének, egységesítésének, s következőképpen ellenőrizhetőségének szintjét, ami az államhatalom szempontjából számos előnnyel járt. Ezekben az évtizedekben minden európai államhatalom az ebbe az irányba haladó folyamatokat erősítette. Az európai társadalmak különböző rétegei, s maga a hétköznapi élet is egy magasabb fokú szervezettség felé mozdult el (Sozialdisziplinierung). A bécsi központi kormányzat megnövekedett érdeklődése a keleti szertartású keresztények iránt, melyben Kollonich Lipót szerepét ki kell hangsúlyoznunk, európai mintákból táplálkozik. A magyarországi keleti szertartású közösségek kulturális és gazdasági válságtól sújtott, elmaradott társadalmi réteget képeztek. Ezen réteg felemelésére, modernizálására mutatkozott alkalmas eszköznek a katolikus egyházba való integrálás. Az európai műveltséggel rendelkező De Camillis jól átlátta ezeket a szándékokat, s azokkal maximálisan tudott azonosulni.²¹ Megértette azt, hogy a rábízott közösség a kor viszonyai és adottságai közepette csak ezen az úton indulhat el a felemelkedés felé, mely nem csak az egyházi élet megtisztulását fogja magával hozni, hanem az egész közösség társadalmi helyzetének javulását is. Ismerve a tridenti reformban megerősödött katolicizmus lehetőségeit – itt személyes életútjának alakulására is gondolhatunk – a püspök tudta, hogy a görög katolikus egyház milyen előnyökre lelhet az unió révén. Ennek a jobb „ordo vivendi”-nek a lehetőségét kellett elfogadtatnia papjaival és híveivel. Itt ismét rámutathatunk az államhatalommal való szimbiózis – érdekazonosságban megmutatkozó – ismérére.

²¹ Talán leginkább ebben rejlik a válasz arra a kérdésre, hogy Kollonich Lipót miért éppen De Camillist hívta meg Rómából a munkácsi püspökség élére, s miért nem választott a földrajzilag közelebb eső területekről jelöltet.

3.2. A végrehajtás módjai és akadályai

A feladatok megfogalmazásán túlmenően a püspök szól azok teljesítésének módjáról és akadályairól is. A válságkezelés kezdőlépéseként a nagyobb központokat meglátogatja (vizitáció), ahová zsinatokra hívja össze papjait. Ebben a felekezeten belüli ellenőrzés eszközeinek tipikus alkalmazására ismerhetünk rá. A püspök naplója²² és más források alapján eddig tizenkét zsinat beazonosítására került sor.²³ A Munkácson 1691. július 20-án írott levelében a püspök egy ungvári összejövetről számol be, melyet az 1691. május 2-án Szatmáron, illetve az 1692. június 15-én Zborón tartott zsinat közé kell beillesztenünk. Az ungvári zsinatról szóló rövid beszámolójában a püspök lényegre törően írja: „kifejtetem, hogy az örök üdvösség elnyerése érdekében mit kell hinni és tenni”.²⁴ Ebben a tömör megfogalmazásban a felekezetszerveződés folyamatának több ismervét is felfedezhetjük. A kijelentés mögött az a szilárd meggyőződés rejlik, hogy püspök, a katolikus hit őrzőjeként, birtokában van az üdvösségre vezető igazságnak. Ez az igazság a hitvallásban (confessio) kerül kifejtésre (mit kell hinni), ami ebben az esetben a tridenti hitvallás (Professio fidei Tridentina). De Camillis püspök korában nem merül fel valós lehetőségként az, hogy a hitvallás szövege a keleti egyház teológiai sajátosságainak megfelelően módosuljon és esetleg kimaradjon belőle a Filioque. A korabeli felfogás szerint a hitvallás szövegének a görög katolikusok esetében teljesen meg kell egyeznie a latin egyház hitvallásával, mert ezt a kortárs teológusok – éppen a hitvallásnak a felekezetek önértelmezésében betöltött központi szerepe miatt – az egység lényegi alkotóelemének tekintették. Változtatás még mintegy nyolcvan évvel később sem volt lehetséges. Mikor Bradács János munkácsi püspök egy gyermekeknek szánt ábécéskönyvben lapszéli jelzetként beillesztette, hogy a firenzei zsinat szerint a keletiek elhagyhatják a hitvallásból a Filioque-t, Eszterházy Károly egri és Bozsicskovics Bazil kőrösi püspök azonnal feljelentették a Szentszéknél, mely a munkácsi

²² ZSÁTKOVICS, K., *De Camellis József munkácsi püspök naplója (1690-1693)*, Történelmi Társ., 1895, 700-724.

²³ JANKA, GY., „De Camillis püspök zsinatai”, in *Rómából Hungáriába* (2. lábj.), 175-185.

²⁴ „...exposui quae sunt credenda et facienda pro assicuranda aeterna salute...” Források: 1. sz. dokumentum.

püspök ellen döntött.²⁵ De Camillis püspök a néhány évvel később általa összeállított katekizmusban kifejezetten a Filioque mellett érvel: mivel maga is eredetileg latin szertartású volt és teológiai képzése is latin környezetben, a római Collegio Romano-ban történt, ez egyáltalán nem meglepő.²⁶ A hitvallás jelentőségét bizonyítja az a tény is, hogy a görög katolikus püspököknek még a 18. század végén is évente meg kellett jelenniük az illetékes római katolikus püspöknél a hitvallás letételére, s erről elismervényt kellett kapniuk.

A hitvallás nyilvános elmondása (a püspök előtt és az evangéliumot érintve) a felekezethez való tartozás kifejezése az egyén, illetve annak ellenőrzése a közösség részéről. A sajátos görög katolikus környezetben ez a római Szentszékkal való egység megvallásának, illetve annak ellenőrzése aktusával egészül ki.

A „mit kell hinni” megválaszolása után a püspök áttér a „mit kell tenni” kérdésre. Levelében csak összefoglalóan utal arra, hogy a zsinaton részt vevő mintegy harminc pap elfogadta rendelkezéseit, melyeket a jobb egyházfegyelem érdekében hozott.²⁷ Más forrásokban – naplójában, illetve a Kollonich Lipóhoz írott leveleiben – bővebben kifejti ezeknek a rendelkezésnek a tartalmát. A rendelkezések érintik a szentség-kiszolgáltatás rendjét (gyónás, házasságkötés, papszentelési feltételek, szentáldozás, betegek kenete), a papság életvitelét, a püspöki joghatóság tartalmát.²⁸ A liturgikus előírásokban, illetve a szentség-kiszolgáltatás rendjére vonatkozó utasításokban a felekezetszerveződés folyamatának egy újabb ismervére, a felekezetre jellemző istentiszteleti formák kialakítására ismerhetünk rá. A püspök arra törekszik, hogy egy általános – tartalmilag a katolikus megújulás programjával összhangban lévő – normagyűjteményt alkosson meg egyházmegyéje számára, melynek elfogadása, illetve elutasítása világos állásfoglalásra kényszeríti az egyéneket. Hasonló elképzelés húzódik meg azon rendelkezések mögött, melyek – szintén összhangban a katolikus egyház előírásaival – előírják az anyakönyvek vezetését és a hívek nyilvántartását. Ugyancsak az ellenőrzés eszköze az egyházlátogatás (visitatio), melyre a püspök levelé-

²⁵ LACKO, M., *Synodus Episcoporum ritus byzantini catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata*, Romae 1975, 18-19.

²⁶ POP, O., „De Camillis püspök katekizmusa”, in *Rómából Hungáriába* (2. láb.), 257-265.

²⁷ „...diversa me disposita pro meliori ordine ecclesiastico acceptarunt...” 1. sz. dokumentum.

²⁸ De Camillis zsinatairól bővebben: JANKA, i. m. (23. láb.)

ben szintén röviden utal („vármegyéről vármegyére haladva”²⁹) és melynek szabályait hamarosan pontokba szedve kidolgozza és bevezeti.³⁰

A püspök reformprogramjának végrehajtása természetesen jelentős nehézségekbe ütközik. Levelét tulajdonképpen ezek elhárítása érdekében írja, a Kamara igazgatójának segítségét kérve az általa legsúlyosabbnak ítélt probléma megoldásában. Két rövid utalással jelez két másik akadályt is, melyek elhárítása viszont az ő feladatkörébe tartozik.

Az első a zsinato(ko)n résztvevő papok képzetlensége: „soha senki sem beszélt nekik ezekről a dolgokról” – írja.³¹ A felekezetszerveződés korában a pap- és lelkészképzés központi témává válik. A hitelvek képzett képviselőiről való gondoskodás, illetve a hiteles képviselőre alkalmatlanok kiszűrése minden felekezet életében létfontosságú. Ezen a területen De Camillis óriási hiányosságokat tapasztalt. Egyházmegyéjében nem létezett szervezett papképzés, komolyabb teológiai stúdiumokat elvértve csak egy-egy pap végezhetett a jezsuiták nagyszombati egyetemén. Bár többször felvetődött a kérdés, Rómába a munkácsi egyházmegyéből végül egy növendék sem jutott el. A papi utánpótlásról nagyon egyszerű módon gondoskodtak, a papságra jelentkező ifjak egy-egy idősebb pap, többnyire az apjuk mellett sajátították el a tudnivalókat. Ennek következtében a papság döntő többsége alacsony műveltséggel rendelkezett. Jóllehet a püspök azonnal felismerte a helyzet tarthatatlanságát, főpásztori szolgálata alatt valójában keveset tudott tenni annak megváltoztatásáért. A papképzés ugyanis rendkívül nagy költségekkel járt, amit a kevés jövedelemmel rendelkező egyházmegye nem tudott vállalni. Hiába szorgalmazta De Camillis Kollonich bíborosnál egy egyházmegyei szeminárium létesítését, komoly eredményt nem tudott elérni. Csak 1704-ben történt konkrét lépés, amikor Kollonich létrehozta a Jány-Lipót féle alapítványt, mely lehetőséget teremtett néhány görög katolikus papnövendék nagyszombati taníttatására. A hatalmas egyházmegye alapvető gondjait azonban ez nem tudta megoldani. De Camillis püspökségének vissza-visszatérő problémája az, hogy kénytelen olyanokat is felszentelni, akik nem felelnek meg a felekezetszerveződés korának magasabb szintű elvárásainak. Ezt nemcsak neki, hanem utódainak is újra és újra szemére vetik.³²

²⁹ „...modo ad unum comitatum, modo ad alium...” 1. sz. dokumentum.

³⁰ JANKA, i. m. (23. láb.)

³¹ „...quia nullus unquam cum illis locutus est de hac materia...” 1. sz. dokumentum.

³² Vö. Farkas István váradi helynök levele De Camillishez 1699-ből: HODINKA, *Okmánytár*, 397-398.

A második röviden megemlített probléma az unióellenes propaganda jelenléte. A konfesszionalizáció korában minden felekezet élt a vallási propaganda kialakuló és folyamatosan gazdagodó eszköztárával. Hitviták, röpiratok, prédikációs gyűjtemények, iskolai színjátékok, nyilvános felvonulások, körmenetek biztosították a hitelvek megismertetését és szolgálták azok rögzülését. A De Camillis püspök által jelzett unióellenes propaganda egyrészt verbális gyözködésben („a görögök minden lehetséges módon lebeszéli őket [ti. az unió elfogadására kész papokat]”), valamint – a felekezetszerveződés korában nem ismeretlen – fizikai elrettentésben („a templomból kilépő, újonnan egyesült papokat némelyek a nép közül gyalázkodó szavakkal illették, tőlük a szállást megtagadták [...] megtiltották, hogy szolgálmaink bármit is eladjanak”³³) nyilvánult meg. Természetes, hogy a latin egyházból kiinduló uniós kezdeményezések kiváltották az ortodoxok reakcióját. Az újítástól való félelem, az ősi hagyományok elvesztésének és a latin szertartásba való beolvadásnak a lehetősége komoly visszatartó erőnek bizonyult. Az unióellenes propaganda kiemelkedő, De Camillis püspök korában is működő képviselője Oroszvégegyessy Andrella Mihály volt, aki unitus papból vált az unió elszánt ellenfelévé. Jóllehet kortársaihoz viszonyítva nagy kiváltságban részesült azzal, hogy görög katolikusként Bécsben, Pozsonyban és Nagyszombatban végezhetett tanulmányokat, ez nem erősítette benne a katolikus egyházhoz való hűséget. 1669-ben tér vissza az ortodoxiára, amiért börtönbüntetést is szenved. Kiszabadulása után több unióellenes írást is megjelentet: 1672-ben a *Tractatus contra latinos*-t, 1681-ben *Tractatus contra latinos et graeco-catholicos*-t, illetve egy harmadik ugyanilyen című munkát. Már De Camillis működése idején, 1691/92-ben jelenteti meg szláv nyelven a *Logosz* című munkáját, illetve 1697 és 1701 között *A hívő ember érdekében írt védőbeszéd* című művét.³⁴ Lehetséges, hogy róla ír De Camillis, amikor az első Munkácson tartott zsinatáról beszámolva megemlíti „egy könyvekkel a

³³ „...quia Graeci omnibus possibilibus modis ipsos disuadebant [...] exeuntibus autem nobis terminata synodo, ex ecclesia nonnulli ex plebe verbis contumeliosis sacerdotes ne(ou)nitos affecerunt, illisque hospitium denegabant et famulis meis vendere quidquam pro pecunia pro)hibitum fuit...” Források: 1. sz. dokumentum.

³⁴ Oroszvégegyessy munkásságához: BAÁN, I., „Andrella Mihály antiunionista írásai”, in Katona, J. – Viga, Gy. (szerk.), *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei (Az 1995-ben megrendezett konferencia anyaga)*, Miskolc 1996, 307-310. és UÓ., „Magyar nyelvű idézetek Oroszvégegyessy Andrella Mihály 17. század végi unióellenes írsaiban”, in Bende J. – Deák V. H. – Pákozdi I. (szerk.), *Látó szívvél*, Budapest, 2006, 461-471.

kezeben járkáló ravasz szakadár papot”, aki elriasztja a zsinatra induló papokat a részvételtől.³⁵

A görög katolikus püspök magától értetődő feladata az unióellenes propagandával szembeni fellépés. De Camillis feljegyzéseiben számtalanszor utal arra, hogy minden nyilvános szereplése alkalmával részletesen kifejtette a Rómával való egység előnyeit. Az általa kifejtett katolikus propaganda írásos nyomát abban a katekizmusban találhatjuk meg, amit már 1693-ban (vagy korábban) összeállított,³⁶ s melynek utolsó részét a latin egyház védelmének és a Rómával való egység igazolásának szentelt.³⁷ Jellemző a görög püspök nehéz működési körülményeire, hogy kéziratban meglévő katekizmus csak 1698-ban került kinyomtatásra, miután a nagyszombati jezsuiták nyomdáját Kollonich bíboros felszereltette cirill betűkkel.³⁸ Valószínűsíthetjük, hogy elsősorban a könyvkiadás költséges volta és a források hiánya akadályozták meg De Camillist abban, hogy nagyobb hatású írói munkásságot fejtessen ki. Már püspöki kinevezése előtt, misszionáriusi tapasztalataira építve összeállított hat könyvet (görögül), melyek elképzelései szerint az egyszerű nép tanítását szolgálhatták volna. 1701-ben utal egy hetedik (?) munkájára, melyben az egyházi év vasárnapjaira és ünnepeire írt prédikációkat gyűjtött össze.³⁹ Ezek – jelenlegi ismereteink szerint – nem kerültek kiadásra. A püspöknek egy nyomtatásban megjelent műve ismert, melynek címe: *La vita divina ritrovata fra i termini del Tutto e il Nulla*.⁴⁰ Ez azonban alapvetően elmélkedésre szánt írás, mely a hitvitákban aligha használható. De Camillis részéről tehát nem hiányzott a szándék arra, hogy a felekezeti propaganda eszközeit alkalmazza, de a megvalósításban komoly problémát jelentett a pénzhiány.

Másrészt a püspök hamar felismerte, hogy a Rómával való egység elfogadtatását leginkább nem is az unió ellenfelei által kifejtett propaganda hátráltatja. Létezett ennél sokkal komolyabb akadály is, amit a püspök egyedül képtelen volt elhárítani: ezért fordul segítségért az államhatalom képviselőjéhez.

³⁵ NILLES, N., *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, Innsbruck 1885, II, 859.

³⁶ Erről az 1693. június 6-án keltezett, a Propaganda-Kongregáció bíborosainak írott levelében számol be. HODINKA, *Okmánytár*, 364.

³⁷ POP, i. m. (26. lábj.).

³⁸ VÉGHSEŐ, „Kollonich Lipót bíboros” (9. lábj.), 275.

³⁹ FYRIGOS, i. m. (7. lábj.), 85.

⁴⁰ VASIL’, C., „De Camillis *La vita divina ritrovata fra i termini del Tutto e del Nulla* című aszketikus műve”, in *Rómából Hungáriába* (2. lábj.), 115-127.

Az egyházmegyéjével ismerkedő püspök megdöbbenve tapasztalja, hogy a földesurak, tiszttartók, illetve a hatóságok semmilyen különbséget sem tesznek a keleti szertartású papok és az egyszerű jobbágyok között. A keleti papoknak – legyenek egyesültek vagy sem – ugyanolyan jobbágyi kötelezettségeik vannak, mint társadalmi osztályuk bármelyik más tagjának. Ezeket a kötelezettségeket kíméletlenül bevasalják rajtuk, s ha kell akár még az oltár mellől is elhajtják őket a földekre.⁴¹ A püspök szerint ez az eljárás az egész keresztény világban példa nélküli és botrányos. Így még a protestáns lelkészekkel sem bánnak, pedig ők nem is papok – írja.⁴² Meggyőződése, hogy a papságot – amit a Szentírás királyinak nevez – még az egyszerű, paraszti személyekben is tisztelni kell.⁴³ De Camillis más leveleiből kitűnik, hogy az első pillanattól kezdve mély szánalmat érzett a rábizott nyáj fizikai nyomorúságát és szegénységét látva. Egyetértett és azonosult azzal a központi kormányzati szándékkal, hogy az unió révén nyíljon meg a felemelkedés lehetősége ezen társadalmi csoport előtt. Ugyanakkor nem érti, hogy ennek a lehetséges felemelkedésnek a legelső biztosítékát, a keleti szertartású klérus jogainak biztosítását a központi hatalom miért nem képes vagy miért nem akarja garantálni? Megismerkedve a helyi viszonyokkal, hamar választ kapott erre a kérdésre. A bécsi udvar korántsem tudta teljes mértékben keresztülvinni akaratát abban a régióban, melyben a Habsburg-kormányzattal való szembenállásnak erős hagyományai voltak (gondoljunk az éppen csak befejeződött Thököly-felkelésre) és ahol a születő görög katolikus egyház számos helyi érdeket sértett.⁴⁴ Kétségtelen, hogy az egyesült papság emancipációja egy olyan új társadalmi réteg kialakulásához vezetett volna, mely minden tekintetben elkötelezett a Habsburg-kormányzat felé és ez nem állt a helyi – akár protestáns, akár katolikus – elit érdekében. De Camillis arra apellál, hogy a papok dolgoztatása, illetve a jobbágyi kötelezettségektől való felszabadítása nem gazdagítja, vagy

⁴¹ „trahuntur ad serviles et rusticanos labores” Források: 1. sz. dokumentum.

⁴² „taliter nullibi in toto chri(sti)ano orbe sacerdotes tractantur, imo nec ipsi praedicantes calvinistae et lutherani in hoc inclyto Hu(n)gariae Regno, licet isti sacerdotes non sunt, sed magistri tantum.” Források: 1. sz. dokumentum.

⁴³ „...sacerdotium quod regale nuncupatur in scriptura, honoretur licet in simplici et rusticana persona...” Források: 1. sz. dokumentum. A püspök maga is belátta, hogy különleg a papjai semmiben sem különböznek az egyszerű paraszteberekétől, mivel megfelelő papi ruházatuk sincs.

⁴⁴ Vö. GHITTA, *i. m.* (2. lábj.), 243.

szegényíti az érintett uradalmakat,⁴⁵ de valójában nem is erről volt szó, hanem egy elvi kérdésről.

Ugyanakkor a görög püspök számára nyilvánvaló, hogy a papság jogainak biztosítása nélkül teljesen hiábavaló minden fáradozása. Ezért szorgalmazza a Szepesi Kamaránál azt, hogy legalább a központi kormánynak közvetlenül alávetett kincstári uradalmakban kezdjék el tiszteletben tartani az egyesült papság jogait.⁴⁶ Tulajdonképpen ez az a felvetés, ami miatt a püspök tollat ragadott és levelet írt a Kamara igazgatójának. Nem ismerjük Fischer Mihály igazgató válaszát, de valószínűsíthetjük, hogy érdemi előrelépés nem történhetett, mivel a munkácsi püspök további lépésekre kényszerült. Az elkövetkező években a kérdés cselekvésprogramjának központi elemévé válik. Küzdelmében fontos szövetségesre lelt a leleszi konventben élő, a görög katolikusok ügye iránt elkötelezett Benkovich Ágoston váradi püspök személyében, aki – természetesen Kollonich Lipót bíborossal együttműködve – jelentős segítséget nyújtott a munkácsi püspöknek abban, hogy alig egy évvel a Fischer Mihályhoz írt levele után császári dekrétummal a kezében követelhesse az egyesült papság jogainak biztosítását.⁴⁷ Az 1692. augusztus 23-án kibocsátott kiváltságlevélben⁴⁸ foglalt jogok tényleges biztosítása azonban még sokáig váratott magára. Egy évvel a kiváltságlevél kiadása, s annak Bereg és Sáros vármegyékben történt kihirdetése után De Camillis kénytelen tájékoztatni a Szepesi Kamara igazgatóját arról (amit minden bizonnyal Fischer Mihály is nagyon jól tudott), hogy az uralkodói akaratnak ellenszegülve sokan továbbra is jobbagyként bánnak az egyesült papokkal.⁴⁹ Velük szemben azonban ekkor már az erőteljes fellépést sürgetheti és olyan büntetések alkalmazást kéri, melyek elretenthetik a földesurakat és tisztartóikat a további jogsértésektől.⁵⁰ A

⁴⁵ „...nec enim ex labore istorum paucorum sacerdotum inclyta Camera ditabitur, nec ex non labore depauperabitur...” Források: 1. sz. dokumentum.

⁴⁶ „...permittantur sacerdotibus ruthenis unitis in bonis cameralibus existentibus frui omnibus illis libertatibus quibus sacerdotes latini catholici in hoc Regno fruuntur.” Források: 1. sz. dokumentum.

⁴⁷ Benkovich szerepéhez: VÉGHSEÖ, „*Catholice reformare*” (10. l.áb.), 233-244.

⁴⁸ HODINKA, *Okmánytár*, 347-350. Nem mellékes, hogy Fenesy György egri püspök is támogatásáról biztosította De Camillis püspököt: *uo.*, 344.

⁴⁹ „...non cessant tractare Dei ministros cum Sancta Romana Ecclesia unitos tanquam subditos et jobajones...” Források: 3. sz. dokumentum.

⁵⁰ „...dignetur se invehere contra illos qui in iudicio probabuntur fuisse mandati caesarei transgressores, et paenas eas infliggere quae possint alios terrere, ne similia patrari audeant.” Források: 3. sz. dokumentum.

munkácsi püspök minden bizonnyal tudatában volt annak, hogy alig három hónappal korábban a Kancellária az uralkodó akaratából azt az utasítást adta a Hadi Tanácsnak, hogy a kiváltságlevél intézkedéseinek végrehajtása során akár fegyveres karhatalmat is biztosítson.⁵¹ Mindazonáltal a görög püspök nem csak a saját felekezetének érdekeit képviselve sürgeti az erélyes fellépést, hanem úgy véli, hogy az egész régió társadalmi rendjének és békéjének válik javára az, ha az igazságosság szellemében mindenki megkapja azt, ami jár neki.⁵² A „bonus ordo vivendi” iránt érzett felelősségről tanúskodó sorok ismét azt bizonyítják, hogy az unió elfogadtatása, illetve a görög katolikus egyház mint sajátos katolikus felekezet létrehozása és megerősítése nem csupán vallási kérdésként fogalmazódott meg, hanem fontos szerepet kapott a társadalmi viszonyok rendezésében és átalakításában is.

3.3. A munkácsi püspök joghatósága és a magyarországi görögök

A forráscsoport két további dokumentuma is – az 1692. április 13-án⁵³ és az 1694. május 15-én⁵⁴ Munkácsról írott levelek – a vallási/felekezeti és társadalmi/gazdasági/jogi kérdések szoros összefonódásáról tanúskodik. Mindkét levél a debreceni görög kereskedők ügyében született, akik a munkácsi püspök álláspontja szerint joghatósága alá tartoztak. Nem azért, mert honfitársai voltak, hanem a magyarországi görögöknek adott királyi kiváltságlevél rendelkezése értelmében.

A görög kereskedők a 16. század végétől kezdődően kezdenek megtelepedni mind Erdélyben, mind pedig a Királyság területén. Meg kell jegyeznünk, hogy a kortársak a tényleges etnikai hovatartozástól függetlenül a „görög” jelzőt alkalmazták mindazon kereskedőkre, akik ortodox vallású ottomán alattvalókként érkeztek Erdély és a Királyság városaiba.⁵⁵ Mivel veszélyes konkurenciát jelentettek a helyi kereskedőknek, többnyire csak arra kaptak engedélyt a helyi hatóságoktól, hogy

⁵¹ HODINKA, *Okmánytár*, 362-363.

⁵² „Quando iustitia omnibus administrabitur, recte procedent omnia, quando non, procul dubio evertetur bonus ordo vivendi.” Források: 3. sz. dokumentum.

⁵³ Források: 2. sz. dokumentum.

⁵⁴ Források: 5. sz. dokumentum.

⁵⁵ Vasso Seirinidou, Görög diaszpóra a Habsburg Monarchiában (17-19. század), Budapesti Negyed 54. 2006/4. < <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00038/seirinidou.html> > 2009. 10. 09.

olyan árucikkekkel kereskedjenek, melyek csak a Török Birodalomban kerülhettek beszerzésre.⁵⁶ A helyi gazdasági szereplőkhöz képest a görög kereskedők rendkívül tőkeerősek voltak, ami egyre inkább arra bátorította őket, hogy kereskedelmi jogaik kiszélesítésére törekedjenek. I. Lipótól 1667-ben kapnak jelentős kiváltságokat, melyek nem csak gazdasági jellegűek, hanem társadalmi szerveződésüket is érintik. Jogot kapnak többek között arra, hogy közösségeik életét saját bírójuk intézze. A kiváltságok a kincstári birtokokra szólnak – a szabad királyi városokra nem.⁵⁷ A kiváltságlevél fontos kitétele, hogy a benne foglalt jogok csak a Rómával egyesült görögök számára adatnak meg, akik fölött joghatóságot a munkácsi püspök gyakorol.⁵⁸

A Debrecenbe beszivárgó és egyre inkább megerősödő görög kereskedőkompanyia ellen a helyi magisztrátus komoly harcot vívott.⁵⁹ A civisváros kereskedőit zavarta a görögök jelenléte, s ezért igyekeztek a legkülönbélebb módokon – adminisztratív és kereskedelmi korlátozások révén – őket a városból kiszorítani. Az 1667-es kiváltságlevélre hivatkozó, s azt 1688 és 1689-ben a Szepesi Kamarával, majd pedig 1690-ben magával Lipót királlyal megerősített görögök sikerrel verték vissza ezeket a kísérleteket. Az 1690-es megerősítéssel azt is elérték, hogy Debrecen városában templomépítésre és paptartásra is engedélyt kaptak. Ennek feltétele természetesen ez alkalommal is az volt, hogy a templom és a pap Rómával egyesült legyen, ahogyan a debreceni görög közösség főbírója is csak katolikus görög lehetett. A civisváros polgárai komoly vereségként élték meg a görögöknek kiadott kiváltságlevelet. A görögök nem csak gazdasági érdekeiket sértették, hanem a városi magisztrátus által kívánatosnak tartott felekezeti egységet is megbontották. A királynak benyújtott kérelmükben a görögök utalnak arra, hogy a református debreceniek akadályozták a görögök istentiszteleteinek zavartalan elvégzését, sőt ikonok megsemmisítésére is sor került.⁶⁰ A városi magisztrátus görögellenes küzdelmét csak 1693-ban, a szabad királyi városi cím elnyerésével koronázta siker. A kiváltságlevél ugyanis kizárja a kedvezményezettek sorából azokat a görögöket, akik szabad királyi városokban

⁵⁶ ZOLTAI, L., *Debrecen város évszázados küzdelme a görög kereskedőkkel*, Debrecen 1935, 7-9.

⁵⁷ Szendrey, I. (szerk.), *Debrecen története 1693-ig*, Debrecen 1984, 389.

⁵⁸ Az 1667-es kiváltságlevél szövege: HODINKA, A., *A tokaji görög kereskedőtársaság kiváltságának ügye, 1725-1772*, Budapest 1912, 212-221.

⁵⁹ A konfliktus feldolgozása: ZOLTAI, i. m. (56. láb.).

⁶⁰ ZOLTAI, i. m. (56. láb.), 21.

élnék és kereskednek. Még abban az évben a debreceni magisztrátus és a görögök képviselői kamarai közvetítéssel megállapodást kötöttek, melynek értelmében a görögök mozgástere jelentősen leszűkült. Az elkövetkező években megindult a debreceni görögök fokozatos elköltözése a cívisvárosból. A folyamat Zoltai Lajos szerint 1708/1709 táján zárult le.⁶¹ Felekezeti szempontból fontos, hogy az új egyezmény megengedi a görögöknek a templom felépítését (sőt erre konkrét épületet is megjelöl) és pap alkalmazását, amennyiben az katolikus.⁶²

A munkácsi püspök levelei, melyeket a Szepesi Kamara igazgatójának a debreceni görögök ügyében küldött, azokból az évekből származnak, amikor a város és a kereskedőkolónia közötti harc éppen a leghevesebb volt. Az első 1692. április 13-án,⁶³ tehát a szabad királyi városi státusz elnyerése előtt, míg a második 1694. május 15-én⁶⁴ kelt.

Az első levél egy egészen szélsőséges esetről számol be. A munkácsi püspököt debreceni hívei és honfitársai azzal a panasszal keresték meg, hogy a kálvinista debreceni bírók minden jogalap nélkül halálbüntetést szabtak ki az egyik görögre, akit ki is végeztek. A püspök szerint a görögök bizonyítani tudják, hogy nem volt megfelelő jogalap a súlyos büntetés kiszabására. Nem írja, ki volt név szerint a vádlott, miért vonták per alá és miért kapott ilyen súlyos büntetést. Jelzi viszont, hogy a görögök álláspontja szerint nem valós bűncselekmény, hanem a görög „nemzet és hit iránti gyűlöletből”⁶⁵ született meg a halálos ítélet és ezért kellett meghalnia öfélése hűségese alattvalójának. Pósalaki János notárius évekkel később írt visszaemlékezésében utal arra, hogy a görögök azzal is megvádolták a magisztrátust, hogy egy görög papot pusztán annak vallása miatt megégettek.⁶⁶ Nem valószínű, hogy erre az esetre utal, mivel De Camillis a levelében minden bizonnyal jelezte volna, ha klerikusról lett volna szó. A püspök meglehetősen visszafogottan arra kéri a Kamara igazgatóját, hogy vizsgálja ki az ügyet, s ha valóban jogsértés történt intézkedjen a vétkesek megbüntetéséről, hogy a jövőben

⁶¹ ZOLTAI, i. m. (56. lábj.), 41. A városi magisztrátus és a görögök között még 1699-ben is olyan jellegű vita támad, amit a Szepesi Kamara elé visznek: ZOLTAI, L., „A sz. kir. rangra emelt Debreczen életének első esztendeiből (harmadik közlemény)”, in *Régi Okiratok és Levelek Tára*, I/3. 1905, 8.

⁶² ZOLTAI, *Debrecen város* (56. lábj.), 31.

⁶³ Források: 2. sz. dokumentum

⁶⁴ Források: 5. sz. dokumentum.

⁶⁵ „...in odium nationis et fidei...” Források: 2. sz. dokumentum.

⁶⁶ PÓSALAKI, J., *Debrecen siralmas állapotának megvilágítása 1685-1696. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 17*, Debrecen 1987, 45.

hasznló jogsértés ne történhessen meg, s a görög nemzet becsülete is helyreállítassék.⁶⁷

A levélből kiolvasható kevés konkrét információ miéjtje és a püspök visszafogott fellépése érthetővé válik akkor, ha feltárjuk az ügy részleteit. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban megtalálható dokumentumok alapján teljes bizonyossággal rekonstruálhatjuk az eseményeket. A büntetőpererek tanúvallomásait tartalmazó kötetben⁶⁸ találhatjuk meg tizenhárom tanú 1692. február 25-én tett tanúvallomását, melyet egy helybeli görög kereskedő, K. Gy. ellen tettek.⁶⁹ A vád szerint, melyet a tanúk egybehangzóan megerősítenek, K. Gy. a házába csalt egy kisfiút, akit megerősszakolt. A sokkos állapotban lévő gyermekre a görög kereskedő háza mellett találtak rá az utcabeliek. Jellegzetes sérülései alátámasztották az általa elmondottakat. K. Gy. nem tagadta, hogy a gyermek a házában járt, de azt állította, hogy sérüléseit az ablakpárkányról leesve szerezte. Ezekből az évekből nem maradtak fenn teljes periratok, így az ítéletet nem ismerjük, de az időbeli egybeesés és a vádlott nemzetisége miatt nem kérdéses, hogy a munkácsi püspök levelében erre az ügyre utal.

A püspök megszólalása a kérdésben rendkívül érdekes. Az őt felkereső görögök nyilvánvalóan tájékoztatták mind a vádlott nevérol, mind pedig az ellene felhozott vádakraól. A Szepesi Kamarához írott levelében mégis megmarad az általánosság szintjén. Mintha a levél igazából nem is az ügy kivizsgálása érdekében, hanem a debreceni görögök megnyugtására, vagy inkább megnyerésére íródott volna.

Tény az, hogy az 1667-es kiváltságlevélben, illetve további megerősítéseiben szerepel az a feltétel, hogy a kiváltságok csak a katolikus hitet elfogadó görögöknek szólnak, akik fölött joghatóságot a munkácsi püspök gyakorol. Ugyanakkor az is tény, hogy a görögök katolicitásának ellenőrzése a munkácsi egyházmegye zilált állapotai miatt rendkívül nehéz lehetett. Ez fokozottan érvényes a református Debrecenre. A görög kereskedők számára nem jelenthetett különösebb

⁶⁷ „...dignetur mandare ut causa examinetur, et si reperietur iniusta illa mors, puniantur authore ne in posterum facile committantur similia, et nationis honor resarciatur.”
Források: 5. sz. dokumentum.

⁶⁸ HBmL IV. A. 1018/e. 1-3. k. Protocollum fassionale 1690-1717. 1. kötet: 1690-1695. fol. 135-137.

⁶⁹ A vádlott neve a jegyzőkönyvben természetesen teljes formájában ki van írva. Tekintettel a bűncselekmény jellegére és az esetleges leszármazottakra, jobbnak látjuk a kezdetűk alkalmazását.

gondot az, hogy a gazdasági előnyök érdekében katolikusnak vallják magukat, miközben a hétköznapi vallásgyakorlatukban megmaradnak ortodoxnak.⁷⁰ De Camillis abból indul ki, hogy mindenki, aki a kiváltságokkal él, ténylegesen is az egyházmegyéjéhez tartozik. Ezt levelének első sorában világosan jelzi. Viszont – ugyanúgy, mint egyházmegyéjében mindenütt – a katolikus egyházhoz való tartozást a görögök körében is valóságossá kellett tennie. Küldetése szempontjából mindenképpen előnyös volt, hogy a debreceni görögök keresték fel őt és kérték közbenjárását az elszenvedett vélt jogtalanság orvoslása érdekében, hiszen ez lehetőséget (mégpedig a célcsoport által kezdeményezett lehetőséget) jelentett a kapcsolatfelvételre és a „papíron” vállalt felekezeti elköteleződés ellenőrzésére és ténylegessé tételére. A munkácsi püspök azonnal élt is ezzel a lehetőséggel és – ahogyan a naplójában olvassuk – Izajás szerzetes személyében azonnal papot küldött a debreceni görögök közé, megjegyezve azt is, hogy ezt kérésükre teszi.⁷¹ A városi magisztrátussal komoly harcot folytató debreceni görögök nyilván fontos szövetségest véltek felfedezni az újonnan kinevezett munkácsi püspökben, aki ráadásul honfitársuk is volt. Ezért érdekeik és jogaik érvényesítésekor kezdeményezik a kapcsolatfelvételt, vállalva azt is, hogy vallási téren esetleg fel kell adniuk korábbi gyakorlatukat és a kinevezett katolikus paróchus útján felekezeti elkötelezettségük a napi vallásgyakorlat szintjén is szorosabb ellenőrzés alá kerül. Ezt az árat vállalhatónak tarthatták a kialakult rendkívül feszült helyzetben, amikor a levélben említett halálos ítélet is megszületett.

A tragikus eset a püspök szempontjából végeredményben két előnnyel is járt. Egyrészt legfőbb küldetése, a Rómával való egység terjesztése terén jelentős előrelépést könyvelhetett el: egy tekintélyes városi közösségbe papot küldhetett. Másrészt lehetősége nyílt arra is, hogy a vallási kérdésen túlmenően társadalmi súlyát is növelje. A püspök csak feltételezi, hogy a görög nemzet és hit iránti gyűlölet miatt kellett a

⁷⁰ „...csak addig vagyok unitus, míg az erszényem megtelik, azután az unitus papoknak mutatok fügét” – vallja meg kíméletlen őszinteséggel még 1751-ben is Görög András kereskedő egy Váradon lefolytatott vizsgálat kérdésére válaszul. Idézi: PAPP, K., „Balkáni kereskedők a XVIII. századi Bihar megyében”, in *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve*, XIV., 1987, 16-17.

⁷¹ ZSATKOVICS, i. m. (22. lábj.), 706. A naplóban Izajás kinevezésével kapcsolatosan a püspök csak a hónapot – március – adja meg. Mivel azonban levelét április közepén írja a Kamara igazgatójának, valószínűsíthető, hogy a kinevezés a debreceni görögök látogatása után történt meg, s nem a korábban kinevezett Izajás bátorítására keresték fel a görögök a munkácsi püspököt.

görög kereskedőnek meghalnia. Az igazságszolgáltatás felsőbb fórumai – ha egyáltalán foglalkoztak vele – nyilván a debreceni bírók által meghatározott vádpontokból kiindulva kezelték az ügyet. Ugyanakkor az, hogy szerepet kapott ebben az ügyben, arra bátorította, hogy a görög közösségen belül felmerülő vitás esetek elbírálásakor – élve a törvények adta lehetőséggel – éreztesse jelenlétét.

Erről árulkodik a Szepesi Kamarának írt második, görög témájú levele. Az 1694. május 15-én kelt levél megírásakor a debreceni görögök helyzete a két évvel korábbi állapotokhoz képest jelentősen romlott. Debrecen szabad királyi város lett és ebből a pozícióból olyan egyezményre kényszerítette a városban élő görög kereskedőket, ami korlátozta lehetőségeiket. A közösség még inkább rászorult a külső segítségre, s ezt a munkácsi püspök is érzékeli. A levél apropóját ismét egy konkrét ügy adja, ami viszont ez alkalommal korántsem olyan tragikus, mint 1692 tavaszán. A püspök értesült arról, hogy vita támadt a görög kereskedők és a bírójuk, Horváth Márton között, amit a Szepesi Kamara előtt akartak peres úton elrendezni. A jogvita közelebbről meg nem nevezett hagyatéki és örökösödési kérdésekben támadt. Fontos, hogy a püspök csak hallomásból értesült a nyilván nagy port kavart belső vizzályról, tehát a debreceni görögök most nem keresték fel. Tulajdonképpen ezt sérelmezi, mert álláspontja szerint hagyatéki és örökösödési ügyekben övé az ítékezés joga. Érvei alátámasztására Mátyás 1462. évi 3. törvénycikkét,⁷² illetve Könyves Kálmán első törvénykönyvének 59. és 61. cikkelyét⁷³ idézi. Jelzi azt is: már figyelmeztette a debreceni közösséget, hogy hasonló jellegű, a lelki fórumot (forum spirituale) érintő vitás kérdésekben

⁷² Az egyházi bíróság elé tartozó ügyek. 1. § Minden ügy, mely az isteni tiszteletet vagy a szentségek körül való vétségeket illeti. 2. § Továbbá a hit dolgát és az eretnkséget vagy az eretnkséggel gyanúsítottakat érintő ügyek. 3. § Továbbá a végrendeleti ügyek és a mi azokkal jár. 4. § Továbbá a házassági és a velük kapcsolatos ügyek, különösen pedig a hitbér és jegyajándékok, menyegzői ajándékok és negyedjog dolga; ha nem ingatlan örökség megszerzése a kereset tárgya. 5. § Továbbá a dologi és személyes dízma ügyek, meg az ezzel kapcsolatos dolgok. 6. § Továbbá az uzsora-ügyek. 7. § Továbbá az özvegyek és nyomorult személyek dolgai, ha a per nem birtokok és telkek megszerzése körül forog. 8. § Továbbá az eskü meg nem tartásának és minden hamis eskünek a dolga, és minden ügy, a melynek végcélja a bűnösnek megjavítása. 9. § Továbbá minden ügy, a melyben valaki bírói ítéletnél avagy az egyházi törvénynél fogva egyházi átok alá esik. – <<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=744>> [2009. 10. 01].

⁷³ 59. Asszonyok elrablói a püspök vagy a főesperes lásson törvényt. 61. A paráznák a püspöktől vagy a főesperestől vegyék el méltó büntetésüket. – <<http://www.1000ev.hu/index.php?a=2&k=1&f=404&s=50>> [2009. 10. 01].

őt keressék. Kéri a Kamara tisztviselőit, hogy püspöki jogait ne sértsék és a joghatósága alá eső ügyekben ne hozzanak ítéletet. Természetesen azt is egyértelműsíti, hogy a jogvitában szereplő pénzügyi elszámolásra és a kereskedőtársaság által a bíróval szemben megfogalmazott anyagi követelésekre vonatkozólag tiszteletben tartja a Kamara illetékességét. Ez utóbbi megjegyzés arra utal, hogy a püspök nem csak a görög közösség életében akarta jelenlétét megszilárdítani, hanem felekezete képviselőjeként az államhatalom felé is jelezni kívánt. A latin szertartású püspököknek többnyire nem volt szükségük arra, hogy joghatóságuk határaitra figyelmeztessék az állam tisztségviselőit. Az alakuló görög katolikus felekezet vezetőjének viszont jeleznie kellett: egyenrangúnak tartja magát a latin püspökökkel és ugyanazokat a jogokat kívánja gyakorolni.

3.4. Egyházkormányzati intézkedések egyeztetése a Kamarával

A forráscsoport következő dokumentuma egy 1694. március 17-én keltezett levél, mely jól illusztrálja a görög katolikus közösségek sajátos helyzetét. De Camillis püspök Erdélyből visszatérve kapja kézhez a Szepesi Kamara igazgatójának levelét, melyben Bacsó község lelkipásztori ellátására vonatkozólag tesz konkrét ajánlást, megismételve azt, amit tállyai találkozásuk alkalmából élőszóban is elmondott a főpásztornak. Egy Lipniczki Péter nevű, ószlávul, magyarul és latinul értő – tehát kortársaihoz képest kiemelkedő műveltségű – ruszin papról van szó, akit a püspök 1693. szeptember 13-án szentelt pappá.⁷⁴ Fischer igazgató ajánlására a püspök azonnal írt is az ifjú papnak, hogy költözzön Bacsóra és ha talál szabad és tehermentes egyházi földet, amit megművelhet, házat, ahol lakhat, illetve amennyiben a hívek készek őt eltartani, akkor legyen az egyházközség paróchusa. Hamarosan viszont arról értesült, hogy a Kamara igazgatója által kiosztott egyházi földet az elhunyt paróchus örökösei magukénak akarják: nyilván egy népes család megélhetése függött ettől. A püspök ezért azt kéri, hogy az igazgató vagy jelöljön ki más földterületet az új papnak, vagy pedig vegye vissza a korábban kiosztott földet az elhunyt paróchus örököseitől.⁷⁵

A kincstári birtokon fekvő falu lelkipásztori ellátása ügyében az igazgató a már említett 16. századi kamarai alapokmány szellemében gyakorolta a kegyúri jogokat. Hivatali kötelessége volt gondoskodni

⁷⁴ ZSATKOVICS, i. m. (22. lábj.), 723-724.

⁷⁵ Források: 4. sz. dokumentum.

arról, hogy a kincstári birtokokon lelkipásztori szolgálatot végző katolikus papok megélhetése és működési feltételei biztosítottak legyenek. Sajátos problémát okozott viszont a görög katolikus papcsaládok helyzete. A római katolikus plébános halála után nem jelentett gondot a parochiális telek átadása az utódnak. Ezzel szemben a görög katolikus paróchus halála után, amennyiben nem valamelyik fiára szállt a paróchusi szolgálat, komoly problémaként merült fel az elhunyt családjáról való gondoskodás. Az 1692-es Lipót-féle kiváltságlevél ugyan a papok fiaira is vonatkozott, de a parochiális földek örökölhetőségét természetesen nem engedélyezte.

A konkrét problémán túlmenően a bacskói eset jó példa arra, hogy a munkácsi püspök a legalapvetőbb egyházkormányzati intézkedések során is kiszolgáltatott helyzetbe kerülhetett. De Camillis egy két évvel későbbi levelében pontosan megfogalmazza a probléma lényegét: mindaddig, amíg a papság megélhetése a földesúri hatalomtól függ (legyen az kincstári vagy magánföldesúri), nem lehet szó rendes egyházkormányzatról.⁷⁶ Nyilván nem Lipniczki Péter bacskói kinevezése volt az egyetlen olyan eset, amikor a püspök arra kényszerült, hogy a területileg illetékes földesúrral egyeztetve intézkedjen. Ez pedig a püspöki tekintély csorbulásához vezetett, hiszen a földesúri támogatás elnyerése esetén a püspök gyakorlatilag kész helyzettel szembesült.

A Lipót-féle kiváltságlevél elméletben világos rendelkezéseket fogalmazott meg, a végrehajtásuk során azonban nem csak a vármegyei közgyűléseken kifejezésre juttatott magánföldesúri tiltakozással, hanem a kincstári tisztartók ellenkezésével is számolni kellett. Az ellenérveket arra alapozták, hogy egy ilyen horderejű kérdést az uralkodó nem szabályozhat egyszerű kiváltságlevélben: a görög katolikus papság helyzetének rendezéséhez egy – a rendek által elfogadott – országos törvényre van szükség. Itt ismét a központi hatalom és a helyi hatalmi elit szembenállásának lehetünk szemtanúi, ami felülírja a felekezeti szembenállást. A vármegyei gyűléseken a protestáns és katolikus nemesek szinte kivétel nélkül a katolikus uralkodó, katolicizmust erősítő szándékával szemben lépnek fel. Sőt, az is előfordult, hogy éppen egy református nemesnek kellett önmérsékletre intenie a tiltakozás hevében sértő kifejezéseket használó katolikus földesurat.⁷⁷ Ez utóbbira éppen az általunk vizsgált levél megírása előtt két hónappal, 1694 januárjában került sor a

⁷⁶ A Kollonich bíborshoz írt levelet idézi: HODINKA, *Történet*, 748.

⁷⁷ HODINKA, *Történet*, 745.

Bereg vármegyei közgyűlésen, ahol a munkácsi püspök képviselőként jelen lévő Kossakovszky Adrián helynök elhűlve konstataálta, hogy a katolicizmus megerősödését előmozdítani hivatott uralkodói szándék megthiúsításában a helyi katolikus földesurak aktív szerepet vállallnak. A De Camillis püspökkel együtt Rómából érkezett helynök talán ekkor értette meg igazán a helyi viszonyok összetettségét.⁷⁸

3.5. A hivatalos kapcsolattartás csatornáí és személyes ügyek intézése

A Szepesi Kamarával kialakított szoros kapcsolatrendszer és az igazgatókkal létesített baráti viszony feljogosította De Camillis püspököt arra is, hogy személyes jellegű kéréseket terjessen be és soron kívüli ügyintézetst kérjen. A munkácsi püspök 1695. szeptember 29-én keltezett levele, melyet már báró Olasz Ferenc igazgató vett kézhez, első olvasatra egy – akár még hétköznapiinak is nevezhető – apró szívességkérésnek tűnik. Józef Szumlański⁷⁹ lemergi püspök egyik alattvalója, egy Szturmak nevezetű lengyel gazda hat ökröt adott át máramarosi kereskedőknek, hogy azokat Magyarországon értékesítsék. A harmincadvám megfizetésére átadott nekik negyven forintot. A furfangos máramarosiak viszont azt állították Szalay harmincadvamos tisztviselőnek, hogy az ökrök nem Lengyelországból, hanem Máramarosból származnak, s így a harmincadvám megfizetését elkerülték, az erre szánt összeget pedig eltulajdonították. A tisztviselő azonban valahogyan rájött arra, hogy az állatok mégis Lengyelországból származnak, ezért elkobozta őket. A kétségbeesett tulajdonos földesurának, a lemergi püspöknek a közbenjárásáért esedezett, hogy visszakaphassa ökreit, az pedig a munkácsi püspök segítségét kérte. De Camillis azt szorgalmazza a Szepesi Kamara igazgatójánál, hogy a vétkes marhakereskedőket az ország törvényei szerint szigorúan büntessék meg, de a vétlen megbízott ezért ne érje kár.⁸⁰ Az első olvasatra hétköznapi történetben van egy aprónak nem nevezhető momentum. A szívességkérés idejében (1695-ben) ugyanis Józef Szumlański hivatalosan még ortodox püspök volt. Jóllehet korábban már kétszer is (1677-ben és 1681-ben) titokban letette a katolikus

⁷⁸ Kossakovszky helynököt egyébként nem sokkal később meggyilkolták.

⁷⁹ Szumlański életrajzához és püspöki működéséhez: WAWRZENIUK, P., *Confessional Civilising in Ukraine. The Bishop Iosyf Shumliansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lviv 1668-1708*, Södertörns högskola 2005.

⁸⁰ Források: 5. sz. dokumentum.

hitvallást, politikai számításból csak 1700-ban fogadtatta el egyházme-gyéje papságával is a breszti uniót. Katolicitásának őszintesége a kortár-sak számára sokáig kétséges volt. De Camillis püspök valószínűleg sze-mélyesen is ismerte Szumlańskit, vagy legalábbis jól ismerte pályafutását és a katolikus egyházhoz vezető útjának állomásait, hiszen Rómában évekig képviselte a rutén egyház ügyeit. Tette ezt annak a Cyprian Zochowski kijeви bíboros-érsek megbízásából, aki Szumlański pályafu-tását is egyengette. A Szepesi Kamarához írt leveléből kitűnik, hogy De Camillis de facto katolikus püspöknek tartotta Szumlańskit, mivel nevét az „*illustrissimus ac reverendissimus dominus*” jelzős szerkezettel látja el, míg más leveleiben az ortodox püspököket általában egyszerűen álpüspököknek nevezi. Az a tény, hogy a hivatalosan ortodox Szumlański bizalommal fordul az uniót minden eszközzel terjesztő De Camillis püspökhöz, aki a maga részéről készségesen a segítségére siet, a korabeli ortodox-görög katolikus kapcsolatrendszer összetettségét bizo-nyítja.

4. Összegzés

A 17. század utolsó évtizedében Munkácsra érkező De Camillis püspök programjának gerincét a felekezetszerveződés korának jellemző elemei adják. A püspök feladatának azt tekinti, hogy a rábízott nyáját, a munkácsi püspökség keleti szertartású közösségét a katolikus reform szellemében megújítva úgy integrálja a katolikus egyházba, hogy annak hagyományaiból fakadó sajátosságai ne vesszenek el. Miközben világosan kijelöli a közösségét a konkurens felekezettől, az ortodoxiától elvá-lasztó határt, törekszik arra is, hogy a személyes kapcsolatrendszere nyújtotta védeltséget kihasználva (itt elsősorban Kollonich bíborosra kell gondolnunk) a felekezeti küzdelemben „természetes szövetséges”, a területileg illetékes egri püspökkel szemben is megőrizze egyháza füg-getlenségét. Ez a munkácsi egyházmegye 1771-ben történt kánoni felállí-tásáig csak neki sikerült: utódai már az egri püspöknek való teljes aláve-tettségekben, másodosztályú katolikusokká leminősítve végezték szolgálá-tukat papjaikkal együtt.

A püspök legfőbb törekvése – a keleti szertartású keresztények integrációja a katolikus egyházba – több mint vallási/felekezeti/teológiai kérdés. Az érintett társadalmi csoport számára a katolikus egyházon keresztül válnak elérhetővé azok a lehetőségek, melyek az áhított és valóban szükséges szociális, gazdasági, kulturális felemelkedéshez ve-

zetnek. A felemelkedés záloga pedig a közjogi státusz elnyerése, vagyis a felekezeti hovatartozás kimondásának (ti. a római katolikus egyházzal való egység deklarálásának) állami elismerése. Az elismerés nem szimbolikus aktus, hanem nagyon is konkrét következményként az integrálódó társadalmi csoport vezető rétegének, az immáron görög katolikus papságnak az emancipációját, a latin szertartású klérussal való egyenjogúsítását eredményezi. Ez azonban oly mértékben sérti a lokális hatalmi csoportosulások érdekeit, hogy megvalósítása az erős központi kormányzati akarat ellenére is több évtizedes késedelmet szenved.

A katolikus egyházba való betagozódás, az egyházi élet reformja és a társadalmi felemelkedés gondolata De Camillis püspök felfogásában egy és ugyanazon cselekvésprogram keretein belül jelenik meg. Programjának minden eleme, püspöki tevékenységének minden intézkedése ezt a három célt szolgálja. Ő maga pedig az egyes célok teológiai, felekezeti, egyházfegyelmi, társadalmi, gazdasági, kulturális komponenseit ezekkel a szavakkal egyesíti: egy jobb életrendet bevezetni („...meliozem vivendi ordinem introducere...”).

Források

1.

De Camillis János József munkácsi püspök levele Fischer Mihályhoz, a Szepesi Kamara igazgatójához
Munkács, 1691. július 20.

MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi kamarai levéltár
E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camelis, Munkács,
1691. 7. 20.

Magnifici Spectabilis ac Generosi Domini Domini et Amici
colendissimi⁸¹

Praemissa servitiorum meorum paratissima commendatione. Ex litteris a me Vienna allatis an(no) praeterito Vestris Magnificis Spectabilis ac Generosis Dominibus certa scientia haberi potest, me a Summo Pontefice, a Sacratissima Caesarea Regiaque Maestate, et ab Domino Cardinali missum fuisse in hoc inclytum Hungariae Regnum, pro regimine spirituali ruthenorum, aliorumque ritum graecum servantium. Ad exercendum ergo officium meum pastorale, modo ad unum comitatum, modo ad alium transfe(...) ibique curo schismaticos ad unionem cum Sancta Romana Ecclesia reducere, malos abusos estirpare, et meliozem vivendi ordinem introducere. Postquam vero ab aliis occupationibus me expedivi elapsa hebdomada ivi Ungvarinum, ibique in Ecclesia Graeca congregatis sacerdotibus plus quam 30, exposui quae sunt credenda et facienda pro assecuranda aeterna salute, et licet magnam habuerint difficultatem amplectandi unionem, tum quia nullus unquam cum illis locutus est de haec materia, tum quia Graeci omnibus possibilibus modis ipsos disuadebant, tum etiam quia ru(sti)cos non informatos de rei substantia timebant, tamen afflante Divini Spiritus gratia ()dem submiserunt et professionem fidei catholicae coram me tactis Sacris Evangeliiis omnes (fe)cerunt, et diversa me disposita pro meliori ordine ecclesiastico acceptarunt: exeuntibus autem nobis terminata synodo, ex ecclesia nonnulli ex plebe verbis contumeliosis sacerdotes ne(ou)nitos affecerunt, illisque hospitium denegabant et famulis meis vendere quidquam pro pecun(ia pro)hibitum fuit. At de his non curo, quia in conversione gentium semper haec fuerunt (ordina)ria; in principio fides contemnitur, postea vero laudatur et exaltatur. Quod autem mihi (o)plices est: audire qualiter sacerdotes in illo comitatu tractari solent, illi enim sine ullo discr(etio)ne a simplicissimis

⁸¹ A levélpapír széle sérült, egyes sorvégek olvashatatlanok. A hiányzó részek, illetve lehetséges pótlásai zárójelben.

rusticis subijciuntur omnibus contributionibus, et gravaminibus (...) ipserum animalia, imo et ipsi personaliter trahuntur ad serviles et rusticanos labores, et (...) vere horrendum, aliquoties coacti sunt ab officialibus catholicis ipsum altare Dei deserere in(...) defacto ministrabant ad mandatum officialium ut pro domino laborarent, taliter nullibi in toto chri(sti)ano orbe sacerdotes tractantur, imo nec ipsi praedicantes calvinistae et lutherani in hoc inclyto Hu(n)gariae Regno, licet isti sacerdotes non sunt, sed magistri tantum. Omnes ab hoc scandalizantur et murmurant, et forsitan propter hoc D(e)us Homoniam familiam extinxit celerius, cum i(...)rum sit quod defunctus comes hanc cleri reformationem meam procrastinasset. At cum in illius bonis noviter successerit noster potentissimus et augustissimus imperator, conveniens est ut libertas sacerdotibus illis donetur, et sacerdotium quod regale nuncupatur in scriptura, honoretur licet in simplici et rusticana persona, (n)ec enim ex labore istorum paucorum sacerdotum inclyt(a) Camera ditabitur, nec ex non labore depauperabitur. Quodsi eundem styllum continuabunt moderni officiles camerales, quid haeritici et schismatici contra catholicos non blaterabunt? quid e() domini terrestres regis ad exemplum cum miseris sacerdotibus non tentabunt? Vere speranda nullo modo eris nec infidelium conversio, nec iam conversorum perseverentia, quod omnino alienum est ab intentione liberalissimi et religiosissimi imperatori domini nostri clementissimi. Rogo ergo Vestras Magnificas Spectabiles ac Generosas Dominationes dignetur expedire mandatum officialibus suis, mihiq(ue) trasmittere, vigere cuius permittantur sacerdotibus ruthenis unitis in bonis cameralibus existientibus frui omnibus illis libertatibus quibus sacerdotes latini catholici in hoc Regno fruuntur. Hoc si fiet et Sacratissima Maiestas et Eminentissimus Cardinalis aliiq(ue) domini laudabunt, et sacris canonibus consentaneum erit, et causa conservationis et promotionis fidei cum maiori pace populorum, et Deus uberius rependet. Ego vero omnem columitatem optando et praestolando responsum, maneo

Vestrae Spectabilis ac Magnificae Dominationis

Munkaczini 20 iulii 1691

Servus et amicus obligatissimus

Johannes Josephus De Camillis
Episcopus Sebastiensis et Munkaczienis
Apostolicus pro Ungaria Vicarius
Suae Caesareae Regiaeque Maiestatis Consiliarius mp.

2.

De Camillis János József munkácsi püspök levele Fischer Mihályhoz, a Szepesi
Kamara igazgatójához
Munkács, 1692. április 13.

MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi kamarai levéltár
E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camelis, Munkács,
1692. 4. 13.

Excellentissime Domine Amice observandissime
Praemissa servitiorum meorum paratissima commendatione
Exposuerunt mihi nationales et diaecesani mei Debrecinenses ritus
Graeci, quod summam iniuriam passi sunt a iudicibus Debrecinensibus
calvinistis propter mortem illatam cuidam graeco sine iuris fundamento, quod si
vere abfuit, ut ipsi comprobare parati sunt, non in poenam delicti, sed in odium
nationis et fidei subditum fidelem Suae Sacratissimae Maiestatis crudeliter
trucidarunt. Rogo ergo Vestram Excellentiam, qui iustitiae et subditorum
Caesareorum defenso est, quatenus dignetur mandare ut causa examinetur, et si
reperietur iniusta illa mors, puniantur authore ne in posterum facile
committantur similia, et nationis honor resarciatur. Deus pro bono opere assistet
Vestrae Exacellentiae et propitius erit gloriosis armis Maiestatis Suae
Sacratissimae, egoque semper manebo

Munkaczini, 13 apr. 1692

Vestrae Excellentiae
obligatissimus servus et amicus

Johannes Josephus De Camillis
Episcopus Sebastiensis et Munkacziensis
Suae Caesareae ac Regiae Maiestatis Consiliarius

3.

De Camillis János József munkácsi püspök levele Fischer Mihályhoz, a Szepesi
Kamara igazgatójához
Munkács, 1693. szeptember 24.

MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi kamarai levéltár
E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camelis, Munkács,
1693. 9. 24.

Spectabilis ac Magnifici Perillustris ac Generosissimi Domini Domini
et Amici observandissimi

Salutem et servitorum meorum paratissimam commendationem.

Postquam Sua Sacratissima Maiestas Dominus noster clementissimus
dignatus est in signum summae suae pietatis et ad facilitandam conversionem
suae gentis, ipsamque reducendam ad gremium Sanctae Ecclesiae Catholicae per
suum expressum diploma declarare et concedere ut sacerdotes rutheni uniti
iisdem privilegiis et immunitatibus fruuntur quibus secundum leges fruuntur
sacerdotes romani ritus in hoc inclyto regno. Fuit hoc benignissimum decretum
in congregationibus generalibus Bereghiensis et Sarosiensi publicatum.

Verum quia hoc non obstante aliqui nobiles, licet a me saepius
admoniti, non cessant tractare Dei ministros cum Sancta Romana Ecclesia unitos
tanquam subditos et jobajones ipsisque mandare eae quae volunt, contributiones
imponere sine meo, et Illustrissimi Domini Ordinarii scitu, et executiones facere
contra illos eorumque res cum scandalo populi tum propter irreligiositatem,
quam ostendunt, tum propter inobservantiam legum, privilegiorum, et
caesareorum mandatorum, conantur pro iustitia ad tribunal Sacrae Sedis
recurrere. Et qui ego uti illorum pastor, teneor ipsos protegere, et uti fidelis
minister altranominatae Maiestatis Sacratissimae eius dispositiones iustissimas
omni conatu tueri, propterea non solum ad Sacram Sedem, sed et ad inclytam
Cameram recurro, instanter rogando, quatenus dignetur se invehere contra illos
qui in iudicio probabuntur fuisse mandati caesarei transgressores, et paenas eas
infliggere quae possint alios terrere, ne similia patrari audeant. Quando iustitia
omnibus administrabitur, recte procedent omnia, quando non, procul dubio
evertetur bonus ordo vivendi. His me gratiae inclytae Camerae recommendando,
maneo

inclytae Camerae Sepusiensis
servus paratissimus

Joannes Josephus De Camillis
episcopus Sebastiensis et Munkacsiensis mp.

Munkacsini, 24 septembris 1693

4.

De Camillis János József munkácsi püspök levele Fischer Mihályhoz, a Szepesi
Kamara igazgatójához
Munkács, 1694. március 17.

MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi kamarai levéltár
E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camelis, Munkács,
1694. 3. 17.

Spectabilis ac Magnifice Domine Amice observandissime
Salutem et servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Reversus ex Transylvania legi literas Vestrae Magnificae
Dominationis, in quibus mihi recommendat quendam sacerdotem ruthenum,
linguarum schlavonicae, hungaricae et latinae non ignarum, ut illum constituam
parochum in suo pago Bacskó. Cum autem nomen illius non exprimat, suppono
quod sit quidam vocatus Petrus Lipnicki, quem ego anno praeterito consecravi
sacerdotem ad hunc affectum ut in dicto suo pago parochum gerat, memor
verborum quae mihi Vestra Magnifica Dominatio dixit quando fuimus Talya.
Scribam ergo dicto sacerdoti ut quantotius ad illum se transferat pagum, et si ibi
reperiet fundum ecclesiasticum liberum ab omni onere, et domum ut habitare, et
terram ut seminare possit et a parochianis habebit competentem contributionem
annuam, attendat curae animarum, et omnia quae muneris parochialis sunt
diligenter peragat. Sed qui mihi relatum est quod Vestra Magnifica Dominatio
fundum pro ecclesia assignaverit defuncti quondam parochi, quem successores
sui a generatione in generationem pretendere velint, idcirco Vestram
Magnificam Dominationem rogandam esse duxi, ut dignetur vel alium assignare
vel ab assignati fundi haeredibus illum evindicare et huius remissiales literas
mihi mittere.

Si in aliis inservire Vestrae Magnificae Dominationi valeo, dignetur
notificare mihi, et eidem optimam exoptando valetudinem maneo Vestrae
Spectabilis ac Magnificae Dominationis

Munkaczini 17 martii 1694

Servus et amicus obligatissimus

Joannes Josephus De Camillis
Episcopus Sebastiensis et Munkacziensis

5.

De Camillis János József munkácsi püspök levele Fischer Mihályhoz, a Szepesi
Kamara igazgatójához
Munkács, 1694. május 15.

MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi kamarai levéltár
E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camelis, Munkács,
1694. 5. 15.

Spectabilis ac Magnifice Domine mihi observandissime
Salutem et servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Audio quod Compania Graecorum Debrecinensium velit movere litem
coram inclyta Camera contra Generosum Dominum Martinum Horvath iam
iudicem illorum ratione quorundam testamentorum sive haereditatum. At ego
jam pridem scripseram illis, ut si non poterant inter se convenire, veniant ad me,
et ego iudicabo, cum causae testamentariae, et earundem accessoria, viduarum,
et miserabilium personarum etc. forum spirituale concernant. Pro ut Mathias rex
art. 3 et iuxta decr. Colomanni regis Ia 59. 61. Propterea rogo Vestram
Magnificam Dominationem totamque inclytam Cameram quatenus dignetur ius
meum non ledere, sed ea quae examinanda sunt circa testamenta et haereditates
Graecorum ad meum iudicium remittere, quae vero circa rationes reddendas et
alia quae compania praetendis a supradicto Domino Martino Horvath, inclyta
Camera, iudicet, quia non sunt materia spectantes forum spirituale.

Et quamoptimam Vestrae Magnificae Dominationi caeterisque
Dominis Cameralibus exoptando valetudinem, maneo Vestrae Magnificae
Dominationis

Munkacs, 15 Maii 1694

Servus paratissimus

Johannes Josephus De Camillis
Episcopus Sebastiensis et Munkacziensis

6.

De Camillis János József munkácsi püspök levele Olasz Ferenchez, a Szepesi
Kamara igazgatójához
Terebes, 1695. szeptember 29.

MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi kamarai levéltár
E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camelis, Munkács,
1695. 9. 29.

Illustrissime Domine, Amice observandissime

Salutem et servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Ad instantiam Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Josephi Szumlanski, episcopi Leopoliensis non possum non interponere meam intercessionem apud Vestram Illustrissimam Dominationem, rogando quatenus dignetur labori praesentium dicto Szturmak Polono, eum favorem exhibere quem potest in sua supplicatione. Dederat iste in Polonia, pro ut exposuit, sex boves cuidam homini Maramorosiensi, ut venderentur hic in Hungaria et insuper dedit florenos 40 ut soveret tricesimam pro illis. Maramorosiensis autem transeundo cum boves per Munkacz ne multum solveret pro tricesima, dixit quod boves erant ex Maramurus non ex Polonia. Ac G. d. Salay tricesimator rescuens illos boves fuisse ex Polonia, accepit omnes de manu Maramorosiensis. Nunc autem iste miser Polonus quaerit suos rehabere boves, licet Maramorosiensis sit in culpa quod menlitus fuerit. Et spero quod Vestra Illustrissima Dominatio habebit aliquod rescriptum quod instans est ex Polonia, ubi volente praedicto Domino Episcopo Leopoliensi, qui est dominus terrestris illius, facile poterit res alicuius Hungari arrestare pro sua satisfactione, quin et ubique est solitum defraudatores teloniorum punire plus minus pro libitu ac discretione, non tamen totam illorum mercaturam confiscare.

Et optimam Vestrae Illustrissimae Dominationi optando valetudinem maneo

Terebes, 29 septembris 1695

Vestrae Illustrissimae Dominationis servus obbligatorissimus

Johannes Josephus De Camillis
Episcopus Sebastiensis et Munkacziensis
Vicarius apostolicus

TERDIK SZILVESZTER

ÚJABB EREDMÉNYEK A MUNKÁCSI EGYHÁZMEGYE MŰVÉSZETÉNEK FÖLTÉRKÉPEZÉSÉBEN

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. Újabb adatok a szatmári fatemplomok kutatásához; 3. A Magyar Királyi Udvari Kamara kérdése a görög katolikus püspökökhöz 1799-ben; 3. Epilógus; 4. Függelék.

1. Bevezetés

Tanulmányom első felében a történeti Szatmár vármegye fatemplom-építészeteivel, a templomok berendezésével kapcsolatos újabb kutatási eredményeket ismertetek. A szomorú apropót az adja, hogy 2009 októberében valószínűleg emberi mulasztás következtében leégett a kisszokondi (Soconzel),¹ egykor görög katolikus fatemplom, így tovább csökkent a hozzánk földrajzilag is közel eső, de alig ismert, mára már jócskán megcsappant emléktanyag.

A tanulmány második felében a 18. század végén ugrásszerűen megnövekvő kőtemplom-építkezések kapcsán született forráscsoportot ismertetek. A részben kamarai kegyuraság alá tartozó templomok berendezése során a kegyúrtól is aktív segítséget vártak, ezért a Magyar Királyi Udvari Kamara körkérdést intézett a történeti Magyarország három görög katolikus püspökéhez, hogy írják le, szerintük milyen berendezési és liturgikus tárgyak szükségesek feltétlenül egy görög katolikus templom számára. A kérdésre mind a három püspök válaszolt, és az általuk megrajzolt képből nagyon jól kiolvashatóak azok a helyi sajátosságok, amelyek a három különböző egyházmegye hagyományait, liturgikus gyakorlatát meghatározták.

A tanulmány megírását az NFM-OTKA NNI 78739. számú programja támogatta.

¹ A templom rövid ismertetése: SZŐCS, P. (szerk.), *Arhitectura ecclesiastică din Satu Mare, Szatmár egyházi építészete, Ecclesiastical Architecture of Satu Mare*, Satu Mare 2007, 138-140.

2. Újabb adatok a szatmári fatemplomok kutatásához

A Szatmár vármegyei fatemplomokra elsőként a szatmári római katolikus egyházmegye püspöke, Haas Mihály (1858-1866) figyelt föl. 1866-ban a Habsburg-birodalom műemléki szerve, a Central-Commission folyóiratában, Schulcz Ferenc építésszel közösen cikket is jelentetett meg a témában. Haas a fatemplomok történeti eredetét kutatva, gótizáló formájukat a királyi városokban megjelenő német telepesek által épített középkori templomok hatásának tartotta. Tulajdonképpen ennek az alaptézisnek köszönhető, hogy egyáltalán fölfigyeltek erre az emlékcsoportra abban a korban, amikor csak a középkori emlékeket tartották vizsgálódásra érdemesnek. Schulcz a cikk második felében a templomok szerkezetével, berendezésével foglalkozott, a szöveget az ő rajzai nyomán készített fametszetekkel illusztrálták.² Schulcz egyébként 1864 őszén, Henszlmann Imre és Rómer Flóris társaságában járt a szatmári egyházmegye területén, ahol Haas vezetésével keresték föl a középkori templomokat,³ és a középkori emléanyag mellett a fatemplomokról is készített fölméréseket, vázlatokat. Egy-egy szebb forma Rómer fantáziáját is megragadta, amiről a jegyzetfüzeteiben található néhány bejegyzés és vázlat tanúskodik.⁴ A Haas cikket illusztráló rajzok legtöbbje a szinérváraljai (Seini) templomot és annak részleteit ábrázolja. Ez a valóban pompás, a máramarosi fatemplomokkal⁵ szoros rokonságot mutató épület mára elenyészett, valójában csak a Schulcz vázolatain alapuló, pontos rajzi dokumentációnak a segítségével alkothatunk róla némi fogalmat.⁶

² HAAS, M. – SCHULCZ, F., „Die Holzkirchen im Bisthume Szatmár”, in *Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, XI (1866) 1-13.

³ Az utazásról tett tudományos beszámoló: HENSZLMANN I., „A Szatmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei”, in *Archaeológiai Közlemények* 4 (1864) 127-157.

⁴ 1864. szept. 10-én készített följegyzései Szinérváraljáról, néhány vázlatos épületrészlettel. Rómer Flóris jegyzetei 1864. XV. kötet, 36. KÖH, Könyvtár, Fotómásolat.

⁵ A máramarosi fatemplomok teljességre törekvő földolgozása: BABOŞ, A., *Tracing a Sacred Building Tradition. Wooden Churches, Carpenters and Founders in Maramureş until the turn of the 18th Century*, Norrköping 2004.

⁶ Schulcz valóban elkészítette a teljes építészeti fölmérését. A keresztmetszeten még az ikonosztázion sematikus rajza is szerepel. HAAS – SCHULCZ, *op. cit.*, Fig. 1-3, Fig. 24-25. A templom helyett 1882-ben új kőtemplom épült. *Schematismus cleri dioecesis Szamosújvariensis, graeci ritus catholicorum pro anno a Christo nato MDCCCC*, Szamosújvár 1900, 228.

Egyelőre ismeretlen időpontban került még további két tusrajz a hazai műemlékvédelem kezdeti intézményének számító, a Tudományos Akadémia keretei között működő Archaeológiai Bizottság (1858-1872) tulajdonába, amelyek szintén szatmári fatemplomokat, az esztróit (Istrău) (1. kép) és a kismajtényit (Moftinu Mic) (2. kép) ábrázolják.⁷ A két tusrajz nem annyira igényesen kidolgozott munka, mint Schulcz tisztázatai. Szerepel rajtuk egy alaprajz, egy kelet-nyugat irányú külső homlokzati rajz méretarányal, az épület részeit magyarázó feliratok, s mindezek segítségével hozzávetőleges képet lehet alkotni szerkezetükről, felépítményükről. A rajzokon évszám nem szerepel, a kismajtényin látható szignót pedig nem sikerült föloldani, mindenesetre a rajzok azonos karaktere és stílusa alapján joggal feltételezhető, hogy egy kéz alkotásai, és egy időben is készültek.⁸ A 20. század elején Gerecze Péter által összeállított, műemlékekkel kapcsolatos képi forrásanyag repertóriumában az esztrói rajz kapcsán zárójelben megjegyzi, hogy „Haás rajzai között”,⁹ ami arra utalhat, hogy a püspök szatmári működése alatt készültek, s kerültek Pestre. A műemlékekkel foglalkozó hivatalok változásai és költözése ellenére ezek a rajzok továbbra is a Magyar Tudományos Akadémiánál maradtak, ahol el is kerülték a kutatók figyelmét.

Az esztrói templomnak a fölmérési rajz tanúsága szerint téglalap alakú volt a hajója, amelyhez nyugaton tornác, keleten poligonális szentély csatlakozott. A hajó nyugati egyharmadát a nők számára fenntartott rész foglalta el, ennek határát áttört fal alaprajza jelzi a fölmérésen. A háromajtós ikonosztázion előtt jelzett csik arra utalhat, hogy a szólea magasabban feküdt, s egy gerendából képzett lépcsőfok jelölte ki a határát. A szentély három oldalán volt ablak, míg a hajó az oldalfalak végeire helyezett két-két ablakból kapott fényt. A templom külső megjelenésének a torony formája kölcsönzött némi monumentalitást, mivel a hajó nyeregtejéből kinövő törzsét galéria koronázta, magas kúp alakú sisakjának négy sarkán pedig galériás fiatornyok emelkedtek. A templom pontos lebontási dátumát nem ismerem, az 1909-es nagyváradi schematizmus szerint akkoriban még állt, és úgy tudták, hogy 1780-ban

⁷ MTA Könyvtár Kézirattára, K 1219/36 (Esztró), és K 1219/46 (Kismajtény).

⁸ Az esztrói rajz felirata: „Grund- und Aufriss der Esztróer Kirche” a. Sanktuarium b. Schiff c. Vorhalle. Papír, tus, lavírozott tus. 58 x 43,8 cm. – A kismajtényi rajz felirata: „Grund- und Aufriss der Kirche zu Klein Majtény” „a. Vorhalle b. Schiff c. Sanktuarium”. Papír, tus. 44 x 39,5 cm.

⁹ FORSTER, GY. (szerk.), *Magyarország műemlékei I.*, Budapest 1905, col. 365.

épült,¹⁰ ami stílusa alapján nagyon is elfogadható építési időpontnak tűnik. Az esztrói egyházközséget egyébként a 18. század első évtizedeiben alapíthatták. Az 1747-ben készült egyházmegyei összeírás szerint a fából épült, nagyon rossz állapotú templomát szalmatető fedte.¹¹ Az 1751-es Canonica visitatio során följegyezték, hogy a templomot Márk Péter esperes áldotta meg. Ekkoriban az ikonosztázionjáról hiányoztak az apostolképek, az antimenzionja Bizánczy püspök (1716-1733) idejéből származott.¹² Az 1775-ös összeírás során viszont a fatemplomot újnak mondják.¹³ Két évtizeddel később, a tervezett paróchiarendezés kapcsán azt is javasolták, hogy vonják össze a nagyobb, de csak félórányi távolságra fekvő Krasznaszentmiklós (Sânmiclăuș) paróchiájával, fatemplomát egyébként ekkor is jó állapotúnak mondják.¹⁴ Mindezek fényében úgy tűnik, hogy az 1770-es években új fatemplom épült Esztróban, amely már a második lehetett ezen a helyen, s valószínűleg a 19. századi rajz ennek a második templomnak az állapotát mutatja. Persze nem lehet kizárni, hogy a 19. század folyamán akár át is alakították, mindenestre erre vonatkozó (levéltári) adatok egyelőre nem állnak rendelkezésünkre.

A kismajtényi templom alaprajza nagyon hasonlított az esztróiéra, de a szentélynek csak két ablaka volt, míg a hajó déli falán három, az északin viszont csak egy ablak nyílt (ehhez képest a rajzoló, saját alaprajzának ellentmondva, az északi falon is három ablakot rajzolt be). A templom előtti tornác oszlopai esztergályozottak lehettek, a homlokzati rajz korlátot is jelöl közöttük. A nőket elválasztó fal tagoltabb volt, mint Esztróban, az ikonosztázionnak itt is három ajtaja volt. A templom tornya viszont szerényebb kialakítású volt, mint az esztrói, mivel a galériás fölső részt egy meglehetősen alacsony gúlisíak fedte,

¹⁰ *Schematismus venerabilis Cleri dioecesis Magno-Varadiensis graeci ritus catholicorum ad annum Jesu Christi 1909*, Nagyvárad 1909, 246.

¹¹ „Ecclesia structura lignea miserrima stramine tecta.” MOL C 38. Acta C. Par. 9. Extraordinaria Nr. 30. (Az összeírást és a benne található adatokat összesítve ismertet: EMBER, GY., „A munkácsi gör. kat. püspökség lelkeségeinek 1747. évi összeírása”, in *Regnum* 1944/46 (1947) 95 et passim).

¹² „Ecclesia lignea implasmata stramine tecta, benedicta per Archi-Presbyterum Petrum Márk. Imaginibus sine Apostolorum, et in Ara majori provisa. Antimensium Byzancinianum.” DAZO Fond 151. opisz 1. Nr. 1289.

¹³ „Ecclesiae structura est lignea nova, per Valachicae nationis incolas erecta; necessariis ornatibus, atque indumentis sacerdotalibus penitus destituta.” MOL C 99. 105. görög katolikus összeírások 1774-1782.

¹⁴ MOL C 104. 55. kötet (1796-os paróchia rendezés).

viszont a templomot díszítő hármaskeresztek igényesebbnek látszanak, már amennyire a rajzok alapján megállapítható. Az 1751-es Canonica visitatio jegyzőkönyve szerint az egyházközséget még Bizánczy püspök idejében alapították, a templom telkét a földesúr szabadon engedte át. Az ekkoriban létező fatemplom nyolc évvel korábban épült, de mégis romos állapotú volt. Képek alig voltak benne, csak az Üdvözítőt ábrázoló és néhány más, meghatározatlan témájú papír (!) kép (valószínűleg metszetelekről lehetett szó).¹⁵ 1774-ben úgy tudták, hogy az egyházközséget kb. 40 évvel korábban alapították, a templomot újonnan épültnek mondják,¹⁶ ami azt jelenti, hogy az esztróival egy időben, tehát itt is az 1770-es évek első felében épült a második fatemplom. A paróchia-rendezés során megjegyzi, hogy a templom kényelmetlen, a szükséges felszerelések nagyjából hiányoznak.¹⁷ A fatemplom helyett 1888 és 1890 között építettek új kőtemplomot, amelyet 1891-ben áldottak meg.¹⁸

Mind a két templom a jelek szerint zsindellyel volt fedve, külsejük pedig tapasztva és meszelve lehetett, mint ahogyan a még álló, a megyének ezen a részén található felsőboldádi (Stána) fatemplom esetében is látható.¹⁹ Sajnos, belső szerkezetükről, hogy boltozott, vagy síkmennyezetes hajóval kell-e számolni, nem derül ki semmi. A rajzok alapján az sem állapítható meg, hogy az új fatemplomok építése során milyen mértékben használták fel a korábbi épületek részeit, vagy faanyagát. Kijelenthető viszont, hogy a rajzok alapján bemutatott fatemplomok az ún. gótizáló típusba tartoztak, de jóval szerényebb kivitelben készültek, mint az egykori Szatmár vármegye Máramaroshoz közel eső részein. Valószínűleg ilyen típusú fatemplomok határozták meg a görög katolikus falvak képét egészen a 19. századig a megye alföldi területein is, amelyek aztán a közösségek egyre gyarapodó anyagi erejének köszönhetően fokozatosan adták át helyüket az új kőtemplomoknak.

¹⁵ „Ecclesia lignea virgultis ante octo annos erecta post ruinae propriis, benedicta per Joannem Pop notarium. Imaginibus nullis praeter Salvatoris et aliis ex charta provisa aliquibus. Antimensium Byzanczianum. (...) clausura lignea. Candelabrum unum ante Imagines locales, tria Altari majori lignea.” DAZO Fond 151. Opisz 1. Nr. 1289.

¹⁶ „Ecclesiae structura ex lignea, per Valachicae Nationis incolae neo aedificata; ornatibus necessariis, utpote Altari, Imaginibus, atque indumentis sacerdotalibus nondum provisa.” MOL C 99. 105.

¹⁷ „Parochia hac ante 50. annos erecta est. Jus patronatur non exercetur. Ecclesia lignea satis incommoda, supellectili sacra majori in parte destituta.” MOL C 104. 55. kötet.

¹⁸ *Schematismus venerabilis Cleri dioecesis Magno-Varadiensis graeci ritus catholico-rum ad annum Jesu Christi 1909*, Nagyvárad 1909, 249.

¹⁹ SZÖCS, *op. cit.*, 140-141.

Az egykori fatemplomok berendezéséről a szűkszavú leírások mellett, időnként a fennmaradt töredékek segítségével alkothatunk fogalmat. Esztró és Kismejtény esetében a rajzok csak az ikonosztázion alapszerkezetéről nyújtanak némi információt. Nem volt ritka, hogy a fatemplomok berendezési tárgyainak egy részét, különösen az ikonosztázionokat, vagy azok néhány fontosabb elemét átmentették az új templomba is, hiszen a nagy anyagi áldozatokat követelő építkezések után gyakran már nem volt lehetőség új berendezés készítésére. Egy ilyen, még a fatemplomból származó töredéket, az egykori ikonosztázion királyi ajtaját sikerült megtalálni néhány évvel ezelőtt a nyírlugosi templom padlásán (3. kép). Nyírlugos község a történelmi Szabolcs és Szatmár vármegye határán feküdt, noha egy 18. századi per eredményeként hivatalosan Szabolcs vármegye részének tekintették, a település egy része még sokáig Szatmárhoz tartozott.²⁰ Az 1775-ös összeírás idején egyébként Esztróhoz és Kismajtényhoz hasonlóan a Nyíri esperesi kerület része volt. A három település földrajzi elhelyezkedése folytán, az egykori vármegyeszékhely, Nagykároly vonzáskörébe tartozott, ezért sem indokolatlan az ide kapcsolódó emlékanyagot együtt tárgyalni.

Az 1775-ös összeírás szerint a nyírlugosi görög katolikus egyházközséget 72 évvel korábban, vagyis 1703-ban alapították,²¹ ami azt jelenti, hogy a 17. század végén még pusztának számító települést is ekkoriban népesítették be újra, méghozzá rutén eredetű jobbágysokkal. Az itteni fatemplomot 1723-ban említik először, de pontos építési ideje nem derül ki.²² 1745-ben azt írják, hogy a görög katolikusok temploma a középkori kőtemplom alapjain áll.²³ Az 1747-es munkács-egyházmegyei összeírás szerint viszont Nyírlugos temploma újonnan, fából épült, zsindelemmel fedett. Felszerelése közül két miseruhát és egy ón kelyhet említenek.²⁴ Az 1775-ös összeírásban azt jegyzik föl, hogy a fatemplomot 32 évvel korábban (tehát 1743-ban), a rutén jobbágysok építették, néhány helyen már javításra szorul, de a szükségés liturgikus ruhákkal és felsze-

²⁰ ENTZ G. (szerk.), *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei II.*, Budapest 1987, 197. A királyi ajtót itt is említik. A töredéket 2006 májusában Kutas Eszter és Velledits Lajos restaurátorok emelték le szakszerűen.

²¹ „Parochia Mater de nomine Lugos ante annos 72 erecta.” MOL C 99. 105. görög katolikus összeírások 1774-1782.

²² ENTZ, *op. cit.*, 197.

²³ SOÓS I., *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*, Budapest 1985, 459-460.

²⁴ „Ecclesiae structura lignea scandulis tecta noviter erecta. Aparimentis 2 phelon ordinis, calice 1 stanneo provisa.” MOL C 38. Acta C. Par. 9. Extraordinaria Nr. 30.

relési tárgyakkal el van látva,²⁵ hogy pontosan melyekkel, az nincs részletezve. Az 1751-ben tartott Canonica visitatio szerint a fatemplom tágas, jó állapotú volt, toronnyal bírt, szép képekkel volt díszítve, antimensionja Bizánczy püspök idejéből származott, és boldogemlékű Olsay Mihály helynök áldotta meg.²⁶ A parókia-rendezésekhez 1796-ös összeírt adatok szerint a parókiát kilencven évvel korábban alapították (tehát 1706-ban, ami nem áll túl messze az 1703-tól), fatemplomát 1722-ben építették, a szükséges felszerelési tárgyakkal jól el van látva.²⁷ Valószínűleg az építési adat itt nem pontos, mert az első templom építési dátumát, vagy említését örökíthették át, ugyanis a két korábbi összeírás egyértelműen állítja, hogy a fatemplom az 1740-es években épült. Az 1819. január 1-én fölvetett egyházközségi leltár²⁸ is azt mondja, hogy a templom körülbelül hetven évvel korábban épült (tehát 1750 körül, ami csak néhány év torzítást jelenthet a valós adathoz képest), teteje javításra szorul. Ekkor említik az ikonosztáziont is: régi és sötét. Az 1853-as Inventarium szerint a fatemplom romos, de frissen fedett, az ikonosztázionról megjegyzi, hogy az összes, szokásos régi képekkel el van látva.²⁹

Az 1860-as években új kőtemplom építéséhez fogtak a nyírlugosiak. Az 1866. máj. 11-én kelt alapkőfelirat szerint az „emlékezeten kívüli idők óta fennálló összerovott fából készült torony nélküli³⁰ orosz szertartású templom” helyett már 1825-ben elkezdtek egy újabb kőtemplomot építeni, de a hívők szegénysége miatt a falakat csak egy öl magasságra húzták fel, majd abbamaradtak a munkák. Az új templom ennél már nagyobb lett, felszentelésére 1871-ben került sor. A számadásokból kiderül, hogy a fatemplomot 1871 novemberében bontották le, de amíg állt, rendszeresen fizettek a falak tapasztásáért és meszeléséért. Ugyan-

²⁵ „Ecclesiae structura est lignea ante annos 32 per Rutenicae nationis incolae exstructa, reparationem in partibus indigens; provisa necessariis ornatibus atque suppellectilibus.” MOL C 99. 105. görög katolikus összeírások 1774-1782.

²⁶ „Ecclesia lignea septa, implasmata ampla in statu bono, scandulis tecta cum Turri. Imaginibus localibus, et in fornice, pulchris ornata, benedicta per pie defunctum Vicarium Michael Olsay. Antimensionium Bizanczinianum.” DAZO Fond 151. Opisz 1. Nr. 1289. Olsay Mihály 1721-től volt pócsi parókus.

²⁷ „Parochia haec ante 90 annos erecta est. Jus patronatus non exeveretur. Ecclesia lignea anno 1722 aedificata, necessaria suppellectili provisa est.” MOL C 104. 55. kötet.

²⁸ *Protocollum I.*, Nyírlugos, egyházközségi irattár.

²⁹ *Protocollum II.*, Nyírlugos, egyházközségi irattár.

³⁰ A korábbi összeírás említ tornyot, ezért két oka lehet, hogy itt mégis torony nélkülinek mondják: vagy nagyon kicsi lehetett, vagy időközben elpusztult.

csak a számadásokból derül ki, hogy az új templomba áthelyezték a régi ikonosztáziont is. 1871 jún. 23-án „képezet álvány (értsd: ikonosztázion) foglalásához (...) való kapocs vasért” fizettek, majd jún. 27-én: „Müller Károly aranyozónak és az új templomba alkalmazott ócska Ikonosztáz alsó részeinek festői kijavítása. – 12 ünnepi kép újból kiállítása, felül egy új kereszt és oldal czirádáért aranyozva, valamint a Királyi ajtónak újból aranyozásáért és négy nagy földön álló díszes festményű aranyozott gyertyatartókért fizetett 230 fr. fizetődött díjba az ajánlati pénzből 140 fr. lévén fizetve, a templom pénztára költségére esik – 90frt.” Aug. 16-án „Labadárits Jánosnak az új templomba tellyesétett többféle kovács munkáért u. m. a képezet (értsd: ikonosztázion) falhoz szorítása, képeknek felraggatásához horgok, 3. ajtóhoz a’ képezetnél sarkak (...)” munkáiért fizettek.³¹

Az 1898. jún. 8-án fölvelt leltár harmadik tételeként szerepel az ikonosztázion: „1/2 (értsd: fél) Ikonosztáz négy nagy régi és 13 ünnepeket jelző kis képpel tetején aranyozott kereszttel, 50 forint (értékű)” 95. tétel: „Királyi ajtón veres függöny”. Ez az ajtónyílásban, a szárnyak mögött függhetett. Az 1902-ben felvett leltárban így írnak az ikonosztázionról: „1 Ikonosztáz 4 fő képpel – hiányos- 250 korona – régi”.³²

A leltárak, és a számadáskönyv alapján a következőket lehet megállapítani az egykori, nyírlugosi ikonosztázionról:

- Pontos készítési ideje a történelmi adatok alapján nem állapítható meg, hiszen nem kizárt, hogy már az első fatemplom számára elkészült, s csak áthelyezték az 1740-es években épített újabb templomba. A királyi ajtó stílusa inkább a század közepére utal.

- Míg a fatemplomban állt, valószínűleg a négy alapképen és a királyi ajtón kívül tartozott hozzá ünnep-, apostol- és próféta sor is, mivel 1853-ban azt írták, hogy az összes, szokásos képe megvolt.

- 1871-ben az alsó sort és az ajtókat áthelyezték az új templomba, de új ünnepsort és új oromzati keresztet készítettek, aminek több oka lehetett: a felső részek olyan rossz állapotban voltak, hogy nem lehetett őket átmenteni, vagy egyszerűen közvetlenül a fatemplom falára voltak festve (a korszakban nem ritka módon), s ezért nem tudták őket leszerelni, a bontáskor elpusztultak. Így az új templomba áthelyezett együttes már nem volt teljes, két sor hiányzott róla, ezért írják 1898-ban „fél”, 1902-ben „hiányos” ikonosztázionnak. Az 1898-as adat szerint

³¹ *Számadások*, Nyírlugos, egyházközségi irattár.

³² Mindkét *inventárium* az egyházközségi irattárban.

tizenhárom ünnepkép volt rajta, a középső minden bizonnyal a királyi ajtó felett szokásos Utolsó vacsorát ábrázolta.

1906-ban, a számadáskönyvek tanúsága szerint már létezett egy ikonosztázion-alap az egyházközségben, hogy a régi helyett építendő új együttesre gyűjtsenek pénzt. Az új ikonosztázion végül soha nem épült meg, valószínűleg a háború miatt elértéktelenedett a pénz, a régi viszont ismeretlen időben, a 20. század első felében kikerült a templomból. Minden eleme elpusztult, kivéve a királyi ajtót, amelyet a toronyból a hajó padlására vezető nyílás ajtajaként hasznosítottak újra, s ott is volt egészen 2006 májusáig.

Ez a roppant rossz állapotban lévő királyi ajtó igényes, szépen faragott munka, gazdag színezéssel. Az áttört faragású ajtószárnyak fő motívumát, egymásból kinövő, majd ellentétes irányba tekeredő akan-tuszlevelek adják, amelyek közepén, fordított szív alakú levélmezőkben hat, festett képecske jelenik meg az Örömhírvétel, és a négy evangélista ábrázolásával. A kis szív alakú levelek oldalán a szokásos eucharisztikus szimbólumok, a szőlőfürtök is föltűnnek. Az ajtó záró „léce” is remek munka, áttört faragású, növényi motívumokkal díszítette henger, amely-nek záródíszje elveszett, valószínűleg egy görög kereszt lehetett. Az előzetes restaurátori vizsgálatok során megállapították, hogy az ajtó eredetileg ezüst lapokkal volt borítva, helyenként lüszterezve (különféle, áttetsző lakréteget hordanak föl az ezüstre),³³ nyilván az egyházközség anyagi ereje nem tette lehetővé az aranyozást.

A nyírlugosi királyi ajtóhoz analógiákat keresve találtam rá a hasonló szerkezetű és méretű, szintén szív lakú képmezőkkel díszített királyi ajtóra a történeti Szatmár és Közép-Szolnok (majd Szilágy) vármegye határán fekvő Érmindszent (Ady Endre) egykori görög katolikus templomában (4. kép). A jelenlegi templom 1901-ben épült,³⁴ de a jelek szerint ide is átmentették az egykori fatemplom teljes ikonosztázionját.³⁵ A lebontott fatemplom állítólag 1773-ban épült, amely az egységes stílusúnak tűnő – a 20. század folyamán csak kismértékben átalakított –

³³ A királyi ajtó restaurálását Budapesten, a Képzőművészeti Egyetem Restaurátorképző Intézetében, Boross Ildikó vezetésével restaurátorhallgatók végzik, ebben az évben Völgyi Dóra negyedéves hallgató dolgozik rajta.

³⁴ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Szamosújvariensis romenorum graeci ritus catholicorum pro anno Domini MCMXIV*, Szamosújvár 1914, 210.

³⁵ Az ikonosztázionról képet közöl: BENÁK, K., *Érmindszent, Ady Endre szülőfaluja, Érmindszent-Szeged* 2007. és SZÓCS, P. (coord.), *Căuș, Erkávás, Ghid cultural și istoric, Történelmi és kulturális kalauz, A Cultural and Historical Guide*, Satu Mare 2009, 40.

ikonosztázion készítési dátumának *post quem*-jét is jelentheti.³⁶ Az ajtó-szárnyakat itt is áttört faragású levélmotívumokból szerkesztették, mint Nyírlugoson, de eltérő elvek alapján: a levelek itt két kehelyből nőnek ki, és hangsúlyosabbak a szőlőmotívumok is. A nyírlugosi ajtó a történeti adatok fényében néhány évtizeddel korábbi lehet, de csak pontos restaurátori vizsgálatok tudnák megmondani, hogy az érminszenti ikonosztázionban az ajtó egykorú-e a felépítménnyel, vagy esetleg a korábbi templomból mentették át, ami egyáltalán nem volt ritka a 18. században. Egyébként a fordított szív alakú képformák máshol is előfordulnak (pl. Csuszka /Tjuska/³⁷ Fülöpfalva /Pilipec/³⁸) de a levelek formálása szinte mindenütt különböző.

A teljes, hat kisméretű alapképpel bíró érminszenti ikonosztáziont erősen átfestették, de az ikonok ikonográfiája és kompozíciója még így is tanulmányozható (5. kép). Az szegmensívben záródó alapképek kerete erőteljes, amelyeket rokokó jellegű, volutákban végződő lizénák kereteznek. Az ünnep ikonok téglalap alakúak, rokokó ízű, hullámosrovátkolt kerettel. A kettesével ábrázolt apostolok keretezése is erőteljes, a képek szegmensívekben záródnak, és áttört törzsű, faragott oszlopok választják el őket egymástól. A majdnem ovális formájú prófétaképek a többinél hangsúlyosabb levélmotívumból formázott kereteket kaptak. Az érminszenti ikonosztázion fontosságát növeli, hogy faragványai, valamint az apostol- és ünnepikonjai (6. kép) szoros kompozicionális rokonságról tanúskodnak a hodászi görög katolikus templom ikonosztázionjának töredékeivel (Nyíregyháza, Görög Katolikus Egyházművészeti Gyűjtemény). Az utóbbiakat a Krisztus alapképen olvasható dátum alapján 1779 körüli évekre lehet datálni.³⁹ Hodászon az ikonosztázion készítésekor korábbi ikonokat is fölhasználtak az alapképsor kialakítása folyamán (Szent Miklós, Örömhírvétel), ráadásul az egy időben készült Istenszülő- és a Krisztus-ikon keretezése is eltérő, ami azt jelenti, hogy a hodászi ikonosztázion talán nem mutatott annyira egységes képet, mint az érminszenti, mégis ez utóbbi segítségével alkothatunk némi fogalmat

³⁶ *Schematismus cleri dioecesis Szamosujvariensis, graeci ritus catholicorum pro anno a Christo nato MDCCCC*, Szamosújvár 1900, 187.

³⁷ PUSKÁS, B., *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon, Hagyomány és megújulás*, Budapest 2008, 171., 115. kép.

³⁸ Mind a két példán nem hat, hanem 12 levélforma képmező van.

³⁹ PUSKÁS, L. (szerk.), *Házad ékessége, Görögkatolikus templomok, ikonok, ikonosztázisok Magyarországon*, Nyíregyháza 1991, 52-59. PUSKÁS, *A görög katolikus egyház, 182-186. (korábbi irodalommal)* (színes képek) 76-82. kép.

az előbbi összképéről. Egyébként Hodászon is az egykori fatemplomból helyezték át a 19. század elejére elkészült kőtemplomba az ikonosztáziont, ahol egészen a 20. század elejéig állt. Az érmindszenti ikonosztázion átfestése miatt nehéz egyértelműen állást foglalni, hogy vajon az itt dolgozó festő azonos lehetett-e a Hodászon dolgozó mesterrel, mindenesetre az ünnepek és apostolok ikonjain több részletben fölfedezhető időnként azonos, de rendszerint nagyon hasonló kompozíciós és ikonográfiai elemek ezt a feltételezést erősítik. Noha az egyes témák földolgozásában szembeötlő különbségek is megfigyelhetők, ezek mégis tekinthetők ugyanazon mester saját variációinak. A két ikonosztázion faragványainak összevetése során tapasztalható hasonlóságok is megengedni látszanak azt a feltételezést, hogy mind a két helyen azonos faragó jelenlétével számoljunk (pl. az apostol és az ünnepikonok keretezése teljesen azonos, az alapképek keretein mind a két helyen föltűnnek rozetták). Az sem zárható ki, hogy a festő és faragó ugyanazon személy volt. Az a tény, hogy a mesternek most már Erdély peremén is ismertté vált egy ikonosztázionja, a kutatás további irányait is kijelölheti. Egyáltalán nem zárható ki, hogy a még álló szilágysági, máramarosi fatemplomállományban, vagy az érmindszentihez hasonlóan az elmúlt száz évben épített, de szisztematikusan még föl nem mért kőtemplomokban további, rokon emlékek fognak fölbukkanni.

További kutatások tisztázhatják még azt a kérdést, hogy a Szatmár vármegye peremén található, hasonló stílusú/típusú emlékek (Nyírdersz, Ópályi és Fábiánháza főoltára, Érdengeleg ikonosztázionja és főoltára) milyen kapcsolatban állnak az itt ismertetett emléksoporttal.

3. A Magyar Királyi Udvari Kamara kérdése a görög katolikus püspökökhöz 1799-ben

A 18. század második felében, Mária Terézia és II. József uralkodása idején a Királyi Kamara kezelésében lévő birtokokon is nagy lendületet vett az új falusi templomok építése.⁴⁰ Az észak-kelet magyarországi birtokokon nagyszámú görög katolikus élt, akik számára a kegyúri jogot gyakorló kincstár számos helyen új, a fatemplomokat helyettesítő kőtemplomot épített, amely rendszerint annyiban különbözött az átlagos, latin rítusú falusi templomtól (egyhajós, nyugati toronnyal),

⁴⁰ A Kamara történetéről, működéséről általában: NAGY, I. – F. KISS E., *A Magyar Kamara és egyéb Kincstári Szervek*, Budapest 1995, 5-63.

hogy soha nem épült hozzájuk sekrestye, viszont a hajó keleti felében két oldalapszist vagy fülkét emeltek a kántorhelyek befogadására (ún. klirosz). Ezekből a templomokból rendszerint hiányzott a nyugati karzat is, viszont gyakori, hogy nyitottak egy déli ajtót a hajó keleti felének, az ún. férfiak templomának könnyebb megközelítésére, mivel a nők helye ekkoriban a hajó nyugati felében volt. Az épülő templomok terveit kamarai építészek készítették, a legismertebbek Lorenz Lander építész (†1782) típustervei 1779-ből.⁴¹ Általában mégis inkább az egyes uradalmak szolgálatában álló helyi, kisvárosi építőmesterek terveit valósultak meg.⁴² A kőtemplomépítésnek az is nagy lendületet adhatott, hogy a Királyi Helytartótanács 1797-ben elrendelte, hogy a jövőben csak kőtemplomok épüljenek.⁴³

Az újonnan épülő templomokhoz rendszerint új berendezés is készült. Az egyházközségek természetesen a felszerelés és berendezés költségeinek az előteremtésében is számítottak a kegyúr segítségére. Így tettek a hejőkeresztúri hívek is, akik még 1757-ben, a sajóládi pálosok kegyurasága idején építettek új kőtemplomot. A század végén, a pálosok 1782-es feloszlata után már a Vallásalap,⁴⁴ s így a Kamara kegyurasága alá tartoztak, ezért 1798-ban az Uralkodótól kértek segítséget a templom felszereléséhez. Az Udvari Kamara a munkácsi püspöknek továbbította a kérelmet, hogy ő pontosítsa, milyen felszerelésre van szüksége a templomnak, és hogy mindez mekkora költséggel jár. Bacsinszky püspök

⁴¹ A három tervet először Kaposy János ismertette: KAPOSSY, J., „A magyar királyi udvari kamara építészeti Mária Terézia és II. József korában”, in *Századok* LVII-LVIII. (1923/24) 598. Jelenlegi jelzetük: MOL T 62. No. 177/1-3. A típustervek történetét ismerteti: KELÉNYI, GY., „Az építészeti Igazgatóság és a „hivatalos” építészet Magyarországon a XVIII. század végén”, in Zádor, A. – Szabolcsi, H. (szerk.), *Művészet és felvilágosodás Magyarországon, Művészettörténeti tanulmányok*, Budapest 1978, 129-132. Lander 2. és 3. templomterve, a harmadikhoz tartozó költségvetéssel együtt a Munkács egyházmegyei levéltárban is fennmaradt: DAZO Fond 151. Opisz I. Nr. 2531. f. 8-14.

⁴² Pl. Oratschek András terve a baskói templomhoz: MOL T 62. 1478., vagy ugyancsak az ő terve a végardóihoz: MOL T 62. 1477. Joseph Simmet terve a nagybereznai templomhoz: MOL T 62. No. 1365. Ez egyébként Árokon valósult meg, alaprajza a tokaji templomával is nagyon rokon. TERDIK, SZ., „»Elsőrendű ipari termékek« A Néprajzi Múzeum két ikonosztázionjáról”, in *Néprajzi Értesítő* LXXXVIII (2006) 151.

⁴³ PUSKÁS, B., „Adalékok a XVIII. századi görög katolikus egyházi építészet kutatásához”, in *Posztbizánci Közlemények* V (2002) 133.

⁴⁴ A templom történetére lásd: TERDIK SZ., „Hejőkeresztúr görög katolikus temploma”, in Hortobágyi, Gy. (szerk.), *250 éves a hejőkeresztúri görög katolikus templom*, Hejőkeresztúr 2007, (oldalszám nélkül).

1799. február 8-án válaszolt, támogatva az egyházközség kérését és a Kamara kívánságának eleget téve, leveléhez a beszerzendő tárgyak listáját is mellékelte, föltüntetve várható költségeiket (Függelék 1.). A jegyzék szerint, a hejőkeresztúri templomba biztosítani kellett egy ikonosztáziót, amely a püspök szerint 1000 rajnai forintba került volna. A többi felszerelési tárgy már kisebb tételekből állt: egy teljes papi öltözet a hozzá való kehelytakarókkal együtt (120 ft.); egy miseing és vászon kehelytakarók (12 ft.); egy kehely tartozékaival együtt, vagyis diszkoszszal, csillaggal és kanállal (50 ft.); két zászló és egy füstölő (előbbi 60, utóbbi 12 ft.); liturgikus könyvek (Zsoltáros, Apostolos, Anthologion, vagyis az ünnepek énekeit tartalmazó könyv), összesen 31 ft. és 14 krajcár értékben. Végezetül egy szekrényt is kértek a szent öltözékek és felszerelési tárgyak tárolására (30 ft.). A beszerzendő tárgyak összesített költsége 1315 rajnai forint és 14 krajcár volt.⁴⁵

Úgy tűnik, hogy a Kamara soknak találhatta a beszerzendő tárgyak mennyiségét és talán költségeit is. Valószínűleg az igények jogoságának mérlegelése érdekében, 1799. február 27-én, két kérdést intéztek az ország görög katolikus püspökeihez, amelyek a püspökök válaszai alapján így rekonstruálhatóak:

– Milyen belső felszerelés szükséges egy átlagos görög katolikus templomhoz?

– Hol és kinek kel ezeket elkészíttetnie és biztosítania a templom számára?

Elsőként a nagyváradai püspök válaszolt (Függelék 2.). Darabant Ignác azt írja, hogy a parókiák rendszerint saját erőből szokták állni a berendezés költségeit. Az ő egyházmegyéjében a liturgikus könyvek költségeit a Helytartótanács által 1786-ban létrehozott pénzalapból igyekeznek biztosítani, míg a liturgikus ruhákat és a kelyheket tartozékaikkal együtt, Mária Terézia adományaiból fedezik. A többi berendezést a templomokat építtető kegyurak, részben a hívek, valamint egyéb jötevők adományaiból állják. Leveléhez részletes tárgylistát is mellékel. Kezdi az oltárral, amelyen lennie kell egy tabernákulumnak kereszttel együtt, minimum két gyertyatartónak, cibóriumnak, egy betegellátónak (kanállal együtt), valamint a szent olajok tárolására szolgáló edénynek. Az előkészítő asztalon lennie kell egy gyertyatartónak, egy keresztnak, és lehetőleg egy képnek is. A szentélyben szükségesnek tart egy szekrényt is, amely a szent ruhák és a proszfora tárolására szolgál. Ezután következik

⁴⁵ MOL E 87, 233. csomó 20-21. k. 171-172.

az ikonosztázion leírása (Iconostasis), amelyen lennie kell három ajtónak: egynek közepén, ez a nagyobb, amelyet királyi ajtónak hívnak, valamint két oldalajtónak. Aztán kell lennie négy nagyobb képnek, amelyek Krisztust, Szűz Máriát, Szent Miklóst és a templom védőszentjét ábrázolják; 12 kisebb képnek, az ünnepek ábrázolásával; 12, szintén kisebb képnek, amelyek Krisztust és a 12 apostolt ábrázolják; szerepelnie kell még a 12 próféta képének is, végül egy nagyobb keresztnek, amelyre a megfeszített képe van festve, két oldalképpel, Szűz Máriával és János apostollal. Az aprólékosan leírt ikonosztázionon a képek helyét nem részletezi, de a leírás rendjéből látszik, hogy alulról fölfelé haladt, s egy négysoros együtttest írt le. Az ikonosztázion előtt állnia kell két nagyobb gyertyatartónak, két tetrapodnak, a ráhelyezett csókoló ikonokkal együtt, aztán kell lennie két nagyobb mécsesnek is. A hajóban két kórust (értsd: kántorpadok), aztán a falak előtt körös-körül székeket lát szükségesnek, valamint egy edényt a gyertyák őrzésére és egy számadáskönyvet, amelybe az egyház kiadásait és bevételeit jegyzik. Ezután a templom előcsarnokát, vagyis a nőknek fönntartott részt írja le: itt is lennie kell négy nagyobb ikonnak (pontos témamegjelölés nincs), aztán egy csókolóképnek kis asztallal együtt, két gyertyatartónak, körös-körül székeknek. Majd rátér a textilekre: összesen hat terítőt tart szükségesnek, kettőt az oltárra, kettőt az előkészítő asztalra, és a nők templomában lévő asztalra is kettőt. A 9. pontban a kelyhet és tartozékait ismerteti (diszkosz, csillag, kanál és lándzsa). A tízes pontban a liturgikus ruhát és részeit sorolja a kehelytakarókkal együtt. A 11. pontban további liturgikus tárgyak következnek: kis, hordozható kereszt (nem világos, hogy a körmenetire, vagy a kézi keresztre gondolt-e, inkább az utóbbi valószínű), füstölő és tömjéntartó, csengő, amellyel az átváltoztatás alkalmával kell jelezni, egy edényke víz melegítésére (!) és egy tetrapod a litia alkalmával megáldandó kenyerek, búza, bor és olaj számára. Úgy tűnik, hogy ebben a pontban még a szentélyben található tárgyak vannak összegyűjtve. A víz melegítésére szolgáló réz edényke arra utalhat, hogy ekkor itt még szokásban volt a forró víz hozzáadása a szent színekhez. Érdekes, hogy a lítiához asztalt ír elő, s nem külön litiás készletet, ami arra utal, hogy ekkoriban minden, a szertartáshoz szükséges adományt még külön edényben raktak a tetrapodra, amint az a 17. és 18. századi liturgikus könyvek illusztrációin is látható. A ma megszokott litiás készlet csak a 19. század második felében jelenhetett meg. Végezetül szükségesnek tartott még legalább két harangot, és minimum egy zászlót. A könyveket, összesen 12 darabot, külön lajstromban ismertette.

Darabant először a nagymértetű berendezési tárgyakat és a szorosan hozzájuk tartozó eszközöket sorolta föl, majd a maradékot egyesítette egy pontban. A tárgylista készítése során leginkább ő őrizte meg a tárgyak bizánci, görögösen használt nevét, csak néha idézi latin megfelelőjüket.

Másodikként a körösi püspök, Bubanovics Szilveszter válasza érkezett meg (Függelék 3.), a Kamara kérésének eleget téve, egy tárgyjegyzéket is csatolt hozzá. Levelében kifejti, hogy a berendezések és a felszerelések kegyes adományokból, királyi jótéteményekből és a kamarai javakból készülnek.

A tárgyjegyzéket egyből az ikonosztázióval kezdi (*Altare seu Bema*), amely három vagy több szintből áll. Az első sorban Krisztus, Szűz Mária, majd Keresztelő Szent János, Szent Miklós, vagy valamilyik más szent atya képe található. A második szintet a tizenkét apostol képe alkotja, amelyek között a templom címünnepének ikonja, vagy általánosabban elterjedt módon a Szentháromság képe foglal helyet. A harmadik szintet a Kereszt, és a két oldalán álló Szűz Mária, valamint Szent János képe alkotja. A kántorpadok közvetlenül az ikonosztázió mellett állnak, négy vagy hat székkal, a kántorok, a nem szolgáló papok, valamint más megkülönböztetett rendű férfiak számára. Ezekről jobbra áll a püspöki trón, amellyel szemben egy hasonló, Szűz Mária képét magába foglaló állvány foglal helyet, amelyet szintén trónnak hívnak. A falak előtt székek találhatók az idősek és betegek számára. Fölsorolja még a szószéket, aztán az ambont, amely három lépcsőfokból áll, kerek formájú, ahol a celebráló püspök szokott öltözni és ahol a diakónus szokta az evangéliumot olvasni. Megemlíti még a keresztlökutat, amely az ajtóhoz áll közel, a nép által nők templomának nevezett részen.

Külön listába szedve írja össze a liturgikus tárgyakat. Elsőként a cibóriumot említi, majd az örökmécsest, a tömjénezőt tömjéntartóval, különféle liturgikus ruhákat, a diakónusoknak dalmatikát, majd a kelyhet paténával, csillaggal, lándzsával. Kíváncsúnak tart még hat darab fa, festett nyelű gyertyatartót és hat inget (alba) a ministránsgyerekek számára.

Különös, hogy a szentély bútorzatáról egy szót sem ejtett a körösi püspök. Az ikonosztázió leírásánál pedig, a nagyvárdai püspök jegyzékében fölvázolttal ellentétben, nem a teljes változat bontakozik ki az olvasó előtt, hanem egy kisebb szerkezet, amely alapvetően négy képből, az apostolok sorából, az oromzati keresztből és a középtengelyben található nagyobb képből áll. További kutatást igényel, hogy az

ikonosztáziont vajon miért nevezik a 18. század végén és a 19. század elején oltárnak (altar), vagy bémának (bema/bemmata). Az oltár szó a szláv egyházi szóhasználatban nem csak az oltárasztalt, hanem a templom egy meghatározott terét, az ikonosztázion mögötti szentélyt is jelenti. A béma szó szintén a szentély görög neve, de építészeti szakszóként a templom apszisa és az ikonosztázion közötti teret is értik rajta.⁴⁶ Hogy a 18. században a görög katolikus püspökök miért éppen ezt a két szót érezték a legalkalmasabbnak arra, hogy a latinok számára ismeretlen berendezési tárgynak számító ikonosztáziont leírják, egyelőre nem világos.

Bubanovics a hajóban külön kiemeli a jobb oldalra helyezett püspöki trónt, a vele szemben álló ún. Mária-trónt, valamint a tér közepén elhelyezett kerek ambont. A leírásból kibontakozó templombelső a 18. század második felében, a szerb ortodox templomokra jellemző berendezési tárgyakat és elrendezést idézik föl a mai olvasóban (elég csak a kerek ambon formájára és a két trónra gondolni). Egyébként ez a térszerkezet található a bécsi görög katolikus Szent Borbála szemináriumi templomban is, ráadásul a püspök által fölvezolt ikonosztázionszerkezet is nagyon hasonlít a bécsiére, s nem zárható ki, hogy Bubanovics éppen ezt vehette alapul.⁴⁷ Ugyanakkor a délvidéki görög katolikusok biztosan jól ismerték a korabeli, virágzó szerb egyházi gyakorlatot, amelynek hatása szintén nem elhanyagolható. Bubanovics a berendezési tárgyak megnevezése során több latin kifejezést használ, mint püspöktársai, nyilván azért, hogy a kamarai adminisztráció latin rítusú tagjai jobban el tudják képzelni, miről is van szó.

⁴⁶ Bémának nevezik a zsinagóga közepén álló, felolvasó helyet, valamint a szír hagyományban a keresztény templom közepén, az igeliturgia végzésének középpontját jelentő, elkerített pulpitust is. A béma szó jelentéseivel kapcsolatban: ONASCH, K., *Liturgie und Kunst der Ostrkirche in Stichworten unter Berücksichtigung der Alten Kirche*, Leipzig 1981, 49-51. *The Oxford Dictionary of Byzantium* I., New York – Oxford 1991, 281.

⁴⁷ Ezt a bécsi templomot 1775 végén kapták meg a királynőtől a görög katolikusok. A templom berendezésén dolgozott két szerb mester is: Arsenius Marković szobrász és Moses Subotić festő. Az ikonosztáz apostol képeit viszont 1780-ban, Efreim Micu erdélyi festő készítette. M. PLÖCHL, W., *St. Barbara zu Wien I., Die Geschichte der griechisch-katholischen Kirche und Zentralpfarre St. Barbara*, Wien 1975, 20-21. Efreim Micuról és itteni munkájáról: PORUMB M., *Un veac de pictură românească din Transilvania secolul XVIII*, București 2003, 71-79. A Szent Borbála templom ikonosztáza néhány évtizeddel később a szentendrei Blagoveszenszka-templom ikonosztázionjához is mintául szolgált (1802 k.). VUKOVITS, K., *Mihajlo Živković (1776-1824)*, Novi Sad, 1997, 17, 50.

A nagyváradi és a körösi püspökökhöz képest nagyon későn, csak az év végén érkezett meg Bacsinszky András, munkácsi püspök válasza a Kamara körkérdésére (Függelék 4.). Akár úgy is vélhette, hogy az 1799 elején, a hejőkeresztúriak támogatásával kapcsolatos levelének tárgyjegyzékével már kielégítő választ adott. Elképzelhető, hogy időközben a Kamara sürgetésére született meg ez a decemberben keltezett levél, amelyhez már egy jóval bővebb, a másik két püspök válaszával is részletesebb tárgyjegyzéket állítottak össze. Bacsinszky a kísérő levél első mondatában kitér arra, hogy a Kamara azért intézett körkérdést a püspökökhöz, mert a hejőkeresztúriak az Uralkodótól kértek támogatást templomuk berendezéséhez, majd ő is idézi a Kamara két kérdését. Az elsőre adott válasz maga a tárgyjegyzék, amellyel kapcsolatban megjegyzi, hogy természetesen ezek költségeinek mindig az adott templom állapotától, a helység és a hívek adottságaitól kell függniük. Arra a kérdésre, hogy ezek a felszerelések hol készülnek, azt válaszolja, hogy rendszerint az ország különböző részein, itteni mesterek munkái, kivéve az egyházi könyveket, amelyeket nagyrészt Galíciából szokás beszerezni. A készítettőt illetően azt írja, hogy ezek általában a hívek adományából szoktak megvalósulni. Végül hivatkozik a hejőkeresztúriak kérésével kapcsolatban írt, költségeket is részletező levelére, amelyet újra csak elfogadásra ajánl.

A berendezések felsorolását Bacsinszky is az ikonosztázióval kezdi, „Iconostasion”-nak, vagy „Bemma majoris”-nak nevezve, de közvetlenül utána szerepel még az „Arae” (oltárok) szó is. Röviden leírja, hogy az ikonosztázion a szentélyt választja el a templom maradék részétől, és azt is megtudjuk, hogy szobrászi, asztalosi, festői és aranyozói munka nyomán jön létre. A képek témájáról, elhelyezéséről, számáról, ajtókról egyáltalán nem esik szó. Az „Arae” szó alatt talán a munkácsi egyházmegyében elterjedt módon, az alapképek előtti asztalokat érthette, amelyek egyébként, jelenlegi tudásunk szerint nem funkcionáltak oltárokként,⁴⁸ s a jegyzék későbbi részében ő is csak asztaloknak nevezi ezeket, bár a 18. századi kamarai tervrajzokon a szóban forgó kis asztalokat, a tervező mesterek gyakran az oltárokra utaló görög kereszttekkel szokták jelölni. A második pontban következik a főoltár említése, amelyet három terítő, és egy iliton (Lytonio, vagy corporale) borít, s amelyhez tartozik még, egy az eucharisztia elzárására szolgáló taberná-

⁴⁸ Kivéve Máriapócon, ahol a baziliták liturgiát is végeztek rajtuk. Méretük jóval nagyobb is, mint a későbbi ikonosztázokon.

kulum, valamint egy nagyobb kép, vagy négy oszlopon álló baldachin. A szentélyben található még a prothesis, vagyis a „kisebb oltár” egy ikon-nal, amely a liturgia előkészítésére szolgál, igazából egy terítővel ellátott asztal. A negyedik pontban a kehely és tartozékai, valamint az ezekhez kapcsolódó takarók leírása következik. Megemlíti külön a cibóriumot, amely az eucharisztia őrzésére szolgál, majd a betegellátó táskát, amelyben van egy kisebb pixis, egy diszkosz és kanál. Egy másik edény viszont az utolsó kenethez szükséges olaj őrzéséhez szükséges. A nyolcadik pontban részletesen ismerteti a liturgikus ruhákat (vállkendő, ing, öv, epitachelion, kézelő, felon), alapvetően a latin nevüket megadva, néha csak a görög elnevezést magyarázva. Mindegyikből háromnak kellene lennie: egyik az ünnepekre, másik a hétköznapiakra, harmadik a temetésekre, fekete színben. A kilencedik pontban külön kiemeli a lándzsát az előkészítő asztalon, amely az „ostya” vágására szolgál. A következő pontban említ két kancsót, egyet a víznek, másikat a bornak, és egy kis tálkát a kézmosáshoz (nyilván ezek is az előkészítő asztalon, de ez már nincs kiírva). Egy pontban van megemlítve a tömjénező és a tömjéntartó, majd a 12. pontban a plastyenica következik, amely a többi püspöknél még nem szerepelt. A következő pontban egy szekrényt említ a szent ruhák és szent edények tárolására, majd a szenteltvíz tárolására alkalmas fém edény következik, amelyhez szenteltvízhintő is tartozik. A 15. pontban a „baptisterium” szerepel, amely alatt a keresztvíz tárolására elkülönített másik edényt kell érteni. A 16. pontban az egyházi könyvek vannak cím szerint felsorolva, összesen 11 darab. A 17. pontban három függönyt említ a szentély három kapujára. A következő pontban négy terítőről tesz említést, amelyek az alapképek előtti asztalokra valók (itt nem nevezi őket oltárnak). A 19-es pontban két tetrapodról ír: egyik a templom címünnep-ikonjának, másik pedig az egyház egyéb szükségelteire, a hozzá való terítőkkel együtt. A következő pontban egy újabb „tetrapodiont” említ, amelyet pulpitusként, a templom közepén történő felolvasáshoz szükséges felolvasó állványként magyaráz. A 21-es pontban a temetésekre viendő nagyobb keresztet, míg a 22-esben a kisebb keresztet említi, amelyet a pacificaléval azonosít, valószínűleg az oltáron található kézi keresztre gondolt. Említést tesz még négy nagyobb gyertyatartóról, amelyek az alapképek előtt állnak, valamint négy kisebbről, amelyek a szentélybe szükségesek, de az egész templom számára összesen 16 db gyertyatartó az elvárható mennyiség, de nem részletezi hogy pontosan hová. Ezek után a két kántorpadot emeli ki a hozzájuk tartozó székekkel együtt, majd két zászlót is felsorol. Következik még a

jegyzékben a szószerk, a csillár, a sztaszidiák, vagyis a fali szerkek, egy tál a szent „anafora” osztására, végezetül két harang.

A Bacsinszky által mellékelte jegyzék tárgyai alapján a munkácsi egyházmegyében megszokott templom bontakozik ki előttünk, amelynek meghatározó eleme a díszesen faragott ikonosztázion, az alapképek előtti asztalokkal, nagy gyertyatartókkal, a szentélyben a baldachinos oltár, a hajóban kétoldali kántorpadokkal, szószerkekkel.

A három püspök leírása valószínűleg a gyakorlatot tükrözi, s nem előírásaként értelmezhető. Természetesen az egyes tárgyjegyzékek közötti eltérések nem azt jelentik, hogy az egyik vagy másik listából hiányzó liturgikus tárgyat vagy eszközt az adott egyházmegyében nem használták volna. Elképzelhetetlennek tartom például, hogy a nagyváradi és a körösi egyházmegyében ne ismerték volna a plastyenicát, bár csak Bacsinszky említi külön. Darabant például nagyon hangsúlyosan írja le a férfiak és nők elválasztását, a női oldalra szinte egy kisebb ikonosztáziót is igényelve, ami azt mutathatja, hogy az ő egyházmegyéjében ez a templomtér hangsúlyos eleme volt. Noha Bacsinszky említést sem tesz a férfiakat és nőket elválasztó falról, jól tudjuk, hogy a fatemplomok többségében voltak ilyen áttört falak, s az is biztos, hogy az új kötemplomokban is betartották a hagyományos rendet, noha ezt nem érzékeltették külön elválasztó fallal, hanem csak a sztaszidionok elrendezésével.⁴⁹ A körösi püspök sem említi külön az elválasztást, de amikor a keresztlő kút helyét ecseteli, megjegyzi, hogy az a nők templomában van, ami arra utal, hogy ott is létezett ez a felosztás. A munkácsi püspök külön tételként szerepelteti az ikonosztázion ajtóin alkalmazott függönyöket, a másik két püspök nem említi ezeket, ettől függetlenül szinte biztosak lehetünk benne, hogy náluk is használták. Különösen érdekes, hogy a kántorok padjait mind a három püspök az ikonosztázion két oldalán helyezi el, az ősi keleti gyakorlatnak megfelelően, ami alapvetően a 20. század elejéig teljesen általánosnak tekinthető, míg el nem kezdtek épülni a nyugati karzatok ott is, ahol korábban nem voltak.

Természetesen vannak olyan tételek, amelyek valószínűleg csak az adott egyházmegyére voltak jellemzőek. A körösi püspök által igényelt három lépcsős, kerek ambonra a munkácsi egyházmegyéből nem ismerünk példát. Érdekes, hogy Bacsinszky nem említi külön keresztlő

⁴⁹ Például a tokaji templom 1837-ben készült fölmérési alaprajzán csak a padok dobogójának helyét jelölték, amelyből jól kivehető, hogy a hajó első két boltszakasza közötti hevederrel egy vonalban, a falakra merőleges, középen nyitott széksor állt, nyilván a férfiak és nők elkülönítésére szolgáló választékként. A rajz: MOL T 62. 1155/1.

medencét sem, hanem csak egy edényt, amelyben a keresztelésnél használt szentelt vizet tartották. Úgy tűnik, hogy a körösi püspök viszont az ortodox gyakorlatnak megfelelően, a bejárati ajtónál egy fix medencével számolt. Szintén helyi specialitásnak számít, hogy minden templomban igényelt püspöki és Mária-trónt. Ez utóbbi a másik két egyházmegyében szinte ismeretlen, az előbbi pedig csak alig néhány helyen fordult elő a székesegyházakon kívül.

A jegyzékekből az is jól látszik, hogy bizonyos latin elemek szinte mindenhol meghonosodtak már. A tabernákulumot ketten, a cibóriumot mind a hárman említik. A váradi püspök csengőt is igényelt, a körösi pedig az örökmécesst tartotta fontosnak.

Egyelőre nem tudni, hogy a Kamara hogyan reagált a püspökök válaszára. Arra vonatkozó adatot sem találtam, hogy a hejőkeresztúriak kérését teljesítették-e. Mindenesetre a templom jelenlegi berendezési tárgyai nem vezethetők vissza erre az időszakra, kivéve azt a két, használaton kívüli, nagyméretű, geometrizált voluta-talpú, klasszicista fagyertyatartót, amelyek méretük alapján feltételezhetően eredetileg az ikonosztázion előtt állhattak, stílusuk alapján pedig a 19. század elejére datálhatóak. Elképzelhető, hogy valóban készült egy ikonosztázion a 19. század elején, de az 1877-es canonica visitatio során szolgáltatott adatok szerint az akkori ikonosztázion 1852-ben épült, képeit Boda József festette.⁵⁰ Ma már ez sincs meg, mert 1900-ban a Réta és Benedek Műintézet készített új berendezést a templomba.⁵¹ Nem valószínű, hogy az 1757-ben épített templom közel száz esztendeig ikonosztázion nélkül állt volna, minden bizonnyal a fatemplom berendezési tárgyait menthették át az új kőtemplomba, amelynek viszont már töredékeit sem ismerjük.⁵²

3. Epilógus

A tanulmány két fejezetében ismertetett képi, tárgyi és írott források remélhetőleg nem csak a görög katolikus egyház történetével, művészettörténetével foglalkozó kutatókat inspirálják majd, hanem a

⁵⁰ AGKA Inv. č. 478. Rok. 1877. Sig. 18.

⁵¹ TERDIK, „Hejőkeresztúr görög katolikus temploma”.

⁵² Az 1751-es canonica visitatio a fatemplom ismertetésekor külön kiemeli a templomban található szép képeket: „Ecclesia lignea implasmata in statu debili, imaginibus omnibus pulchris ornata, benedicta ab Archi-Presbyter Dudinszky.” DAZO Fond 151. Opisz 1. No. 1289.

liturgiátörténet és a vallási néprajz területén dolgozó kollégák számára is hasznosítható adalékokkal szolgálnak.

4. Függelék⁵³

1.

Bacsinszky András levele a Kamarához a hejőkeresztúriak kérése ügyében
MOL E 87, 233 cs. 20-21. k. (1799) (f 171-172)

Excelsa Camera Regia Hungarico-Aulica!

Domini, Domini, Gratosissimi, Colendissimi!

Promota ad Excelsam Cameram hanc Regiam Hungarico-Aulicam per Graeco-Catholicam Hejő-Keresztúriensem parochianorum communitatem intuitu internae pro ecclesia sua instructionis, et sacrae suppellectilis benigne sibi resolvendae supplicatione, ejusdemque ad me gratiose facta sub 19^a xbris anno superiori, et No 19691 per eandem Excelsam Cameram eatenus invitatione, ut idmodi necessariae instructionis, et suppellectilis specificationem cum competenti pretio designarem, curavi me de necessitate hac informari, captaque jam debita informatione advolvo hic humillime specificationem in octo positionibus expressatam, et summam 1315 Rfnorum, 14 cruciferorum efferentem. In cujusmodi merito subjungo Ipse quoque demissas preces meas, ut antelatae ecclesiae in classe matrum indubitate permanere debenti, neque ullo alias fundo provisae Excelsa Camera Regia Hungarico-Aulica gratiose patrocinio suo succurrere dignetur. Cum caeteroquin ea duntaxat in praeadvoluta specificatione exposuerim, quae summe necessaria adinveni, caeteris providentiae, ac pietati parochianorum, ut ea pro modulo suo curare satagant, relictis, et signanter cathedra concionatoria, tam etsi nulla habeatur, simpliciter exmissa, ne Altissimo Aerario Onerosior viderer. Qui in reliquo gratosius favoribus commendatus debito cultu jugiter manei.

Excelsae Camerae Regiae Hungarico-Aulicae

Humillimus, Obligatissimus Servus

Andreas Bacsinszky

Episcopus Munkacsiensis mp

Unghvarini 8^a Februarii 1799.

⁵³ A latin szövegekben a szokásos rövidítések egy részét föloldottam.

Specificatio,

1° Iconostász (sic!), seu systema sacrarum imaginum cum sculptura, et pictura –
1000 rfn

3^{io} Ex materia linea, nempe alba, humerale, pacificatoria, cingulus – 12 rfl

5° Duo vexilla – 60 rfl

7° Libri Chorales - P

8° Armarium pro conservanda sacra supellectili – 30 rfl

2.

Excelsa Camera Regia Hungarico-Aulica!

In obsequium gratiosi mandati Excelsae Camerae Regiae Hungarico Aulicae sub 27^a febr. anno currente Numero 2861. ad me dimissi tenore cujus informationem super eo praestare jubeor, qualinam in genere instructione interna una graeco catholica ecclesia indigeat, item unde? et per quem? requisita sacra suppellex hucdum procurari sverit, quidve parochiales communitates hoc titulo ex proprio contulerint, humillime isthic accludo connotationem, quae perhibet suppellectilem sacram, et libros, reliquamque instructionem internam in una communi graeco Catholica Ecclesia requisitam.

clementissima resoluta sint ex pura munificentia regia per pientissimae memoriae Imperatricem, et Regiam Mariam Theresiam.

Quod denique attinet internam instructionem, et reliquam supellectilem, eadem in hac dioecesi procurata esse partim per patronos, per quos Ecclesiae extructae sunt, partim successive per ipsas communitates, et privatos benefactores. Penes quam humillimam relationem altis gratiis commendatus in profundissimo venerationis cultu persevero.

Excelsae Camerae Regiae Hungarico-Aulicae

MagnoVaradini die 27^a Maji 799.

Humillimus obsequentissimus servus.

Ignatius Darabanth mp.
Episcopo MagnoVarad. GC.

Elenchus

Perhibens supellectilem sacram, ac libros, reliquamque instructionem internam in una graeco catholica ecclesia requisitam.

Instructio interna, et supellex sacra

- 1° Altare, in quo debet esse: 1° Tabernaculum cum cruce. 2° Duo ad minimum candelabra. 3° Ciborium pro conservanda Sacra Synaxi. 4° Pixis, et cochlear pro defirenda Sacra Synaxi ad infirmos, iisdemque providendis. 5° Vasculum pro conservando chrysmate.
- 2° Prothesis seu mensa propositionis, in qua debet esse: 1° Unum candelabrum. 2° Una crux. 3° Una alterave imago.
- 3° Unum almariolum pro conservandis sacris vestibus, ac prosphoris.
- 4° Iconostasis, seu Tabulatum depictum, in quo esse solent: 1° Tres porta: una in medio major, quae Regia appellantur, et duae laterales. 2° Quattuor imagines majores utpote: Christi Domini, Beatae Virginis, Sancti Nicolai, et Sancti cui dedicata est ecclesia. 3° Duodecim imagines minores festa fori repraesentantes. 4° Tredecim aequae minores imagines nempe: Christi Domini, et 12 apostolorum. 5° Totidem imagines prophetarum, tandem 6° in cuspidate crux major, in qua depicta est imago crucifixi, et duae imagines laterales, utpote B.M.V. et S. Joannis Apostoli.
- 5° Ante Iconostasim: duo magna candelabra, duo item, tetrapodia cum duabus imaginibus pro osculo expositis, denique lampas magnas.
- 6° Duo chori, et ad parietes circa circum scamna sedilia, ac cista pro conservandis candelis et collecta marsupiali, et diario super perceptionibus et erogationibus proventus ecclesiae.
- 7° In atrio ecclesiae ubi faemineus sexus consistit: quattuor majores imagines, et una minor pro osculo cum sua mensula, duo item candelabra, et ad parietes scamna sedilia circa circum.

- 8° Sex mappae albae ex tela: utpote ad altare 2. ad mensam propositionis 2. et ad mensulam in atrio faeminarum aequae 2.
9° Calix, discus, stellula supra discum, chochlear et cultellus.
10° Duae albae seu sticharia ex tela, stola seu epitrachirion, cingulus, duo manipuli, casula seu phelonion, tria vela ex materia seu serico pro tegendis disco, et calice, duo item mantilia ex tela.
11° Crux parva portalis, thuribulum cum navicula pro conservando thure, tinknabulum pro dando signo occasione consecrationis, vasculum ex oricalco pro calefacienda aqua, tetrapodion pro benedicendis panibus, tritico, et oleo tempore lytiarum.
12° Duae campanae. Et tandem
13° Unum ad minimum vexillum.

Quod libros

- 1° Evangelium.
2° Epistolaris.
3° Lythurgicon seu Missale.
4° Menaeon. Continens officium omnium sanctorum per totum annum.
5° Ochoichon omnis diei officia continens.
6° Psalterium.
7° Breviarium.
8° Katavasieron.
9° Rituale.
10° Triodion seu officium Quadragesimale
11° Strasnichion seu officium Hebdomadae Sanctae. Denique
12° Penticostarion continens officium a Paschare usque Pentecosten.

3.

Bubanovics Szilveszter (1794-1810) körösi görög katolikus püspök válasza a
Kamara kérdéseire
MOL E 87, 233. cs. 20-21. k. (1799) (f 394-395)

Excelsa Camera Regia Hungarico Aulica, Domini, Domini
Gratiosissimi!

Gratioso Excelsae Camerae Regiae Hungarico Aulicae intimato de 27^a
Februarii dimisso, ac mecum die 2^a maii communicato, quo specificatio interni
unius graeco catholicae ecclesiae ornatus requirebatur, prout et id undenam
sacra suppellex hactenus procurata, quidve communitates hucdum eatenus
praestare solitae fuerint? Plene satisfactorius, specificationem tam interni
ornatus, quam et suppellectilis necessariae sub % Excelsae Camerae Regiae
Hungarico Aulicae demisse subterno. Porro tam ornatum interiorem, quam et
sacram suppellectilem ex piis legatis, et elemosinis, quam et regia munificentia

in cameralibus bonis, et statu militari procurata hactenus fuisse refero. Ac gratiis interea inperississime commendatus persevero.

Crissi 10^a Julii 1799°

Excelsae Camerae Regiae Hungarico Aulicae
Humillimus obligatissimus

Silvester Bubanovics mp.
Episcopus Crisiensis

(melléklet)

Interior ornatus unius graeco catholicae ecclesiae pro recepto usu, et
consuetudine orientalium.

- 1° Altare seu Bema, quod ex tribus plerumque condignationibus, seu planis consistit; in primo plano sunt imagines Christi et B. Virginis, et si latior sit ecclesia etiam Joannis Baptistae, et S. Nicolai, vel alicujus ex S. Patribus; in 2do plano imagines 12. apostolorum, inter quos patronus ecclesiae, vel frequentius Trinitatis imago medium occupat locum, consistit; in 3^{io} tandem crucifixus cum Joanne, Maria cruci adstantibus.
- 2° Chorus, immediate altari et utroque latere junctus cum 4. aut 6. sedilibus pro cantoribus, sacerdotibus non celebrantibus, et distinctionis ordinis viris.
- 3^{io} His a dextra parte jungitur thronus episcopalis, quo, dum divinis interest, duntaxat uti consuevit. E regione hujus ad symmetriam conservandam alter similis Thronus, qui quod imaginem B. Virginis contineat, ejusdem et thronus appellatur.
- 4° Sedes aliae ad latus utrumque per longum ecclesiae muro herentes protensae, absque tamen anteriori scamno, seu reclinatorio prout in cantorum choro, quae gravibus aetate viris, stando lassiss, aut infirmioribus pro reclinatorio inserviunt.
- 5to Cathedra concinatoria.
- 6to Ambon, seu tabulatum rotundum cum tribus gradibus ubi episcopus celebrans vestiri, et diaconus Evangelium decantare solet.
- 7° Baptisterium infra chorum proximae portae, seu vulgo mulierum Ecclesiae.

Sequitur Suppellex necessaria

- 1° Ciborium pro viatico infirmis asservando.
- 2° Lampas ante Venerabile ardens.
- 3^{io} Thuribulum cum navicula.
- 4° Complures casulae pro celebratione sacerdotum, cum complures concelebrare soleant, cum suis albis.
- 5to Dalmaticae pro diaconis binae absque albis, in casum asistentiae festis solemnioribus.

6to Calix cum Patina, stellula super hostia in patina stante, lanceola pro scindenda et signanda hostia.

7° Candelabra No 6. in ligneis et colore tinctis manubriis totidem assistantibus pueris.

8° Pro iisdem pueris 6 albae ad tatos usque protensae.

Silvester Bubanovics

Episcopus Crisiensis

4.

Bacsinszky András (1772-1809) munkácsi görög katolikus püspök válasza a Magyar Kamarának.

MOL E 87, 256. cs. 20-21. k. (1800). (f 337-338.)

Excelsa Camera Regia Hungarico-Aulica,
Domini, Domini, Gratosissimi, Colendissimi!

In merito instantiae communitatis graeco catholicae Hejő-Kereszturiensis, pro interna ecclesiae suae parochialis instructione, et sacra suppellectili benignum Sacrae Sacratissimae Majestatis auxilium supplicantis, dignabatur Excelsa Camera Hungarico-Aulica ddo 27^{ae} februarii deflui hujus anni, et No. 2861. duo praecipere; primum nempe: qualinam in genere instructione interna, una graeco catholica ecclesia indigeat? Alterum vero: unde? et per quem quaestionata sacra suppellex hucdum procurari sveverit?

Ad cujus primum punctum isthic demisse accludo specificationem generalem ea cum ulteriore reflexione mea, quod, quemadmodum ecclesiae pro ratione locorum, et populi non ubique, et non semper aequales esse soleant; ita ipsa quoque praeducta earundem Ecclesiarum interna instructio major, aut minor, sequaciterque plus, aut minus sumptuosa esse debeat.

Quod autem concernit alterum praeattactae quaestionis punctum, pro depromenda mea humillima informatione non aliud referre scio, quam, quod praerecensita sacra suppellex (exceptis libris ecclesiasticis, qui plerumque ex Regno Galliciae huc ad usque procurari solebant) ex diversis intra hocce regnum partibus, ubi nempe idonei ad id artifices reperirentur, idque, ut plurimum, nullis suppetentibus ecclesiarum foundationibus, ex pia duntaxat Parochianorum oblatione, aut extraneorum fidelium charitativo subsidio, quod ante inhibitionem cum Pixide obeuntes exorabant, procurari consuevit.

Penes cujusmodi demissam meam informationem dum praerepetitae Hejő-Kereszturiensis graeco catholicae parochianae communitatis supplicem instantiam, submissamque per me, veluti nonnisi eam, quae summe, et inevitabiliter necessaria esset, ejusdem Ecclesiae internam instructionem, ipse quoque suppliciter recommendarem, gratosius favoribus devotus jugi cum venerationis cultu persevero.

Excelsae Camerae Regiae Hungarico Aulicae
Humillimus, Obligatissimus servus:

Andreas Bacsinszky mp.
Episcopus Munkacsinesis

Unghvarini 25^a Xbris 799.

Specificatio

Qualinam, in genere, instructione interna indigeat una graeco catholica ecclesia?

- 1° Iconostasion, seu bemma majoris, arae, quae praecludit usque ad fornicem, sanctuarium a reliquo corpore ecclesiae, consistens ex labore sculptoris, arcularii, pictoris, et inauratoris.
- 2° In sanctuario super altari sacris triplicibus mappis, et lytonio seu corporali vestito tabernaculum recludenda SS. Eucharistia, et una major imago, aut supersctructum 4. columnis baldachinum.
- 3° In sanctuario aequae prothesis, seu Altare minus cum Icone pro praeparatorio ad S. Lythurgiam, et adhaerente mensula cum suo tegumento, seu mappa.
- 4° Sacer calix pro sacrificio, cum s. disco, seu patina: cum asterisco, seu stella: cum cochlearculo pro distribuenda S. Communione, ac cum suis operculis, nempe duabus pallis, aere, et purificatoriis.
- 5° Ciborium, seu calix pro asservanda SS. Eucharistia.
- 6° Bursa cum pixide pro deferenda ad infirmos SS. Eucharistia cum disco, et cochlearculo.
- 7° Pixis pro deferendo oleo infermorum extreme ungendorum.
- 8° Vestitus sacer; utpote: humerale, alba, cingulus, epytrachirion, seu stola, supermanicalia, phaelon, seu casula, quae omnia in triplici adminus specie, alia nempe pro festivitibus, alia pro ordinario usu, alia denique pro defunctis in colore nigro requiruntur.
- 9° Lanceola in prothesi pro excindenda hostia.
- 10° Ampullae duae pro vino, et aqua cum uno orbiculo pro ablutione manuum.
- 11° Thuribulum, et navicula pro asservando Thure.
- 12° Syndon, seu imago sepulchri Salvatoris.
- 13° Armarium pro conservandis praerecensitis sacris vestibus, et supellectilibus.
- 14° Vasculum ahaeum pro conservanda aqua benedicta cum aspergillo.
- 15° Baptisterium, seu vasculum distinctum pro onservanda aqua benedicta baptismali.
- 16° libri ecclesiastici, utpote liber Evangeliorum, Lythurgicon, seu Missale, liber Apostolorum, Octoichion, Anthologion, seu Minaea, Triodiorum libri duo, alter nempe quadragesimalis, alter vero Pentecostalion dictus: Irmologion, Psalterium, Horologicon, et Euchologion, seu Rituale.
- 17° Cortinae tres pro totidem ad sanctuarium portis.
- 18° Mappae No 4. seu tegumenta pro 4. ante stabales icones mensulis.

- 19° Tetrapodia, seu mensulae duae, alia nempe pro icone dedicationis ecclesiae stabalis, alia vero pro occurrentibus ecclesiae necessitatibus cum suis tegumentis.
20° Tetrapodion, seu pulpitum pro legendis in medio ecclesiae S. Lectionibus.
21° Crux major pro sepulturis defunctorum praeferrī solita.
22° Crux minor, vulgo pacificale dicta.
23° Candelabra majora ante stabales imagines 4 minora autem pro sanctuario, et et tota ecclesia No 16.
24° Pulpita duo, ad duos Choros pro cantoribus, cum suis sedilibus.
25° Vexilla duo.
26° Catedra concionatoria
27° Lampas in medio ecclesia pendula.
28° Stasydia, seu sedilia parietalia
29° Orbiculus pro distribuenda S. Anafora.
30° Campanae duae.

Rövidítések

AGKA – Archív Gréckokatolickeho Arcibiskupstva, Prešov
DAZO – Derzsavnij arhiv Zakarpatszkoji Oblaszti, Berehovo
KÖH – Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest
MOL – Magyar Országos Levéltár, Budapest
MTA – Magyar Tudományos Akadémia, Budapest

NYIRÁN JÁNOS

A DIAKÓNUS SZEREPE A SZENT LITURGIÁN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A KRUCSAY MIHÁLYNAK TULAJDONÍTOTT FORDÍTÁS ALAPJÁN

TARTALOM: I. Igeliturgia; 1. Megközelítés; 2. Általános bevezetés a szent rendekről és a diakónus-szentelésről; 2.1. A szent rendekről általánosságban; 2.2. Rövid összefoglalás a diakónus-szentelésről; 2.2. Rövid összefoglalás a diakónus-szentelésről; 3. A diakónus liturgikus szerepe a Krucsay-féle Szent Liturgia-fordítás alapján; 3.1. A nagy ekténia; 3.2. Az antifónák; 3.3. Kisbe-menet; 3.4. Trisághion; 3.5. Az olvasmányok; 3.6. Ekténiák;

I. Igeliturgia

„A diakónusok (hasonlóképpen) legyenek tisztességesek, ne kétszínűek, borisszák vagy piszkos haszonra lesők. A hit titkát őrizzék tiszta lelkiismerettel. Ki kell előbb próbálni őket, s csak akkor szolgáljanak, ha kifogástalanok. [...] A diakónus legyen egyszer nősült, s gyermekeinek és otthonának jó gondviselője. Aki ugyanis jól végzi szolgálatát, nagy megbecsülésre tesz szert, és bizalmat szerez magának a Krisztus Jézusra alapozott hitben.” (1Tim 3,8-12)

1. Megközelítés

Jelen tanulmányban a diakónus liturgikus szerepének vizsgálatát tűztem ki célul. A Magyar Görög Katolikus Egyházban felmerülő igények miatt ugyanis szükségessé vált, hogy olyan témák kerüljenek előtérbe, amelyek a diakónus feladatait különböző területeken tárgyalják. Széles körben elterjedt, hogy a diakónusok tevékenységének a következő három területen kell kiteljesednie: az ige (martúria), a liturgia (leiturgia) és a testvéri szeretet (diakónia) szolgálatában.¹

A tanulmány megírását az NFM-OTKA NNI 78739. számú programja támogatta.

¹ Római katolikus testvéreink az állandó diakonátus alapelveinek kidolgozása végett igen sok tanulmányt és fordítást készítettek már ebben a témában, amelyek közül a következőket emelhetjük ki: MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKI KONFERENCIA, *Az ál-*

E három szolgálat közül a diakónus liturgikus, egészen pontosan Szent Liturgiai szolgálatát veszem most görcső alá, ami egyébként nem is olyan egyszerű feladat, mivel erre vonatkozóan a magyar nyelven megjelent görög katolikus liturgikus könyvek nem bővelkednek információkban.

A használatban lévő Liturgikonunk² például igen szerényen foglalja össze a diakónus teendőit, ahogy azt a későbbiekben bőven kifejtem majd, mivel összehasonlítási alapul szolgál a Krucsay-féle Szent Liturgia fordítás bemutatásánál. A Krucsay-féle fordításra azért esett a választás, mert az eddigi kutatások alapján a magyar liturgiatudósok azt feltételezik, hogy ez a legrégebbi teljes magyar nyelvű Szent Liturgia-fordítás. Mindemellett pedig igen gazdag leírást tartalmaz a diakónus liturgikus feladatait illetően. A Krucsay-féle Szent Liturgia bemutatását jelenleg nem áll szándékomban részletezni, csupán a meglévő tanulmányokra hagyatkozom.³

A Szent Liturgia teljes szövegének vizsgálatát két részben tervezem, jelen cikkben az igeliturgiát, egy következő tanulmányban pedig az eucharisztikus liturgiát mutatom be a két említett Szent Liturgia szöveg alapján, természetesen eredeti céloknak megfelelően a diakónusi részeket tartva szem előtt. Mielőtt azonban hozzákezdenék a Szent Liturgia szövegének elemzéséhez, néhány gondolatban összefoglalom a diakónus-szentelés sajátosságait.

landó diakonátusról, Budapest 1991; Molnár, F. (szerk.), *Diakónia, Diakonátus, Diakónus*, (Szent István Diakonátusi Kör), Kalocsa 1996; „Diakónus a mai egyházban”, in *Diaconia* 1 (1998) 1-62. (*Diaconia Christi* XXIII. évfolyam); A KATOLIKUS NEVELÉS KONGREGÁCIÓJA ÉS A KLÉRUS KONGREGÁCIÓJA, *Az állandó diakónusok képzésének alapszabályzata. Az állandó diakónusok életének és szolgálatának direktóriuma*, (Római dokumentumok XVII.), Budapest 2001; NEMZETKÖZI TEOLÓGIAI BIZOTTSÁG, *A diakonátus kialakulása és távlatai*, Róma 2002 (magyar fordításban is).

² *A görögszertartású katolikus egyház szent és isteni liturgiája. A legszentebb áldozat bemutatását megelőző imákkal s isteni tiszteletekkel kiegészítve*, Nyíregyháza 1920. (Továbbiakban: *Liturgikon*).

³ IVANCÓS, I., „Legelső magyar nyelvű liturgiafordításunk – 200 éves Krucsay Mihály munkája”, *Athanasiana* 1 (1995) 53-765; ID., *Liturgia – Krucsay Mihály munkács megyei kanonok 1793-ban készült munkája*, Nyíregyháza 2003; ID. „Lupess István, az első liturgiafordításunk másolója”, in Ivancsó, I. (szerk.), *Liturgikus örökségünk II. A Krucsay-féle liturgiafordítás fakszimiléje kiadásának alkalmából 2003. október 30-án rendezett szimpozium anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 10.), Nyíregyháza 2003, 15-32.

2. Általános bevezetés a szent rendekről és a diakónus-szentelésről

2.1. A szent rendekről általánosságban

Általánosan azt mondhatjuk a szent rendekről,⁴ vagyis a diakónus-, a pap- és a püspökszentelésről, hogy azok kiszolgáltatására normálisan a Szent Liturgia keretein belül kerül sor. Érdekes megfigyelni, hogy a három szentelés a Szent Liturgiában az egyházi rend jól ismert sorrendjének éppen a fordítottját követi, azaz a püspökszentelés a kisbemenet után, a papszentelés a nagybemenet után, a diakónus-szentelés pedig az anafora után kap helyet.

Mindezt szimbolikusan meg lehet magyarázni, amennyiben azt vizsgáljuk, hogy az egyes szenteléseket milyen részek követik a Szent Liturgia során. (Fentebb tudatosan azt jelöltem meg, hogy mi után következnek az egyes szentelések.)

A püspökszentelés⁵ az evangélium előtt van (ha nem is közvetlenül), mivel a püspök egyik legfontosabb feladata a liturgikus eucharisztia bemutatása mellett az evangélium hirdetése, vagyis a tanítás.

A papszentelésre⁶ az anafora előtt kerül sor, mivel a pap az eucharisztia végzésére kap küldetést.

Végül a diakónus-szentelés⁷ az áldozás előtt kap helyet, mivel a diakónus az eucharisztia szétosztása körüli szolgálatra kap meghívást, legalábbis eredeti értelemben.

Valójában ezek szép szimbólumok, de teljes mértékben nem meggyőzőek, mivel püspökszenteléskor a prédikációt általában nem az újonnan szentelt mondja, hanem éppen őt buzdítja egy püspöktársa, a papszentelési liturgián az újonnan szentelt pap csupán a püspök mellett végzi az anaforát, diakónus-szenteléskor pedig a diakónusnak nincs túl nagy szerepe az áldoztatáskor, egyes helyeken esetleg a kelyhet tartja, nem úgy, mint az ősegyház gyakorlatában.

⁴ A szent rendek kiszolgáltatásáról magyar nyelven a különféle, füzetformában megjelenő, alkalmi kiadásokon kívül két komoly művet említhetünk, amelyek hivatkozási alapként szolgálnak a következőkben: Rohály Ferenc (ford.), *A nagy imádságoskönyv*, Róma 1873. (Továbbiakban: *Nagy imádságoskönyv*); Kozma János (ford.), *Archieratikon azaz Püspöki Szerkönyv*, Miskolc 1939. (Továbbiakban: *Archieratikon*).

⁵ *Nagy imádságoskönyv* 129-131; 561-567; *Archieratikon* 120-141.

⁶ *Nagy imádságoskönyv* 126-128; *Archieratikon* 114-119.

⁷ *Nagy imádságoskönyv* 123-126; *Archieratikon* 109-113.

A fordított sorrend azonban mégis figyelemreméltó, mégpedig olyan szempontból, hogy a kialakított rend szerint egy ember nem részesülhet mindhárom fokozatban egyetlen liturgia alatt, amire az első századokból találhatunk példákat.

2.2. Rövid összefoglalás a diakónus-szentelésről

A diakónus-szentelés az anafora végén történik tehát, amikor két szubdiakónus, vagy két diakónus bemutatja a szentelődöt, majd két diakónus háromszor körbevezeti az oltár körül, aki mindháromszor megcsókolja az oltár négy sarkát. Az oltár háromszori megkerülése és sarkainak megcsókolása mindegyik szentelésnek szerves részét képi. Az oltár megkerülése után a jelölt fél térdre ereszkedik fejével az oltárt érintve, és így kapja meg a püspök által a kézfeltételt különböző imádságok kíséretében, amelyek közül az első mindig *Az isteni kegyelem* kezdetű.⁸ A diakónus-szentelés első sajátos imája az István diakónus által kapott kegyelmet,⁹ míg a második a Szentlélek ajándékát kéri a diakónusi szolgálathoz.¹⁰

A diakónus a Szent Liturgia alatt tömjénez, énekl az ekténiákat, felolvassa az evangéliumot, egyes helyeken ezenkívül lebegteti a ripidiont az anafora alatt, a hívek áldozásakor tartja a kelyhet, és a végén magához veszi a megmaradt szentséget.

A diakónus a bizánci rítusban nem szolgáltatathat ki semmilyen szentséget, és pap vagy püspök jelenléte nélkül nem végezhet semmilyen liturgikus szertartást.¹¹

3. A diakónus liturgikus szerepe a Krucsay-féle Szent Liturgia-fordítás alapján

A következőkben a diakónus liturgikus feladatait vizsgálom az igeliturgia hat (általam felosztott) részében. Egyben összehasonlító

⁸ Nagy imádságoskönyv 123, 126,129; *Archieratikon* 110, 115, 132. Az isteni kegyelem imádságra vonatkozóan lásd még NYIRÁN, J., „Az isteni kegyelem”, in *Görög Katolikus Szemle Kalendárium* 2007, Nyíregyháza 2006, 71-78.

⁹ Nagy imádságoskönyv 124; *Archieratikon* 110-111.

¹⁰ Nagy imádságoskönyv 125; *Archieratikon* 112.

¹¹ Ezt az elvet nagyon sokan kiemelik a diakónus szerepével kapcsolatosan, itt azonban csak egyetlen művet idézünk a kortárs ortodox teológiából: FELMY, K. C., „La teologia ortodossa contemporanea. Una introduzione”, in *Giornale di teologia* 264 (1999) 337.

elemzést is végzek, mivel az adott részeknél párhuzamba állítom a Krucsay-féle fordítást az 1920-as Liturgikon szövegével, majd mindkettőt magyarázva igyekszem levonni a következtetéseket.

3.1. A nagy ekténia¹²

	Krucsay-féle fordítás	1920-as liturgikon
Áldáskérés	<i>Diákonus, vagy is Káplány:</i> Adj áldást Uram!	<i>[A diakónus] megáll a képállvány középső ajtaja előtt, meghajtja magát s fennhangon énekl:</i> Adj áldást uram.
Nagy ekténia	<i>D: ill. Dia: rövidítéssel jelzi, hogy a diakónus énekl.</i>	<i>Az áldozópap, vagy a diakónus énekl a következő ekténiát:</i>

A Krucsay-féle fordítás közvetlenül a diakónus Szent Liturgia előtti áldáskérésével kezdődik, amely kapcsán a rubrika a diakónust káplánnak nevezi. Egészen szokatlannak tűnik ez a szinonima, mivel a káplán szó már felszentelt papot, segédlelkészt jelent, és semmi esetre sem diakónust. Messzemenő következtetéseket ezzel kapcsolatban nem lehet levonni, bár gondolhatunk arra, hogy a diakónus hiányában nem egyszer megtörtént, és nemcsak Magyarországon, hogy egy áldozópap végezte a diakónusi tevékenységeket, adott esetben diakónusnak is öltözve. Ez egy teljesen helytelen gyakorlat, de továbbgondolva feltevésünket arra következtethetünk, hogy nagyobb parókiák esetében valóban a káplán lehetett az, aki „szükséges helyzetekben” magára vállalta a diakónus szerepét. Sajnos, az a tény, hogy az egész műben csakis itt szerepel a káplán szó, valóban feltevésünket látszik igazolni, mivel nem egy olyan szinonimáról van szó, amit a fordító, vagy éppen a másoló felváltva alkalmazna a szövegében.

¹² Sajnálatos módon az 1814-ben Lupess István által készített másolat nem tartalmaz oldalszámokat, így azok a faksimile kiadásban sem jelentek meg, a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola könyvtárában azonban létezik a kéziratnak egy fénymásolata, amelynek az oldalait valaki ceruzával beszámozta. Minthogy ez az egyetlen általam ismert számozás, ezért erre hivatkozva jelölöm meg az éppen elemzett oldalakat a Krucsay név után. Vö. Krucsay 3-6. *Liturgikon* 110-111.

Az 1920-as liturgikon tartalmazza a proskomídia szertartását, valamint a Szent Liturgiát közvetlenül megelőző pap és diakónus között zajló párbeszédet is, itt azonban csak a Krucsay által készített fordításban is megtalálható részeket veszem sorra.

A liturgikus kéziratok és könyvek tanúsága szerint a nagy ekténiát a diakónus végzi, ahogy azt a Krucsaynak tulajdonított műben is láthatjuk, az 1920-as liturgikon viszont másképpen rendelkezik: „Az áldozópap, vagy a diakónus énekli a következő ekténiát”, és nem csupán a Szent Liturgia elején fogalmaz így a liturgikon, hanem a továbbiakban is ez a leggyakoribb bevezetése a diakónusi feladatoknak. Csak ritkábban találkozhatunk a következő, vagy ahhoz hasonló megfogalmazásokkal: „Ha van diakónus, ez folytatja; ha nincs, az áldozópap”.¹³ Az igazat megvallva ezt a megfogalmazást sokkal szerencsésebbnek, sőt helyesebbnek tartom, ha már ennyire ki akarja valaki emelni azt, hogy diakónus hiányában az őt illető részeket a pap végzi el (vannak természetesen kivételek is, amikor egyszerűen csak el kell hagyni, mint pl. az Evangélium előtti áldáskérés esetében). Az áldozópap, vagy diakónus énekli, mondja stb. kezdetű rubrikák azonban azt sejtetik, hogy az áldozópapnak kellene mondania a következő szöveget, de ha mégis úgy gondolja, vagy nem jól érzi magát, és sorolhatnám még az eseteket, akkor átadhatja azt a diakónusnak.

3.2. Az antifónák¹⁴

	Krucsay-féle fordítás	1920-as liturgikon
I. Antifóna + kis ekténia	<i>...a Diakonus ellenben meg hajtván magát, helyéről ki lép, és az Idvezítőnk képe előtt meg áll tartván az orár nevezetű magán lévő ruhának végét jobb kezének három ujjával. El végezvén a Kar az Antifónát, a Diakonus előbbeni helyére álván meg hajtja magát, es fenn szóval mondja</i>	<i>Az áldozópap, vagy a diakónus halkan a kis ekténiát mondja</i>

¹³ A Szent Isten, Szent Erős... kezdetű ének előtti papi fennhangot a diakónus fejezi be: „És örökön örökké.” (Liturgikon 117).

¹⁴ Krucsay 6-10; Liturgikon 112-115.

A diakónus szerepe a Szent Liturgián

II. Antifóna + Istennek egyszülött Fia... + kis ekténia	<i>Ez után a Kar éneklí a másod- dik Antifónát: a Diakonus pedig helyéből ki lépvén a Boldogságos Szűznek képe eleibe áll; az Áldozó ellenben ezen könyörgést mondja.... A Diákonus helyére menvén fenn szóval mondja.</i>	<i>A kar énekelve, az áldozópap s a dia- kónus pedig csen- desen, keresztet vetvén magukra, mondják a követke- ző imát... Dicső- ség... Most és... Istennek egyszülött Fia... Az áldozópap vagy a diakonus kis ekténiát mond:</i>
III. Antifóna		

A Krucsay-féle fordítás igen részletesen tárja elénk, hogy mi a diakónus feladata az antifónák éneklése alatt, ami viszont az 1920-as liturgikonban szinte teljesen kimarad, sőt a rubrikák azt sugallják, hogy a pap és a diakónus egymás közelében vannak, esetleg egymás mellett. Erre a többes számban lévő igék utalnak: keresztet vetnek (csendesen), mondják (a következő imát). Ha valóban egymás mellett állnak, akkor viszont a szentélyben kell lenniük, ami valamelyest megmagyarázza az első kis ekténiához tartozó rubrika értelmét is, amelyet az áldozópap, vagy a diakónus halkan mond. Ez arra utalhat, ha nem is egymásnak, de a szentélyben tartózkodó ministránsok válaszolhatnak is a könyörgésekre. A halkan szó miatt következtethetünk erre, mivel a papra és a diakónusra vonatkozó egyéb rubrikák a fennhangon, illetve a csendes szavakkal jelzik, hogy hangosan, vagy magában kell mondania az adott imádságot.

Vizsgáljuk meg most, hogy hol és hogyan kell állnia helyesen a diakónusnak az antifónák éneklése alatt, mert, hogy nem a szentélyben, az biztos. A Krucsay-féle leírás alapján az első antifóna alatt a Krisztus ikon, a második antifóna alatt pedig az Istenszülő ikonja előtt. Ha elidőzünk egy kissé e problémakör fölött, akkor láthatjuk, hogy a diakónus antifónák alatti helyének meghatározását illetően egészen bőséges reper-toárt tárnak elénk a különböző liturgikus könyvek. Elegendő, ha a leg-utóbbi római kiadású, görög nyelvű Szent Liturgiát tartalmazó liturgikus könyvekben megkeressük a megfelelő helyeket. Az 1873-ban görög

nyelven kiadott Nagy Euchologion szerint a diakónusnak mind az első, mind a második antifóna alatt a Krisztus ikon előtt kell elhelyezkednie. Ezzel szemben az 1950-ben kiadott Ieratikon, majd az 1967-ben két-nyelvű változatban megjelenő liturgikonok szintén mindkét anaforára azonos helyet jelölnek meg, de nem a Krisztus, hanem az Istenszülő ikon előtt, egészen pontosan így fogalmaz: az első antifóna éneklése alatt „a diakónus meghajlik, elindul helyéről, és az Istenszülő ikonja előtt áll meg, Krisztus ikonja felé nézve (fordulva), jobb kezének három ujjával tartva orácionját”.¹⁵

Az efféle részletes leírás nem jellemző minden liturgikus könyvre, és itt nem csupán az 1920-as liturgikonra gondolok, hanem a Szent Liturgia velencei kiadásaira is,¹⁶ amelyek a XVIII. század végén, de még a XIX. század közepén is csak szembetűnően keveset tárnak szemeink elé.

A második antifónát illetően említésre méltó az a tény, hogy a Krucsay-féle szövegben nincs benne az Istennek egyszülött Fia kezdetű énekünk. Ennek ellenére mégsem feltételezhetjük azt, hogy a mindenki által jól ismert, Jusztiniánosz császárnak (527-565) tulajdonított bizánci himnusz ne alkotta volna szerves részét a XVIII. századi liturgiáknak.

3.3. Kisebemenet¹⁷

	Krucsay-féle liturgikon	1920-as liturgikon
Kisebemenet	<i>Ez alatt a Diákonus bé mégyen a Szent helybe, 's az Áldozó kezébe adja néki az Evangéliomos könyvet, az oltárt környül menvén, a bal részén lévő ajton ki jövnék, és</i>	<i>A pap és a diákonus az evangéliummal jobbról megkerülve az oltárt, kimennek</i>

¹⁵ IERATIKON, Róma 1950, 109; Η ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Róma 1967, 50.

¹⁶ A Velenceiben kiadott liturgikonok közül a következő évek kiadásait sikerült tanulmányoznom: 1644, 1785, 1790, 1793, 1805, 1817, 1830, 1841, 1845, 1865, amelyek valóban elenyészően kevés rubrikális részt tartalmaznak. A felsorolt kiadások főcímükben nem különböznek: ΑΙ ΘΕΙΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΙ ΤΩΝ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΕΡΩΝ ΗΜΩΝ, sőt lényegileg az alcímben sem, csupán az Előremegszentelt áldozatok liturgiájának a neve változik, Aranyuszájú János és Nagy Bazil neveinek megemlítése után, de általánosságban elmondhatjuk, hogy a három liturgia szövegeit tartalmazzák.

¹⁷ Krucsay 10-12; Liturgikon 115-116.

	a középső ajtó előtt meg állván 's meg hajtván magokat a Diakonus tsendes szóval mondja: Kérjük az Urat: akkor az Aldozó ezen imádságot mondja el: Imádság Ezen könyörgést el végezvén a Diakonus mondja az Áldozónak tsendesen: Áldd meg Uram a Sz: Bé menetelt... Ekkor a Kar el végezvén az éneklést, vagy olvasást, a Diákonus az Aldozó eleibe áll, és egy kevésbé a könyvet fel emelvén fenn szóval mondja: Dia: Böltesség fenn állók. Ez után bé mennek a Sz: helybe, és a Diakonus teszi a könyvet a Sz: Asztalra	a képállvány északi ajtaján s megállnak a királyi ajtó előtt, ahol a diakonus csendesesen mondja a papnak: Áldd meg uram a szent bemenetet. A diakonus – ha ez nincs, az áldozópap – az evangeliumot fölemelvén fennhangon éneкли: Bölcseesség, igazhívők. Bemennek a szentélybe s az evangeliumot az oltárra teszik.
--	--	--

A kisbemenetre vonatkozóan ismét bővebb leírást találunk a Krucsay-féle fordításban. A diakónus bemegy a szentélybe (szó szerint a szent helybe, ami nagyon szépen kifejezi a szentély mivoltát), a pap kezébe adja az evangéliumos könyvet, körbe mennek az oltár körül, és annak a bal oldalán lévő ajtón jönnek ki... Az oltár bal oldalán lévő ajtó több problémát is felvet, és nem csak azok számára, akik kevésbé ismerik a bizánci liturgiák sajátosságait.

Először is feltehetjük a kérdést, mit jelöl ez a kifejezés: az oltár „bal részén lévő ajtón”, mivel az oltárnak négy oldala van, és szinte bármelyik oldalára állva találhatunk ajtókat, az apszis kivételével, nem beszélve arról, hogy szembe vagy háttal állunk az oltár elé. Ez természetesen csak a bizánci rítusban járatlan embereknek okoz problémát, mivel híveink mindannyian tudják, hogy a kisbemenetben az ikonosztázion északi ajtaján keresztül jönnek ki a szolgálattevők, majd a királyi ajtón keresztül viszi vissza a diakónus vagy a pap az evangéliumos könyvet.

Az oltár bal oldali részének megnevezés egyébként a pap szokásos helyéhez viszonyítva jelöli az irányt, mivel a pap az oltárral szemben, a híveknek háttal, keleti irányba tekintve végzi a szertartásokat.

A bizánci liturgiát jól ismerő ember viszont más problémát vehet fel. Az északi ajtó helyett, miért áll ez a nemcsak bonyolultabb, de nem is egészen egyértelmű megfogalmazás: az oltár „bal részén lévő ajtón”? Csak nem arra akar utalni, hogy a szerző által ismert templom esetleg nem keletelt? Ezzel a problémával, sajnos, ma is találkozunk, de az ebbéli aggályainkat eloszlatja az a tény, hogy elemzett művünk a nagybemenet leírásakor, amikor a körmenet az ikonosztázion ugyanazon ajtaján halad át, mint kisbemenetkor, akkor az északi ajtó megnevezést olvashatjuk. Ennek értelmében csupán változatosan megfogalmazott rubrikákról beszélhetünk, de szabálytalanságról semmiképpen.

Érdemes még itt megjegyezni a Krucsay-rubrikák egyértelmű tanúságát arról, hogy a kisbemenet előtt az evangéliumos könyvet a pap emeli fel az oltárról, és adja át a diakónusnak, oda vissza azonban már maga a diakónus helyezi, ez ellentétben áll azzal a nézettel, miszerint a diakónus sem fel, se le nem teheti az evangéliumos könyvet egyedül, csupán a pap az, aki fel-, illetve lehelyezheti azt az oltárra. Ezt azonban nemcsak a jelen rubrikák cáfolják meg, hanem az evangélium felolvasása előtti és utániak is, amelyekből azt olvashatjuk ki, hogy az evangélium-olvasás előtt maga a diakónus veszi fel az evangéliumos könyvet, utána pedig a pap helyezi az oltárra. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a Krucsay-féle liturgikon – és feltehetőleg annak ószláv eredetije – nem teóriákat állít fel, hanem praktikus oldalról közelíti meg a cselekményeket, vagyis kisbemenetkor a pap áll az evangéliumos könyv előtt, ő emeli fel, a kisbemenet végén a diakónus helyezi le az oltárra, mivel a pap előtt vonul be az evangéliumos könyvvel. Az evangéliumolvasás előtt a pap az oltár mögött van, a diakónus fejezi be a tömjénezést az oltár előtt, így ő az, aki felemeli a könyvet, az evangélium felolvasása után viszont a pap megcsókolja az evangéliumos könyvet, ekkor ő áll közelebb az oltárhoz, így átveszi a könyvet a diakónustól, és ő teszi vissza azt szokásos helyére.

3.4. Triszághion¹⁸

	Krucsay-féle liturgikon	1920-as liturgikon
Triszághion	<i>Ez után még vagy két, három ének következik, melyek után a Diakonus kezében tartván az orár nevezetű ruhát, mondja tsendes szóval: Áld meg Uram a háromszori Sz: éneklés idejét...</i> <i>a Diakonus pedig a Sz: ajtóhoz közel járulván, és fel emelvén ujjával orár nevezetű ruháját a Kristus képe felé tekintvén tsendes szóval mondja: És mind örökkön örökké...</i> <i>Ezek után maga Áldozó is, a Diákonussal háromszor el mondja a Háromszerű Szent éneket.</i>	(A papi fennhangot), ha van diakónus, ez folytatja; ha nincs, az áldozópap: És örökkön örökké.
Felső trónus	<i>Ezzel meg hajtván magokat a Sz: Asztal előtt mondja a Diákonus Parantsolj Uram! Ekkor az Asztalról a Szent helynek hátulsó részére mennek, menvén pedig az Áldozó mondja. Áldott aki jöv az Urnak nevében.</i> <i>Ez után a Diákonus mondja. Áldj meg Uram a felsőbb széket. Az Áldozó mondja: Áldott vagy...</i>	<i>Az áldozópap ezen énekek alatt az oltár mögött álló emelvényisékhöz megy, csendesen imádkozva: Áldott, ki az Úr nevében jön...</i>

A Triszághion előtt a Krucsay-fordítás – immár mondhatom, szokásos módon – precízen meghatározza a diakónus mozgását, sőt még

¹⁸ Krucsay 12-15; Liturgikon 116-118.

a kezében tartott orácionra vonatkozóan is pontos előírást ad: áldáskéréskor csupán a kezében tartja az oráciont, amikor pedig a nép felé (Krisztus-ikon felé) fordul, akkor pedig meg is emeli azt. Az 1920-as liturgikon nemcsak ezeket a részeket mellőzi, hanem a diakónus magas trónusra vonatkozó áldáskérését is.

3.5. Az olvasmányok¹⁹

	Krucsay-féle liturgikon	1920-as liturgikon
Olvasmányok	Ezek alatt a Kar éneklését el végezvén, a Diakonus a közép ajtóhoz járul, 's fen szóval mondja: Figyelmezzünk. Az Áldozó pedig: Békesség minnyájának erre a Karnak fővebbike /:kantor:/ tsendes szóval felel: és a Te lelkeddel. A második Diakonus fen szóval Böltesség figyelmezzünk. Minek utána itt a Kar egy Prokimen nevezetű éneket el énekel, mondja a Diaconus fen szóval: Böltesség. Itten a második Diakonus, ha ketten vagynak jelen, vagy ha tsak egy vagyon, tehát más valaki olvasni kezdi az Apostolok Leveleikből azt, a melyet olvasni szükséges, mondván p: o: A Romaiakhoz irtt Sz: Pál Apostol Levelének olvasása. Az első Diakonus mondja Figyelmezzünk. Itten a Levél olvasása a folytatik melynek vége lévén fen szóval mondja az Áldozó Békesség néked a levelet olvaso pedig magában	A háromszorszent ének bevégezése után a diakonus főnnszóval hangoztatja: Figyelmezzünk. Az áldozópap, áldást adva: Békesség mindnyájatoknak. A diakonus: Bölcsesség, figyelmezzünk. Ha nincs diakonus, mind a három fennhangot a pap mondja. Az áldozópap, vagy a diakonus: Bölcsesség. (Apostol címe). Az áldozópap, vagy a diakonus: Figyelmezzünk. ...olvastatik az apostol, melynek végeztével az áldozópap fennhangon énekl: Békesség Néked. A pap, vagy

¹⁹ Krucsay 16-20; Liturgikon 118-120.

<i>felel: és a te lelkednek. Az első Diakonus pedig: Böltesség figyelmezzünk. Ennek utána a Kar énekli háromszor alleluja. Ez alatt pedig az első Diakonus vevén a füstölőt és a temjént az Áldozóhoz járul és mondja. Áld meg Uram az illatnak valót. Az Áldozó pedig meg áldván ezeket mondja. Füstöt ajánlunk Tenéked Kristus Istenünk lelki kedves illat gyanánt, mellyet végy bé Uram Mennyei, és értelmi oltárodra, és küld le nekünk Kegyelmet a Te Szent Lelkednek. Midőn ezzel a Sz: Asztalt körül füstöli az első Diakonus az Áldozó ezen könyörgést mondja Hints sziveinkbe ember szerető Urunk... El végezvén pedig az első Diakonus a közép ajtóban a füstölést, le teszi a füstölőt, 's vevén az Evangyeliomos könyvet az Áldozóhoz mégyen, 's meg hajtván fejét mondja. Áld meg Uram Szent N: Apostol, es Evangylista hirdetőjét. Az Áldozó pedig ezeket mondja. Az Isten, Szent, és ditsőséges N: Apostol, és Evangyelistának esedezése által... A Diakonus mondja magában Amen. Ekkor meg hajtván magát az Evangyeliomos könyvel együtt a Sz: ajtón kimégyen, 's ott a</i>	<i>a diákonus folytatja: Bölcsesség, figyelmezzünk.</i> <i>...Gyűjtsd föl sziveinkben... Ezután a diákonus énekelve mondja: Áldd meg uram szent N. evangelista (vagy apostol és evangelista) hirdetőjét.</i>
--	--

	<i>szokott helyen meg álván által adja a könyvet a második Diakonusnak, a kihez két felül állanak gyertyát hordozó két egyhazi szolgálk. – Ekkor a könyvet tartó Diaconus mondja: Böltsesség fenn álva halgassuk a Sz: Evangyeliomot: az első Diaconus pedig Sz: N : Evangyeliomából való olvasás.</i> <i>A Kar felel Ditsőség tenéked, Urunk, ditsőség Tenéked. az után a könyvet tartó Diaconus mondja Figyelmezzünk. Az első pedig kezdi az olvasást mondván: Az időben. 's, a', t, Vége lévén az Evangyeliom olvasásának a Kar énekel Ditsőség Te néked Urunk, ditsőség te néked. Az Áldozó pedig tsendes szóval mondja Békesség Te néked hirdetőnek. 's a könyvet kezéből el vévén, és meg tsókolván, a Sz: asztalra le teszi, azonban a könyvet tartó Diákonus a Sz: ajtót bé teszi</i>	<i>Az áldozópap, vagy a diákonus: Bölcsesség, igazhívők, hallgassuk a szent evangéliumot. Szent N. evangéliumának olvasása. Az énekkar: Dicsőség néked, Uram.</i> <i>Az áldozópap: Figyelmezzünk. Olvastatik az evangélium, melynek befejezése után a pap megcsókolja az evangelim lapját s a diákonusnak csendesen mondja: Békesség néked, örömhirdetőnek.</i> <i>Az énekkar pedig énekli: Dicsőség néked Uram, dicsőség néked.</i>
--	---	---

Az olvasmányokkal kapcsolatban szintén a Krucsay-féle fordítás sajátosságaira hívom fel a figyelmet, különösképpen pedig a második diakónus szerepére, mivel ez az a rész, ahol először említésre kerül a szövegben. Valójában a második diakónus a mai liturgikus gyakorlat szerint már hamarabb is szerepet kap, főként akkor, ha a kis ekténiákat is hangosan végzik, ahogy azt az elemzett fordításban is olvashatjuk. Itt azonban egészen szokatlan feladatot kap a második diakónus a prokimen elterjedt intonálása (Első diakónus: Figyelmezzünk! Pap: Békesség mindnyájatoknak! Második diakónus: Bölcsesség, figyelmezzünk!) után, mivel kéziratunk szövege szerint ő olvassa fel az apostoli szakaszt. Egy

másik különlegességet is találunk, mégpedig az evangéliumi szakasz felolvasásakor, amikor egy könyvet tartó diakónus is megjelenik a szövegünkben. A könyvet tartó diakónus esetében szintén a második diakónusról van szó, – hacsak nem szolgál egyszerre kettőnél is több diakónus –, mivel az első diakónus az evangéliumot olvassa.

A megemlített két feladat valójában nem sorolható a diakónus megszokott teendői közé, mivel az apostolt a kántor olvassa fel, helyesebben énekli, az evangéliumos könyv tartása pedig az asszisztencia dolga, bár igen közkedvelt és elterjedt, hogy az evangéliumtartó állványt használják erre a célra.

3.6. Ekténiák²⁰

	Krucsay-féle liturgikon	1920-as liturgikon
Mondjuk mindnyájan...	<i>az Evangéliomat olvasó Diakonus pedig meg álván a Sz: ajtó előtt mondja. D: Mondjuk mindnyájan...</i>	<i>A pap vagy diakonus a királyi ajtó előtt megállván, énekelve mondja a következő ekténiákat: Mondjuk mindnyájan...</i>
Elhunytakért	<i>Jegyzet: Itten ha valami meg holtért volna emlékezett, az arra késztetett könyörgések el mondatnak az Áldozó, vagy Diakonus által. Ha pedig semmi holtért nints emlékezett a második Diakonus a Sz: ajtó előtt meg álván mondja.</i>	<i>Gyászliturgián itt énekeltetnek a halotti ekténiák.</i>
Hitjelöltek ekténiája + hívők 1. ekténiája	<i>Dia: Esedezzetek az Istennek Katekumenusok... Első Diakonus: Katekumenusok mindnyájan ki mennyetek. Második Dia: Katekumenusok ki mennyetek Első Dia: Katekumenusok mindnyájan ki mennyetek.</i>	<i>Különben folytatja az áldozópap, vagy a diakonus: Jelöltek könyörögjete az Urhoz... Az áldozópap, vagy a diakonus főnhangon: Jelöltek</i>

²⁰ Krucsay 20-28; Liturgikon 120-124.

	<i>Második Diá:</i> Senki a Katekumenusok közül jelen ne légyen, egyedül minden hivek ismét, és ismét kérjük békességgel az Urat. <i>Kar:</i> Uram irgalmazz mi nékünk. <i>Jegyzett:</i> <i>Ha az Áldozó egyedül vagyon, mind a két Diaconus részét maga mondja el, és amiak utána ezen fohászkodást folytattya, melly Hivek fohászkodásának neveztetik.</i>	mindnyájan távozzatok...
Hívők 2. ekténiája	<i>Dia:</i> Ismét, és ismét békességgel kérjük az Urat...	<i>Az áldozópap vagy a diakonus:</i> Ismét és ismét békességben könyörögjünk az Urhoz.

A bizánci rítusú egyházakban a legtöbb helyen – kivételek természetesen ebben az esetben is vannak – nem éneklük hangosan a hitjelöltek ekténiáját, az általunk vizsgált két szöveg ennek ellenére másképp rendelkezik. Az 1920-as liturgikon igen sok helyen előírja, hogy ezt és ezt a pap csendesesen, esetlegesen halkán mondja (ahogy azt a kis ekténiára vonatkozóan már megjegyeztük), és a hitjelöltek elbocsátásánál is hasonló rubrikát várunk, mivel a katekumenátus intézményének VII. századi megszűntetése, valamint a gyakori gyermekkeresztelek miatt az évszázadok során egyre inkább háttérbe szorult a Szent Liturgiának ez a része, különösképpen pedig a hitjelöltek elbocsátásáról szóló szöveg. Természetesen ma is vannak templomainkban keresztelestlen emberek, jobb esetben éppen keresztelestre készülők, sőt itt meg kell jegyeznünk, hogy a felnőtt keresztségre való felkészítés több helyen is jól működik egyházunkban. Mindennek ellenére eszünkbe sem jut, hogy a buzgó keresztelestendőket, vagy a szertartásainkkal ismerkedőket a Szent Liturgia közepén, másként fogalmazva az Igeliturgia végén csak úgy kiküldjük a templomból. Valamilyen módon erre mégis fennhangon kellene felszólítania a papnak vagy a diakónusnak az 1920-as liturgikon tanúsága szerint.

A Krucsay-féle liturgikon nem tesz utalást arra, hogy hangosan vagy halkán kellene elbocsátani a hitjelölteket, a diakónusok váltakozó felhívása azonban szintén arra enged következtetni, hogy igenis fennhangon történő felszólítást ír elő, mivel ha ez a párbeszéd csak a diakónusok között hangzana el,²¹ akkor semmi értelme nem lenne.

Az efféle elbocsátás egyébként nem megszokott a bizánci egyház mai gyakorlata szerint, és az Szent Liturgia korai (I. évezredi) állapotában sem volt az, mivel a felváltott éneklés legfőbbképpen az antifónás zsoltározás sajátossága, ahol nemcsak a két kórus, hanem az előénekesek is felváltva énekelték el a rájuk eső részt.²² Azt azonban meg kell jegyezni, hogy léteznek olyan XVIII-XIX. századbeli leMBERGI kiadású, ószláv nyelvű liturgikonok, amelyekben ugyanezen a módon történik a hitjelöltek elbocsátása. Ennek értelmében a Krucsay Mihály által fordított mű eredetijét is ezen kiadások között kell keresni.

²¹ Slendrián módon fogalmazva ez a párbeszéd csendesen így hangzana el a két diakónus között: „*Első diakónus*: Menjenek ki a hitjelöltek! *Második diakónus*: Jó, menjenek! *Első diakónus*: De most már tényleg menjenek ki!” Az ilyen jellegű beszélgetés azonban, hála Istennek, nagyon-nagyon távol áll liturgiánk lelkiségétől.

²² Erre vonatkozóan lásd TAFT, R. F., „L’analisi strutturale delle unità liturgiche. Un saggio di metodologia”, in Id., *Oltre l’oriente e l’occidente. Per una tradizione liturgica viva*, Roma 1999, 201-218; ID., „Christian Liturgical Psalmody: Origins, Development, Decomposition, Collapse”, in Attridge, H. W. – Fassler, M. E. (cur.), *Psalms in Community. Jewish and Christian Textual, Liturgical and Artistic Traditions*, (Society of Biblical Literature Symposium Series Number 25), Atlanta 2003, 7-32.

SUMMARIA

Il figlio più prodigo

(Endre Gáncz)

La fine della parabola del padre e dei due figli rimane aperta riguardo alla decisione finale del figlio maggiore. Dalla parabola di Gesù non veniamo alla conoscenza della decisione del figlio dopo le parole del padre: se ci ha ripensato o no. Proprio questa apertura dà una mano a tutti noi col suo far pensare, affinché continuiamo il pensiero iniziato: noi come decideremmo nel posto del fratello maggiore? Ciò non sta lontano da quello, che altre volte viene respinto istintivamente da noi, lo facciamo adesso davvero: forse dobbiamo identificarci non con il figlio prodigo, ma con il fratello maggiore, il quale nella sua ricerca della giustizia umana si è scordato della misericordia di Dio rivolto a tutti gli uomini. Perciò si è privato dell'eredità ancor più grande, cioè dalla presenza del Padre senza aver sentito la necessità del ritorno, di fronte al suo fratello minore.

Con questa parabola Cristo vuole custodirci di diventare figli più prodighi.

L'assistenza dei chierici nella Chiesa ungherese greco-cattolica –

Una presentazione di fonte

(István Ivancsó)

Alcuni anni fa è stato ritrovato un documento molto interessante. Si tratta di uno scritto dattilografico cui titolo è: “Ordinamento dell'assistenza nella chiesa gr. cat. di Nyíregyháza”. È conosciuto sia l'autore che la datazione del documento: “Ha redatto Virányi György direttore dell'assistenza, per l'occasione della liturgia pontificale celebrata nell'anniversario 16 dell'incoronamento di Sua Santità Papa Pio XII, Nyíregyháza, 6 maggio 1955”. – È stato dunque non soltanto conosciuto, ma anche accettato da parte del vescovo!

Il presente saggio vuol presentare quel documento cui verifica non soltanto il fatto dell'assistenza dei chierici – perché questo fenomeno è tanto conosciuto, anzi, fu una pratica generale nella vita della maggior parte dei nostri sacerdoti attuali – ma regolava dettagliatamente il suo modo di svolgerlo.

In riguardo al tema, negli ultimi anni sono già nati alcuni scritti, quali hanno trattato soltanto generalmente questa specialità – esistente da tanto tempo – della nostra Chiesa. Nel presente lavoro intendiamo a concentrarsi ad un unico documento, usarlo come fonte, e così presentarlo. Per l'ampiezza della presentazione usiamo però – come illustrazione – due altri documenti.

Il documento qui presentato vuole richiamare l'attenzione su diversi aspetti in questo campo. Infatti, nella ricerca della liturgia della Chiesa bizantina ungherese e in quella della storia della sua liturgia, è una tappa importante la documentazione dell'assistenza dei chierici.

[1.] Innanzitutto si deve costatare che l'assistenza dei chierici non è trascurabile, è un fatto storico. Era in uso, come i documenti lo verificano, non soltanto nell'eparchia di Hajdúdorog, ma anche nelle eparchie precedenti, da cui fu nata la nostra.

[2.] In secondo luogo dobbiamo far sapere che l'assistenza dei chierici non era un fattore dannoso nella vita della nostra Chiesa, ma anzi, fu esplicitamente una pratica fruttuosa. Fino agli ultimi decenni la praticavano gli alunni del Seminario cui lavorano ormai come sacerdoti con molta abilità nella vita pastorale, dopo le esperienze tratte dall'assistenza praticata.

[3.] Il fatto e i documenti in riguardo (per es. quale qui presentato) verificano che la Chiesa greco-cattolica ungherese ha scelto e accettato una strada propria, quando rese possibile per i chierici di assistere durante i sacri uffici, soprattutto durante la Divini Liturgia.

[4.] Il documento qui presentato (con gli altri scritti in riguardo) rispecchia un fenomeno d'epoca. Però, tutti i tali scritti, allo stesso tempo, servono della documentazione. Infatti, verificano lo stato di allora della liturgia, descrivendo dettagliatamente il suo svolgimento (per aiutare i chierici, coloro che fanno parte dell'assistenza). Non sarebbe dunque un'esagerazione a chiamarli come documenti di storia della liturgia.

Il documento qui presentato – con i suoi più di cinquanta anni – si inserisce nella serie dei documenti che attestano che i nostri chierici greco-cattolici assistevano continuamente nei sacri uffici e anche nella

Divina Liturgia.

The burnout-syndrome

(Edit Nagy)

The effects of overwork in counselling jobs, and the vague line between private and professional lives or the merging of the two, present several problems, and are the main cause of mental distress, now commonly called *burnout*. Background studies of this phenomenon deal with resignation as a source for burnout, the leaving of the profession by qualified professionals, the frequent occurrence of psychiatric morbidity, depression, addictions, and psychosomatic symptoms among them. The percentage of committing suicide is especially high in psychiatric fields among all medical professions. (Fekete, 1991.)

All fields of research agree, that *counselling* is a basic, ancient category in human interactions. The trend in our time is that most women, in taking care of their families on one hand, or by doing counselling jobs on the other hand, practise some form of this ancient function. Traditional social expectations have established an ambiguous motivation in women to fulfil all kinds of requirements. If these requirements become a determinative norm of their lives, sooner or later they will show the signs of overload.

Observations in social psychiatry have pointed out a fundamental uncertainty among women doing counselling. Their dilemma is how to integrate traditional values and the assistance of others with responsible individual freedom.

„...meliozem vivendi ordinem introducere...”

Compiti e prospettive particolari di un vescovo greco-cattolico in Ungheria nell'epoca della confessionalizzazione: sei lettere inedite di Giovanni Giuseppe De Camillis

(Tamás Véghseő)

Il presente saggio analizza sei lettere di Giovanni Giuseppe De Camillis vescovo di Munkacs (1689-1706) scritte ai direttori della Camera di Scepusio nel periodo tra il 1691 e il 1695. Dal contenuto delle lettere si delinea una vasta gamma di temi e problemi riguardanti la vita della nascente Chiesa greco-cattolica della regione nord-orientale

del Regno d'Ungheria. Il programma di riforma del vescovo De Camillis si basa sullo strumentario comune della riforma cattolica e protestante e si inserisce nel processo di confessionalizzazione. L'intento di De Camillis fu di creare una confessione greco-cattolica che si distingue dalla Chiesa ortodossa, non viene assorbita dalla Chiesa latina, ma si costruisce una fisionomia particolare.

New results of the research into the Arts of the Diocese of Munkács
(Szilveszter Terdik)

In the first part of the study some new, unknown historical sources are published about the wooden-church architecture in the Szatmár County. With the help of two drawings from the 19th century, representing the disappeared wooden church of Esztro and one of the Kismajtény, anybody can imagine which was most popular type of the wooden church in this area at the beginning of the last century.

After that, a fragment (Nyírlugos) and an entire iconostasis (Érminszent) from the 18th century, moved from the wooden churches and installed in the new one are presented with analytical style.

In the second part of the article four letters are published which were written by the greek-catholic bishops of Hungary in 1799. He answered to the question taken by the Hungarian Camera: In general what were the most important furniture's and appointments in a greek-catholic church? A list of the parament was attached to the letters that could be used as important sources not only by the art historians but by others researchers too.

Il ruolo del diacono durante la Divina Liturgia, soprattutto nella traduzione attribuita a Mihály Krucsay – I. Liturgia della Parola
(János Nyirán)

Nel presente articolo voglio analizzare il testo della Divina Liturgia di San Giovanni Crisostomo tradotto in lingua ungherese da Mihály Krucsay, canonico dell'Eparchia di Mukacevo, che è morto nel 1814, prima parroco a Gálszécs, poi parroco e arcidecano a Sátoraljaújhely.

Secondo la testimonianza dei liturgisti ungheresi questa è la

prima traduzione completa della Divina Liturgia in lingua ungherese, che è stata eseguita probabilmente nel 1793, e la quale è stata pubblicata in facsimile nel 2003 da István Ivancsó.

Questo testo quindi è la base della mia ricerca attuale, attraverso il quale voglio presentare alcune specificità del servizio del diacono durante la Divina Liturgia. Faccio questo lavoro perché il nostro manoscritto riporta tante informazioni rispetto al servizio diaconale, le quali nell'attuale Liturghikon sono totalmente sconosciute. Proprio per questo faccio pure la comparazione tra l'Ieratikon di Krucsay e il Liturghikon attuale del 1920.

La Divina Liturgia viene studiata in due articoli, nel primo si mette in rilievo il servizio del diacono durante la Liturgia della Parola, nel secondo invece (nel seguente volume della stessa rivista) viene esposto il ruolo del diacono durante la Liturgia Eucaristica.

Nel presente lavoro faccio dunque una ricerca, in cui voglio dimostrare le specificità delle seguenti parti della Liturgia della Parola: 1. la grande (sinapti) litania, 2. le antifone, 3. il piccolo ingresso, 4. il Trisaghion, 5. le letture, 6. ectenie e litanie.

IVANCSÓ ISTVÁN

MEGEMLEKEZÉS ANTIOCHIAI SZENT IGNÁC RÓL

Antiochiai Szent Ignác halálának 1900. évfordulójáról megemlékezve nagyon helyénvaló lehet Szent Jeromost idézni a 392-ben összeállított *De viris illustribus* című munkájából: „Mindenki előtt méltányos, hogy egy ilyen nagyjelentőségű férfiúról megemlékezzünk, és méltányos az is, hogy itt a rómaiakhoz írt leveléből egy rövidke részletet bemutasunk: [...] Krisztus gabonája vagyok, akit a vadállatok fogai őrlenek meg, hogy tiszta kenyérnek bizonyuljak.”¹ Érdemes tudatosítani azt is, Caesareai Euszebiosz, a negyedik század történésze, egész fejezetet szentel Ignácnak és leveleinek.² A leveleket pedig ismerte már rajta kívül Szmirnai Szent Polikárp és Órigenész is.³

Amikor viszont Szentatyánk, XVI. Benedek pápa a szerdai általános kihallgatásokon tartott patrisztikus katekézis-sorozatában az apostoli atyákról szólva – 2007. március 14-én – Antiochiai Szent Ignácról beszélt,⁴ érdekes módon nem tett említést halálának közelgő 1900. évfordulójáról. Mindenesetre, a mostani jubileumi megemlékezés alkalmával érdemes követni az egyház legfőbb tanítójának – s különösképpen a „teológus-pápának” – gondolatmenetét, kiegészítve Antiochiai Szent Ignác műveiből vett eredeti idézetekkel, illetve a patrológiák róla szóló tudósításainak részleteivel.

Amikor a pápa Szent Ignácra tanított, mégis említett egy időkezetet, mégpedig azt, hogy az apostoli atya 70-től 107-ig, vértanúsága időpontjáig volt Antiochia harmadik püspöke.⁵

¹ EUSEBIUS HIERONYMUS PRESBYTER, „A kiváló férfiakról” XVI, in Vanyó, L. (szerk.), *Apostoli atyák*, (Ókeresztény Írók 3), Budapest 1980, 40.

² EUSEBIUS, *Historia Ecclesiastica (HE)* III,36. – Magyarul *Euszebiosz egyháztörténete*, (Ókeresztény Írók 4), Budapest 1983, 135-137.

³ Vö. VANYÓ, L., *Ókeresztény írók lexikona*, Budapest 2004, 223.

⁴ BENEDETTO XVI, „La figura di Sant’Ignazio di Antiochia”, in *Zenit* 2007. március 14. – Ismertető: „XVI. Benedek pápa katekézise a március 14-ei általános kihallgatáson”, in *Magyar Kurír* 2007. március 15.

⁵ Bár a pápa nem idézi a szerzőt, de Szent Jeromos is ezt közli szó szerint: „Ignác, az antiochiai egyház harmadik püspöke Péter apostol után”. Lásd „A kiváló férfiakról”

Abban az időben Róma, Alexandria és Antiochia volt a római birodalom három nagy metropolisza. Az I. Nikaiai Zsinat három „primátust” említ: Rómáét, amelyben bizonyos értelemben részt vesz a másik kettő, Alexandria és Antiochia is. Ez utóbbi a mai Törökország területén fekszik. Az Újszövetségből tudjuk, hogy itt virágzó keresztény közösség élt, amelynek – a hagyomány alapján – Péter apostol volt az első püspöke. És „a tanítványokat Antiochiában nevezték először keresztényeknek”.⁶ S itt lett harmadik püspök Ignác.

Antiochiai Szent Ignác ránk maradt hét levelének szövegéből kitérünk, mennyire friss volt a hite annak a nemzedéknek, amely még ismerte az apostolokat. – Itt érdemes reflektálni a jámbor hagyományra, mely szerint Ignác maga volt az a gyermek, akit Jézus a tanítványok elé példaképül állított,⁷ valamint arra is, hogy saját magát szívesen nevezte „Theophorosz”-nak.⁸ Leveleiből mindenesetre egy szent égő szeretete sugárzik.

Mint említettük, Caesareai Euszebiosz egy egész fejezetben ír Ignácról és leveleiről.⁹ Pontos listát ad a levelekről, valamint keletkezési helyükről. Igaz, a beszámolója kezdetén álló „azt mondják” kitétel¹⁰

XVI. *Apostoli atyák*, 40. Euszebiosz is megemlékezik erről: „Péter második antiochiai utódjaként örökölte a püspökséget”. Lásd HE III,36,2. – 135. A patológusok között van ellenben más vélemény is: „Ignác, Antiochia második püspöke, egyedülállóan értékes személy”. Lásd QUAISTEN, J., *Patrologia*, Torino ³1975, vol. I, 64. „Antiochia második püspöke volt”, s 110 körül halt meg vértanúként. Lásd VANYÓ, L., *Az ókeresztény kor egyházfegyelme*, (Ókeresztény Írók 1), Budapest 1980, 103. „Evodioszt követve másodikként Péter után Ignác a püspök” Antiochiában. Lásd HOLLÓS, J., *Patrologia*, Debrecen 1984, 13. A kérdés megnyugtató megoldása talán Euszebiosznál található, aki Péter apostolról nem ír, ám a következőről tudósít: „Tudjuk, hogy az antiochiai hívek első előjárója Euodiosz után Ignátiosz volt a második püspök az említett időben”. Lásd HE III,22. – 117.

⁶ ApCsel 11,26

⁷ Jézus „odahívott egy gyermeket, közéjük állította és így szólt: »Bizony, mondom nektek, ha meg nem változtok és olyanok nem lesztek, mint a gyermek, nem mentek be a mennyek országába«” (Mt 18,2-3). Szent Márk evangélista „eredetibb” leírásában pedig: Jézus „odahívott egy gyermeket, közéjük állította, majd az ölébe vette s így szólt hozzájuk: »Aki befogad egy ilyen gyermeket az én nevemben, engem fogad be«” (Mk 9,36-37). Egy másik jelenetben pedig a személyes kapcsolat (ölébe vette) még fontosabb jelentőséget kap, sőt kiegészül a kézrátétellel és áldással (ez utóbbi egyedülálló formában). „Azután ölébe vette őket és rájuk téve kezét megáldotta őket” (Mk 10,16).

⁸ Minden levet így vezet be: „A Theophorosznak is nevezett Ignátiosz”. Lásd a magyar kiadás szövegében.

⁹ Lásd 2. lábj.

¹⁰ HE III,36,3. – 135.

miatt egyesek kétségbe vonják a hitelességüket, sőt szerzőjük vértanúságának idejét is.¹¹ Tény azonban, hogy itt olvasható: Ignácot „Szíriából Róma városába küldték, hogy a vadállatok eledele legyen azért, mert tanúságot tett Krisztusról”.¹²

Ignácnak a vértanúság felé vezető úton első állomása Szmirna volt, ahol Szent János tanítványa, Polikárp volt a püspök. Itt Ignác négy levelet írt, mégpedig az efezusi, a magnéziai, a tralleszi és a római egyházhoz, majd Troászból újabb két levelet írt, a filadelfiai illetve a szmirnai egyházakhoz, valamint Polikárphoz. Végül Ignác Troászból Rómába érkezett, ahol a Flaviusok amfiteátrumában, a Kolosszeumban fenevadak eledeleként szenvedett vértanúságot. – Tény, hogy ezekről Euszébiosz pontosan beszámol. Sőt, arról is tudósít, hogy „Amíg a legszigorúbb őrizet alatt keresztülutazott Ázsián – amit maga Ignác így fogalmaz meg: »vadállatokkal küzdök, tíz leopárdhoz kötözve, azaz egy katonai osztaghoz»¹³ –, mindazoknak a városoknak az egyházait, ahol megszállt, beszédeivel és buzdításaival megerősítette. Mindenekelőtt arra buzdította őket, hogy őrizkedjenek az épp akkor elharapódzó eretnekségektől, és sürgette, hogy szilárdan tartsanak ki az apostol hagyománya mellett.”¹⁴

Egyetlen egyházatya sem fejezte ki Ignáchoz hasonló intenzitással a Krisztussal való *egység* és a Krisztusban való *élet* utáni vágyat. Ignácban lényegében két lelki irányzat egyesült: Pálé, aki a Krisztussal való egyesülés, és Jánosé, aki a Krisztusban való élet felé irányult teljes lényével. Ez a két irányzat Krisztus *követésében*, a Krisztushoz való *hasonulásban* találkozik. Ignác arra kéri a római keresztényeket, hogy ne akadályozzák meg vértanúságát, mivel türelmetlenül vár arra, hogy mielőbb Jézus Krisztushoz csatlakozzon. „Jobb nekem Jézus Krisztusért meghalni, mint uralkodni a föld határain. Őt keresem én, aki értünk halt meg, őt akarom, aki értünk feltámadt... Engedjétek, hogy Istenem szentelésének utánpótlója legyek” – írja a rómaiakhoz.¹⁵ Az antiochiai egyházra jellemző krisztológiai „realizmus” érteti meg velünk ezt a vágyat, amely annyi figyelmet fordított az Isten Fiának megtestesülésére és az ő

¹¹ Vö. NAUTIN, P., „Ignazio d'Antiochia”, in Di Berardino, A. (dir. da), *Dizionario patristico e di antichità cristiane*, Casale Monferrato 21994, vol. II, 1744.

¹² HE III,36,3. – 135.

¹³ ANTIOCHIAI SZENT IGNÁC, „A rómaiakhoz” V,1, in Vanyó, L. (szerk.), *Apostoli atyák*, (Ókeresztény Írók 3), Budapest 1980, 181.

¹⁴ HE III,36,4. – 135.

¹⁵ „A rómaiakhoz” VI,1-3. *Apostoli atyák*, 182.

valódi és konkrét emberségére. Így ír erről maga Szent Ignác: „Az Isten Jézus Krisztust dicsőítem én... aki test szerint valóban Dávid nemzetségből való... aki valóban Szűztől született, valóban testben felszögezgett¹⁶ értünk.

Ignác leküzdhetetlen vágya a Krisztussal való egység iránt mintegy megalapozza az „egység misztikáját”. Ő maga a filadelfiakhoz intézett levelében írja: „Én a saját dolgomat végeztem, mint egyesülésre rendeltetett ember”.¹⁷ Számára az egység mindenekelőtt Isten kiváltsága, aki abszolút egységben egy, a Szentháromság három személyében. Ignác gyakran ismétli, hogy az egység csak Istenben található meg tiszta és eredeti állapotában. Az egység, amelyet a keresztényeknek a földön meg kell valósítaniuk, nem más, mint utánpótlás, amelynek a lehető legjobban meg kell közelítenie az isteni *arkhetüposzt*, ősfomat. Ezzel Szent Ignác felvázolja az egyház általa elgondolt képét.¹⁸ „Illő ezért – írja az efezusiaknak –, hogy ti is egyetértsetek a püspök akaratával, ahogyan teszitek is. Említésre méltó presbiteriumotoknak éppúgy, mely Istenhez méltó, olyan összhangban kell lennie a püspökökkel, mint a lant húrjainak. Egyetértéstek és harmonikus szeretetközösségetek ad alkalmat Jézus Krisztus dicséretére. Mindannyian kórusba tömörüljete, hogy az egyetértésben összhangban legyetek, az egységben Isten hangszínét véve fel, egy hangon énekeljete.”¹⁹ Arra buzdítja a szmirnaiakat, hogy „a püspök nélkül semmi olyat ne tegyenek, ami az egyházzal kapcsolatos”.²⁰ Majd Szent Polikárpnak megvallja: „Áldozat vagyok én azokért, akik alávetik magukat a püspöknek, a presbitereknek és diakónusoknak. Velük együtt legyen részem Istenben. Együtt fáradozzatok, fussatok együtt, szenvedjete együtt, nyugodjatok le együtt, keljete fel együtt, mint Isten sáfárai, házanépe és szolgálói... Maradjon meg keresztségetek fegyvernek, hitetek sisak, szeretetetek dárda, kitartástok teljes harci felszereléseitek.”²¹

¹⁶ ANTIOCHIAI SZENT IGNÁC, „A szmirnaiakhoz” I,1, in Vanyó, L. (szerk.), *Apostoli atyák*, (Ókeresztény Írók 3), Budapest 1980, 188.

¹⁷ ANTIOCHIAI SZENT IGNÁC, „A filadelfiaiakhoz” VIII,1, in Vanyó, L. (szerk.), *Apostoli atyák*, (Ókeresztény Írók 3), Budapest 1980, 186.

¹⁸ Ez hasonló elemeket tartalmaz, mint Római Szent Kelemennek a Korintusiakhoz írt levele.

¹⁹ ANTIOCHIAI SZENT IGNÁC, „Az efezusiakhoz” IV,1-2, in Vanyó, L. (szerk.), *Apostoli atyák*, (Ókeresztény Írók 3), Budapest 1980, 165.

²⁰ „A szmirnaiakhoz” VIII,1. *Apostoli atyák*, 190.

²¹ ANTIOCHIAI SZENT IGNÁC, „Szent Polikárphoz” VI,1-2, in Vanyó, L. (szerk.), *Apostoli atyák*, (Ókeresztény Írók 3), Budapest 1980, 194.

Ignác leveleiben állandó dialektikát fedezhetünk fel a keresztény élet két szempontja, vagyis az egyházi közösség *hierarchikus* felépítése és a minden krisztushívót egymáshoz kapcsoló alapvető *egység* között. Ebből következik, hogy az egyes szerepeket nem lehet egymással szembeállítani. Sőt, a hívők egymás közötti és a papokkal való egység sürgetését világos hasonlatokkal és párhuzamokkal írja le: a citerával, a húrokkal, az összhangzással, a hangversennyel, a szimfóniával. Nyilvánvaló a püspökök, papok, diakónusok sajátos felelőssége a közösség építésében. A szeretetre és egységre való felhívás elsősorban rájuk vonatkozik. A magnésziaiakhoz írt levélben olvassuk: „egy legyen az egybegyűlték imádsága, egy legyen könyörgése, szelleme, egy a reménye a szeretetben, a szeplőtelen örömben, mely Jézus Krisztus, akinél jobb nincsen. Mindnyájan Isten egy templomává tömörüljete, mint egy áldozati oltárra, az egy Jézus Krisztusban, aki az egy Atyától jött, és az egy Atyánál volt, s öhozzá tér vissza.”²²

Ignác az első a keresztény irodalomban, aki az egyháznak a „katolikus” – azaz „egyetemes” – jelzőt tulajdonítja. „Ahol Jézus Krisztus van, ott van a katolikus (egyetemes) egyház”.²³ Éppen a katolikus egyház egységének szolgálatában a római keresztény közösség egyfajta primátust gyakorol a szeretetben: „a rómaiak területén előljáró egyháznak, mely Istenhez méltó, dicséretes, boldogságra méltó... a szeretet vezetője”.²⁴

Ignác tehát valóban az „egység doktora”: Isten egysége és Krisztus egysége, az egyház egysége és a hívek egysége – ezt hirdeti tanításában. „A hit és a szeretet minden, melyeknél előbbrevaló nincsen”.²⁵

Még egy fontos szempontra érdemes ráirányítani a figyelmet. Antiochiai Szent Ignác szerint a *püspök* a liturgia nagy főpapja és az „isteni misztériumok”, vagyis a szentségek kiszolgáltatója.²⁶ Az eucha-

²² ANTIOCHIAI SZENT IGNÁC, „A magnésziaiakhoz” VII,1-2, in Vanyó, L. (szerk.), *Apostoli atyák*, (Ókeresztény Írók 3), Budapest 1980, 173.

²³ „A szmirnaiakhoz” VIII,2. *Apostoli atyák*, 190.

²⁴ „A rómaiakhoz” prologus, 179. – A kifejezés értelmezése körül különböző vélemények születtek. Katolikus részről a pápai primátus legkorábbi igazolását látták benne. Ugyanis Ignác az „egyház” kifejezés helyett gyakran alkalmazta „szeretet” szót. Más oldalról viszont csak morális tartalmat tulajdonítottak neki. Vö. Vanyó László bevezetését Antiochiai Szent Ignác leveleire, in *Apostoli atyák*, 162.

²⁵ „A szmirnaiakhoz” VI,1. *Apostoli atyák*, 190.

²⁶ Vö. QUASTEN, *Patrologia*, 67. – Lásd az egész témához PREGUN, I., „A püspök mint az Egyház életének vezetője Antiochiai Szent Ignác leveleiben”, in Ivancsó, I. (szerk.),

risztiával kapcsolatban így ír: „A püspök nélkül semmi olyat ne tegyetek, ami az egyházzal kapcsolatos. Azt tartsátok érvényes eucharisztianak, melyet a püspök vagy megbízottja végez”.²⁷ A keresztséggel kapcsolatban pedig: „A püspök nélkül nem lehet sem kereszteni, sem szeretetlankomát tartani; amit azonban jóváhagy, az Istennek is tetsző, hogy biztos és szilárd legyen mindaz, amit tesznek”.²⁸ A házasságokat is a püspök színe előtt kell megkötni: „Úgy illik, hogy a vőlegények és menyasszonyok a püspök helybenhagyásával keljenek egybe, hogy a házasság az Úr szándékának megfeleljen, és ne az ösztönös kívánczóság szerint történjék”.²⁹ Összegzésként megállapítható, hogy Antiochiai Szent Ignác mindig úgy tekinti a püspököt, mint az egyház egységének és a hit tisztaságának az alapját. A püspök az igaz hit őrzője és autentikus tanítója. Csak a vele való egység és közösség biztosíthatja a Krisztussal való igazi kapcsolatot.³⁰

Ignác „realizmusa” ugyanakkor arra szólítja fel a régmúlt idők keresztényeit éppen úgy, mint a maiakat, hogy folyamatos szintézisben valósítsák meg a Krisztushoz való hasonulást, és az egyház iránti odaadást. El kell tehát jutni arra, hogy megvalósítsák az összhangot az egyház belső szeretetközössége és az evangélium hirdetésének missziója között.

Ecclesiam aedificans. A 70 éves Keresztes Szilárd püspök köszöntése, Nyíregyháza 2002, 295-312. – Szentünk liturgikus tiszteletéhez pedig lásd IVANCSÓ, I., „Antiochiai Szent Ignác a liturgikus szövegeinkben”, in *Athanasiana* 17 (2003) 19-37.

²⁷ „A szmirnaiakhoz” VIII,1. *Apostoli atyák*, 190.

²⁸ „A szmirnaiakhoz” VIII,2. *Apostoli atyák*, 190.

²⁹ „Szent Polikárphoz” V,2. *Apostoli atyák*, 194.

³⁰ Vö. PREGUN, „A püspök mint az Egyház életének vezetője”, 312.

PUSKÁS BERNADETT

A KLOKOCSÓI KEGYKÉP MÁSOLATAI

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. A klokocsói Istenszüelő könnyező kegyképe; 3. A Klokocsói kegykép első másolata – az eperjesi Klokocsói kegykép; 4. Az eperjesi Klokocsói kegykép újabb másolatai; 5. Kitekintés.

1. Bevezetés

Az ungvári görög katolikus székesegyházban több, a liturgikus tisztelet által kiemelten kezelt tárgyat, ereklyét is őriznek a 18. századtól. Napjainkig a hagyomány által is kiemeltnek számító helyen, az ikonosztázion Királyi kapuja felett Szent Kereszt ereklyét őriznek, amely még a templom jezsuita időszakából származhat. Mellette két áldó kezét formáló, fából faragott, jelenkori faereklyetartó, amely Boldog Romzsa Tódor munkácsi püspök ujjcsont ereklyéjét tartalmazza, és amelyen a vértanú sírjából előkerült liturgikus viselet két darabja, a kezelők láthatók. A 2001-ben boldoggá avatott vértanú püspök ereklyéi, amelyeket a székesegyház kriptájában való felfedezésük és a budapesti antropológiai vizsgálat után ünnepélyesen helyeztek el nyitott üveglaporsóban, a templom második baloldali oltáránál tisztelhetők. De ereklyéjét tartalmazza a Puskás László által festett nagyméretű hagiografikus ikonja is a vértanú kápolnájának oldalfalán. Ez az oldalkápolna a legkitüntetettebb figyelemben részesül napjainkban.

Az ikonnal szemközt, a jobboldali második kápolnába a közel-múltban speciális védő üveglap mögött kihelyezték azt a Klokocsói kegykép másolatot, amely eredetileg a templom sekrestyéjének bútorzatába volt beépítve s talán ennek is köszönhetette fennmaradását. 2004-ben ünnepelték az ungvári másolat elkészültének centenáriumát. Ebből az alkalmából az ungvári székesegyházban egy hétig a tisztelhető volt a Klokocsóról elhozott másolat, de egyúttal az ungvári másolatot is kiemelték, hogy ezzel a munkácsi egyházmegyében hagyományos Mária-tisztelet jelenkori ápolását elősegítsék.

A klokocsói kegykép és másolatainak kérdése nagyobb monográfiákban is felbukkan. Történetük minden bizonnyal még számos adattal fog gazdagodni, a további kutatáshoz azonban érdemes összegezni a felmerülő ismereteket és kérdéseket.

2. A klokocsói Istenszülő könnyező kegyképe

Az Ung vármegyei Klokocsó (másképpen Klátóc, 1899-től Haja-gos) a 17. században egy közel 150 lakosú kis falu volt. Az egyházközség ekkor, az 1646-os ungvári unió után több mint húsz évvel minden bizonnyal már egyesült, azaz görög katolikus volt, hiszen Klokocsó csupán 20 km-re esik Ungvártól. Az Olsavszky Mánuel püspök idején végzett vizitáció idején birtokosai a Sztáray, a Szemere, a Dráveczky és a Niczky család voltak. Az egyházközségnek két filiája volt, Kálusa (Ungtavas) és Kuszín (Harapás).¹

A faluban Istenszülő elszenderedése tiszteletére szentelt fatemplom állt, minden bizonnyal hagyományos ikonosztázzal, amelynek legalább alsó sora hagyományos technikával készült, fára festett ikonokból állt.² (Az Olsavszky-vizitáció említése szerint az ikonosztáz összes alapikonképe megvan, az apostolok viszont vászonra festettek.) Az ikonosztázion 17. századi ikonjai feltehetően provinciális ikonfestő, vagy ikonfestő műhely munkái lehettek. A később csodásan kitűnt ikon a templom ikonosztázionjának Mária-ikonja volt.³

A későbbi másolatok minden bizonnyal az ikon típusát és részleteit is pontosan követik. Ezek alapján ez is Útmutató, Hodigitria típusú Istenszülő-ikon volt, bal karján a gyermek Jézussal. A korabeli hagyományörző festésmód szerint Mária viselete vörös maförion, amelyet általában három csillag díszít, egy-egy a vállakon, egy a homlokon. A klokocsói kegykép mindegyik másolatán sajátosan keresztet festettek a homlokészre. A ritka, ikonográfiailag nem általános megoldás megjele-

¹ ГАДЖЕГА, В., „Додатки до історії Русинів і руських церковей в Ужанській жупі”, in *Науковий Збірник Товариства „Просвіта”, Ужгороді 1924*, 179; SZÉKELY, G. – MESÁROŠ, A., *Greckokatolíci na Slovensku*, Kosice 1997, 61-63; Udvari, I. (szerk.), *A Munkácsi görögkatolikus püspökség lelkiességeinek 1806. évi összeírása*, Nyíregyháza 1990, 136.

² Több magyar irodalmi forrás, így a *Magyar Katolikus Lexikon* (Budapest 2002, VII. köt., 9.) Istenszülő oltalma templomot említ, tévesen. Ugyanitt tévesen ismétlődik, hogy az eredeti képet küldte vissza Mária Terézia, és arról készült volna a Roskovic-széle másolat.

³ SZÉKELY – MESÁROŠ, *Greckokatolíci na Slovensku* (1. lábj.), 136.

nik egy másik, a 18. században átfestett helyi kegyképen is, a Krasznibrodi Istenszülő ikonján. A középkori kárpát-vidéki ikonokon a mafőríon csillagmotívuma gyakran egy keresztforma csillaggá bővített változata. Talán ennek újabb kori átértelmezése a keresztjel. Eredetileg korona nem volt sem Mária, sem a gyermek fején, bár a Felvidék Lengyelországgal határos részén ez már előfordul egyszerű falusi ikonokon is.

A gyermek Jézus ábrázolásában is több elem utal a ma ismeretlen első ikonra. Kezében írástekerics látható, amit a későbbi ikonokon inkább evangéliumos könyv helyettesít. Fehér ingecskéje a nyaknál kis gallérral ellátott, a deréknál – eredetileg bíbor színű – övszalaggal van átkötve. Mindkét apró részlet a 17. században lett jellemző a Kárpátok vidékének ikonfestészetében. (Az akadémikusabb Roskovics-féle másolaton az inggallér már hiányzik.)

A kegyképhez kapcsolódó hagyomány szerint 1670-ben a kurucok támadták Nagymihályt. A közeledő hadsereg elől a klokocsoiak a fatemplomban kerestek védelmet, ahol a képen Mária arca elsötétült, majd könnyezni kezdett.⁴ A templomot másnap katonák rohanták meg, akik késsel többször átszúrták a könnyező képet, a kép emiatt sűrű könnyhullatással sírni kezdett.⁵ A templomot felgyújtották, de a kép sértetlen maradt hasonlóan ahhoz, ahogy csodásan átvészelte a tüzet a krasznibrodi kegykép is, a vele kapcsolatos elbeszélés szerint. A képet ezt követően Eperjesre vitték a városi kincstárba. Magyarországon a csodás módon könnyező ikonok között ez az első, nem maradt fenn adat, hogy történt-e ezzel kapcsolatban kivizsgálás és készült volna-e annak jegyzőkönyve a hányattatások közepette.⁶

Egy másik helyi elbeszélés változat szerint a templomba betérő katonák kivették a képet az ikonosztázból és rátapostak. Amikor a hívek visszatették a helyére, Mária szeméből szinte patakozott a könny. Erre egyes katonák térdre estek bocsánatért esedezve. Azon az éjszakán a templomot felgyújtották, de az egyik istenfő ember elrejtette a képet és később elvitte Eperjesre a városházára.⁷

⁴ SZÉKELY – MESÁROŠ, *Greckokatolíci na Slovensku* (1. lábj.), 137.

⁵ SZILÁRDFY, Z., *A magyarországi kegyképek és -szobrok tipológiája és jelentése*, Budapest 1994, 16. A csoda leírása Esterházy (1696) nyomán véres könnyeket említ, de ezt sem a kegykép feliratán, sem más forrásban nem találjuk.

⁶ URIEL áldozár, *Kincseink vagyis az első máriapócsi, mikolai, második mária-pócsi, pálfalvai és klokocsoi csodatévő szent képek leírása*, Ungvár 1900, 181.

⁷ ПЕКАР, А., *Нариси історії Церкви Закарпаття*, Том II: *Внутрішня історія*, Рим-Львів 1997, 369; SKYBA, V., „História klokočovskej ikony”, in *Slovo* 17-18 (2007) 5-11.

Később a kegyképet Báthory Zsófia munkácsi várának kápolnájába vitette, ezzel a képpel a korábbi Szent Zsófiát ábrázoló oltárképet helyettesítette.⁸ A későbbi leírások arról számolnak be, hogy a munkácsi várkápolnából elvitt klockocói kép már díszes koronákkal és ötvösborítókkal ékesített volt, ezeket is még Báthory Zsófia készíttethette.⁹ A forrást idéző leírás szerint „A szent Szűz és annak ölében tartott kisded Jézus ragyogott a számtalan drága kövektől, melyek koronáikat és öltönyeiket díszítették. Így a Szent Szűz koronájában 7 nagy és 10 kisebb rubin, 5 smaragd, 11 apró gyémánt, 19 nagyobb és 536 apróbb szemgyöngy ragyogott; nyakában 18 sor keleti gyöngy függött, mely 85 nagy és 2771 kisebb szemekből állott. Jézus koronájában 2 nagy, 9 apróbb rubin, 3 nagy smaragd, 4 apró gyémánt, 11 nagy és 322 apróbb gyöngy fénylett.” Hogy pontosan hol készülhettek az ötvösmunkák, ki volt mesterük, nem tudni. A festett figurákhoz illeszkedniük kellett, hasonló módon, ahogy a pócsi kegykép számára készített ötvösborító esetében volt ez (40 x 39 cm, a Nagy Szent Bazil Rend Máriapócsi Gyűjteménye. Az utóbbi borító Bécsben készült 1771-ben, ezüst aranyozott szegéllyel, zöld és vörös ékköberakással).

A kegyképet és ötvösmű díseit később Zrínyi Ilona vitte magával hosszú útjára, először 1688-ban Bécsbe, 1692-ben Törökországba. 1705-ben II. Rákóczi Ferenc révén visszakerül Munkácsra, majd a vár elfoglalása után, onnan végleg – 1711. augusztus 11-én leltár alapján – hadizsákmánnyként Bécsbe szállítják el, és először feltehetően a császári kápolnában helyezik el. A kép minden bizonnyal itt volt még 1769-ben, amikor kérvényezik visszaadását. A legáltalánosabb vélemény szerint az eredeti kegyképet a bécsi Szent István dóm alatti kápolnában őrizték.¹⁰ Azonban mára ott már nem található ez a kép.¹¹ Később nyoma veszett, nem ez a kép került vissza Eperjesre.

A klockocói fatemplom sem a 17. században, sem a 18. században nem vált zarándokhelyé. Az Olsavszky Mánuel püspök által végzett vizitáció szerint 1750-ben, bár tizenkét évvel korábban újrászindelyezték, már a szétesés közeli állapotban állt. Az itt lakók között pedig nem

⁸ URIEL, *Kincseink* (6. lábj.), 193.

⁹ URIEL, *Kincseink* (6. lábj.), 190. Idézi Balog János 1890-es leírását, mely Körössy György 1688-es jegyzéke és Bay Mihály 1711-es leltára alapján készült.

¹⁰ SZÉKELY – MESÁROŠ, *Greckokatolíci na Slovensku* (1. lábj.), 140.

¹¹ R. Várkonyi Ágnes szóbeli közlése. Mások, így F. Dancák publikációi szerint a császári kincstárban őrizték a kegyképet. Ld. még R. VÁRKONYI, Á., *Zrínyi Ilona „Európa legbátrabb asszonya”*, Budapest 2008, képmelléklet: Klockocói kegykép.

éppen a jámbor szellem uralkodott. A kurátor elköltötte az először a felújításra összegyűlt pénzt, a papra pedig néhány ellenlábasa többször kezét emelt vagy rántott kést, szitkozódva „атта репететте”.¹²

3. A Klokocsói kegykép első másolata - az eperjesi Klokocsói kegykép

Az irodalom szerint az első klokocsói kegyképet egy ideig őrző Eperjes város tanácsa visszakérte a képet, de helyette Mária Teréziától másolatot kapott.

A második klokocsói kegyképen magyar nyelvű felirat ismertette a nevezetes előkép történetét. „Boldog Asszony valóságos képe, mely 1670 Felső Magyarországon Vinna várához tartozó Klokocsó nevű orosz falu templomában sokak láttára elsőben könyezni, s azután némely eretnekek késsel szurások után orcáján legörgő könyhullatással sirni láttattott”.¹³ A kép hátoldalára ragasztott papíron magyarul és latinul az állt, hogy a kép másolatként készült a régiről (ex alia antiqua) és 1769 március 12-én gróf Sztáray János Fülöp császári és királyi kamarás és a királyi helytartótanács tanácsosa és Neuhold János udvari kamarai tanácsos Eperjes városába vitették „az előbbi helyett”, továbbá „Pinxit F. G. Kramer Anno 1769”.¹⁴

Bár az emlékezet bécsi mesterről tud, a mesternév a Felvidéken is ismert volt: 1760-tól Eperjesen dolgozott Jónás (vagy Johann) Gottlieb Kramer (Lőcse, 1716 – Eperjes, 1771), a szintén festő Gottlieb Kramer fia. Elsősorban portréfestőként volt ismert, de a kézsmárki evangélikus templom oltárképének megfestésével kapcsolatban is felmerült a neve.¹⁵ Így nem kizárt, hogy a kép másolásában akár ő is közreműködhetett. Portréit is hasonlóképp szignálta („J. G. Kramer pinxit” vagy „J. G. Kramer pinxit”).¹⁶

¹² ГАДЖЕГА, „Додатки к історії Русинів” (1. láb.), 179-180.

¹³ URIEL, *Kincseink* (6. láb.), 182.

¹⁴ Nem lehet azonos az egyes szlovákiai írásokban említett Franz Krammer bécsi festővel (1797-1834).

¹⁵ GARAS, K., *Magyarországi festészet a XVIII. században*, Budapest 1955, 153; JÁVOR, A., „Festészet a 17-18. században” in Kőszeghy, P. (főszerk.), *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, Budapest 2005, III. köt., 107.

¹⁶ Pl. Bartholome Ludwig von Hechengarten képmása, 1751 körül. ČELKOVÁ, M., „Imperial visits of the Habsburgs in the collection fund of the Slovak Mining Museum in Banská Štiavnica”, in *Scripta Geologica* 4 (2004) 54-64.

A másolat több évtizeddel később már javításra szorult, a kép hátoldalán nagy betűkkel szerepelt: „Renov. 1802, Boda (vagy Bodo)”,¹⁷ (egyes feltételezések szerint Boda Jenő).¹⁸ Mindez arra utalhat, hogy a 19. század elején e Klokocsói képnek még lehetett valamiféle helyi jelentősége. Azonban a század vége felé a helyzet megváltozhatott. A másolat Majernik városi levéltárnok tanúsítványa szerint 1878. márc. 14-én Eperjesen a városháza irodájában van különösebb tiszteletadás nélkül. A kép a városháza tárgyalótermébe került, később a kiállítótermébe, ahol 1897-1898 körül felismerte Vályi János eperjesi püspök (1882-1911) és elkérte kápolnájába az eredeti oltárkép helyére. 1907 előtti évben vagy években már az eperjesi püspökség házi kápolnájában fényképezték le.¹⁹

A felvétel szerint e 18. századi másolat nem fára festett ikon volt, ellentétben azzal a másolattal, amely az első pócsi kegyképről készült. Vászorra olajfestékkel festették meg és bekeretezték. Az Útmutató Máriát ábrázolta a gyermek Jézussal, a fejek körül fénysugárkoszorú jellegű dicsőfényel, koronák nélkül. A festmény alján sötét színű, fehérbetűs feliratmező. A reprodukció nyomán nem lehet megítélni részleteit vagy azt, hogy mennyire volt átfestett ekkor a kép.

Mivel az első kegykép a könnyezés után szinte azonnal elkerült Klokocsóról és így nem válhatott szélesebb körű zárandoklatok céljává, az ábrázolásnak valószínűleg nem alakulhattak ki olyan kisgrafikai változatai – metszetek, szentképek –, melyek tipikusan a nagy tömegeket vonzó búcsújáró helyekhez kapcsolódtak. Esterházy Pál Mennyei korona című, 1696-ban Nagyszombatban kiadott művében sem szerepel metszet ábrázolása, Jordánszky Elek 1836-ban, Pozsonyban kiadott művében pedig mint a „már nem ismeretesek között” került említésre.²⁰

Az eperjesi Klokocsói kegykép tisztelete is csak viszonylag későn éled fel. 1907. augusztus 12-én arany keretbe helyezték, beüvegezték, megszentelték és Mária-ünnepeken tették ki tiszteletadásra.²¹ A püspöki kápolna oltárán 1950-ig őrizték, amikor a görög katolikus egyházat erőszakkal likvidálták. Nem tudni, mi történt ezzel a másolattal. Amikor a görög katolikus egyház visszakapta az ortodox egyháztól a

¹⁷ URIEL, *Kincseink* (6. lábj.), 182.

¹⁸ SZÉKELY – MESÁROŠ, *Greckokatolíci na Slovensku* (1. lábj.), 140.

¹⁹ URIEL, *Kincseink* (6. lábj.), 185.

²⁰ JORDÁNSZKY, E., *Magyarországban, 's az ahoz tartozó Részekben lévő bódog-ságos Szűz Mária kegyelem' Képeinek rövid leírása*, (Faksimilekiadás), Budapest 1988, XIV.

²¹ ŽEŇUCH, P., *Po stopach klokočovskej ikony*, Michalovce 1993, 21.

püspöki rezidenciát 1990-ben, a szemtanúk szerint már nem volt a kápolnában.²²

4. Az eperjesi Klokocsói kegykép újabb másolatai

Az első klokocsói kegykép 1769-ben készült másolatáról két további másolat készült. Klokocsón időközben, 1834-ben új kőtemplom épült, szintén Istenszülő elszenderedése titulussal. A klasszicista stílusban épült templom egyhajós, szegmentíves szentéllyel és bejáratí toronnyal. Ikonosztázának ikonjait a hátoldalon olvasható szláv felirat szerint a Bogdanski műhely készítette: „Ez az ikonosztáz állíttatott 1898-ban Karcub Pável paróchus atya és Szlivka Joann kurátor és bíró idején. Festette Joann Bogdanski (alatta lengyelül) z Dobromyla (Galicya).” A Bogdanski család a Felvidék északi részén és Dél-Lengyelország számos görög katolikus temploma számára dolgozott több generáción keresztül, Joann, azaz Jan a neves festő Józef Bogdański (1880-1884) unokája volt.²³

A klokocsói hívek csak a 20. század elején ébredtek egykori kegyképük jelentőségére. Szerették volna elkérni azt a Klokocsói képet, melyet Eperjesen őriztek. Azonban Vályi püspök nem járult hozzá. Ezért 1903-ban, a klokocsói hívek kérésére Roskovics Ignác (1854-1915) készítette el az eperjesi Klokocsói kép másolatát.²⁴

A szignálatlan kép kapcsán az irodalomban felmerült újabban Réтай Benedek szerzősége is. Az egyik szlovák szerző a másolatokról írva a klokocsói másolatot is 1904-re teszi és az általa kikövetkeztetett adatok nyomán Réтай Benedek budapesti mesternek tulajdonítja.²⁵ Azonban valószínűbb, hogy az általa talált források – amelyek az útközben megsérült és javításra szoruló képről szólnak – nem a kegykép-másolatra, hanem a klokocsói körmeneti Mária-képre vonatkoznak, amely jobban illeszkedik a Réтай műhely gyakorlatába.

Amennyire a 18. századi előkép reprodukciója alapján meg lehet ítélni, a másolat elkészítésekor Roskovics Ignác az előkép akkori állapotát ismételte meg és fogalmazta tovább, a korszaknak megfelelően kissé visszafogott akadémikus felfogásban.

²² SKYBA, „História klokočovskej ikony” (7. láb.), 15. Pl. Dancák F. tanúsága szerint.

²³ PRZEJDZIECKA, M., *O małopolskim malarstwie ikonowym w XIX wieku. Studia nad epilogiem sztuki cerkiewnej w diecezji przemyskiej i na terenach sąsiednich*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, 34.

²⁴ ПІЕКАП, *Наруку ісмоліт* (7. láb.), 370-371.

²⁵ ŽEŇUCH, *Po stopach klokočovskej ikony* (21. láb.), 25.

Az akkori klockocsoi paróchus, Király Gyula, Papp Antal munkácsi püspök közbenjárására Rómában kijárta a megfelelő indulgen-ciákat és privilégiumokat, így 1913-ban az Istenszülő oltalmának ünne-pével Klockocso Mária-búcsújáró helyé vált.²⁶

1948. június 6-án ezt a másolatot koronázta meg Vasil' Hopko eperjesi segédpüspök.²⁷ Ez volt a legünnepélyesebb búcsú Klockocso történetében és egyúttal az utolsó az Eperjesi görög katolikus egyházme-gye erőszakos likvidációja előtt, a következő évben a kommunista hata-lom betiltott minden búcsújárást. Csak az Eperjesi püspökség működé-sének újraengedélyezése után, 1970-ben – a Klockocsoi első kegykép könnyezésének 300. évfordulójára – indultak újra a klockocsoi zarándok-latok.²⁸

Bár egyik másolathoz sem kapcsolódott újabb csodás könnye-zés, a helyi tisztelet a Roskovics által festett képet a legszebb és legpon-tosabb másolatnak tekinti, az Istenszülőhöz közbenjárásért járulók Klo-kocsót egyre jelentősebb zarándokhelyé emelték.

Az eperjesi képről Ungvárra is készült másolat. 1904-ben, Ros-kovics Emmánuel ungvári gimnáziumi hittanár felkérésére Maximilian Kurz (vagy Kurtz) eperjesi gimnáziumi tanár festett egy másolatot. Ez a másolat Ungvárra, a görög katolikus székesegyházba került.²⁹ A másolat hosszú évtizedeken keresztül a sekrestye bútorzatába beépítve, a kelyhek és más liturgikus ötvöstárgyak szekrényének ajtaját díszítette. Ez fára olajjal festett Klockocsoi kép, amelyet a közelmúltban a sekrestyéből a templom oldalkápolnájába helyeztek át, helyét újabb másolattal pótolva. A Kurz-féle másolat naivabban festett, de emiatt valószínűleg pontosab-ban is követi a ma lappangó barokk kori eperjesi Mária-kép jegyeit s így talán az első 17. századi kegyképből is megőrzött vonásokat. Az autenti-kus jegyek közé sorolható az alakok beállítása, a kéztartás, a drapériák párhuzamosan futó redővetése, a ruházat apró részletei.

5. Kitekintés

Bár a Klockocsoi kegykép változatai nem váltak olyan mérték-ben tisztelt kegyképekké, mint például az első és a második pócsi Isten-

²⁶ ПІЕКАП, *Hapucu icmopiï* (7. láb.), 370.

²⁷ SZÉKELY – MESÁROŠ, *Greckokatolíci na Slovensku* (1. láb.), 141.

²⁸ ПІЕКАП, *Hapucu icmopiï* (7. láb.), 371.

²⁹ SKYBA, „História klokočovskej ikony” (7. láb.), 19. Max Kurtz-ot említ. Ženuchnál Maximilián Kurz-ként szerepel.

szülő kegyikonja, a klokocsói csodának és a képnek mégis terjedt az emlékezete a vallásos népi költemények közvetítésével. Történetét beszéli el a legrégibb ismert, 1670-1683 között íródott ósláv nyelvű népének „Ének a klokocsói képről” címmel, (lejegyezve kéziratos vallásos énekek és versek tárában Kamienkán, 1724-ben). A szöveget eddig első-sorban nyelvészeti szempontból vizsgálta a szlovák kutatás.³⁰ A 23 x 4 sorban írt, török és kurucellenes tematikájú paraliturgikus ének búcsúi ének jellegű, de a történeti ének jegyeit is magán viseli. A magyar történelemmel kapcsolatban is megérdemelné az elemzést, szó esik benne Bécs ostromáról, Buda, Nándorfehérvár, Várad visszavételéről, továbbá arról, hogy Isten a Legtisztább Szűzzel lesz az ország védelme; a császár és a Lengyel Korona egyesülve, keresztényekként kiűzik a pogányokat. Az ének megfogalmazása szerint, a Munkácson őrzött kép könnyezése a Magyar hont siratja, ahol nemcsak a török támad, hanem testvér testvér ellen kelt fel.

A klokocsói kegykép története, az első képen olvasható szöveg és a korabeli verses népénekek ugyanakkor azt a 17. században aktuális gondolatot is kiemelik, hogy a közbenjáró Mária képeinek tisztelete is védelmet és támogatást érdemel ki.³¹

Az ungvári másolat már magyarázó feliratok nélkül készült, így szerepe az új helyén nem prototípusának történetére emlékeztet, hanem a Kárpát-vidéki Istenszülő kegyképek általános értelmezése szerint bontakozhat majd ki. Bár a klokocsói másolatok esetében nem mutatkozott meg csodás esemény, az ikonteológia értelmében, és a magyar nyelvben régebbi használatával élve az isteni „kegyelem képei”, a közbenjárás eszközei lehetnek a csodás előképhez való akár távoli kapcsolódás révén is.

³⁰ ŽEŇUCH, *Po stopach klokočovskej ikony* (21. lábj.), 10. Magyarul röviden ismerteti S. BENEDEK, A., *A gens fidellissima: a ruszinok*, Budapest 2003, 21.

³¹ SZILÁRDFY, *A magyarországi kegyképek* (5. lábj.), 16.

ÖBBÁGY LÁSZLÓ

EGEREK ÉS EMBEREK¹

TARTALOM: 1. Egér a sor végén; 2. A számítógép egere; 3. Az oroszlán és az egér; 4. Egérfogók; 5. Az egérlyuk; 6. A kiborított fészek; 7. Virágot Algernonnak; 8. Egérút.

Az egérke találkozik az elefánttal. Tisztelettel köszönti, majd megkérdezi:

– Megengeded, elefánt, hogy sétáljak veled?

– Hogyne, egérke, gyere csak!

Séta közben az egér újra megszólal:

– Megengeded, hogy ezt a kötelet a nyakadba akasszam?

– Hogyne, akaszd nyugodtan, egérke! – szól kedvesen az elefánt.

Így sétálnak tovább.

S a szembe jövőknek az egérke büszkén újságolja:

– Vezetem az elefántot! Vezetem az elefántot!²

Nemcsak naiv, kezdő, lelkesedéssel, tervekkel, világmegváltó tettvággyal teli ifjú katekétaként, de sokszor még (több) évtizedes hitoktatói, tanári tapasztalat után is abban a (tév)hitben ringatjuk magunkat, hogy „vezetni tudjuk az elefántot”. A történet adta közvetlen párhuzam keretében maradva: egyrészt nem tudjuk vagy nem tudatosítjuk a ránk bízottak elefánt, illetve a magunk egér mivoltát; másrészt túlzott jelentőséget tulajdonítunk a kötélnek – mintha elsődlegesen a kötél minőségétől függne a munkánk (az elefánt vezetése) eredménye. Igyekszünk a kötelet minél több szálból sodorni: minél több, jobb, frissebb, élményszerűbb kateketikai/pedagógiai/didaktikai módszert megismerni, magunkévá tenni és alkalmazni; próbáljuk az elefántot – nem büszkén, nem dicse-

¹ J. Steinbeck regényének kölcsön vett címe nem plágium, de több, mint három kölcsönző. Tartalmi összefüggés nincs ugyan a regény és jelen írásom között, az Egerek és emberek steinbecki alakjainak egyszerűsége, együgyűsége, még inkább az író hősei iránti empátiája azonban – mint később utalok is rá – befolyásolta itt leírt gondolataimat.

² Tisztában vagyok vele, hogy egy humoros, vagy inkább ironikus hangvételű felvezetés nem túl ildomos kezdés egy igényes folyóirat cikke számára, de írásom témájából fakadóan, úgy gondolom, kivételesen megengedhető. A szigorúbb olvasóktól elnézést kérek.

kedve, de – minél szebb és látványosabb kötéllal, azaz minél ügyesebb, korszerűbb, naprakészebb, eu-konfortabb metodikával vezetni. Nyilvánvaló, hogy a módszertani útkeresés is indokolt – mindezt tehát nem ténenként rosszul, ha a dolgokat a helyükön kezeljük; a fenti történet horizontjában ugyanakkor érezzük, az aránytévesztéssel milyen nevetséges és buta dolgot művelünk. S mindeközben csodálkozunk, hogy halomban gyűlnek a kudarcaink, a keserű tapasztalataink, amelyek lassanként fáradt, fásult, kiégett, depressziós katekétává (tanárrá, pappá, szülővé) tesznek bennünket.

Az alábbi gondolatmenet megfogalmazható lenne egy szaktudományos írás kritériumai szerint is; ez esetben mondandóm a katekéta és a rábizottak kapcsolatának néhány modelljét ismertetné, bizonyára kissé sematikusán, a szakmai zsargon kifejezéseivel, talán néhány új vagy újra felfedezendő szempont hangsúlyozásával. Hogy írásom műfaja mégis inkább egy lázadó kamasz stílusára utaló cseppfolyós állapotot tükröz, annak nem éretlenség és nem is valamiféle extravagancia az oka; épp ellenkezőleg: egy letisztulóban lévő kateketikai/pedagógiai szemlélet tudatos választása a kitágított műfaji keret, amely lehetővé teszi, hogy nem egy kiegészítő-közelítő élménysort megélt katekéta személyes tapasztalata is megfogalmazódjék benne.

Sapientia sat.

1. Egér a sor végén

Nyilvánvaló, hogy a katekéta, a pedagógus: vezető. A vezetőnek pedig elől a helye. Véletlenül sem szeretnék beállni azon „modern” pedagógiai szemléletet hirdetők közé, akik elvitatják, sőt elveszik a szülő, a pedagógus, a katekéta, egyáltalán a nevelő és a nevelés tekintélyét. Az élet azonban nem egyszer a sor végére kényszerít. Aki az önkormányzati iskolában éppen csak megtúrt személynek számít, akinek az értékrendi válságban élő szülőkkel folytonos szembeszéllal dacolva kell keresnie a párbeszéd lehetőségét, akit naponta aláznak meg a hittanórán a tekintélytisztelet minimumát sem ismerő gyerekek, aki kollégái, felettesei részéről az elismerésnek, sőt a munkája iránti érdeklődésnek évenként át a nyomát sem érzékeli – az a katekéta bizony igencsak a sor végén érzi magát, ahol elkeseredettségében néhanapján talán még tevékenysége értelmét is megkérdőjelezi. Mindemellett az ismételten visszaköszönő egzisztenciális bizonytalanság, a megunt és egy idő után már lázító alkalmazkodási vagy megfelelési kényszer, a túlcipelt, fölösleges terheket

rejtő hátizsák, az érzelmi kudarcok sora, a kiábrándultság, az idegeket koptató, feszített élettémpó és sok-sok egyéb kiegészítő járuléka (vagy közülük akár egy is) tökéletes táptalajt ad egy – kívülről ugyan követhető és magyarázható, de egyébként mégiscsak megmagyarázhatatlan és érthetetlen – lelki folyamatnak, amelynek kimondott vagy kimondatlan kérdésfeltevése végeredményben ez: van-e értelme, értéke a munkánknak, sőt az életünknek ott a sor végén?

Az ismert orosz népmesében nagyon nem akar kijönni a földből a répa. „A cica húzta a kutyát, kutya húzta az unokát, az unoka húzta nagyanyót, nagyanyó húzta nagyapót, nagyapó húzta a répát, de még mindig nem tudták kihúzni. Akkor a cica az egeret hívta: – Gyere csak, te kisegér! Segíts nekünk kihúzni ezt a répát! Látod, még öten sem bírnunk vele! – Odarohant a kisegér. A kisegér húzta a cicát, cica húzta a kutyát, kutya az unokát, az unoka nagyanyót, nagyanyó nagyapót, nagyapó a répát, s akkor végre a répa megmozdult, s kifordult a földből. Akkora levest főztek belőle, hogy az egész falut megvendégelték, mégis maradt másnapra belőle.”

A fent jelzett, rendkívül nehéz és veszélyes életállapot egyik nagy pozitív felismerése lehet, hogy nem is olyan rossz a sor végén lenni. A látványos, „vezetem az elefántot” egér-élet talán épp azt nem veszi észre, milyen boldogan és eredményesen lehet segíteni a sor végén. Nagy kísértés, hogy ha úgyis csak keveset tudnék tenni, nem is teszek semmit. Egyfajta heuréka-élmény, amikor már nem csupán lelki könyvek alázatra nevelő oldalain olvassa az ember, hanem személyes tapasztalata támasztja alá: ha a nevelő (pedagógusként, katekétaként, papként vagy akár szülőként) látszólag keveset tud is tenni (biztosan kevesebbet, mint szeretne), azt a keveset azonban csöndes egyszerűséggel mégiscsak megteszi, bizonyos értelemben a sor végén is „vezeti az elefántot”.

Maradjunk a répa-mese talaján. – Tudunk segíteni gyomlálásban. „Mi van a felszín alatt? Mit kell kihúzni? Mi mérgezi a ránk bízottak életét?” – Tudunk segíteni talaj-előkészítésben. Hogy minél kevésbé legyen letaposott az útszél, hogy eggyel kevesebb kő, tövisbokor nehezítse az elvetett mag csirázását. – Tudunk segíteni ültetésben. Bekalkulálva, hogy „más, aki ültet, más, aki öntöz... a növekedést pedig az Isten adja”. – Tudunk segíteni betakarításban. A katekézis egyik sajátos formája az idősek szolgálata, amelynek során sok-sok lehetőségünk adódik a gyümölcs még szükséges érlelésében. – A mese a földről és a répáról szól; nekünk most az egerről is, akinek bármily szerény jelenléte nem akármilyen fontos ott a sor végén.

„Akkora levest főztek...” – így zárul a fabula. Az egész falu megvendégelése – ez az egyház élete, katekézise, missziója. A kegyelemből minden vendégnek jut, és marad másnapra meg harmadnapra meg az eszkatonra is. És ingyenes bár – igenis teljesebb és gazdagabb a leves íze, ha benne van a sor végi helytállásunk.³

A mese persze csak egy apró indíttatás, kicsiny része a megoldás-keresésnek. Bár ilyen egyszerű volna túlélni a kiégés-közeli munka- és életállapot szakadékait!⁴

2. A számítógép egere

Nem csak mesét, élő, mai hasonlatot is találunk az egyszerűségben, alázatban végzendő munka motiválására. A számítógép egere szinte

³ Engedtessek meg, hogy az „akkora levest főztek” záradékhoz közöljem egy néhány évvel ezelőtti televíziós hétköznapi reggelének ide kapcsolódó élménysorát:

Ha megkérdezném a tisztelt nézőket: „Önök szerint mi az egyház?” – bizonyára annyiféle választ kapnék, ahányan a képernyő előtt ülnek. Akik tanultak katekizmust, precíz teológiai meghatározást adnának. Akik a közösségben lévő belső erőt tapasztalták meg az egyházban, azok élményeiket mesélnék. Akiknek negatív tapasztalataik vannak az egyházzal – főként a papokról –, azok a keresztvizet is leszednék rólunk. – Nos, hadd osszam meg egy friss élményemet Önökkel arról, mi is az egyház.

Elsőőldozásra felkészítő katekézis folyt a parókián a vasárnapi liturgia után. Tanultunk, beszélgettünk, játszottunk a gyerekekkel. Egyszer csak az egyik kisfiú, aki kicsit elvarázsolt típus volt és amolyan „becserkészett” gyerekként az egyházzal semmiféle előzetes tapasztalattal nem rendelkezett, megszólalt: „Laci bácsi, ez az egyház?” „Mire gondolsz, Lacika?” – kérdeztem vissza. „Hát, hogy itt játszunk, beszélgetünk, és jó itt lenni.” Mit szólhattam erre? „Igen, barátom, ez az egyház.”

A teológiai stúdiumokban nem szerepel ugyan ilyen meghatározás, mégis azt mondom: a gyerek jól érzett rá – ez az egyház. Ahol dicsérik a templomban az Istent, majd a tanulás, a beszélgetés, a játék, a szeretet légkörében töltünk együtt egy-két órát – miközben a képviselőtestület tagjai a heti teendőket beszélik át, a nénik a rózsafüzér titkait cserélik, a típegő gyerekek a friss fűben hemperegnek, a szülők a polisz dolgairól eszmélkednek, a fiatalok az érettségi- és a vizsgaidőpontokat diktálják (kiért melyik napon imádkozzon a papjuk), SMS üzenetet olvasunk fel (hiányzó testvérünk melyik kórházban fekszik) és így tovább – igen, Lacika: ez az egyház.

Pár perc múlva a parókia konyhájába beszagolva Lacika tovább kérdezett: „Laci bácsi! Leves is lesz?” Ugye, nem kell mondanom, hogy a lakoma szentírási képe, az Eukarisztia asztala és az asztalközösség varázsa éppen erről szól?! Igen, Lacika, lesz leves. Nagykanállal eszünk. Igen, ez az egyház.

Nos, az ilyen élmények évek múltán is erőt jelentenek, sőt túlélési kegyelmet rejtenek.

⁴ Jut eszembe: amit a kisegér a mesében tesz, az lényegében sportteljesítmény is. Fut, majd fizikai erőt fejt ki, hogy segítsen. – Nem lenne szabad elfelejtenünk (a kiégés határán, a testi-lelki szétesettség idején ennek lényegi fontossága van), hogy a sport, a testi, a fizikai teljesítmény, a mozgás is komoly, koránt sem elhanyagolható része a túlélésnek.

észrevétlen, de nélkülözhetetlen alkatrésze a computernek. (Próbáljunk csak meg az egér kurzora nélkül dolgozni...)

Számítástechnikai szakember írja: „Az egér egy szappandoboz méretű tárgy... Bár ez a mutatóeszköz (általában) olcsó, kicsi és egyszerű kiegészítője a számítógépnek, a fontossága vitathatatlan. ... Az egér az, amelyből a legolcsóbbat szokás választani, hiszen ki figyel rá, az olcsó is működik. ... Talán nem is tudatosul bennünk, de ha számítógéppel dolgozunk, naphosszat tapogatjuk, tologatjuk, és egyáltalán nem mindegy, hogy milyen formája van, hol vannak a gombjai, vannak-e kiegészítő funkciói stb. A kéz anatómiai felépítéséhez nem illeszkedő modellek akár ízületi bántalmakat is okozhatnak, egy rosszul működő egér pedig mindig a legrosszabbkor makrancoskodik, ami jelentősen lelassíthatja a munkát. Ugyanakkor jó egernek lenni eléggé hálátlan szerep, mert az ilyet nem veszik észre, hiszen nem okoz kézfájást, nem ugrál, egyszerűen csak szolgálja tulajdonosát.”⁵

A leírás szinte minden eleme behelyettesíthető: a tologatástól a kiegészítő funkciókig, a makrancoskodástól a hálátlan szerepig minden mozzanatban magunkra ismerhetünk. Sőt kiegészíthetjük a leírást a legfontosabb, itt hiányzó szemponttal. Magától értetődő, hogy az összeköttetés adja az egér lényegét. Installáció nélkül haszontalan tárgy marad; a maga egyszerű szolgáltatát is csak és kizárólag a géphez csatlakozva képes végezni. Az installálás esetünkben a belátás: „minden kegyelem”; az egér gyöngye, szerény visszaigazoló fénye pedig az imádság. Az el-esettségnek egyébként ez a gyönyörűsége, kettős lelki tapasztalat a legnagyobb és leggyorsabb ajándéka.

Ha nem szeretnénk sem ízületi, sem egyéb bántalmat okozni, „csupán” szolgálni akarjuk a Tulajdonost – akkor életprogrammá emeljük az „észrevétlenül, de nélkülözhetetlenül” egyszerűségét. Ezzel vezetjük le evangéliumibb módon az elefántot, ezzel neveljük legigazabban a ránk bízott „új generációs egereket”.⁶

3. Az oroszlán és az egér

Aesopus klasszikus meséjében a hatalmas oroszlán csapdába esik. Kötelei közepette hiába az erő, a fiatalos energia, a duzzadó izmok;

⁵ PÁHY, A, *Az egér*; <http://www.agt.bme.hu/szakm/szg/eger.html>

⁶ Első egér-alátétemen (valami reklám-anyag lehetett) egy jókedvű kisegér nyújtózott lazán egy nyugágyban; alatta a felirat ez volt: megnyugtató, hogy milyen megbízható. De jó lenne, ha a Tulajdonos és a használók egyaránt így számíthatnának ránk!

az oroszlán fogoly. A köteleket a kicsiny egér rágha el, ő szabadítja ki rabságából az állatok királyát.

Sok ránk bízott ember megköötözöttségét ismerjük. Még többek béklyóit sejtjük. Naponta tapasztaljuk, milyen sokan élnek „dióba zártan”, önmaguk emelte falaik rabságában. Az egér mondandója a felszabadító páli üzenet: „Testvéreim! Meghívtatok szabadságra szól!”⁷ Katekézisünkben az evangélium nem szolgálati szabályzat, a tízparancsolat nem kényszerzubbonny. Testvérem! Rágom a köteled. Szabadulj!

De amíg ezt a magunk diójából, saját köteleink közül/mögül/alól újra kimondjuk...

4. Egérfogók

Igen, a kötelek elrágására, azaz a ránk bízottak megköötözöttségeinek oldására több esélyünk van, ha megfontoltan beépítjük életünkbe azokat a tapasztalatokat, amelyeket az „egérfogók” körül megéltünk. Egérfogó alatt a csábító kísértéseken és a foglyul ejtő bűnökön túl most azokat az életállapotokat értem, amelyek szinte észrevétlenül teremt(h)e(t)nek bénító helyzetet magánéletben és munkában egyaránt.

Merthogy a legnagyobb kísértések nem a „ledér egér” típusú kísértések. Az erkölcsi jellegű kísértés „csak a kukac a horgon, amire ráharap az ember. A valódi kísértés az Isten nélküli élet.”⁸ Jelen esetben nem mennék idáig – bár koránt sincs messze egymástól a kettő –, csak a kiégés felé indító üresség, a minden mindegy állapot, a depresszióba hajló közömbösség kísértéséig. Olyan egérfogó ez, amely esetében még a „kukac” (a sajt, a szalonnadarabka) sincs a szép vagy a kíváncsi álcába burkolva, mégis valami felfoghatatlan mágneses vonzása van; ez az egérfogó magát a fejvesztést vagy legalábbis az afelé vezető utat motíválja – egyszerűen azzal, hogy egyre motiválatlanabbá teszi az egeret az egérfogótól való távolmaradásra.

Aki ezt az egérfogót közelebbről látta, netán félig-meddig oda is hajtotta már a fejét, és megszabadult, az sejtí, milyen veszélybe (valódi életveszélybe) került, és hálás a szabadulásért. Tapasztalata van arról, milyen sérülékeny az idegrendszer, milyen törekeny tud lenni a magabiztosnak hitt lelki egyensúly; legalább részben megérti a depressziósok megérthetlenségét, és tudja már a kötelektől való szabadulás irtózat

⁷ Gal 5,13

⁸ Barsi Balázs megfogalmazása.

nehézségét – de szépségét, értékét is. Mert ez az állapot egyúttal komoly érlelődés, egyfajta vajúdás is: „a semmi ágán ülő szív”, ha ebből a „jeges úrból” újra vissza- (azaz új módon Istenre és önmagára) talál, gazdag lelki tapasztalatokkal születik újjá. Valóban mezítelenül áll Istene elé; már nem taktikus, de kegyetlen őszinteséggel néz szembe önmagával, élete dolgaival; állapota kiöli belőle az irigységet és hatalomvágyat; túl van minden illúzión, és immunissá válik az egértársadalom pozícióharcaival és érdekközösségeivel szemben; egyszóval szenvedése – igenis: szenvedés ez, még ha nem is fizikai fájdalom –, szenvedése kegyelmi ajándékaként tisztább gondolkodásra, nagyobb lényeglátásra, érettebb életvezetésre juthat. Az isteni kegyelem képes a lélek törekenységét a lélek megajándékozottságává tenni.

5. Az egérlyuk

Fontos hely az egérlyuk. Nem a négy fal, a lakás, hanem a házasság, a család, a fészekmeleg, az otthon boldogsága, küzdelme, boldogtalansága, hitelesítő pecsétje. A ránk bízottak láthatják, hol élünk, hogy élünk, miért élünk, miként élünk.⁹ – Ezt persze korábban is pontosan tudtuk. Jómagam papi keresztemen már tizenéve olvasom a figyelmeztető feliratot: „légy a hívek példaképe...”¹⁰ A változás, az új látásmód annyi, hogy rádöbbenünk, mennyivel többről van szó. Értsük jól: már nem érdek a példaadás – egyszerűen az üdvösségem a tét.

Az egérlyuk, vagyis az otthon milyenségének képét Fekete István *Ci-Nyi* című írásából kölcsönzöm. A *Ci-Nyi* egy részegeskedő özvegy egér története, aki egy öreg pincében lakik, és egyszer véletlenül belekóstol a kiloccsant borba. Ettől fogva barátja lesz a pince három vendégének, s a maga módján osztozik az emberek gondjában-bajában. – Egy javakorabeli egérről van szó, aki a szőlőben lakik, egy présházban... Az Úr szőlőjében dolgozó, javakorabeli katekéta, tanár, pap tükörbe néz. Az egér magatartása mosolyogtatóan ambivalens: „Néha

⁹ Egér-grafológiának nevezik azt a világon egyedülálló rendszert, amit az ELTE TTK-n működő Algernon-csoport kutatói fejlesztenek a számítógépes egeret használók finom mozgásainak megfigyelésére. Akárcsak a grafológus az írásunk alapján, az „egér-grafológus” az egér-mozgatási gyakorlatunkból tud személyiségünkre vonatkozó következtetéseket levonni. – Érdekes apró adalék ahhoz, hogy az „egérlyukban” folyó élet kívülről is mennyire látható.

¹⁰ Vö. 1Tim 4,12: „Senki meg ne vessen ifjúkorod miatt, de légy is a hívek példaképe beszédben, viselkedésben, szeretetben, hitben és tisztaságban”.

felnézett a házba, de legjobban mégiscsak a pincében érezte magát...”. Nyugalom van végre; véget ért a szüret, nincs ember sehol, elmúlt a hordó-kongatás és jövés-menés ideje. Az elzárkózás, a magány keresése mellett ugyanakkor ott van a vágy a találkozásra is: „Kibújt a lugas egyik indájára... A belső világhoz képest itt ugyanis kellemes meleg volt, mert odasütött a nap, bár Ci-Nyi árnyékban maradt, mert nem szerette a feltűnést. De Ci-Nyi azért is szerette a lugast, mert onnét ki lehetett látni a dülőútra, ami a prэшáz előtt egy jó köhajításnyira vezetett, és sok mindent lehetett látni, amit a földről nem láthat meg a kisegér.” Az egér otthona a pince nyugalma és a lugas (magasba vezető) indája – no meg a barátság az ászokfa árnyékában, amikor az emberek szemében „derűs, csillogó, meleg fény kezd játszani... a füstös bolthajtás alatt”. A mélyülő barátság vágya is ott van ebben az otthonban: „Ci-Nyi még senkinek sem mondta el, hogy álmodik-e és mit, de ez valószínű, és valószínű az is, hogy ilyenkor ember barátai jelennek meg álmában... csodálatos érzés, ami ilyenkor eltölti”. – A kisregény áttételesen kimondja, hogy kapcsolatok nélkül nem élhetünk, ugyanakkor az emberi kapcsolatok határai, korlátai is visszaköszönnek benne. Akárcsak... similis simili

gaudet: tényleg ismerős ez az egér.

Nem egy mai teológiai reflexióban olvashatunk a keresztyén ember virrasztó hivatásáról.¹¹ Radnóti Miklós *Az éjszaka* című gyönyörű versében – bár nem kapargál, nem zavar senkit – éber az egér. „Alszik a szív és alszik a szívben az aggodalom, alszik a pókháló közelében a légy a falon. Csönd van a házban, az éber egér se kapargál, alszik a kert, a faág, a fatörzsben a harkály.” Az otthon a csönd és a virrasztás szépséges találkozása is.

Mivel a pap, a katekéta egyházi ember, ilyen értelemben a *templom egere* is; egérlyuka a gondjaira bízott istenháza is. Bizonyos értelemben árulkodóbb a temploma, mint a lakó- vagy hálószobája, az egyházi gyülekezete, mint a családja. Az értékrendi prioritások megmutatkoznak. Igen, az üdvösség a tét.

¹¹ „A mai kultúrának az a nagy kísértése, hogy álommá legyen. A régi aszkéták azt mondták, hogy a legnagyobb bűn a feledékenység. Ma mindent felejtene az emberek. Felejtik Isten létezését, felejtik a másoknak a létezését, talán még a saját létezésüket is. Álomkultúránk van, amelyet a kábítószeres és a televízió népesítenek be. Mintha valami alvajárók lennének, csak megfordítják a televízió kapcsolóját. ... Úgy vélem, hogy a keresztyének egyik feladata az ébresztés volna. Ébresztzeni azzal, amit Kierkegaard a »létben való elmélyedés«-nek nevezett. Ki kell szakítani az embereket ebből az álmodozásból, és elvezetni az alapvető csodálathoz. A keresztyéneknek kell megtanítaniuk másokat arra, hogy áldják az életet.” (Olivier Clement)

6. A kiborított fészek

Robert Burns, a skót-angol parasztköltő 1785-ben őszi szántás közben akaratlanul kiborított egy mezei egeret a fészkeből. Az egerhez írott soraiban ember és állat életének bizonytalanságáról, reményeinek, terveinek esendőségéről emlékezik: „Egér, bizony nem állsz magad! Hány szép reménység megszakad, egér meg ember hasztalan tervezgeti; öröm helyett csak gyász marad, csak kín neki.” Ebből a versből, illetve történetből indul ki *John Steinbeck Egerek és emberek* című regénye. A télre berendezkedett egércsalád vackának kiszántása se nem tragikus, se nem brutális, hanem mindennapi esemény a kozmosz életében – akár csak Lennie esete a regényben.¹² Ez a világ sora – üzeni Steinbeck.

A párhuzam azonban elfogadhatatlan. Bármily szimpatikus a főszereplők egyszerűsége, tiszteletre méltó együgyűsége, barátságuk vonzó példája, az a kísértés sejlik fel a párhuzam mögött, mintha az embernek csak sorsa passzív elfogadására, csak belenyugvásra lenne lehetősége. A kiegészéssel, depresszió-közel állapottal küzdő (vagy nem is küzdő) ember igencsak hajlamos magáénak érezni ezt a gondolatot, leegyszerűsíteni a világot, és mártírként belenyugodni a rá váró végzetbe – miközben igenis tennivalója lenne élete és az őt körülvevő világ alakításában. A gondviselésbe vetett hit nem fatalizmus. A fatalizmus viszont félelem és menekülés.¹³

¹² A regény rövid tartalma: Két otthontalan, nincstelen, máról holnapra tengődő vándormunkás, George és Lennie arról ábrándozik, hogy majd egyszer sikerül annyit összekuporgatniuk, amiből egy kis tanyát és pár hold földet lehetne venni, és azon csak maguknak dolgozni. A két barát egymásnak minduntalan elmondott vágyálmaiból a mezőgazdasági alkalmi munkások létbizonytalansága, a társadalmon kívülre vetetteknek, a sehová nem tartozóknak sóvárgása szól az elemi biztonság után. Ez a vágy ad értelmet munkájuknak, ennek a reménynek a kergetése az életük eseménytelen története. De bármilyen jogos és reális az ábrándjuk, a sors, a vak véletlen keresztülhúzza terveiket, akárcsak Burns ekéje a télre berendezkedő egércsalád vackát. – A kudarc csírái Steinbeck szerint nem pusztán a társadalmi erőbben, hanem elsősorban az emberi csontokban, idegekben hordott biológiai végzetben lappanganak. A tragikus befejezés az író szerint természetes és szükségszerű.

¹³ Angela Toigo *Isten és az egér* című kedves kis könyvecskéjének két kis egér-imája is erre a félelemre, illetve menekülésre utal: „Istenem! Ma eltévedtem a búzamezőn. Félelmemben sírva barangoltam az óriásnövények között.” ... „Elrejtőzöm a sikátorban, talán ott majd jobban érzem magam... Vagy mégsem? Lehet, mégis jobb, ha szembenézek a világgal.” TOIGO, A, *Isten és az egér*, Novi Sad 1972, 26. és 38.

7. Virágot Algernonnak¹⁴

Daniel Keyes kiváló regényében Algernon különleges egér: ugyanazon az agyműtéten esett át, mint a regény főhőse, Charlie, és ettől valóságos egérzszeni lett, logikusan tud tájékozódni bonyolult labirintusokban. Charlie hasonlóan járt: harminckét éves koráig kedves, ám gyengeelméjű fiatalember volt; a műtét után rohamos szellemi fejlődésen ment át, szivacsként itta magába a műveltséget és a tudományt, intelligenciahányadosa messze felülmúlta a zseniszintet. Sajnos, az eredmény sem nála, sem Algernonnál nem lehetett tartós: amikor Charlie észrevette Algernon hanyatlását, kutatásaival maga bizonyította be, hogy a visszaesés törvényszerű, és minél magasabb az időközben elért szellemi szint, annál rohamosabb a végromlás. Utolsó „előmeneteli jelentéseiben” a kezdeti szintre esik vissza, szívfacsaró módon ismétli meg kezdeti helyesítési hibáit és fogalmazási primitívségeit. A cím „magyarázata” anynyi, hogy Charlie-hoz nagyon közel áll a fehér egér, így eltemeti azt a hátsó udvarban, és minden adandó alkalommal virágot tesz a sírjára. – A regényben egy helyen tételelesen megfogalmazódik: „Az oktatás és intelligencia, amelyet nem jár át az emberszeretet, semmit sem ér”. Ez, az embertárs iránti szeretet igényének, fontosságának kiemelése hatja át a mélyen humánus darabot, amelyben a Charlie-hoz ragaszkodó Algernon is mintegy a szeretetet jelképezi, ezért is kell virágot vinni a sírjára. – Nem kérdés: oktatással és intelligenciával nem, csak szeretettel átjárt oktatással és intelligenciával „vezethetjük az elefántot”.

Üzenetünk hát a ránk bízott Charlie-knak (gyermekeinknek, tanítványainknak, „elefántjainknak”): nézzétek sorsunkat, életünket, labirintus-harcainkat, megküzdött szeretetünket. Sírunkon az lesz a virág, ha saját sírotok nálunknál jobb, igazabb, tisztább embert rejt majd.

8. Egérút

Megküzdött életállapotunk, „túlélés-élményünk” leglényegesebb következménye, nem új, de jelentősen megújult/megérett felismeréseink legfontosabbika: egérutat nyertünk. Benne, aki maga az Út, az Igazság és az Élet.

¹⁴ Daniel Keyes közismert regényének címe.

KRÓNIKA

Dohanics János (1983-1979) emlékére

2009. szeptember 12-én, Nyíregyházán megemlékezést tartottak a nyíregyházi Tanítóképző egykori tanáráról, igazgatójáról, tankerületi főtanácsosáról Dohanics Jánosról. Az alkalmat a középfokú Tanítóképzés megszűnésének 50. évfordulója szolgáltatta. A belvárosi Görög Katolikus Templomban 13 órakor kezdődött emlékező Szent Liturgia után 14 órától emléktábla leleplezésére került sor a volt Tanítóképző – a jelenlegi Kölcsey Ferenc Gimnázium (Széchenyi u. 6.) épületének – park (Benczúr tér) felőli oldalán, hisz abban a részben lakott Dohanics János családjával. Az emléktábla elhelyezését az 50 éve végzett pedagógusok kezdeményezték, akik e napon kapták meg a Nyíregyházi Főiskolán aranydiplomájukat. Az emléktáblán a „Tanítók Tanítójának” nevezték Dohanics Jánost, aki sok szegény sorsú diáknak, úgynevezett „prepásnak” biztosította az oklevél megszerzésének lehetőségét. A háború alatt sem menekült el, őrizte intézetét,

annak anyagi és szellemi javait, s a front elvonulása után azonnal újra indította a tanítóképzést. „Szép családi életével követendő példát állított növendékei elé. Emlékét őrzi a »Néptanítók« soka-sága szerte a hazában” – fogalmazták az emléktábla állítói.

Az ünnepségen a Himnusz hangjai után *Román Istvánnak*, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Közgyűlés alelnökének, *dr. Szabó József* főiskolai adjunktusnak, *Udud Sándor* egykori növendéknek és *dr. Dohanics Sándor* sebész főorvosnak – Dohanics János fiának – megemlékezése következett. *Seszták Veronika* tanuló Reményik Sándor: „Templom és Iskola” című versét szavalta, *Sebestyén Márta* művésznő énekével emelte a megemlékezés fényét, akinek nagypja munkatársa volt Dohanics Jánosnak. A Görög Katolikus Egyház képviselője a Hit, a Szeretet és a Remény hordozójaként emlékezett a neves pedagógusra. „Mint a »Tanítók Tanítója«, ahogy emlékeznek ma is rá sokan, Krisztusnak, a Tanítónak képviselője és hirdetője is volt. Minden tudomány mellett a hit és az er-

kölcs átszötte életét. Hitvallóan tette ezt a 40-es évek közepén, amikor egyedül ő maradt, őrizve iskoláját, teljesítve maradéktalanul erkölcsi és hivatásbeli kötelességét. A mindennapok súlyos tanúsága volt ez: példamutató, kiváló pedagógus és mélyen vallásos ember, aki nem volt párttag, feleségével – a szintén görög katolikus és kárpátaljai származású Júlia asszony tanárnővel – és gyermekeivel rendszeresen, bátran járt templomba. Mindezekre méltán emlékezik az utókor. 1936 és 1949 között a kántorok képzését is megvalósította ökumenikusan! Legalább ilyen súllyal gondolhatunk rá, mint a szeretet igazi képviselőjére is. Krisztus szavát valószínűleg így mondta meg: „Amit a legkisebbek közül egynek tesztek, nekem tesztek”: internátus létesítése, a testi egészség fontossága, tornaszerek beszerzése, korcsolyapálya létrehozása... mindezek feledhetetlen élmények forrásai is lettek. Diákjaival szinte családi kapcsolata volt neki és családtagjainak is. Megszervezte a 971-es Tisza cserkészcsapatot, mely a legjobbak közé számított. Aktív tagja volt a Görög Katolikus Egyháznak. Tanítványainak és gyermekeinek is példát mutatott ezekkel. A remény embere is volt. Tudta mit jelent Szent Pál szava: „Remélni a remény ellenére”: a korai árvaság, a háború nehézsé-

gei, a Budapesttől Székelykeresztúrig terjedő tevékenysége csak a remény által nyerhetett értelmet. Köszönetet mondanak Őérte Istennek: családjá, diákjai, egyháza, városa, hazája. Dicséretes dolog ez az emléktábla, de helyeződjön az mindnyájunk szívébe, sarkalljon hálára és a jó példa követésére.”

Az ünnepség végül az emléktáblát megáldó imádsággal fejeződött be. Dohanics János rövid életrajza elolvasható a *Pedagógusok Arcképcsarnoka* című, a Karácsony Sándor Pedagógiai Egyesület által gondozott, Debrecenben 2008-ban kiadott kötetben, Dohanics Sándor megfogalmazásában (lásd: 72-74. oldalak).

Soltész János

Amerikai konferencia

2009. szeptember második hetében, a Kanadai Ukrán Tanulmányok Intézete Vallás és kultúra kutatási programja keretében *Keleti keresztények a Habsburg monarchiában* című nemzetközi konferenciára került sor Edmontonban, az Albertai Egyetemen. A tudományos rendezvény célkitűzése Galícia, Bukovina, Kárpátalja és Észak-Amerika keleti keresztény vallási élete és kultúrája különféle kérdésköreinek megbeszélése volt, a szintézis jellegű kutatások bemutatása. A vizsgálat

lehangsúlyosabban a 18. század utolsó harmadától a 20. század első két évtizedét jelentő időszakot fogta át. A címadó előadást *Paul. R. Magocsi* tartotta. Az angol és ukrán nyelvű szekciókban való részvételre tizenhat kanadai, nagy-britanniai, németországi, romániai és ukránjai kutató kapott meghívást. Magyarországot *Puskás Bernadett* képviselte a munkácsi görög katolikus püspökség művészete, mint sajátos művészeti egység kutatásának fő kérdéseiről tartott előadással. Az egyes szekciók vezetői záró korreferátummal tekintették át az előadásokban is felvetett témákat, a szekciókat követő diszkussziók lehetőséget biztosítottak a különféle, elsősorban nemzeti álláspontok bemutatására. A konferenciát megelőző és követő napokban lehetőség nyílt az Albertai Egyetem könyvtárában való kutatásra, szakmai megbeszélésekre, könyv-, filmbemutatón és koncerten való részvételre.

Puskás Bernadett

Véradás

Szokásos módon zajlott a véradás Intézményünkben, melyet az idén ősszel is meghirdettünk. Fontosnak tartjuk, hogy erre a felebaráti szeretetet közvetlenül kinyilvánító alkalomra minél több hallgatónkat és munkatársunkat buzdítsuk. A jó szót meghallgatva,

szép számmal volt jelentkező. Így összesen 31 személy adott vért a mostani alkalommal. Nem utolsósorban komoly esélyünk van arra, hogy ismét megnyerjük az intézmények közötti versenyt a kategóriánkban, mint a múlt tanévben.

Ivancsó István

Patrisztikus ülés

2009. október 28-án Hittudományi Főiskolánk adott otthont a Magyar Patrisztikai Társaság Debrecen-Nyíregyházi Csoportja által rendezett összejövetelnek. A gyűlésre *Antiochiai Szent Ignác halálának 1900. évfordulója* szolgáltatta az alkalmat.

A köszöntés után a bevezetőben *Ivancsó István* tartott megemlékezést a Szentről. Utána két előadás következett. Előbb *Peres Imre*, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem professzora beszélt „Ignatius leveleinek egyházképe” címmel. Majd pedig *Perendy László* professzor következett a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karáról, aki arról adott elő, hogy „Kiktől óvta Antiochiai Szent Ignác az ázsiai egyházakat?”

A tartalmas előadásokat valóban termékeny megbeszélés követte, s utána még lehetőség volt a Könyvtárunk megtekintésére is. – A jelenlévők örömeiket fejezték ki aziránt, hogy a patrisztikus mun-

kálkodások nem csupán Budapestre koncentrálnak, hanem a kecskeméti nyári konferencia mellett régiók Csoportja is meglehetősen eredményesen működik. Ezt igazolják az olyan – immár rendszeressé vált – összejövetelek is, mint a jelen mini-konferencia.

Ivancsó István

Egyháztörténeti konferencia Szepesváralján

2009. november 11-én a Rózsasági Katolikus Egyetem, a Szepesi Püspöki Hivatal, a Szepesi Papnevelő Intézet, valamint a Kassai Teológiai Kar közös rendezésében nemzetközi egyháztörténeti konferenciára került sor Szepesváralján a Szepesi Prépostság első írásos említésének 800. évfordulója emlékére. A jubileumi összejövetel díszvendége és főelőadója *Erdő Péter* bíboros, Esztergom-budapesti érsek volt, aki olasz nyelvű előadást tartott „A Szepesi Prépostság jogi állapota az Esztergomi Főegyházmegyében” címmel. A bíboros úr előadása fontos szempontokkal szolgált a szepesi görög katolikus közösségek 17. századi egyházjogi státuszának megértéséhez. A szlovák egyháztörténészek, *Ivan Chalupský*, *Michal Slivka*, *Martin Homza*, *Luboslav Hromják*, *Peter Labanc*, *Vladimír Olejník*, *Rastislav Adamko*, *Miroslav Glejtek*,

Magdaléna Janovská bemutatták a szepesi prépostság kezdeteit, történetét a Mohácsi csatáig, a 17-18. századi prépostokat, a Szepesi Egyházmegye felállításának történetét, a székesegyházban végzett ásatásokat, a levéltárban őrzött prépostsági pecsétet, a szepesi liturgikus hagyományokat. Főiskolánkról *Véghseő Tamás* kapott meghívást a konferenciára. Olasz nyelvű előadásában a 17. század legvitatottabb szepesi prépostjának, Bárony György váradi püspöknek az életútját mutatta be, aki a katolikus megújulás és ellenreformáció korában működött. A rendkívül jó hangulatú konferencián elhangzott, hogy kívánatos lenne több alkalmat teremteni a szlovák és a magyar egyháztörténészek eszmecserejére, s ebben a nyíregyházi Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola fontos szerepet játszhat. Az esemény magyarországi résztvevői látogatás tehettek a Püspöki Levéltárban, ahol igen gazdag görög katolikus vonatkozású anyag várja a kutatókat. A konferencia szentmisével zárult, amelynek főcelebránsa szintén a díszvendég Erdő Péter bíboros volt.

Véghseő Tamás

Bacsinszky-konferencia

A nyíregyházi Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi

Főiskolán 2009. november 12. és 14. között nemzetközi egyháztörténeti konferenciára került sor az intézményben működő „Görög Katolikus Örökség” kutatócsoport szervezésében. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján megrendezésre kerülő konferencián öt országból (Németország, Szlovákia, Ukrajna, Olaszország, Magyarország) tizenhat kutató mutatta be a nagy főpásztor életútját és korának egyházi vonatkozású jellegzetességeit.

A konferencia munkáját november 12-én, csütörtökön este nagyszámú hallgatóság jelenlétében *Kocsis Fülöp* megyéspüspök nyitotta meg. A főpásztor kifejezte azt a reményét, hogy a konferencia hozzájárul görög katolikus örökségünk alaposabb megismeréséhez. A konferencia első előadását *Spannenberger Norbert*, a lipcsei Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas kutatója tartotta a Habsburg Birodalom egyház- és valláspolitikájáról, mellyel tágabb történeti szövegkörnyezetbe illesztette Bacsinszky András püspöki működését. Az este második előadója, *Véghseő Tamás*, a „Görög Katolikus Örökség” Kutatócsoport vezetője Bacsinszky András ungvári és nagyszombati tanulmányait elemezte. Már az első két előadás után világossá vált, hogy a meghí-

vott előadók és a hallgatóság igen aktívan kívánnak részt venni a konferencia munkájában. Érdekes hozzászólások, kiegészítések, kérdésfelvetések hangzottak el. A csütörtök esti program a Banchieri Énekegyüttes műsorával zárult.

A péntek délelőtti szekció előadásai Bacsinszky András hajdúdorogi éveit (*Janka György*), a Munkácsi Egyházmegye felállítását (*Bendász Dániel*), Bacsinszky püspöki kinevezésének körülményeit (*Baán István*), illetve a görög katolikus püspökök 1773. évi bécsi értekezletét (*Cyriel Vasil' érsek*) vonták vizsgálat alá. A délelőtti szekció munkáját *Juliusz Janusz* érsek, apostoli nuncius is megtisztelte jelenlétével. A délutáni szekció négy előadását az ungvári *Filip Lajostól* (Bacsinszkyhez kapcsolódó tárgyi emlékek a Kárpátaljai Múzeumban), a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanáráról, *Forgó Andrástól* (Bacsinszky az 1790/91-es országgyűlésen), a Szegedi Egyetemen szlavistájától, *Kocsis Mihálytól* (a Bacsinszky-Biblia és a Kutka-féle Katekizmus), illetve az eperjesi, *Julia Dudasovától* (az ósláv nyelv problematikája) hallottuk. A pénteki nap záróeseményeként a résztvevők *Puskás Bernadett* szakszerű vezetésével az Egyházművészeti Gyűjteményt tekinthették meg.

Szombaton elsőként az eperje-

si *Bohács Béla* kapott szót, aki a Bacsinszky püspök korában használatos ószláv nyelvű liturgikus könyvekről tartott előadást. Őt egy szintén liturgikus témája előadás követte *Nyirán János* diakónus, a „Görög Katolikus Örökség” Kutatócsoport tagja részéről, aki a Bacsinszky korában megszületett magyar nyelvű liturgiafordítás diakónusokra vonatkozó rubrikáit vizsgálta. A szlovák jezsuita, *Milan Lach* Bacsinszky püspök egyik közeli munkatársáról, a bazilita Joannicius Bazilovicről beszélt.

A konferencia utolsó szekciójában egyházművészeti előadások hangzottak el. Elsőként *Puskás Bernadett* kapott szót, aki Bacsinszky püspök reprezentációjának emlékeit mutatta be. Őt követte *Terdik Szilveszter* doktorandusz, a „Görög Katolikus Örökség” Kutatócsoport tagjának előadása az ungvári jezsuita templom székesegyházzá történő átalakításáról. A konferencia utolsó előadását *Kriza Ágnes*, az ELTE kutatója tartotta egy ritka képtípusról, a Szentháromság mennyei liturgiájáról.

A konferencia munkáját *Véghseő Tamás*, a rendezvény szervezője foglalta össze. Az előadásokból, a gyakorta korreferátummá bővült hozzászólásokból és kérdésfelvetésekből következteként azt szűrte le, hogy a

Bacsinszky-kutatásoknak folytatódnia kell, mégpedig elsősorban a mikrotörténeti kutatások, illetve a Habsburg-egyházpolitika részleteinek elemzése irányába elmozdulva.

A rendkívül jó hangulatú és termékeny konferencia szombaton este Tolcsván közös vacsorával és borkóstolóval zárult. Vasárnap *Cyril Vasil’* érsek és *Kocsis Fülöp* püspök a hajdúdorogi székesegyházban mutattak be Szent Liturgiát.
Véghseő Tamás

X. Liturgikus Szimpozion

Szentatyánk, XVI. Benedek pápa a tavalyi Szent Pál-év után az idén meghirdette a *Papság Évét*, mely 2009. június 19-től egy esztendeig tart. Az apropót Vianney Szent János (1786-1859) halálának 150. évfordulója szolgáltatta hozzá. Hittudományi Főiskolánk Liturgikus Tanszéke fontosnak tartotta, hogy meghallgassa a szentatya, valamint a Kléruskongregáció buzdítását, s ezért egy „tanulmányi napot” szervezett a X. Liturgikus Szimpozionnal. Így kívánt bekapcsolódni az országos és világi esemény-sorozatba, hogy az egyetemes egyház szándéka szerint helyileg is megünnepelje a Papság Évét a Szentatya által kitűzött mottóhoz is igazodva: *Krisztus hűsége, a papok hűsége*. Mint ismeretes, az év kifejezett

célja – amint a pápa a meghirdetéskor kinyilvánította –, hogy elősegítse a papok törekvését a lelki és erkölcsi tökéletességre.

Ennek fényében – s mivel a Kléruskongregáció az egyházmegegyék főpásztoraival és a szerzetesrendek előljáróival együtt lelki és pasztorális kezdeményezések koordinálását tervezi erre az esztendőre – tartottuk rendezvényünket 2009. november 26-án, melynek címe a következő volt: „A papságról a papság évében”.

A szimpoziumot *Kocsis Fülöp* püspök úr nyitotta meg. Az első előadás a papság biblikus hátterét vázolta fel: „Pap vagy te mindörökké, Melkizedek rendje szerint” *Gáncz Endre* biblikus tanár által. Őt követte a rektorunk, *Soltész János* előadása: „A pap identitásának liturgikus-erkölcsi vonatkozásai”. A harmadik előadást *Ivancsó István* tartotta „Az áldozár tevékenysége a szent áldozványi szolgálatban a Krucsayfordítás alapján” címmel. Utána eperjesi előadónk, *Bohács Béla* következett: „A papszentelés szertartása az Eperjesi szerkönyv alapján” című előadásával. Végül a sort *Puskás Bernadett* művészettörténész, tanár zárta: „Krisztus, a Nagy főpap alakja a Kárpát-vidék festészetében” című előadásával. A meghívón szereplő kiírástól eltérően, az összefoglalást és zárszót egyébf elfoglaltsága miatt nem

Seszták István pasztorális helynök, hanem *Kruppa Tamás* általános helynök tartotta.

„Az elkövetkező év legyen alkalom arra, hogy minden pap elkötelezze magát a belső megújulásra. Tegyenek mélyreható evangéliumi tanúságot a mai világban” – ezt kívánja XVI. Benedek paptestvéreinek címzett levelében a Papság Éve alkalmából. Reméljük, hogy szimpoziumunk találkozott a Szentatya szándékával anynyiban, hogy ösztönzést adott az általa meghirdetettek egyre teljesebb megélésére.

Ivancsó István

Vincze Krisztián doktorátusa

2009. november 26-án Vincze Krisztián megvédte a Bécsi Egyetem Filozófia Intézetén (Universitát Wien, Fakultät für Philosophie und Bildungswissenschaft, Institut für Philosophie) beadott doktori disszertációját, melynek címe: *Selbstsuche und Selbstverlust – Zu anthropologischen Parallelen zwischen Sören Kierkegaards „Entweder/Oder“ und Friedrich Nietzsches „Geburt der Tragödie“*. A doktori munka célja, hogy megmutassa, nem csak formai hasonlóságok fedezhetők fel a dán és a német filozófus gondolkodásában, hanem tartalmiak is. A két szerző utókora gyakran utalt arra, hogy ámbár teljesen más

filozófia atmoszférát alkotnak meg a XIX. századi szerzők, mégis együtt válnak az individualizmus szószólóivá, a „szakadékelmény” megtestesítőivé és a sorszerűség kifejezőivé. Olyan radikális módon látták és láttatták az embert, melytől eltekinteni képtelenség, műveik, személyük az emberi öninterpretáció legrangosabb ösztönző szerepét töltik be. Karl Jaspers nyomdokain haladva történik meg a doktori munkában a tartalmi elemek elemzése, melyek a nyitány-műveknek tekintett *Vagy vagy*-ban és a *A tragédia születésében* (illetve e mű alapjaiként számontartott a görögség téma-

körében megtartott bazeli előadásokban) fedezhetőek fel. A két mű antropológiai egybevetése öt központi téma keretében történik meg: boldogságkoncepció, az emberi individuum, halál, szabadság és a művészet szerepe. A disszertáció azokat a kereteket szabja meg, melyeken belül Kierkegaard és Nietzsche azonos módon kérdez és azonos módon válaszol az emberi egzisztenciát illetően.

A doktori munkát kísérték és bírálták: Dr. Helmuth Vetter és Dr. Reinhold Esterbauer.

Vincze Krisztián

ZENIT

FÉNYEK ÉS ÁRNYÉKOK KÖZÖTT: A GÖRÖGORSZÁGI KATOLIKUS EGYHÁZ

A katolikus egyház, bár vallási kisebbséget jelent Görögországban, reménnyel halad előre, miközben tanúságot tesz a hitéről is. – Ezt jelentette ki Mons. Nikolasz Foszkolosz athéni érsek, a Görögországi Katolikus Püspöki Konferencia elnöke. Az országban, magyarázta Mons. Nikolasz Foszkolosz, a hivatalos szintű ökumenizmus hiánya, valamint az ortodox egyház és a görög állam közötti szoros kapcsolatok megléte a „vallási diszkrimináció” egész sorához vezet.

A Görögországi Katolikus Egyház kisebbségben van, amely a sajátos módon a szigeteken élő történelmi közösségben magába foglalja az egyre nagyobb nemzetközi közösséget is. Hogyan áll össze és mire összpontosul ez a nagy család?

Mons. Nikolasz Foszkolosz: A Görögországi Katolikus Egyház helyzetének jobb megértéséhez meg kell ismerni néhány statisztikai adatot.

Görögország területe mintegy 132.000 km² lakosainak száma pedig 11,000.000 körül mozog, akiknek mintegy 97 %-a az ortodox hitvallást vallja. Ezért az Alkotmány 3. cikkelye a Keleti Ortodox Egyházat „uralkodó” vallásként ismeri el, az állam hivatalos egyházának. Következmény: a görög ortodoxok nagy része szerint aki nem ortodox, az nem tekinthető igazi görögnek. Az egyéb keresztény felekezeteket és vallásokat hivatalosan „idegen vallásoknak”, «ξένα δόγματα»-nak nevezik.

Létezik továbbá egy muzulmán kisebbség, elsősorban Thrákiában (Törökország közelében), egy kis zsidó közösség, valamint különböző, protestáns felekezetekhez tartozó csoportok. Az utóbbi években immár nagyon lehet érezni a különböző, amerikai eredetű szekták jelenlétét is.

A katolikus görögök mintegy 50.000 hívőt számlálnak, vagyis a lakosság 0,5 %-át alkotják, s így vallási és nem etnikai kisebbséget jelentenek. Különösképpen a szigeteken, a katolikusok és az ortodoxok ugyanazokat a neveket, keresztnveket viselik, ugyanazokat a hagyományokat képviselik, és a neo-hellén irodalomban való jelenlétük is számottevő.

A katolikus görögök nagyobb része (sajnos) Athénben lakik, egy körülbelül egymillió lakosságú városban. Jelentős számban koncentrálódnak a Kikladesz szigeteken, különösen Szirosz-on (8.000) és Tinosz-on (3.000), ahol előfordulnak teljesen katolikus falvak is. Aztán Korfun, Patrasszo-ban, Szalonikko-ban, Gianitzá-ban, Kavalá-ban és Volosz-ban, valamint Görögország más szárazföldi városaiban. A Nafplion-ban és az Aspra Spitia-n (*Aluminium de Grèce* mellett) templom nagy szolgálatot tesz a katolikus turistáknak, akik gyakran meglátogatják Mükéné és Epidauroszt (Peloponnészoszon) és Delfit (Beozia-ban). A katolikus görögök jelenléte más szigeteken is folytatódik (Kréta, Rodosz, Kosz, Naxosz, Szantorini, Szamosz, Khiosz, Kefalonia, Zante stb.).

A katolikus görögök szinte teljesen a római rítushoz tartoznak; mintegy 2.500-an a bizánci rítushoz, valamint néhány tíz hívő az örmény rítushoz.

Görögország földrajzi helyzeténél fogva az ókortól fogva a civilizáció találkozó helye. Legújabbban az elvándorlók áramlatai és a menekültek jelentős száma alaposan megjelölték ennek a földnek politikai és vallási történelmét. A katolikus egyház milyen új közösségeket lát kopogtatni az ajtajain, és milyen lelkipásztori tevékenységgel indul az igényeik kielégítésére?

Mons. Nikolasz Foszkolosz: Az utóbbi évtizedekben egyre növekszik a világ különböző tájairól ide érkező katolikusok száma, akik véglegesen Görögországban telepedtek le. Ma a számuk mára meghaladhatja a görög katolikusokét. Legtöbb közöttük az asszony (legnagyobb részük olasz), akik olyan göröggel házasodtak össze, akiket akkor ismertek meg, amikor tanultak, vagy külföldön dolgoztak. A turizmus is sok vegyes házasságot segített elő.

Azokon a híveken túl, akik idővel beletagozódnak a helyi katolikus egyházba, az „ideiglenes tartózkodású” katolikusok ezrei léteznek (néhány hónaptól akár több évig), akik munkahely keresése vagy politikai menekülés miatt érkeztek. Ebből a szempontból vagyunk:

- lengyelek, akik néhány évvel ezelőtt még 120.000-en voltak, most 40.000-re csökkentek;
- Fülöp-szigetiek, körülbelül 45.000-en, közülük 15.000-en az athéni zónában;
- irakiak, körülbelül 4.000-en (káld rítusúak), főleg az athéni zónában;

– az albánok szétszóródtak az egész ország területén, így nehéz meghatározni a számukat;

– ukránok, románok és más katolikusok a volt Szovjetunió államaiból;

– egyéb katolikusok a Közel- és Közép-Keletről, valamint Afrika különböző országaiból.

Így a Görögországban jelen lévő katolikusok teljes létszáma nagy megközelítésben meghaladja a 250.000 lelket. (Pontos statisztikát nem lehet készíteni, mert eme hívek közül sok az „illegális”.)

Összesen 6 püspök van (4 római rítusú, 1 bizánci rítusú, 1 örmény rítusú, aki egyúttal az Iránban, Örményországban, Grúziában és máshol élő örmények ordináriusa is).

A világi papok létszáma 51, a szerzetespapoké mintegy 35 fő.

Különböző szerzetes-közösségek vannak (jezsuiták, kapucinusok, asszumpcionista, lazaristák, ferencesek, dominikánusok, Marista testvérek, iskolatestvérek, karmeliták, dominikánus, orsolyita apácák, Szent József jelenései nővérek, a Szeretet nővére, Teréz anya szeretet-misszionárius nővérei, Jézus kis nővérei, a Szent kereszt nővérei és Pammakarisztosz nővérei – e két utóbbi egyházmegyei jogon).

Lelkipásztori szempontból a fő probléma a szétszóródottság. Ebből származik minden többi probléma, amivel a katolikus egyház naponta szembesül (vegyes házasságok, tanulók összegyűjtése hittanra, az ifjúság és fiatalok felé való kezdeményezések, egyházi közösségek szervezése). Ez a szétszórtság, még a városokban is, a papok, a szerzetesek és az apácák munkáját nagyon nehezíti, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az utóbbi két évtizedben az új hivatások problémája nagyon aggasztó, főleg a szerzetesi élet számára.

A kis katolikus közösségek szétszórtsága az egész nemzeti területen – a nagy feladat és csodálatos munkálkodás ellenére is – nagyon keménnyé teszi a lelkipásztori ellátást. Milyen módon próbálják legyőzni a nehézségeket?

Mons. Nikolasz Foszkolosz: A papok és szerzetesek száma, akik ellátják a lelkipásztori szolgálatukat, úgy tűnik, magas, a görög nyelvű lakosságot tekintve, de életkoruk nagyon magas, és a szórvány miatt a lelkipásztori ellátás nehezzé válik.

Sürgős szükségét érezzük annak, hogy külföldi katolikus papok jöjjenek hozzánk. A nyelvük nem ismerős Görögországban (például az albán, lengyel, arab, fülöp-szigeteki nyelvek stb.), még kevésbé a mentalitásuk megértése. Az újonnan érkezettek első generációja hitének meg-

őrzésére, valamint a másodikénak beillesztése a helyi egyházunkba elképzelhetetlen az eredeti országból származó papok (és lehetőség szerint szerzetesek) jelenléte nélkül.

A 2002 márciusában Rómába ment hivatalos ortodox küldöttség látogatása után és Kasper bíborosnak, a Keresztények Egységét Előmozdító Pápai Bizottság elnökének 2003 februárjában történt látogatása után, úgy tűnik, egy új lendület jellemzi a Görögországi Ortodox Egyház és a Katolikus Egyház kapcsolatait. Milyen kis csírák bújtak elő ezekben az években?

Mons. Nikolasz Foszkolosz: A katolikus egyházat és az ortodox egyházat egyesítő elemek sokkal többen vannak, mint az azokat szétválasztók. Ennek ellenére a hivatalos ökumenizmus Görögországban nem létezik!

II. János Pál pápának 2001. május 4-én az Areopáguszon történt látogatása-zarándoklata után, a görög egyház küldöttségének Rómában való hivatalos látogatásai után (2002 március), a római küldöttségnek Athénben, Kasper bíboros vezetésével történt látogatása után (2003 február), s különösen Khrisztodulosz érsek Rómában való látogatása után (2006 december) úgy tűnt, hogy elkezdődött bizonyos kapcsolatok felvétele a helyi katolikus egyházzal. De az idő múlik, a helyzet pedig nem változik. Sőt, az utóbbi években észrevehető az ortodox fundamentalizmusnak egy bizonyos növekedése egyes főpapok, papok és szerzetesek részéről, akiket a „gyakorló” hívők is követnek.

Biztos, hogy eme „hivatalos” látogatások után nem várhatunk azonnali csodákat. A két egyház még nem ismeri egymást eléggé, a múlt történelme terheli a vállunkat, különösen a keresztes hadjáratok eseményei, melyeknek 2004-ben ünnepeltük a 800 éves évfordulóját.

Ha nem is létezik az egyházak szintjén hivatalos ökumenizmus, mégis van „gyakorlati ökumenizmus”: a templomainkban modern nyelvű (amit a nép is megért) keresztségek, házasságkötések, temetések és gyászmisék, búcsúünnepek stb. – sok ortodox testvér részvételével, a vegyes házasságok vagy szociális kötelezettségek miatt. Így meg tudják látni egyházunk valódi arculatát, és meg tudják változtatni a gyakran ellenséges, előítéleteken alapuló magatartásukat a katolikus egyházzal szemben, amit a gyermekkoruktól kezdve tanultak az iskolában. Bizonyos szigeteken (Szirosz, Tinosz, Korfu) egy kissé más lelkületet lehet tapasztalni, mivel a katolikus jelenlét százalékosan magasabb.

A múltbeli történelmi események, a valódi ökumenizmus görögországi hiánya és a szoros kapcsolat az ortodox egyház és a görög

állam között (például a Görög Ortodox Egyház, mielőtt megadná az engedélyt egy „vegyes” házasság megkötéséhez, vagyis egy katolikus és egy ortodox között, illetve fordítva, megkér a leendő jegyesektől egy közjegyzői iratot azzal az ígérettel, hogy a gyermekeket ortodoxoknak fogják kereszteltetni) következtében vallási diszkrimináció van, amely, sajnos, még mindi létezik az országunkban, annak ellenére, hogy az Európai Unióba tartozunk.

Így például a mi Szent Dénes székesegyházunkat, amelyet Athén neoklasszicista emlékműveként jellemeznek és a városnak teljesen a középpontjában áll, nem világította ki kívülről az illetékes minisztérium, amely a 2004-es olimpiai játékokra kivilágította ugyanannak az útnak a fő épületeit, amely Athénnek a középpontjában van. A kultúráért felelős miniszter eddig megtalálta a kifogásokat, hogy ne segítsen székesegyház restaurálásában az 1999-es földrengés által okozott károk miatt, és nem is válaszol az ismételt leveleimre, miközben a földrengés által károsodott ortodox templomokat felújították vagy újítják az állam költségén. A Szent Dénes székesegyház immár veszélyessé vált mint épület, s jaj, ha újabb földrengés jön!

Ebben a nem nagyon könnyű környezetben legújabban két kis csírája jelent meg a reménynek:

Mons. Kriszosztomosz, Messzinia metropolitája saját kezdeményezésére és a fundamentalisták ellenkezése ellenére, megengedte Kalamata városában egy kápolna használatát a püspöki palotájával átel-lenben, Peloponnészosz zónájában élő sok hívünk lelkipásztori ellátására, ahol nincs katolikus templom.

A múlt év május 10-én, a Szent Pál-év kapcsán, az Areopáguszon vecsernyét végeztünk. Erre az alkalomra az athéni ortodox érsekség általános helynöke ugyanazt a Szent Pál-ikont bocsátotta rendelkezésünkre, amit az ortodox székesegyházban tisztelnek, s amit ugyanarra a helyre állítottak II. János Pál pápa 2001. május 4-ei zárán-doklata alkalmával.

Reménységgel élünk. Egyházunk Görögországban, a világ sok részéről származó megannyi hittestvérünk jelenlétével, folytatja az útját tanúságot téve a katolikus hitről, abban a meggyőződésben, hogy a Gondviselés helyezte ide Kelet és Nyugat között híd gyanánt.

Biztosak vagyunk abban, hogy az egyház Ura, éltető Lelke által, megtalálja az útépités módját a híveinek egységére, a gyengeségeink ellenére is.

Forrás: „La Chiesa Cattolica in Grecia, tra luci e ombre – Intervista al Presidente della Conferenza Episcopale Cattolica Greca”, in *Zenit*, 2009. 08. 21. – Fordította: Ivancsó István.

ZENIT

BIZÁNCI RÍTUSÚ KATOLIKUSOK GÖRÖGORSZÁGBAN

Mi a görögországi bizánci rítusú katolikusok számára létrehozott Apostoli exarchátus eredete?

Mons. Dimitrios Salachas: A bizánci rítusú katolikusok számára a hierarchiát 1912-ben hozták létre Konstantinápolyban, Izaiás Papadopoulosz grazianopoliszi címzetes püspökkel (1852-1932), akit XV. Benedek pápa 1918-ban Rómába hívott a Keleti Kongregáció első assessora-ként. Őt követte 1920-ban Georgiosz Kalavazisz (theodoropoliszi címzetes) püspök a Törökországban élő keleti katolikus hívek exarchájaként, aki meg lett bízva a Görögországban élő keleti katolikus hívek gondozásával is, míg 1932-ben megalapították az elkülönített exarchátust Görögországban. Kalavazisz 1957-es halála után őt követte Giacinto Gad püspök, aki 1975-ben halt meg; az ő utóda pedig Mons. Anarghyrosz Printezisz lett (grazianopoliszi címzetes püspökként, aki egészségi okokból visszavonult. 2008. május 24-én én lettem fölszentelve, miután Rómában a keleti kánonjog professzora voltam.

A bizánci rítusú görögök, akik menekülteként érkeztek Törökországból Görögországba 1922-ben, új korszakba léptek be. Ugyanis, az 1922-es görög-török háború után a két ország megállapodott, hogy a Törökországban lakó görögök átmehessenek Görögországba, és a Görögországban lakó törökök átmehessenek Törökországba. Így történt, hogy körülbelül 1,200.000 görög érkezett ekkor Görögországba, s ezek között a menekültek között 2.500 bizánci rítusú katolikus is volt, akiket elkísért a püspökük, Georgiosz Kalavazisz, papjaik, valamint a „Pammakarisztoosz Theotokosz” szerzetesnői is.

Minden görög rítusú katolikus számára, akik Konstantinápolyból és Thrákia keleti részéről, s Athénben és Jannitsza-ban (a görög Makedónia nyugati részén lévő város) telepedtek le – ahol már 1861 óta létezett egy eredetileg bulgár nyelvű bizánci katolikus paróchia –, és így egy új jogi helyzet állt elő a két, Görögországban lévő bizánci rítusú katolikus paróchiával.

Mi a jogi helyzete az új keleti kánonjogban és mi a tevékenysége a görögországi Exarchátusnak?

Mons. Dimitrios Salachas: Exarchátus alatt Isten népének olyan része értendő, amelyet sajátos körülmények miatt nem emeltek eparchia (em) szintjére, és amelyet – egy bizonyos területre körülírva vagy más kritériummal ellátva – az exarcha lelkipásztori gondjaira bízna. Az api exarcha az őt kinevező Római Pápa nevében kormányozza az exarchátust, és egyenlő szinten áll a eparchiális püspökkel (megyéspüspökkel) (CCEO, cann. 311-313). A görögországi exarcha joghatósága kiterjed minden területen a híveire. Görögországban jelenleg hét latin egyházmege és egy helynökség létezik, valamint egy örmény ordinariátus öt püspökkel.

Az exarchátus széleskörű karitatív, nevelői és kulturális tevékenységet fejt ki (egy kórházzal, egy sajátos mentális problémákkal küzdő lányok és fiúk számára szolgáló iskolával, egy idősek otthonával, egy főiskolás és dolgozó lányoknak szolgáló kollégiummal, egy könyvkiadóval, két nyári táborral a gyermekek számára). Mivel uniós távlatban született, bár sokat vitatva, az exarchátus folytatja szilárd ökumenikus tevékenységét az ekkléziológia és a II. Vatikáni Zsinat ökumenikus előírásai irányvonalában. Az exarchátus most arra készül, hogy 2011-ben megünnepelje a Jannitsza-i közösség 150 éves és a görögországi exarchátus megalapításának 100 éves évfordulóját.

A szovjet tömb felbomlása elindított egy határozott mozgást a Balkánról és Kelet-Európából a Mediterráneum és Görögország felé. Az utóbbi évtizedekben az exarchátus azt látja, hogy híveinek létszáma jelentősen megnövekedett az emigráció miatt. Milyen kezdeményezéseket vettek át, hogy találkozzanak az új közösségekkel? Továbbá: a Közép-Keleti legújabb események miatt sok káld rítusú főleg Irakból és Iránból érkezett ker menedéket talált Görögországban. Kinek a lelkipásztori gondozására vannak bízva a szórványnak ezek a közösségei?

Mons. Dimitrios Salachas: A görögországi őslakos katolikusok száma ma nem haladja meg az 50.000-et, de az emigráció miatti katolikusok száma ma már meghaladja a 300.000-et. Így az utóbbi három évtizedben az exarchátus görög katolikusaikhoz másik három, számszerűleg nagyon jelentős közösség csatlakozott, akiket a pátriárkájuk vagy a nagyérsekük a Szentszék beleegyezésével az api exarcha lelkipásztori gondozására bízott. Mindenekelőtt az Irakból érkezett káld hívők ezreiről van szó. Más, bizánci hagyományú hívek Ukrajnából, Romániából és a balkáni országokból ékeznak. Olyan hívekről van szó, akik állandó

lakóhelyet szereztek vagy időlegesen telepedtek le vendégszerető országunkban.

A görögországi katolikus exarchátus elsődlegesen már szóróvánnyá vált az emigrált keleti katolikusok számára. Ezért ma az exarchátus magába foglalja az összes görög és emigrált keleti hívőt, akik a hellén Köztársaság területén laknak, megközelítőleg 7.000-et. Figyelmünk ma különlegesen is ráirányul ezekre az emigrált keleti katolikusokra. Iraki, ukrán és román gyermekek tízei látogatják a hittanóráinkat. Az illető országokból érkezett papok biztosítják számukra a liturgikus és lelkipásztori ellátást.

Ukrajnából érkezett három bazilita nővér áll az ukrán közösség és az ukrán elemi iskola szolgálatában, melyet az exarchátus székhelyén, Athénben alapítottak. Élő keresztény közösségek ezek, melyek mindannyiunknak, görögöknek, jó vallási példát adnak. Arról törekszünk gondoskodni, hogy beilleszkedjenek az előállt új körülményekbe, és hogy szociális segítséget is nyújtsunk nekik az itt-tartózkodás és a munkavállalás engedélyének megszerzésében. Mindazonáltal, mindig súlyos probléma marad a titokban menekültek és emigránsok helyzete. A hellén állam, a maga törvényhozói és adminisztratív rendelkezésével még nem tudja megfelelőképpen kezelni az emigráció jelenségét.

A keleti kánonjog professzoraként, a római Kúria különböző dikasztériumainak konzultoraként és a katolikus és ortodox egyházak közötti teológiai párbeszédre létrehozott Vegyesbizottság tagjaként szerzett sokéves tapasztalata folyamán látta az ortodox egyházzal való párbeszéd lépésről lépésre való előhaladását. Milyen perspektívákat lát az egység felé való haladásban általánosan és sajátosan Görögországra vonatkozóan?

Mons. Dimitrios Salachas: Mind a katolikusok, mind az ortodoxok meg vannak győződve arról, hogy az egység kívánt teljességére irányuló ökumenikus tevékenységet a Szentlélek kegyelme irányítja, és mi ezért imádkozunk folyamatosan a liturgiánkban erre a szent szándékra, Krisztus akarátára. A katolikus és ortodox egyházak közötti hivatalos teológiai párbeszéd, a maga egészében, három évtizede van folyamatban. Patmosz szigetén kezdődött 1980-ban, azzal a kifejezett feladattal, hogy abból induljunk ki, amit egyesít bennünket, hogy megoldhassuk a hittani kérdéseket, melyek még elválasztanak bennünket, mint a primátus és a szinodalitás általános kérdése az egyházban, különös tekintettel Róma püspökének a szolgálatára az egyházak egyetemes egységében, az egyház szakramentalitásának és isteni eredetének összefüggésében.

Mindnyájan elismerik, hogy az egyház történelmében Róma püspökének ez a különleges szolgálata működött nyugaton és keleten, bár eltérő módon gyakorolták azt; mindnyájan meg vannak győződve arról, hogy a primátus és a szinodalitás elválaszthatatlan egymást kiegészítő, de a katolikusok és ortodoxok különböznek abban, hogyan definiálják és értelmezzék az eredetét, a bibliai alapját, a kánoni gyakorlását. A párbeszéd mindazonáltal a *caritas in veritate* szellemében folytatódik, nehézség nélkül.

Időközben a katolikusok és ortodoxok közötti kapcsolatok változnak a különböző országokban keleten és nyugaton, ezért Görögországban is, ez ebben az összefüggésben mindig nyitott marad a keleti katolikus egyházak problémája (akiket az ortodoxok „unitus egyházaknak” neveznek), különösen a Keleti-európai országokban és Közép-Keleten, melyek létezését az ortodox egyházak kétségbe vonják, mert az „uniatizmust” a prozelitizmus „módszerének” tartják. Lényeges megvilágosításokat adott már őszintén és reálisan a teológiai párbeszéd vegyesbizottsága a balamandi dokumentumban (1993), de a probléma fennáll az ortodoxok számára a folyamatos konfliktusok miatt.

Görögországban az ortodox egyház az „uralkodó” vallás az alkotmány szerint (3. cikkely), míg a többi vallás a szabad vallásgyakorlásnak örvendhet (13. §2). A katolikus egyház jogi konfigurációja még nem eléggé világos; a kétoldalú tárgyalások folyamatban vannak eme probléma szabályozására. Az ökumenizmus lassú léptekkel halad előre, közös ökumenikus kezdeményezések nem léteznek. Minden alkalommal, amikor valami sporadikus alkalom adódik közös eszmélődésre vagy ünneplésre, a tiltakozásokat súlyosan lehet hallani a konzervativizmus által szervezett csoportok részéről, még a tereken is.

Személyes szinten az emberi szívélýesség baráti kapcsolatai nem hiányzanak a katolikus és ortodox püspökök, papok és hívek között. A már lezárult Szent Pál-év az egész világról érkező görög és idegen zarándokok nagy áramlatát látta. Nem sikerült azonban egy közös ünneplést szervezni, de különböző páli helyeken a katolikus zarándokokat a legnagyobb készséggel és szeretettel fogadták a helyi ortodox püspökök, mint például Jozef Tomko bíborost, XVI. Benedek pápa személyes rendkívüli követét, a szentév bezárására.

Ami egyre világosabbá válik, az a „heterodoxokkal” való kapcsolatokban történő teológiai állásfoglalások nagy eltérése. A katolikus egyház szakramentalitásának és ekklezialitásának ellentmondó hangok minden nap feltűnnek az ortodox egyházi körökben, amiért egyesek

számára a katolikus egyház Krisztus igazi egyháza, míg mások számára csak „időleges társulás”, „világi elkülönülés”, „herezis”. Az olyan katolikusok „újrakeresztelésének” jelensége, akik az ortodoxiára térnek át, egyre gyakoribb az ortodox részről. Míg a görögországi ortodox egyház egyrészt aktívan részt vesz a katolikus egyházzal való teológiai párbeszédben, másrészt egy püspök napjainkban egy széles körben elterjesztett könyvet ír, melynek címe „A pápizmus eretneksége”, s amely támadó hangszínt és nyelvezetet használ a katolikusok szemében.

Összefoglalva: az ökumenizmus útja Görögországban még nagyon hosszú. Mélységesen baráti kapcsolataink vannak, de csak személyes és intézményi szinten. A hagyományosan konzervatív görögországi ortodox egyház számára a múlt századok története – a keresztes háborúktól Konstantinápoly elestéig (1453) – még most is megterheli a nemzeti és vallási érzékenységet, valamint a közvéleményt, szándékosan fenntartva és táplálva néhány konzervatív, egyházi, politikai és szerzetesi közösség részéről, s így évszázados előítéleteket őriz. Ez lassítja a párbeszédre nyitott egyéb közösségek jelentős számának dicséretes erőfeszítéseit, hogy a korok és emberek bűne által megosztott keresztények közötti megbékélés új történetét építsék fel. Mindazonáltal, a görögországi ortodox egyház – olyan ország, amely már teljesen az Európai Unió tagja lett – arra van hivatva, mint a többi egyház és keresztény felekezet Európában, hogy együttműködjön a földrész keresztény gyökereinek megőrzésében és szembesüljön a közös lelkipásztori problémákkal, mint az elvilágiasodás, a vallási közömbösség, a globalizáció és a népek erőteljes elvándorlása kihívása. A gyakorlati és lényegi „ökumenizmus” elkerülhetetlen, hogy megszabaduljunk a teológiai nézetletérésektől és a történelmi emlékektől.

Forrás: „La Grecia, una seconda casa per i cattolici di rito bizantino in fuga – Interjú Mons. Dimitrios Salachas-szal”, in *Zenit*, 2009. 09. 04. – Fordította: Ivancsó István.

ZENIT

UKRAJNÁBAN VISSZAADTAK EGY TEMPLOMOT A KATOLIKUSOKNAK

Három évnyi pereskedés után kapták vissza a katolikusok Dnyepropetrovszk városában (Kelet-Ukrajna) a Szent József-templomot. Augusztus végén ünnepélyes szertartás keretében szentelték újra a templomot, amint beszámol róla a nemzetközi katolikus segélyszervezet (ACS).

Az épületet 1949-ben zárták be és sajátították ki maguknak a kommunisták, majd törvénytelenül eladta az állam 1998-ban egy vállalatnak, s utána több tulajdonoshoz került. 2007 júliusában az új tulajdonos által felbérelt biztonsági emberek fizikailag is megakadályozták a híveknek – akik között sok nő és nagyon idős ember is volt –, hogy összegyűljenek a templomban való imádkozásra.

A következőkben, miközben a per még folyamatban volt, a plébánia néhány tagját megfenyegették. Kevéssel az újjászentelési ünnepség előtt, és a törvény életbe lépése után, mely az épület tulajdonjogát a katolikus egyháznak adta, a fenyegetések megismétlődtek. A templomban imádkozó személyeket ért támadások miatt a hívek naponta a bezárt templom előtt gyűltek össze, hogy a járdán térdelve imádkozzanak.

A megismétlődő fenyegetések miatt az év augusztusától a plébános védelmet kért a hatóságoktól. A katolikus hívek emellett elhatározták, hogy éjjel-nappal virrasztanak a templom fölött.

Amint a kapucinus plébános, Jerzy Zielinski közölte, „a nép kora reggeltől estig dolgozott, hogy felkészítse a templomot az újjászentelésére. Sátorokban aludt, és virrasztott a templom fölött. A mai napig is mindig van néhány személy, aki virraszt.”

A Szent József templom újjászentelésének szertartása, melyen az egész Ukrajnából jött püspökök, papok és hívek vettek részt, az Oltáriszentséggel való körmenettel kezdődött Dnyepropetrovszk utcáin.

Zielinski atya „szimbolikusnak” jelezte aényt, hogy „a mi Urunk, Jézus Krisztus azokat az utcákat járta végig, melyek Marx, Lenin és mások nevét viseli”. Utána a templomot Mons. Marian Buzek, Kharkov-Zaporizhia megyéspüspöke szentelte fel ünnepélyesen.

Dnyepetrovszk (melynek több mint egymillió lakosával Ukrajna harmadik városa) katolikus egyháza ebben az évben több évfordulót is ünnepel: a katolikusok 230 éve vannak jelen a katolikusok a városban, 130 évvel ezelőtt építették az első katolikus templomot, 60 évvel ezelőtt vették el a kommunisták a Szent József templomot, illetve 10 éve tértek vissza a kapucinusok a plébániára. A kapucinusok ebben az évben ünneplik háromszázéves jelenlétüket a jelenlegi Ukrajna földjén.

Forrás: „Restituita una chiesa ai cattolici dell’Ucraina – Dopo tre anni di contenzioso”, in *Zenit*, 2009. 09. 10. – Fordította: Ivancsó István.

MAGYAR KURÍR

A PÁPA FOGADTA HILARION OROSZ ORTODOX ÉRSEKET

„Jók a kapcsolatok a Katolikus Egyház és a moszkvai patriarkátus között” – nyilatkozta az ortodox érsek az audienciát követően, amelyre szeptember 18-án délelőtt Castel Gandolfóban került sor.

Mint korábban hírt adtunk róla, Hilarion szeptember 15. és 20. között tartózkodik Rómában. A moszkvai patriarkátus külügyi osztályának vezetője megbeszélést folytatott Walter Kasper bíborossal, a Keresztény Egység Elősegítése Pápai Tanácsának elnökével. A bíboros a Vatikáni Rádióknak elmondta, hogy sikerült túljutni az elmúlt évek feszültségein, most pozitív és építő a kapcsolat a Szentszék és a moszkvai patriarkátus között. Hilarion Alfejev érsek nagyra becsüli XVI. Benedek pápát, aki az egész orosz ortodox egyházban elismerésnek örvend.

Kasper bíboros és az ortodox főpásztor legközelebb októberben Cipruson találkozik egymással, ahol a katolikus és az ortodox egyház közötti nemzetközi teológiai vegyes bizottság újabb ülését tartják. A megbeszélések középpontjában Róma püspökének szerepe lesz az egyetemes egyház viszonylatában.

Kasper bíboros örömének adott hangot, amiért Moszkva és Konstantinápoly között megszűnt a feszültség az észtt-kérdést illetően, és ismét folytatják az együttműködést. Hilarion érsek vatikáni látogatása során szóba kerültek a kétoldalú kapcsolatok: a moszkvai patriarkátus egy kiállítást és egy hangversenyt készül szervezni Rómában, amit a vatikáni fél az orosz fővárosban viszonzna. A katolikus és ortodox papok, teológusok közötti tapasztalatcsere javíthatja a kapcsolatokat, valamint segíthet leküzdeni az előítéleteket és az ellenállást Oroszországban a Katolikus Egyházzal és az ökumenizmussal szemben. Apránként ez is megoldható, hiszen a két fél határozottan előre akar haladni – mondta Walter Kasper bíboros.

A pápa esetleges moszkvai látogatásáról csak érintőlegesen esett szó Hilarion érsekkel, hiszen Kirill pátriárka nemrég lépett hivatalába, és most föl kell keresnie valamennyi pátriárkát, ami időbe telik. Az orosz ortodoxok nem zárják ki a találkozót a pápával, de erre valószínűleg nem Moszkvában és nem is a Vatikánban, hanem egy harmadik he-

lyen kerülne sor. Kirill pátriárka jól ismeri XVI. Benedeket, már két ízben találkozott vele metropolitaként. Kasper bíboros meggyőződése szerint azonban nemcsak erre kell összpontosítani minden figyelmet, hiszen nagyon sok kommunikációs csatorna létezik a moszkvai patriarkátus és a Vatikán között.

ZENIT

KELETI KATOLIKUS PÁTRIÁRKÁK A PÁPÁNÁL

Ezen a szombaton [szeptember 19-én] XVI. Benedek pápa kihallgatáson fogad hét keleti katolikus pátriárkát. Amint a Vatikáni Rádió előzetes híradásából tudni lehet, a találkozó középponti témái között szerepel: a fundamentalizmus növekedése a Közép-Keleten és a keresztények nyugtalansága, az iszlám-keresztény párbeszéd fontossága, a katolikus pátriárka státútuma az egyetemes egyházban és az egyházi joghatóság kérdése Kuvaitban és Golf áramlat országaiban.

A küldöttséget a következők alkották: Nasrallah Boutros Sfeir maronita pátriárka, XIX. Bédrosz örmény katolikosz, III. Ignace Youssef Younane szír-katolikus, III. Gregoriosz melkita, Emmanuel Delly káld pátriárkák, Fouad Twal jeruzsálemi latin pátriárka és Antonios Nagib kopt pátriárka.

A pátriárkák elgondolásait egy feljegyzés kísérte, melyet a pápának hoztak, s melyben a találkozásuk alkalmával a pátriárkák elsősorban az egyházuk jelenlétének kérdéséről tárgyalnak az egyetemes egyházban, valamint egyéb teológiai témákról. Ezek között szerepel Kuvait és a Golf öböl emirátusai egyházi joghatóságának kérdése, ugyanis ide az elmúlt években más arab országokból a keresztény munkások és tisztviselők tízezrei vándoroltak el a gazdasági robbanás miatt.

Feljegyzésükben a pátriárkák kinyilvánítják a Közép-Keleti keresztények fölötti aggodalmuk miatt, mert különösképpen Egyiptomban és Irakban feléledt a fundamentalizmus, valamint aláhúzzák a palesztin kérdés jelentőségét. Ismételten is kiemelik az iszlám-keresztény párbeszéd fontosságát.

Amint az „AsiaNews” tudósítása közli, a Rómában való tartózkodásuk alatt a pátriárkák részt vehetnek szeptember 21-én és 22-én a Vatikánban, 2010-ben tartandó Közép-Kelet Püspökei különleges Színódusának előkészítő ülésén.

A 2009. szeptember 20-án a keleti katolikus pátriárkákkal és nagyérsekekkel való találkozás alkalmával XVI. Benedek pápa a következő beszédet mondta:

„Mindnyájatokat szívélyesen üdvözöllek, és megköszönöm, hogy elfogadtátok a meghívást az ezen a találkozón való részvételre:

Mindnyájatoknak testvéri ölelésemet adom. Köszöntöm Tarcisio Bertona bíboros urat, az államtitkárom, Leonardo Sandri bíboros urat, a Keleti Kongregáció prefektusát a titkárával és a Hivatal minden munkatársával együtt.

Hálát adunk Istennek ezért az informális jellegű találkozóért, amely lehetővé teszi számunkra, hogy meghallgassuk azon egyházak hangját, melyeket csodálatraméltó önmegtagadással szolgáltok, és hogy megerősítsük a közösség kötelékét, melyek az Apostoli Szentszékhez köti őket. A mai találkozó eszembe juttatja a 2005. április 24-ei találkozót Szent Péter sírjánál. Akkor, pápaságom kezdetén el akartam kezdeni egy eszmei zárandoklatot a keresztény Kelet szívébe: olyan zárandoklatot, mely ma egy másik jelentős állomást ismer és amelyet szándékozom folytatni. Már különböző körülmények között kezdeményeztetek gyakribb találkozásokat Róma püspökével, hogy egyre erősebbé tegyék egyházaitok közösségét Péter utódjával, és hogy együttesen vizsgáljuk meg alkalmanként a különlegesen fontos lehetséges témákat. Ez az igény a Keleti Egyházak Dikasztériumának legutóbbi plenáris ülésén és a Püspökök Szinódusának Általános Gyűlésein is felmerült.

Ami engem illet, észreveszem, mennyire elsődleges kötelességem előmozdítani ezt a szinodalitást, mely annyira kedves a keleti egyháztanban és annyira üdvözölt a II. Vatikáni Zsinat által. Azt a tiszteletet, amit a zsinati gyűlekezet árasztott az egyházaitok felé az *Orientalium Ecclesiarum* határozatban, és amit tisztelt elődöm, II. János Pál megerősített mindenekelőtt az *Orientale Lumen* apostoli buzdításában, magam is teljesen osztom, azzal a kívánsággal együtt, hogy a keleti katolikus egyházak 'virágozzanak', hogy »megújult apostoli erővel tudják teljesíteni a rájuk bízott küldetést... előmozdítani minden keresztény egységét, különösképpen a keletiekét, az ökumenizmusról szóló határozat alapján...« (*Orientalium Ecclesiarum*, 1). Az ökumenikus horizont gyakran egybeesik a vallásközivel. Ezen a két területen minden egyháznak szüksége van az együttélési tapasztalatra, melyet egyházaitok az első keresztény évezredtől érlelt.

Tisztelt Testvéreim! Eme testvéri találkozás alkalmával beszédeitekben bizonyosan felmerülnek azok a problémák, melyek benneteket terhelnek és melyekre megfelelő eligazítást kell találni az illetékes székeknél. Szeretnélek biztosítani benneteket, hogy állandóan a gondolataim között vagytok és az imádságaimban. Különösképpen nem feledem a *békére szóló felhívást*, melyet a múlt év októberében a Püspöki Szinódus Gyűlésének végén kezembe helyeztetek. S a békéről beszélve, gondola-

tom mindenekelőtt a Közép-Kelet vidékeire száll. Megragadom ezért az alkalmat, hogy meghirdessem a Közép-Keleti Püspökök Szinódusának Speciális Gyűlését, melyet magam hívtam össze, s 2010. október 10. és 24. között lesz megtartva a következő témában: *A katolikus egyház a Közép-Keleten: közösség és tanúságtétel*: »A sokaságnak, akik hívökké lettek, egy szíve és egy lelke volt« (ApCsel 4,32).

Miközben azt kívánom, hogy a mostani összejövétel meghozza a remélt gyümölcsét, leesdem a Legszentebb Szűz Mária közbenjárását, és szívből megáldalak mindnyájatokat és minden keleti katolikus egyházat.”

Forrás: „Sabato, udienza dei Patriarchi cattolici orientali dal Papa – „Tra i temi: fondamentalismo e dialogo islamo-cristiano”, in *Zenit*, 2009. 09. 18. Illetve: „Udienza del Papa ai Patriarchi e agli Arcivescovi maggiori orientali”, in *Zenit*, 2009. 09. 20. – Fordította: Ivancsó István.

ZENIT

A BULGÁR ORTODOXOK AKARJÁK A KATOLIKUSOKKAL AZ EGYSÉGET

„A lehető leghamarabb meg kell találunk az egységet és végre együtt végezzük a szertartásokat, a nép nem érti a megosztottságunkat és a vitatkozásainkat” – ezeket mondta Tichon bulgár ortodox püspök a pápának az általános kihallgatás végén, aki „nem tartalékolja az erejét” hogy „hamar visszaállítsák a katolikusok és ortodoxok közötti egységet”.

Amint az „Osservatore Romano” beszámolt róla, Tichon számára, aki a Bulgár Pátriárkátusban a Közép- és Nyugat-Európa egyházmegyének feje „bizonyára fontos a teológiai párbeszéd, melyet ezekben a napokban folytatnak Cipruson, de nem kell félnie attól, hogy kimondja: a lehető leghamarabb meg kell találni a szertartások együttes végzésének módját”.

„Egy katolikus nem válik ortodoxszá, és fordítva, de az oltárhoz együttesen kell közelednünk”. Tichon még azt is mondta a pápának, hogy „ez a vágy az egyházmegyének gyűléseinek munkája során merült fel”, melyeket Rómában folytattak, s melyen minden bulgár ortodox pap és minden paróchia két küldöttje részt vett.

„Azért jöttünk a pápához – húzta alá –, hogy elmondjuk neki az egység utáni vágyunkat és azért, mert ő Róma püspöke, azé a városé, amely vendégül látta a gyűlésünk résztvevőit”.

Forrás: „Gli ortodossi bulgari rilanciano l’unità con i cattolici – Il Vescovo Tichon si è incontrato con Benedetto XVI”, in *Zenit*, 2009. 10. 21. – Fordította: Ivancsó István.

ZENIT

AZ ÖRMÉNY KATOLIKUS EGYHÁZ

A katolikus egyház és az örmény apostoli egyház közötti kapcsolatok nagyon gyümölcsöző korszakot élnek meg. Ezt húzta alá XVI. Benedek pápa abban az üzenetében, melyet II. Karekinnek küldött a minden örmények legfőbb pátriárkájává és katolikoszává választásának 10. évfordulójára.

Az örmény apostoli egyház azon egyházak sorába tartozik, melyeket gyakran „az ókori keresztény keletnek” vagy „keleti ortodoxoknak” neveznek: örmény, kopt, etióp, szír-jakobita és indiai malankár egyházak.

Üzenetében a pápa megköszöni II. Karekinnek a „személyes elkötelezettségét a párbeszéd, az együttműködés és a barátság iránt, mely az örmény apostoli egyház és a katolikus egyház között van”.

„Az örmény egyház újra megszerzett szabadsága a múlt század vége felé az egész világ keresztényei számára örömet jelentett” – írja a pápa megemlékezve „arról az egyházi közössége újjáépítésének mérhetetlen feladatáról, melyet Őszentsége a vállán hordozott”. 1915-től 1922-ig ugyanis az Ifjú Törökök – egy utranacionalista laikus mozgalom, mely hatalomra jutott Törökországban – etnikai és vallási okokból kiirtották az örmény keresztényeket. Az immár agonizáló Ottomán Birodalomban élő 2 millió 600 ezer örményből mintegy másfél milliót erőszakosan legyilkoltak.

Üzenetében a pápa örömmel foglalta bele „az új kezdeményezések virágzását, melyek a fiatalok vallásos nevelésére, a papság képzésére, új paróchiák és közösségi központok létesítésére, valamint a nemzet szociális és kulturális életében megvalósuló keresztény értékek előmozdítására irányulnak”. Végül XVI. Benedek az Urat hívta segítségül, hogy „egyre szorosabban kötődjünk össze a hit, a remény és a szeretet kötelékével”.

Az örmény egyház története a II. század kezdeteibe mélyíti a gyökereit. A hagyomány ugyanis az evangélium örményországi első hirdetését Tádé és Bertalan apostolra viszi vissza. Mindazonáltal, Világosító Gergely apostolkodásának következtében – aki 301-ben keresztelte meg III. Tiridatesz pogány örmény királyt, aki őt tíz évig tartotta fog-

ságban egy gödörben, és udvarát – történt, hogy a kereszténység államvallássá lett, a történelem folyamán legelőször.

Szent Gergely – aki később a Cezárei Kappadókia püspökévé lett szentelve – építette az első templomot azon a helyen, ahol ma Ecsmiadzin városa áll, és minden erejét arra szentelte, hogy legyőzze a pogányságot, egyházának hierarchikus szervezetet adva, a katolikoszt téve fejevé.

A Róma egyházától való elválás 451-ben ment végbe, amikor az örmény apostoli egyház nem fogadta el a Kalkedóni negyedik egyetemes zsinaton hozott határozatokat. Döntő lépés volt ennek a szétválásnak az orvoslására az 1996-ban történt esemény, amikor II. János Pál pápa és az előző pátriárka, I. Karekin közös nyilatkozatot írtak alá, hogy „megszüntessenek sok, a múlt ellentéteiből és félreértéseiből örökölt félreértést”.

Az örmény apostoli egyház két katolikoszátsra oszlik: az egyik Ecsmiadzin (Örményországban), II. Karekin székhelye, a másik pedig Cilicia, Libanon székhelyel. Adminisztratív szinten a két katolikoszáts független egymástól, de teljes közösségben állnak. Van továbbá két pátriárkátus: a jeruzsálemi és a konstantinápolyi, melyek lelki szempontból Ecsmiadzintól függenek.

„Il Papa: saldi legami tra Chiesa cattolica e Chiesa apostolica armena – Messaggio a Karekin II a dieci anni dalla sua elezione a Catholicos di tutti gli Armeni”, in *Zenit*, 2009. 10. 27. – Fordította: Ivancsó István.

ZENIT

A ROMÁNIAI GÖRÖG KATOLIKUS EGYHÁZ

Szeptember 19-én XVI. Benedek pápa Castelgandolfóban fogadta keleti katolikus egyházak fejeit, elfogadva az ismételt kérésüket a közös találkozásra, hogy megbeszéljék a Közép-Kelet és a keleti katolikusok helyzetét, azokat is, akik határaikon kívül élnek... Öbeldogságának, Lucian Mureșannak, a Rómával egyesült görög katolikus román egyház nagyérsekének szavait egy ma is zaklatott és megnemértett egyház szenvedései hatják át. „Szent Pál – emlékeztet – mostanáig folytatja, hogy figyelmeztessen, korrigáljon, vezessen, buzdítson. Ma mi, korintusiak, galáták, rómaiak, filippiek... keresztények... egyet tudunk érteni vele, amikor meglátta azt a kölcsönös szeretetet, amit a keresztények megélték? Valóban szeretjük egymást?”

Öbeldogsága! Tekintsük át a nagyon megpróbált egyházuk történetét...

Ha a keresztény Romániáról akarunk beszélni, akkor vissza kell térnünk az Úr 105. esztendejébe, amikor Dáciát elfoglalta Trajánusz császár, és a római légió katonái, összekeveredve a helyi lakossággal, egy új népnek adtak életet, új nyelvvel és új hittel, a kereszténnyel: a román népnek. A legenda elmondja, hogy András apostol térítette meg Ponto Eussinio-t, a jelenlegi Fekete tenger vidékét, még ha akkor nem is lehetett román népről beszélni. A következőkben a latin közegben, Románia bizánci befolyás alatt maradt, és az 1054-es nagy egyházszakadás révén Rómától elszakadt. 1700-ban az erdélyi ortodoxok – a három nagy román tartomány egyike, Modáviával és Valacchiával együtt – újra egyesültek Rómával. Így született meg a román görög katolikus egyház. 1948-ban Sztálin parancsára ezt az egyházat törvényen kívülinek nyilvánították: tizenkét püspökét minden papjával és szerzetesével együtt bebörtönözték. A híveket arra kötelezték, hogy ortodoxokká legyenek. A kommunizmus hosszú esztendei alatt hét püspök, több mint 350 pap és számtalan hívő halt meg börtönben. 1989-ben, a rendszer bukásakor, a görög katolikus egyház ismét szabaddá vált, az egyházi élet elkezdődött újrászerveződni, a szemináriumok és néhány vallási iskola újra megnyílt, s a görög katolikus hívek végre visszakapták a vallásuk szabad gyakorlását.

Ennek az újra visszanyert szabadságnak az igazolása a területükön jelen lévő számtalan felekezet.

Valójában az ortodoxok 85 %-ot alkotnak, a katolikusok körülbelül 12 %-ot, akik közé be kell venni a román, magyar, német, lengyel, szlovák nyelvű latin katolikusokat, az örmény katolikusok kis csoportját és a román, magyar és ukrán nyelvű görög katolikusokat is. Hat latin egyházmegye és öt görög katolikus eparchia van, de csupán egy Püspöki Konferencia létezik, bár megvan a Görög Katolikus Egyház számára a Szinódus is. Végül vannak mind a régi rendszerű protestánsok – luteránusok, kálvinisták, unitáriusok –, mind a neoprotestánsok, mint a baptisták, adventisták és pünkösdisták. Vallásközi jelenlétként beszélhetünk néhány zsidóról és kis muzulmán kisebbségről is.

Húsz évvel a kommunizmus bukása után milyen a görög katolikus egyház helyzete?

Nagyon megszenvedett újjászületésben élünk, amely mindenestre „tavasz” marad, amint II. János Pál pápa mondta. Jelenleg 750-800 ezer hívünk van, mintegy 900 pappal és 200 kispappal. A szerzetesi élet is feljövőben van, bár egyetlen régi monostorunkat sem kaptunk vissza azok közül, melyeket az állam elrabolt. Nem hiányzanak a szerzetesi életre szóló hivatások sem, sem a férfiaknál, sem a nőknél. A fiatalok támogatják az egyházat, megpróbálva megélni azokat az értékeket, amelyeket a szüleik adtak át nekik élő kövekként. Az Európa különböző egyetemein tanulmányaikat befejező fiatal papok hazatérve, elkezdik újjáéleszteni a liturgikus élet ragyogását, és elkezdik átgondolni, hogyan kell alkalmazni a teológiát a II. Vatikáni Zsinat szelleme szerint.

De van egy tövis...

Igen, nagyon fájdalmas. Az államnak, amely a kommunista uralkodás alatt 1948-ban megfosztotta a görög katolikus egyházat minden javaitól, fáradoznia kellene az anyagi és erkölcsi jóvátétel egész sorában. Valami már történt, de még megannyi van hátra. De ami a legmélyebben elszomorít, az az ortodox testvéreinkkel való nehéz kapcsolat. A mi üldöztetésünk alatt birtokba vettük az összes templomunkat és monostorunkat, és azt reméltük, hogy a rendszer bukása után lesznek olyan szívek, hogy meghívják görög katolikus testvéreiket arra, hogy együtt használják a templomokat, mivel ugyanazt a liturgiát végezzük. Az 1948-ban hozzánk tartozó 2.588 templomból mindössze 200-at sikerült visszaszerelnünk: olyan arány, ami kevés készséget mutat a párbeszédre. Az ortodox testvéreink a mi templomainkban vannak, mi pedig azokon kívül. Néhány esetben felváltva végezzük a szertartásokat. A bánáti területen,

délnyugaton, nagyon jó kapcsolatunk van Nicolae Corneanu ortodox metropolitával: ha nem is tett meg mindent a görög katolikusoknak, de mindazt visszaadta, amit kértek és amire szükségük volt, a testvéri szeretet légkörét hozva létre.

A teológiai és ökumenikus párbeszéd évei alatt sokat gondolkodtak a görög katolikusok „saját lényegén”. Mit jelent ma görög katolikusnak lenni?

Mindez ideig Romániában, mint ahogy Európa más részein is, egyeseknek botránykő vagyunk. Az ortodox testvérek nem akarnak bennünket – számukra mi árulók vagyunk – és gyakran a latinok sem értik meg az identitásunkat. Görög katolikusnak lenni ebben a történelmi pillanatban azt jelenti, hogy vinni kell előre a vértanúság örökségét – alázattal és méltósággal – az Úrért, az egyházért és a péteri primátusért. Ez az egyház nem maradt térden a kommunizmus bukása után, és nem akar mást, mint harmóniában élni az ortodox testvérekkel, a híveink lelki üdvössége érdekében.

Melyek az egyháza iránti nagyobb kihívások és kötelezettségek?

Olyan korban vagyunk, amelyben az egyházat egyre kevésbé hallgatják meg, az evangéliumi örömhírt pedig gyakran kinevetik. Legnagyobb kihívásunk az, hogy sikerüljön tanúságot tenni a hitelességünk-ről a Feltámadott Krisztusnak és Evangéliumának követőiként, bizánciként és a pápával való teljes egységben, éppen akkor, amikor azt senki nem akarja. Sikerüljön megmutatni, alázattal és egyszerűséggel, hogy az egyház másik tüdeje vagyunk és a keresztények egysége számára a híd. Mindezekben egyesül az egyház alapvető kötelessége: terjeszteni az evangéliumi reménységet, hirdetni az igazságot a szeretetben, és előmozdítani az jó és az élet kultúráját.

A Rómával kapcsolatokat hogyan lehetne meghatározni?

Még eszemben van a tömeg kiabálása – „Egyesüljetek! Egyesüljetek! Egyesüljetek!” – ami II. János Pál pápa látogatása alatt hallatszott 1999 májusában. Az igazi egység vágyából született kiáltás volt ez, amit az egész nép érzett és kívánt. Két testvér közötti őszinte ölelésről volt itt szó, akik tudták, hogy az egység a legnagyobb jó a kereszténység számára. Olaszországban és egész Európában a latin egyház, eme látogatás után, szívélyesen megnyitotta megannyi templom ajtaját a román ortodoxok előtt, lehetőséget teremtve, hogy az egész nyugaton paróchiákat és egyházmegyéket létesítsenek. Sajnos, ortodox testvéreinknek nem volt és nem ugyanaz a magatartásuk velünk kapcsolatban. Róma azonban mindig is nagy készséget mutatott mind az ortodox egy-

ház, mind a két rítusú katolikus egyház felé. Megmutatja nagylelkűségét is, amikor tanulmányi ösztöndíjat biztosít a román görög katolikus, ortodox és latin hallgatóknak a pápai egyetemeken.

Van olyan sajátos szerep, amit betölthetnek az ökumenikus úton?

Az ökumenikus párbeszéd mindannyiunk számára parancs, de a görög katolikusoknak a saját identitásuk erejében is az. Bizánciak vagyunk ex oriente, és a katolikus közösség integráns részei is vagyunk, az Úr és az ő Egyháza vágyától hajtva, hogy ut unum sint. Ezért, az utóbbi húsz évben, a görög katolikusok beleszervesültek minden olyan ökumenikus struktúrába, amit a katolikus egyház előmozdít. A görög katolikusok sajátos szerepe az ökumenikus úton az, hogy a katolikus egyház keleti tüdeje legyen, mint ahogy az is, hogy tanúságot tegyünk arról, hogy ortodoxok lehetünk a Rómával való teljes egységben, teljesen megtartva a hagyományt, a rítust és a liturgikus és egyházjogi hagyományokat, melyek a keletéi. S mindenekfölött be tudjuk mutatni, hogy a Rómával való egység nem keveredés, nem beolvadás, még kevésbé uniformizálódás, hanem egység a szabadságban és a szeretetben.

Mit tudnak a romániai görög katolikus az egyetemes egyháznak nyújtani?

Nem sokat, hacsak nem a vértanúinak vérontását a hit oltárán, hálával, alázattal és szeretettel. Megköszönjük az Úrnak, hogy hívására, hogy mindenki vegye fel a maga keresztyét, a mi őseink így válaszoltak: „Itt vagyok, Uram, teljesedjen bennünk a te akaratom”. Románia, Ukrajna, Bulgária és az egész vasfüggöny mögötti blokk vértanúinak vére az európai új keresztények megszületéséért omlott. Ez az a kölcsönös ajánlék, amiről II. János Pál beszélt, és amivel mi ki vagyunk tüntetve.

Forrás: „La situazione e il ruolo dei greco-cattolici di Romania – Intervista all'Arcivescovo Maggiore della Chiesa Romana Unita con Roma”, in *Zenit*, 2009. 11. 16. – Fordította: Ivancsó István.

ZENIT

AZ ALBÁN ORTODOX EGYHÁZ VEZETŐJE A VATIKÁNBAN

„Minden lehetségest megteszünk azért, hogy közös tanúságot adjunk a testvériségről és a békéről, s hogy veletek együtt folytassuk a megújított elkötelezettségünket egyházaink egységéért, az Úr új parancsának való engedelmisségben. – Ez a katolikus egyház célkitűzése, amiről XVI. Benedek pápa biztosította Öboldogsága Anasztazt, Tirana, Durrës és egész Albánia érsekét, akit kíséretével együtt fogadott a Vatikánban.

Az autokefál ortodox albán egyház képviselőjéhez szóló beszédében a Pápa emlékeztetett arra, hogy Illiricum hogyan fogadta az evangéliumot az apostoli időktől kezdve, és attól fogva „Krisztus üdvözítő örömhíre meghozta a gyümölcsét” egészen napjainkig. „Keresztény apáink hite ragyogó és kitörölhetetlen nyomokat hagyott népetek történelmében, irodalmában és művészetében kezdettől fogva” – magyarázta, aláhúzva, hogy „mindazonáltal a legrendkívülbb tanúságtétel biztosan magában az életben van”.

„A múlt század második felében, az albán keresztények, mind az ortodoxok, mind a katolikusok, megtartották az élő hitüket, a véglegesen támadóan és ellenségesen ateista rezsim ellenére is, és amint jól ismert, sok keresztény kegyetlenül fizetett életével ezért a hitért” – ismerte el. „Ennek a rezsimnek bukása szerencsésen helyet adott a katolikus és ortodox közösségek újjáépítésének Albániában”.

Attól fogva, hogy az albán ortodox egyház elnyerte a szabadságát, gyümölcsözően vett részt a nemzetközi katolikus-ortodox teológiai párbeszédben – húzta alá Róma püspöke, emlékeztetve, hogy az albán egyház feladata: „szerencsésen tükrözi a testvéri kapcsolatokat a katolikusok és ortodoxok között országukban, és ihletet ad az egész albán népnek, bemutatva, hogyan lehetséges a keresztények számára harmóniában élni”. Ennek fényében a pápa arra buzdított, hogy ki kell emelni a két egyház által osztott hit elemeit: „a nicea-konstantinápolyi hitvallás közös megvallását; a közös keresztséget a bűnök bocsánatára és a Krisztusba és az egyházba való betagozódásra; az első egyetemes zsinatok örökségét; a valódi közösséget, még ha tökéletlen is, amit már megélünk

és a közös vágyat, valamint az erőfeszítéseket az együttműködésre, hogy arra építsünk, ami már létezik”.

Ehhez kapcsolódva emlékeztetett főleg két jelentős kérdésre Albániában: a vallásközi biblikus társulat megalapítására és a vallásközi kapcsolatok bizottságának létrehozására, amik „fontos erőfeszítések, hogy előmozdítsák a kölcsönös megértést és a konkrét együttműködést, nem csak a katolikusok és ortodoxok között, hanem a keresztények, muzulmánok és bektashik között”.

„Öbeldogságával és minden albánnal együtt örvendek ennek a lelki megújulásnak” – zárta a pápa, megköszönve Anasztaznak a „személyes fáradozásait a katolikus egyházzal való testvéri kapcsolatok előmozdítására”.

Forrás: „Il Papa alla Chiesa d’Albania: „rinnovato impegno” per l’unità dei cristiani – Riceve in udienza Sua Beatitudine Anastas”, in *Zenit*, 2009. 12. 04. – Fordította: Ivancsó István.

IVANCSÓ ISTVÁN

A NEMZETKÖZI TEOLÓGIAI BIZOTTSÁG 2009-ES PLENÁRIS ÜLÉSE

A vatikáni sajtóorgánumok már előzetesen jelezték, hogy a Nemzetközi Teológiai Bizottság 2009. november 30. és december 4. között tartja soron következő évi rendes plenáris ülését a Vatikánban.

A német nyelvű híradás¹ arról szól, hogy William Joseph Levada bíboros elnökletével tartja ülését a bizottság a vatikáni Szent Márta házban, valamint hogy ez lesz az első plenáris ülés, amelyre az új ötéves ciklus idején kerül sor, a megbeszéléseket Charles Morerod domkos, a bizottság főtitkára vezeti. Megemlékezett arról is, hogy ebben az évben ünnepli 40. éves évfordulóját a bizottság. Ezt erősítette meg a magyar nyelvű tudósítás, és tovább is vitte a gondolatot: „A Nemzetközi Teológiai Bizottság, amelyet VI. Pál pápa hozott létre, idén ünnepli fennállásának negyvenedik évfordulóját.”² Sajtóközleményben tudatták, hogy a bizottságban „mindenekelőtt azokról a témákról döntenek majd, melyeket ebben az új ötéves ciklusban fognak tárgyalni, valamint a munkálatok konkrét szervezéséről. A témák között, melyekkel kapcsolatban Levada bíboros elnök kérte a tagokat, hogy vegyék vizsgálatuk alá, ott van a teológiai metodológia fontos kérdése, melyről már tárgyaltak az előbbi ötéves ciklus folyamán is.”³

Szokásos módon visszatekintés is történt: „A Nemzetközi Teológiai Bizottságot VI. Pál pápa alapította az első általános rendes püspöki szinódus (melyet 1967. szeptember 27. és október 27. között tartottak) atyáinak kérésére. A Szentszéket kell támogatnia a hitre vonatkozó nehéz teológiai kérdések tárgyalásában a teológiai kutatást kell elősegítenie. A bizottságot, felületesen és gunyoros felhanggal szívesen nevezik a »Vatikán gondolatgyáranak« is”.⁴ A bizottság tagjait a pápa nevezi ki öt évre a Hittani Kongregáció prefektusának javaslatára, miután ő tárgyalt az illetékes Püspöki Konferenciákkal. A bizottság munkálatainak ered-

¹ „Vollversammlung der Internationalen Theologenkommission”, in *Zenit*, 2009. 11. 27.

² „November 30-tól ülésezik a Nemzetközi Teológiai Bizottság a Vatikánban”, *Magyar Kurír*, 2009. november 27.

³ „Sessione plenaria Commissio Teologica Internazionale”, in *VIS*, 2009. 11. 26.

⁴ „Vollversammlung der Internationalen Theologenkommission”, in *Zenit*, 2009. 11. 27.

ményeit a római pápa elé terjesztik, és a Hittani Kongregáció „a katolikus hit épségének, erejének, fejlődésének, hittani és történelmi összetartó erejének megtartására és megerősítésére használja fel. Évente legalább egyszer össze kell jönnie a bizottságnak.”⁵

Már ekkor megjelent a hír arról is, hogy az ülés résztvevőivel XVI. Benedek pápa szentmisét mutat be az Apostoli Palotában.⁶

Fontos szerepet kapott a tudósításokban a negyven éves évforduló – nagyobbat is, mint amilyen jelentőséget kapott a munkálatok közben. „A Nemzetközi Teológiai Bizottság, mely a világon nagyobb tekintélynek örvendő katolikus teológusokat egyesít, negyven éves évfordulóját ünnepli a Vatikánban, a jövő kihívásaira figyelve, különösen a teológiai metódus elemzésére... A szervezet különböző iskolák és nemzetek teológusaiból áll, akik tudásuk és az Egyház Tanítóhivatalához való hűségükben kitűnnek. A tagokat, akiknek létszáma nem nagyobb harmincnál, a pápa nevezi ki öt évre, a Kongregáció bíboros prefektusának javaslatára, miután tárgyalt a Püspöki Konferenciákkal. A teológiai Bizottság tagjait júliusban nevezték ki erre az újabb öt éves ciklusra, s most üléseznek először. A Nemzetközi Teológiai Bizottság utolsó dokumentuma, amit ez év májusában jelentettek meg, a következő címet viseli: »Az egyetemes etika keresése: új rátekintés a természeti törvényre«. 2007 áprilisában adták a ki az előző dokumentumot: »A keresztség nélkül meghalt kisgyermekek üdvözlésének reménye« címmel.”⁷

Szentmise a Szentatyával

A vatikáni szentmiséről is beszámoltak a híradások: „December 1-jén a Szentatya a Nemzetközi Teológiai Bizottság tagjai számára mutatott be szentmisét az Apostoli Palota Pál kápolnájában. A 30 fős bizottság magyar tagja Ivancsó István, a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola tanára. A teológusok november 30. és december 4. között tartják plenáris ülésüket a vatikáni Szent Márta házban.”⁸ – Ezt

⁵ „Vollversammlung der Internationalen Theologenkommission”, in *Zenit*, 2009. 11. 27.

⁶ „Sessione plenaria Commissio Teologica Internazionale”, in *VIS*, 2009. 11. 26. „La Commissione Teologica Internazionale compie 40 anni”, in *Zenit*, 2009. 11. 26. „November 30-tól ülésezik a Nemzetközi Teológiai Bizottság a Vatikánban”, *Magyar Kurír*, 2009. november 27.

⁷ „La Commissione Teologica Internazionale compie 40 anni”, in *Zenit*, 2009. 11. 26.

⁸ „Ha nem vagyunk elég alázatosak, nem érthetjük meg Istent”, in *Magyar Kurír*, 2009. december 2.

azonban annyival ki kell egészíteni, hogy nem csupán a tagok számára, hanem a tagokkal együtt történt a szentmise végzése, azaz koncelebrálással. Az olasz híradás valóban így is szólt róla.⁹ A német pedig még pontosabban fogalmazta meg.¹⁰

A Szentatya beszéde

Az igazi teológus nem enged annak a kísértésnek, hogy saját értelmét Isten misztériumának mértékével mérje. Tudatában van saját korlátainak, mint sok nagy szent, akiket egyben a hit mestereinek is tartunk – ezek voltak a pápa homíliájának főbb gondolatai.¹¹

XVI. Benedek pápa a következő kérdésekkel vezette be szentbeszédét: Mi a teológia? Kik vagyunk mi, teológusok? Hogyan lehet jól művelni a teológiát? Az Úr dicsóíti az Atyát, mert elrejtette a bölcsek, a tudósok elől a Fiú, a Szentháromság, a krisztológia misztériumát. A kicsinyeknek nyilatkoztatta ki magát, akik nem rendelkeznek nagy műveltséggel. Jézus születésekor a napkeleti bölcsek megkérdézik az írástudókat, az exegétákat, hogy hol születik az Üdvözítő, Izrael Királya? Az írástudók tudják a választ: a Messiás Betlehemben születik. Ugyanakkor nem érzik szükségét annak, hogy elmenjenek és megismerjék az Újszülöttet. Számukra elvont tudásról van szó, amely nem érinti életüket, nem alakítja azt át.

Jézus nyilvános működése során ugyanezt tapasztaljuk – folytatta homíliájában XVI. Benedek pápa. Felfoghatatlan a tudósok, a műveltek számára, hogy ez a Galileából származó férfi, aki nem folytatott tanulmányokat, valóban Isten Fia lehet. A bölcsek tudnak mindent, ismerik Izajás próféta jóvendöléseit, de a misztérium rejtve marad előttük. A kicsinyek számára nyilatkoztatja ki magát Isten, a Szűzanyától kezdve a halászig. Ők tudják, csakúgy, mint a kereszt tövében álló római katoná, hogy Jézus Isten Fia.

Jézus életének alapvető eseményei nem csak a múlthoz tartoznak; különféle módon jelen vannak minden nemzedék életében, így korunkban is. Vannak bölcsek, szakértők, teológusok, akik annyi mindent tanítottak nekünk, a Szentírás részleteit kutatták, de nem vették észre magát a misztériumot. Felmerül a kérdés: a kereszténység vajon a

⁹ „Messa membri Commissione Teologica Internazionale”, in *VIS*, 2009. 12. 01.

¹⁰ „Die großen Versuchen des Theologen nach Benedikt XVI.”, in *Zenit*, 2009. 12. 01.

¹¹ „Benedetto XVI ai teologi: Dio si lascia comprendere dai più umili”, in *Zenit*, 2009. 12. 01.

kultúra, képzettség nélküli személyek vallása-e? Kialszik-e ott a hit, ahol felébred az értelem?

A pápa szigorú kritikát fogalmazott meg azokkal a tudósokkal kapcsolatban, akik olyan módszert alkalmaznak, amely nem ad helyet Istennek. Még szigorúbb azon teológiai megközelítést illetően, amely gúzsba köti az istenit. Az egyház története során azonban számos olyan ember volt és van, akik elismerik saját kicsinységüket Isten nagyságával szemben; képesek az alázatra és arra, hogy így eljussanak az igazságra.¹²

A Szentatya homíliájának teljes szövegét közöljük itt, melyet a Nemzetközi Teológiai Bizottság tagjaival való koncelebrálása alkalmával mondott az Apostoli Palota felújított Szent Pál kápolnájában.

„Az Úr szavai, melyet az imént hallottunk az evangéliumi szakaszban, kihívást jelentenek nekünk, teológusoknak, vagy talán – jobban mondva – lelkiismeret-vizsgálatra szólítanak fel: mi is a teológia, kik vagyunk mi, teológusok, hogyan kell helyesen művelni a teológiást. Jól hallottuk, hogy az Úr dicsőíti az Atyát, mert a Fiú nagy titkát, a szentháromsági misztériumot, a krisztusi misztériumot elrejtette a bölcsek és okosak előtt. Ők nem ismerték meg. De kinyilatkoztatta a kicsinyeknek a *népioi*-nak, azoknak, akik nem bölcsek, akik nem rendelkeznek nagy kultúrával. Számukra lett kinyilvánítva ez a nagy misztérium.

Ezekkel a szavakkal az Úr életének egy eseményét írja le; egy olyan eseményt, amely már a születésekor megkezdődik, amikor a Napkeleti Bölcsek megkérdézik az illetékeseket, az írástudókat, az exegétákat, a Megváltónak, Izrael Királyának születési helyéről. Az írástudók tudják, mert nagy specialisták; azonnal meg tudják mondani, hol kell születnie a Messiásnak: Betlehemben! De nem érzik, hogy oda kell menniük: számukra ez akadémikus ismeret marad, ami nem érinti az életüket; kívül maradnak. Tudnak ismereteket adni, de az ismeretközlés nem válik életük formálójává.

Aztán az Úr egész nyilvános élete folyamán ugyanezt találjuk. A tudósok nem tudják felfogni, hogy ez a nem tudós, galileai ember valóban az Isten Fia tud lenni. Felfoghatatlan marad számukra, hogy a nagy, az egyetlen Isten, a menny és a föld Istene jelen lehet ebben az emberben. Mindent tudnak, ismerik Izaiás 53-at is, minden nagy próféciát, de a misztérium rejtett marad. Kinyilvánul azonban a kicsinyeknek, kezdve a Szűzanyától, a Galileai tenger halászaig. Ők megértik, mint

¹² „Ha nem vagyunk elég alázatosak, nem érthetjük meg Istent”, in *Magyar Kurír*, 2009. december 2.

ahogy a római százados is a kereszttel megérti: ez valóban az Isten Fia.

Jézus életének lényeges részei nem csak a múltba tartoznak, hanem jelen vannak, különböző módon, minden nemzedékben. És így a mi időnkben is, az utóbbi kétszáz évben, ugyanazt a dolgot látjuk. Vannak nagy bölcsek, nagy specialisták, nagy teológusok, hittanítók, akik sok dolgot tanítottak nekünk. Behatoltak a Szentírás, az üdvtörténet részleteibe, de nem tudták meglátni magát a misztériumot, az igazi lényegét: hogy Jézus valóban az Isten Fia, hogy a szentháromságos egy Isten belép a történelmünkbe, egy meghatározott történelmi pillanatban, egy olyan emberben, mint amilyenek mi vagyunk.

A lényeg rejtve maradt! Könnyen lehetne nagy neveket sorolni a teológia történetének utóbbi kétszáz évéből, akiktől sokat tanultunk, de akiknek szíve szeméi előtt nem tárult fel a misztérium.

Azonban a mi korunkban is a kicsinyek ismerik meg ezt a misztériumot. Gondoljunk Soubirous Szent Bernadetre, Lisieuxi Szent Terézre, az ő új, nem »tudományos« Biblia-olvasására, ami azonban behatol a Szentírás szívébe; korunk szentjeiig és boldogjaiig: Szent Giuseppina Bakhita-ra, Boldog Kalkuttai Teréz anyára, Szent Damiano de Veuster-re. Tudnánk még sorolni a szenteket!

De mindebből az a kérdés születik: Miért van ez így? A keresztség az ostobák, a kultúra nélküli, a tanulatlan emberek vallása? Kialszik a hit, ahol felgyullad az értelem? Hogyan lehet ezt megmagyarázni? Talán ismét a történelemre kell tekintenünk. Az marad igaz, amit Jézus mondott, amit minden évszázadban meg lehet figyelni. Mindazonáltal van a kicsinyeknek egy »fájtája«, amelyek okos is. A kereszttel áll a Szűzanya, Isten alázasztó szolgáló leánya és az Isten által megvilágosított nagy asszony. És ott áll János is, a Galileai tenger halásza, az a János, akit az egyház jogosan fog »a teológusnak« nevezni, mert valóban megtanulta meglátni Isten misztériumát és hirdetni azt: sasszemmel jutott belé az isteni misztérium megközelíthetetlen világosságába. Az Úr, feltámadása után, a damaszkuszi úton így érinti meg Saul szívét is, aki a nem látó okosok egyike. Ő maga a Timóteushoz írt első levelében »tudatlan« nevezi magát abban az időben, tudománya ellenére is. De a Feltámadott megérinti őt: vakká, és ugyanakkor valóban látóvá válik, elkezd látni. A nagy tudós kicsinnyé válik, és éppen emiatt látja meg Isten oktalanságát, ami bölcsesség, minden emberi bölcsességnél nagyobb tudomány.

Ily módon folytathatnánk az egész történelem olvasását. Még egy megjegyzés. Ezek a bölcs tudósok, a szofoi és szünetoi, első olva-

sásra más módon tűnnek elő. Itt a szofia és a szüneszisz az Szentlélek adományai, melyek a Messiáson, Krisztuson nyugszanak. Mit jelent ez? Feltűnik, hogy kettős használata van az értelemnek és kettős módja van a bölcsnek vagy kicsinynek levésnek. Bizonyos módon lehet használni az értelmet, amely autonóm, amely Isten fölé helyezkedik, a tudományok sugarában, a természettudományoktól kezdve, ahol egy az anyag kutatására alkalmas módszert tesznek egyetemessé: ebbe a módszerbe az Isten nem lép be, tehát Isten nincs is. És így van végsősoron a teológiában is: a Szentírás vizében olyan hálóval halásznak, amely csak bizonyos nagyságú halak kifogását teszi lehetővé, s ha meghaladja a méretet, nem megy be a hálóba, tehát nem is létezhet. Jézusnak, az emberré lett Istennek a misztériuma így redukálódik a történelmi Jézussá: tragikus alakká, test és csont nélküli kísértetté, a sírban maradt emberré, aki elpusztult valóban meghalt. A módszer »ki tud fogni« bizonyos halakat, de kizárja a nagy misztériumot, mert az ember magát teszi mércévé: megvan ez a gögje, amely egyben nagy oktalanság is, mert bizonyos, a nagy valóságokhoz nem alkalmas módszereket abszolutizál; olyan akadémikus lelkülettel közelít, amit az írástudóknál láttunk, akik a napkeleti Királyoknak ezt válaszolják: nem érint engem; saját létembe zártan maradok, amit nem szabad érinteni. Olyan specializáció ez, amely minden részletet meglát, de nem látja a teljességet.

És van egy más mód is az értelem használatára, a bölcsé levésre, azé az emberé, aki felismeri, hogy ki ő; felismeri saját korlátait és Isten nagyságát, alázatban megnyílván az isteni cselekvés újdonsága előtt. Így, amikor elfogadja a saját kicsinységét, olyan kicsinnyé válva, mint amilyen valójában, akkor jut el az igazságra. Ily módon, az értelem is kifejezheti az összes lehetőségét, nem lesz kioltva, hanem kitágul, nagyobbá válik. Más szofiáról és szünesziszről van itt szó, amely nem zárkózik el a misztériumtól, hanem éppen közösségben van az Úrral, akin a tudomány és a bölcsesség nyugszik, és azok igazsága.

Most pedig kérjük, hogy az Úr adja meg nekünk az igazi alázatot. Adja meg a kicsinnyé válás kegyelmét, hogy valóban bölcssek lehessünk; világosítson meg, láttassa meg velünk a Szentlélek örömeinek misztériumát, segítsen olyan igazi teológusokká lenni, akik az ő misztériumát tudjuk hirdetni, mert szívünk, lényünk mélyéig megérintett. Ámen.”¹³

¹³ „Il Papa alla Messa con i membri della Commissione Teologica Internazionale” in *Zenit*, 2009. 12. 02.

IVANCSÓ ISTVÁN

PAPI ARCKÉPCSARNOKUNK

Kilencvenöt esztendővel ezelőtt halt vértanúhalált egy, a püspök ellen irányuló merénylet folyamán Jaczkovics Mihály, aki harmadik s egyben utolsó külhelynöke volt a hajdúdorogi egyházmegye elődjének, a hajdúdorogi külhelynökségnek. Életrajzát a dédunokája, dr. Kiss Andorné által összeállított könyv alapján készítettük.

JACZKOVICS MIHÁLY (1858-1914)

Jaczkovics Mihály életútját leginkább két hiteles forrásból lehet felvázolni. Ez a két forrás a sajátkezűleg írt önéletrajza,¹ a másik pedig az intenciós könyve,² melybe folytatta élete főbb eseményeinek feljegyzését, bár nem kifejezett életrajzként.

Az előbbi, az önéletrajz szövege a következő: „Jaczkovics Mihály születtem 1858. november 8-án estvéli 8 órakor csütörtöki napon Alsó-Domonyán (:Ung megyében:). Kereszteltettem és béráltattam nov. 14-én. Keresztszüleim: ngos Csopey Antal kanonok és Újhelyi Mária. Benyiczky Gergely ungváriceholnyai lelkész neje. Keresztelő és béráló: ft. Dóbbé János szerednyei esperes-lelkész.

Tanulmányaimat állandó megszakítás nélkül Ungvárott végeztem.³ Az érettségi vizsgálatot jó sikerrel 1877. jún. 10-én tettem le. Ugyanezévi aug. 10-én vétettem fel a munkács egyházmegyei papnövendékek sorába. A teológiai tanfolyamot 1881. jún. 13-án végeztem be. A tonsurát mint írnok vettem fel, 1878. február 11-én a szeminárium búcsú napján.

¹ Közli: KISS ANDORNÉ, *Jaczkovics Mihály élete és munkássága*, (Hajdúdorogi Honismereti és Városvédő Egyesület VIII), Hajdúdorog 2009, 6-8.

² A lényeges részeket idézi belőle Kiss Andorné.

³ Negyedévesként tűnik fel: *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus cahtolicorum dioecesis Munkacsensis ad annum Domini 1881*, Ungvarini, 1881, 270.

Szeretett drága nőmet 1881. nov. 12-én kértem meg, kivel az évi dec. 18-án ünnepélyesen váltottam jegyet (:Perecsenyben búcsú:). Esküvőnk 1882. évi február 7-én (:keddi napon:) volt. Kedves nőm, leánya ngos Csopely Gábor perecsenyi lelkész, s ungi főesperes és Pulszky Helena jó szüleinek. Édes nőm Csopely Anna, született 1862. december 8-án Beregszászon, kereszteltetett s megbérmáltatott dec. 14-én Koczakovics Antal esperes által. Keresztzülei: Nt. Orosz Gyula és neje Pulszky Mária.

A szent rendet felvettem és pedig a subdiákonátust 1882. febr. 26-án, Szt. nagyböjt I. vasárnapján, a diákonátust márc. 2-án csütörtökön s az áldozási szent rendet (:presbiterátus:) 1882. márc. 5-én⁴ Szt. nagyböjt II. vasárnapján. Primiciámat Alsó-Domonyán születési helyemen, jó Szüleim korában, s azon szent templomban lehettem szerencsés bemutatni hátateljes szívvel az Egek Urának, mely templomban megkereszteltettem. Ez történt 1882. március 19-én sz. nagyböjt IV. vasárnapján. Manuductorom a jó Mondok bácsi volt. A szentbeszédet ft. Homicskó Jenő alapítványi számtiszt tartotta.

Szeretett szüleim: Jaczkovics Sándor, ki született 1832. szept. 9-én Korászan Bereg megyében és Romzsa Mária ki született 1838. szept. 6-án Sárosnagypatakon.

Gyermekeink:

1., Anna (Mária) született Alsó-Domonyán 1883. év augusztus hó 10-én pénteki napon, reggeli 6 órakor. Megkereszteltetett augusztus 19-én (vasárnap délután, igen sok, s előkelő vendég jelenlétében). Keresztzülei: ngos Gebé Victor kanonok, Szikora Emília, Romzsa István korumlyei lelkész neje. Keresztelte és bérmálta ngos Mondok János apátkanonok.

2., Mária (Iréne) született Petriken (Zemplén megye) 1884. december hó 4-én csütörtöki napon délután 8 órakor. Kereszteltetett és bérmáltatott dec. 14-én. Keresztzülei: nt. Sereghy Bazil nagy-dobosi lelkész (helyettesíti Pál öcsém) és Mihalovics Anna, Csopely Antal agárdi lelkész neje. Keresztelt és bérmálta ft. Csopely Antal agárdi lelkész, sógorom.

3., Gyula (Mihály) született Petriken 1886. szeptember 21-én keddi napon déli 12 órakor. Kereszteltetett és bérmáltatott szeptember 27-én. Keresztzülei: Jaczkovics Sándor ungvártahonyai segédlelkész bátyám és Kacsanovszky Ilona Jaszencsák Gusztáv márkai lelkész neje. –

⁴ Ezt a dátumot folyamatosan közlik a Sematizmusok.

Kedves jó Anmnácskám ezen születésnél igen sokat állott ki, hála mindörökké a Jó Istennek, hogy szerencsésen esett túl mindenén.

4., Emma (Julianna) született Ubrezszen 1888. augusztus 6-án hétfői napon délután 7 órakor. Kereszteltetett és béráltatott aug. 12-én. Keresztzülei: Sztaczovics Miklós hajdú-böszörményi segédlelkész, sógor és Szikora Emília Romzsa István korumlyai lelkész nagybátyám neje. Keresztelte: Sereghy Sándor, márkai lelkész, unokatestvérem.” – A szép kézírással készített önéletrajz töredékes maradt. Csak a gyermekei születéséig írta azt meg Jaczkovics Mihály.⁵

Címeit és szolgálati helyeit a halála után – immár a hajdúdorogi sematizmus – közli. Eszerint elemi iskolai felügyelő, a munkácsi egyházmegyei szentszéknél jegyző volt. Felszentelése után Alsódomonyán kezdte a papi működését, mégpedig adminisztrátorként, 1882. március 5-étől.⁶ A munkácsi egyházmegyei sematizmus a következő évben azt jelzi, hogy még mindig ott szolgál.⁷ Ugyanis 1884-től fogva lett Petrikben adminisztrátor,⁸ amiről az egyházmegyei körlevél is tudósítást ad.⁹ A következő két munkácsi sematizmus is Petrikben tudja őt,¹⁰ aztán pedig Ubrezszen lett ugyancsak adminisztrátor 1888-tól.

Életének eseményei közül a legfontosabbakat az intenciós könyvében jegyezte fel.

Családjában gyászos események következtek. Már korábban meghalt az édesapja, Jaczkovics Sándor alósdományai paróchus, 1889. október 8-án. Aztán a negyedik gyermek megszületése után egy bő esztendővel meghalt a felesége, 1889. október 8-án, hétévi házasság után. Házasságuk nagyon boldog lehetett, mert az intenciós könyvben sokszor található a bejegyzés, amikor elhunyt feleségéért végezte a Szent Liturgiát, hogy „felejtethetlen jó s hűséges Annácskám”. A négy félárván maradt gyermek az anyai nagyszülőkhöz került, az Ungvár melletti Perecsenybe.

⁵ KISS, *Jaczkovics* (1. lábj.), 6-8.

⁶ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum Domini 1918*, Nyíregyháza 1918, 185. (A továbbiakban: *Hajdúdorogi sematizmus*.)

⁷ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus cahtolicorum dioecesis Munkacsensis ad annum Domini 1883*, Ungvarini 1883, 218.

⁸ *Hajdúdorogi sematizmus*, 185.

⁹ „Lelkeszi kinevezések: 4251. sz. a. Jaczkovics Mihály a.-domonyai i. h. lelkész petriki h. lelkészül” lett kinevezve, in *Munkács egyházmegyei körlevél* III (1884) 16.

¹⁰ *Schematismus cleri graeci ritus cahtolicorum dioecesis Munkacsensis ad annum Domini 1886*, Ungvarini 1886, 284; *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus cahtolicorum dioecesis Munkacsensis ad annum Domini 1888*, Ungvarini 1888, 162.

Az özvegyen marad Jaczkovics Mihály 1890-ben Ungvárra került. Előbb a munkács-egyházmegyei alapkezelőség ellenőre,¹¹ majd a Papfitápinézet igazgatója lett.¹²

Az intenciós könyv tanúsága szerint folytatódtak a gyászos események a pap életében. 1894. április 8-án meghalt Mária nevű kislánya. Így emlékezett meg róla: „Kedves jó Mariska kislányom a Szent Nagyböjt negyedik vasárnapján estvéli fél hét óraker felejthetetlen jó mamácskájához költözött. – Ezen napon másodízben áldoztattam meg, s az utolsó kenetet is feladtam neki. – Nyugodjék békében!”¹³ Ismerős a temetés dátuma is: április 14.

Aztán meghalt a harmadik gyermeke: „Egyetlen Gyulácska fiam a napon 1895. március elsején pénteken estveli háromnegyed 9 óraker mamácska halála alkalmával általa csókolt szent kereszttel csókolva halt el. Ezen a napon, péntek délután 2 óraker végezte első szent gyónását és áldozását. – Melles Gyula által. – Temetése nagy közönség jelenlétében 3-án vasárnap, vecsernye után nagy részvéttel ment végbe. Temették: Jaczkovics János kanonok, Gebé Péter és Melles Gyula. Szent nagyböjt első vasárnapja volt.”¹⁴

Nemsokára elhunyt anyósa: „1896. július 30-án reggeli 4 óraker egy napi szenvedés után. Gyomorgörcsben Karolina.”¹⁵ – Kedves jó anyósom. Ravatalban feküdt.”¹⁶ Ismerős a temetésének a dátuma is: augusztus 1-jén történt.

A két megmaradt gyermek, Anna és Emma ezek után Ungvárra ment az özvegyen élő Jaczkovics nagymamához.

Amikor testvére meghalt, ezt jegyezte fel az intenciós könyvébe: „János öcsém éjjel halt meg, az éjjelt mellette töltöttem. 1897. április 5-én 11 óraker adta ki nemes lelkét. Április 6-án ravatalon feküdt, április 8-a temetése napja. Nagy részvéttel és nagy közönséggel fényesen lett átadva a vár alatti sírkertben az anyaföldnek.”¹⁷

¹¹ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus cahtolicorum dioecesis Munkacsensis ad annum Domini 1891*, Ungvarini 1891, XXV.

¹² *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus cahtolicorum dioecesis Munkacsensis ad annum Domini 1896*, Ungvarini 1896, XXXVIII; *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus cahtolicorum dioecesis Munkacsensis ad annum Domini 1899*, Ungvarini 1899, XLV.

¹³ Idézi: KISS, *Jaczkovics* (1. láb.), 9.

¹⁴ Idézi: KISS, *Jaczkovics* (1. láb.), 10.

¹⁵ Az önéletrajz szerint Pulszky Helena volt az anyósa. Valószínűleg ez a második neve.

¹⁶ Idézi: KISS, *Jaczkovics* (1. láb.), 10.

¹⁷ Idézi: KISS, *Jaczkovics* (1. láb.), 11.

Jaczkovics Mihály kétszeresen is megemlékezett az intenciós könyvében arról, hogy szentszéki ülnökké lett kinevezve. 1897. június 12-én ezt írta: „Magamért. Szentszéki ülnökké történő kinevezésem alkalmából. Bűnbocsánatért.”¹⁸ Majd pedig másnap, 1897. június 23-án: „Szentlélek segítségül hívásáért. Szentszéki ülnöki eskümet ezen a napon tettem.”¹⁹ – Ezekből a bejegyzésekből látszik, hogy megbízatásaival nem kérkedett, hanem a liturgiákban kérte Isten segítségét, hogy felelősségteljesen tölthesse be őket. Az egyházmegyei körlevél is közli hivatalosan a kinevezést: „Jaczkovics Mihály, alapkezelőségi pénztárnok és papfitápiintézeti igazgató sz. széki ülnökké” lett kinevezve.²⁰

Közben újabb szomorú esetek történnek, melyek azért örömteliekkel is váltakoznak. 1902-ben meghalt az apósa, Csopey Gábor, ungi főesperes. 1904-ben pedig Anna leánya férjhez ment – a kor szokása szerint egy görög katolikus papnövendékhez. A férj Ráczy Eraszt. A házasság nem sokáig tartott, mert Eraszt megbetegedett, és 1905. november 13-án meghalt. Erről is van Jaczkovics Mihálynak feljegyzése az intenciós könyvében: „Reggel 8 órakor szűnt meg élni. Imádkoztunk mellette. Sándor bátyám adta fel a szent kenetet.”²¹ – Ettől kezdve Anna lánya, az özvegy papné mellette maradt, Hajdúdorogra is elkísérte.

Jaczkovics Mihály 1911-ben költözött Hajdúdorogra a külhelynökség vikáriusaként.²² Itt hamar megnyerte magának az egész város lakosságát. Ugyanis szívvel-lélekkel bekapcsolódott abba a küzdelembe, amely a magyar liturgikus nyelv, s végsősoron a magyar görög katolikus egyházmegye felállításáért már régóta folyt. A meginduló helyi újságot is örömmel üdvözölte: „Sok szép eszme megvalósítására van hivatva e nemes város. Mindannyian érezzük, tudjuk, hogy mire van szükségünk, de a tapasztalat igazolja, küzdenünk kell e város jobblétét, fejlődését, megerősödését, tekintélyét, valamint kultúráját, lelki szükségleteit kielégítő kívánságaink teljeseledését elérni célzó munkánkban. Ezen magasatos eszmék egyike a Hajdúdorogon felállítandó magyar gör. szert. kath. püspökség megvalósításának ügye, melyért városunk színe-java immár

¹⁸ Idézi: KISS, *Jaczkovics* (1. lábj.), 11. – A sematizmusban viszont csak később jelenik meg: *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkacsensis ad annum Domini 1908*, Ungvarini 1908, 43. Ugyancsak ez jelzi, hogy az egyházmegyei alapkezelőség felügyelője is: 64.

¹⁹ Idézi: KISS, *Jaczkovics* (1. lábj.), 11.

²⁰ „Lelkészi kinevezések”, in *Munkács egyházmegyei körlevél VIII* (1897) 27.

²¹ Idézi: KISS, *Jaczkovics* (1. lábj.), 11.

²² *Hajdúdorogi sematizmus*, 185.

félszázad óta küzd. A magyar püspökség szükségét minden igaz magyar belátja, mert a hívők lelki szükséglete is megkívánja azt. Hogy pedig ezen püspökség össze van forrva Hajdúdoroggal, az nagyon természetes, mert széles a hazában városunk a magyar gör. szert. katolikusoknak legnagyobb száma következtében metropolisa, s épp azért kell, *elválaszthatatlan legyen egymástól a magyar püspökség és Hajdúdorog...* Erőt merítve a nemzeti eszmékből, a magyar nép dicső múltjából, városunk ihletett elődjének hagyományaihoz híven, bátran bonthatjuk ki a zászlót városunk jólétének előmozdítására irányuló nemes törekvéseinkben... Működésükre az Ég áldását kérve s ígérve, hogy tehetségemhez képest mindig kész szolgálatjokra fogok sietni.”²³

Az új egyházmegye megalakulásakor felmerült Jaczkovics Mihály neve is, hogy ő lesz az új püspök. Amikor azonban ez nem valósult meg, ő nem lett sértődött ember. Sőt, vezetésével bizottság alakult a Hajdúdorogon történő püspökszentelés megszervezésére.²⁴ Miklósy Istvánt pedig, az új püspököt, egy személyes, családi ajándékot adott. A szentelést követő ebédén a tizenkét köszöntő beszéd közül Jackovics Mihály a papság nevében köszöntötte a püspököt.²⁵

A megyéspüspök felszentelése napján Jaczkovics Mihály helynökévé nevezte ki,²⁶ s megbízta, hogy Papp Antal apostoli kormányzótól az hajdúdorogi egyházmegyére vonatkozó ügyiratokat átvegye.²⁷

A püspökség első székhelye – Hajdúdorog tiltakozása ellenére – Debrecen lett, ahol az Iparkamara épületébe költözött az új megyéspüspök. Ide érkezett 1914. február 23-án az a pokolgépet tartalmazó csomag, amely Slepkoviszky János püspöki titkár és dr. Csath Sándor egyházmegyei főügyész mellett Jaczkovics Mihály életét is kioltotta.

Hajdúdorog városa Jaczkovics Mihályt saját halottjának tekintette, s így a február 25-én, a debreceni templomban, illetve az előtte lévő téren történt temetési szertartás után Hajdúdorogra vitték át, s ott temették el. Bár a temetés óta hamvait új sírba helyezték, a sírt gondosan ápolják. A debreceni Iparkamara falán lévő emléktáblát pedig rendszeresen megkoszorúzzák, különösen a dédunoka, dr. Kiss Andorné Fodor Katalin tevékenysége folytán, aki alapítvány is hozott létre, hogy „meg-

²³ JACZKOVICS, M., „Egy levél”, in *Hajdúdorogi Újság* 2 (1911) 1.

²⁴ PIRIGYI, I., *A görög katolikus magyarság története*, Nyíregyháza 1982, 132.

²⁵ B. PAPP, J., *Hajdúdorog küzdelme a magyar görög katolikus egyházmegye felállításáért*, Hajdúdorog 1996, 75.

²⁶ *Hajdúdorogi sematizmus*, 185.

²⁷ 2863/1913. sz. irat, in *Hajdúdorogi Egyházmegyei Levéltár*; 2828. sz. irat, *uo.*

emlékezés folyamatos és élő legyen”. – Méltóképpen értékelte őt egy korbeli feljegyzés: „Jaczkovics Mihály az az emberfajta volt, akit mindenki csak szeretni tudott. Csupa szív, derűs, nevető lélek. Vármegyékre szóló komasága és sógorsága volt. Ha árvák, elesettek, szegények támogatásáról volt szó valahol, ott az ő nevét egész biztosan az elsők között lehetett olvasni. Egész jövedelmét a szegény gyerekek tanítására fordította. Mikor a romok között egy szívet találtak, az egyik szemtanú sóhajtván jegyezte meg: »Szegény Miska bácsi szíve«.”²⁸

²⁸ KISS, *Jaczkovics* (1. lábj.), 44.

KÖNYVISMERTETÉSEK

DELAGE, P.-G. (szerk.), *Les Pères de l'Église et les ministères: évolutions, idéal et réalité [Az egyházatyák és az egyházi szolgálatok: fejlődések, eszmény és valóságok]. Actes du IIIe colloque de La Rochelle 7, 8 et 9 septembre 2007, Histoire et Culture, La Rochelle, 2008, 543. p., ISBN 2-9521073-2-7.*

Az aránylag egyenletes társadalmi fejlődést megért nyugati világban a II. Vatikáni Zsinat óta az egyháztörténeti és teológiai kutatások egyik igen jelentős témája az egyházi szolgálatok (vagyis a klérus) kialakulása és fejlődése, különösen az ős- és őskeresztény korszakokat illetően. Ebben elsősorban az játszik szerepet, hogy markáns a hivatások válsága, miközben mind a hagyományos keresztény egyházak, mind pedig a társadalmak mélyreható változásokon mennek keresztül. És akkor még nem is beszéltünk arról a vallásilag sokrétűsödő társadalmi környezetről, ahol a laicitás és a szekularizáció mind jobban konfrontálódik az evangelikál és muzulmán fundamentalizmussal. Mindez természetesen folyamatos együtt gondolkodásra készíteti a (különböző szemléletű és háttérű) kutatókat és az egyháziakat. A 27 tanulmányt csokorba gyűjtő kötet tulajdonképpen ezt az együtt gondolkodást és együttműködést jeleníti meg.

Az első rész szerzői magát a szolgálatok kérdéskörét járják körül. A. Faivre mindenekelőtt az őskeresztény időszak korszakokra bontásának fontosságát és szükségességét emeli ki. Szerinte csakis így lehet tudatosítani, hogy ennek az időszaknak a történetét a fejlődések, az újítások, a valós átalakulások jellemzik. Ebből kifolyólag a törésvonalak ma már nem a teológusok és a történészek között húzódnak, hanem elsősorban a teológusi társadalmon belül. Azon teológusok ugyanis, akik figyelembe veszik az egyházi szolgálatokra vonatkozó történeti kutatások eredményeit, és azokat igyekeznek hasznosítani, óhatatlanul szembekeverülnek azokkal, akik a történelemnek a kezdetektől fogva monolitikus és változtathatatlan jellegét vallják. A korszakolás tulajdonképpen azt jelenti, hogy különbséget kell tenni a kezdetek ideje (amelyet még a címek sokasága jellemez: a Tizenkettek, a Hetek, az apostolok, a prófé-

ták, a tanítók, az evangélisták, az özvegyek, a presbyterek stb.), a Temp-lom pusztulását követő évszázad (70-180), illetve a 180-tól 260-ig terje-dő időszak között. Valójában ez utóbbi tekinthető a paradigmaváltó időszaknak, hiszen ekkor kristályosodott ki a klerikus – laikus megkü-lönböztetés, amelynek köszönhetően a szolgálatok külön rendet alkotnak majd (a klérust). Hasonlóképpen ekkor rögzült a püspök – presbyter (pap) – diakónus hármassága. Ennek keretében a püspöki szolgálat papi jelleggel ruházódott fel, ami lényegében véve az ószövetségi levitikus modellnek a keresztény liturgikus szolgálatokra történő alkalmazását jelenti (judaizálás).

A történeti beszámolót a következő tanulmányok is folytatják, egyrészt ismertetve a kiváltságos státuszt elnyerő klérus IV-V. században végbement intézményesedési folyamatát (A. Lefebvre-Teillard), más-részt pedig bemutatva a korabeli egyháztörténet írók (Rufinus, Szokratész, Szozomenosz, Küroszi Theodorétosz) műveiben megjelenő más szolgálatokat (pl. pap, diakónus), megkísérelve megállapítani azok pontos feladatait (*F. Thelamon*).

A második rész tanulmányai már magával a klérussal foglal-koznak a meghatározás, a sajátosságok és a követelmények szemszögé-ből. Ennek keretében kerül tárgyalásra a szolgálati papság Nüsszai Szt. Gergelynél (*P. Maraval*), a nők papságának kérdése Aranyszájú Szt. Jánosnál (*C. Broc-Schmezer*), a diakónus Szent Ágostonnál (*M.-A. Vannier*), az eszményi püspök alakja a IV-V. századi latin egyházatyák-nál (*B. Jeanjean*), a klérus Cyprianusnál (*S. Deléani és C. Brun*), a püs-pök Szent Ambrusnál (*G. Nauroy*), Pelagius (*M. Cozic*), valamint az önmegtartóztatás kérdése (*B. Gain*).

A harmadik részben a szerzők földrajzi tájegységek szerint tag-lalják az egyházi szolgálatokat, egy „keresztény” Birodalom keretei között: Kappadókia (*P.-G. Delage*), Ázsia (*S. Destephen*), Kürenaika (*D. Roques*), Egyiptom (*A. Martin*) és Gallia (*L. Pietri*). Ugyanakkor szót ejtenek a női szolgálatok (*M. Alexandre*) és a diakonisszák (*P. Laurence*) kérdéséről; valamint szólnak Szt. Mártonról (*M. Milhau*), Szent Ágos-tonról (*D. Lengrand*), a keleti származású római klerikusokról (*Ph. Blaudeau*) és Aranyszájú Szent János konstantinápolyi reformtörékvései-ről (*J.-P. Bouhot*).

A negyedik rész összekapcsolja az „Atyák örökségé”-t az idő-szerű problémákkal: ilyen az állandó diakónusok kérdése (*J. Laurence és D. de la Vallée-Poussin*), a karizmák és a szolgálatok viszonya (*A. Wellens*), az egyházi szolgálatok helyzete az ortodox egyházban (*M.*

Stavrou), illetve a felszentelt szolgálattevők problémája a XXI. században (M. Stenger, Troyes püspöke).

A kollokviumon elhangzott előadásokból összegző következtetéseket levonni igyekvő B. Pouderon elsősorban arra a kérdésre keresi a választ, hogy „Elgondolható-e a mai Egyház a múltbeli függvényében?” (537). Szerinte egészen biztosan igen, hiszen ma is lényegében az, mint ami a késő antikvitás idejében volt: megszervezett; felelősséggel, befolyással és hatalommal felruházott; az elméletben megfogalmazott eszmény és a hétköznapi valóság szorításai között vergődő és őrlődő; illetve végeredményben nagyon is különböző Kelet és Nyugat viszonylatában.

A tartalmas, tudást közvetítő és gondolkodásra serkentő kötet mintegy beszédes bizonyítéka annak, hogy a jelen megértése csakis a múlt jobb – nem elképzelt, hanem történetileg megalapozott – ismeretének fényében lehetséges. A konferencia kiadott anyaga azt bizonyítja, hogy Franciaországban laikusok és egyháziak kollegiális szellemi légkörben tudnak ezen együtt dolgozni.

(Jakab Attila)

MARGUERAT, D., *L'aube du christianisme [A kereszténység hajnala].* (Le Monde de la Bible, 60), Labor et Fides, Genève – Bayard Éditions, Paris, 2008, 534. p., ISBN 9-782227-477810.

A Lausanne-i Egyetem emeritus Újszövetség professzora, valamint Jézus és az őskereszténység nemzetközi híru szakértője, az 1988 és 2006 között megjelent tanulmányaiból 18-at gyűjtött össze egy terjedelmes kötetbe. Az egykori tanársegédeinek ajánlott, és négy fő részre tagolódó mű tulajdonképpen a szerző oktatói-kutatói pályafutásának és tevékenységének meghatározó irányairól nyújt kiváló képet.

D. Marguerat már az előszóban rávilágít a kötet hangnemére: „A kereszténység nem egy pillanat alatt született – írja –, és jóllehet az ókori judaizmusban gyökerezik, mégsem annak egyenes ágú leszármazottja. Születésének helyét a zsidó és a görög-római kultúra kereszteződésében, illetve a mediterrán medence nagy városaiban (Antiókha, Epheszosz, Korinthosz, Róma) kell keresnünk” (9). Ráadásul azt a tényt is szem előtt kell tartanunk, hogy kezdeti korszakában a keresztény mozgalmat a pluralizmus jellemezte. Ebben az időszakban még nem beszélhetünk világosan meghatározott ortodoxiáról, amely lényegében véve csak a II. sz. második felében kristályosodik majd ki. Ekkor azonban „még mindig nyitott az Egyház és a Zsinagóga között az életbevágóan fontos, de ugyanakkor visszafordíthatatlanul konfliktusos párbeszéd. A

kereszténység Jeruzsálem és Róma között keresi a saját önazonosságát. Több kiváló teológus ekkor rögzíti írásban a keresztény emlékezetet: Pál apostol a maga jelentős levelezésével, illetve Márk az első evangéliummal, amelyet majd Máté és Lukács egyaránt átír, más forrásokkal kiegészítve, és amelyhez Lukács hozzácsatolja a kereszténység első történetét (az Apostolok Cselekedeteit). Itt állunk meg, a 90-es évek hajnalán. A folytatás ugyanis, amelyet a negyedik evangélium, a pasztorális levelek és az Apokalipszis kiadása határoz meg, már egy olyan időszaknak a kezdetét jelzi, ahol megtörtént a Zsinagógától való elkülönülés, és ahol az Egyház a saját intézményrendszerét kezdi kiépíteni. A hajnal elmúlt, kezdődik a nappal” (10).

Ebben a megközelítésben az első rész tanulmányai értelemszerűen arról a – John P. Meier szavai szerint „marginális zsidó” (lásd *A marginal Jew: Rethinking the historical Jesus*, Vol. 1-4, New York, 1991-2009) – Názáreti Jézusról szólnak, aki Izrael hitét remélte megreformálni, de akinek a kezdeményezése végül is kudarcba torkollott. Mindez azonban nem akadályozta meg a követőit abban, hogy életét és halálát alapnak és legitimációs forrásnak tekintsék. Ennek fényében kell értelmeznünk D. Marguerat azon törekvését, hogy a feltérképezett források alapján megpróbálja rekonstruálni a Názáreti életét, és megkísérli kidomborítani az eredetiségét. Két tanulmányban pedig magát a „történeti Jézus”-t veszi górcső alá. Egyrészt összefoglalja a kutatási eredményeket, másrészt pedig a történeti kutatás teológiai hasznosságáról értekezik (ami rendkívül megfontolandó a fundamentalizmus egyre jelentősebb térnyerésének ismeretében). Megítélése szerint el kell kerülni a történelem és a teológia szétválasztását, hiszen a „történeti Jézus” kutatása fontos és szükséges a teológia számára, hiszen lényegében véve szorosan összefügg a megtestesülés logikájával.

A könyv második részét kitevő tanulmányok központi alakja Pál, az őskereszténység „óriása”, aki ezt a jelzőt főképpen missziós tevékenységével és mélyreható teológiai gondolkodásával érdemelte ki. A szerző arról a misztikus, az Istent megtapasztaló, illetve közösségalapító apostolról ír, aki gyökeresen megváltoztatta a Törvényhez való viszonyulását, és felfedezte a kegyelem kizárólagosságát.

A harmadik résztől lényegében véve D. Marguerat narratív exegézisével ismerkedhetünk meg. Ebben a részben ugyanis a szerző mindekenelőtt a szövegnek az olvasóra kifejtett hatását vizsgálja. Elsőként Márk és Máté evangéliumait veszi górcső alá, hogy a „tanítvány” kulcsfogalmán keresztül megpróbálja megragadni az evangéliumok első olva-

sóinak a profilját. Majd három tanulmányon keresztül taglalja azt a kérdést, hogy miképpen értelmezi Máté a Törvényt. Elsődleges célja annak kimutatása, hogy a zsidóellenesség hiányzott az írás keletkezésének eredeti szándékából. Az csupán a kereszténység és a judaizmus eltérő későbbi fejlődési pályája következtében nyert mind hangsúlyosabb szerepet.

A negyedik rész a lukácsi életműnek (evangélium és Apostolok Cselekedetei) szentelt tanulmányokat fogja össze. D. Marguerat Lukácsot „az első keresztény történetíró”-nak nevezi, aki sajátos teológiai stratégiát követve meséli el a történeteket és jeleníti meg a szereplőket. Ennek a stratégiának a kulcsfogalmai a feltámadás, a jeruzsálemi Templom irányából a görög-római társadalomban fontos szerepet betöltő ház irányába mutató súlyeltolódás és közösségi mutáció – amely házban (házi közösségekben) a kereszténység végeredményben újragondolja majd a saját identitását –, illetve Pálnak a Lukács által megalkotott alakja és képe. A szerző véleménye szerint ugyanis Lukács Pál apostolt a keresztény identitás emblematisztikus figurájának tekint, és láttatja: farizeusi zsidó környezetből származik, akit a Feltámadott a népek/nemzetek evangelizására hívott el. Ennek fényében Pál egyidőben testesíti meg az Izraellel való folytonosságot, illetve Isten teljesen új kezdeményezését, amelynek elsődleges célja a világ üdvözülése.

A kimerítő szentírási jegyzékkel záruló mű legnagyobb érdeme, hogy az olvasókat az önálló vallási mozgalomként éppen csak kibontakozó kereszténység gazdag és sokrétűséget megjelenítő kezdeti korszakába vezeti be. Ennek az időszaknak az ismerete elsősorban azért fontos, mert valójában csakis ennek tükrében érthető meg igazán az az európai vallási világ, amelyben élünk!

(Jakab Attila)

TANASE, L. D., *Pluralisation religieuse et société en Roumanie [Vallási pluralizáció és társadalom Romániában]. (Publications Universitaires Européennes. Série XXII: Sociologie, Vol. 422), Peter Lang, Bern – Berlin – Bruxelles – Frankfurt am Main – New York – Oxford – Wien, 2008, 313. p., ISBN 978-3-03911-521-1.*

A román Kultuszminisztérium egykori vallásügyi államtitkára (2001-2004) és a Bukaresti Egyetem Ortodox Teológiai Karának (vallásszociológia tanszék) tanára átdolgozott doktori disszertációjában, melyet a Strasbourgi Marc Bloch Egyetem Protestáns Teológiai Karán védett meg 2005 októberében, a román vallási mező átalakulásait vizs-

gálja a kommunizmus bukása, az Európai Unió kiteljesedése, valamint a globalizáció kontextusában. Ez az átalakulás elkerülhetetlen következménye az új vallási mozgalmak elterjedésének, amely a demokratizálódás és a társadalom sokrétűsödési folyamatának értelemszerű velejárója. Románia esete ebben a tekintetben azért is érdekes, mivel egy olyan, a latin nyelvcsaládhoz tartozó, ortodox államról van szó, ahol az ortodoxia történelmileg összefonódott a román etnikummal. Ebből kifolyólag Romániában a vallási pluralizáció, illetve az elismert egyházak és az állam kapcsolatának a vizsgálata lényegében véve a vallás és a modernitás egymáshoz való viszonyulásának az elemzését jelenti. Szinte mondani sem kell, hogy megközelítésében és módszerében ez az ambiciózus program mesze túlmutat a vizsgált országon, és lényegében véve akár az egész közép-kelet-európai térség volt kommunista országai számára is iránymutató lehet(ne).

A jól felépített mű tulajdonképpen négy részre oszlik. Az első részben a szerző a mai román vallási mező eredetét ismerteti, történeti és szociológiai megközelítésben tárgyalva az 1918 és 1989 közötti időszakot. Ezen belül is elkülöníti a két világháború közötti korszakot, amikor az addig aránylag homogén nemzetállamnak hirtelen egy vallási és etnikai sokféleség által jellemzett társadalmi valóságot kellett kezelnie. Ez a pluralizáció már akkor hihetetlen kihívást jelentett a románság lelkivilága számára, és a vallási sokféleség rendkívül érzékeny, nehezen megoldható kérdésnek bizonyult. A kényszerű politikai és társadalmi fejlődés menetét azonban derékba törte a nyíltan vallásellenes kommunista rendszer megszilárdulása, amely a megfélemlítésre, az engedelmességre és a félelemre épült. Ebben a környezetben a román ortodox egyház legalapvetőbb célkitűzése a túlélés volt; gyakorlatilag bármi áron. Ezért az ortodoxia nagyon kemény, hatásaiban máig érzékelhető, árat volt kénytelen fizetni.

A második rész a kommunizmus bukását követő vallási megújulást tárgyalja, amely az ország felekezeti/vallási térképét is átrajzolta. A szerző ennek a megújulásnak elsősorban a belső (vallási személyek aktív részvétele a politikai átalakulásokban, az ortodox egyház fejlődése, kiváltságos kapcsolat az elismert felekezetek/kultuszok és az állam között) és a külső (észak-amerikai befolyás, vallási stratégiákkal párosult humanitárius segélyakciók, misszionáriusok megjelenése, vállalkozói lelkület) okait igyekszik feltárni; megkísérelve egyben az új vallási mozgalmak dinamikájának a megértését is. Ez utóbbiak ugyanis markánsan hozzájárultak ahhoz, hogy a román vallási mező hárompólusossá alakult

át (ortodox egyház, elismert felekezetek/kultuszok, új vallási mozgalmak).

Ennek fényében szinte természetesnek mondható, hogy a könyv harmadik része az új vallási mozgalmak 1990 és 2002 között bekövetkezett elterjedését és kibontakozását vizsgálja. Elemzésében a szerző különbséget tesz a keresztény-evangelikál, a távol-keleti ihletésű, a disszidens ortodox és a misztikus-ezotérikus mozgalmak között.

Ennek függvényében érthető, hogy műve negyedik részében, L. D. Tanase a vallási pluralizáció következményeit térképezi fel. Egyrészt az ortodox sajtót tanulmányozza, másrészt pedig rámutat a verseny/versengés-logika megjelenésére a vallási (szabadpiaci) mezőben, hiszen mind az ortodox egyház, mind pedig az elismert felekezetek/kultuszok veszélyként érzékelik és élik meg a vallási pluralizációt. Ebből kifolyólag a hárompólusú vallási mező valójában egy markáns szembenállást megjelenítő kétpólusúra csökken, miközben a román társadalom – ha a Nyugathoz képest lassított ütemben is – óhatatlanul szekularizálódik.

Következtetésében a szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy az új vallási mozgalmak erőteljesebb megjelenése a romániai társadalmi térben és vallási mezőben lényegében véve az ortodox egyház és az állam kapcsolatának „hagyományos” viszonyát kezdi ki és kérdőjelezi meg. Ennek tétje nem más, mint egy modern vallási valóság kikristályosodása napjaink Romániájában.

A grafikonokkal, táblázatokkal és statisztikákkal gazdagon illusztrált, valamint komoly szakirodalmi jegyzéket felvonultató, és mellékletében dokumentumokat, jogszabályokat is közlétező kötet nagyszerű eligazítást és bepillantást nyújt azokba a változásokba, átalakulásokba és átrendeződésekbe, amelyek a román vallási mezőben az elmúlt két évtizedben bekövetkeztek. Az így nyert képhez hasznos kiegészítést nyújt Lavinia Stan és Lucian Turcescu közös műve (*Religion and Politics in Post-Communist Romania*, Oxford University Press, Oxford – New York, 2007), amely főképpen a vallás és a politika viszonyát vizsgálja a posztkommunista Romániában (lásd Jakab A., „Vallás és politika a posztkommunista Romániában”, *Klió* 2009/3). Azt is lehet mondani, hogy ez a két könyv együttesen érdekes és hasznos tükröt alkot, amely akár segítheti is más posztkommunista országok vallási átalakulásainak a vizsgálatát és a jobb megértését.

(Jakab Attila)

Véghseő, T., (szerk.), *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai, Nyíregyháza, 2006. szeptember 29-30. (Collectanea Athanasiana, I. Studia, vol. 1.), Nyíregyháza 2008, 355 p. ISBN 978-963-87809-1-1*

A tanulmánykötet a *Collectanea Athanasiana*, *Studia* sorozatának első darabja. A sorozat célja a szerkesztők, Szabó Péter és Véghseő Tamás megfogalmazása szerint: „A közös bizánci tradíció lényegének helyi megjelenítése”, az utóbbi években dinamikus fejlődésnek indult Szent Atanáz Görög Katolikus Főiskola, hazánk egyetlen bizánci teológiai felsőoktatási intézménye kiadványsorozataihoz illeszkedve, a „keleti szent tudományok” iránt érdeklődő hazai közvéleménynek készülő *Athanasiana*, valamint elsősorban a külföldi tudományos közönséget megszólító *Folia Athanasiana* folyóiratai után a főiskolán folyó műhelymunka eredményeinek megfelelő formájú, nyomon követhető megjelentetése. A könyvsorozatnak a szerkesztők célkitűzése szerint a gyűjteményes-köteteket, konferencia-anyagokat és önálló monografikus műveket magában foglaló *Studia* alsorozaton kívül *Textus/Fontes* néven forrásszövegek közlésére, *Manualia* címmel kézikönyvek megjelentetésére készülő, *Institutiones* megjelöléssel a főiskola oktatási tevékenységéhez szükséges tankönyveket tartalmazó, valamint az egyéb műveket összefogó *Varia* alsorozatok is részei lesznek.

A konferencia-kötet a Véghseő Tamás szerkesztő *Előszavában* megfogalmazottaknak megfelelően De Camillis János József munkácsi püspök életútjának főbb állomásait, így tanulmányait, missziós tevékenységét és irodalmi munkásságát hivatott bemutatni, ezt követően magyarországi működési színtereit, nehézségeit és külső adottságait szándékozik megjeleníteni, ezek bevezetőjeként pedig a kora újkori egyházi uniók elméleti szempontjait és gyakorlati megvalósulását kívánja felvázolni.

Szabó Péter tanulmányában a római egyháznak a keleti keresztényekhez való viszonyában bekövetkező változásokkal foglalkozik, az általa „firenzei rendszernek” nevezett, a Bázeli-Ferrara-firenzei egyetemes zsinat uniós bulláját (*Laetentur coeli*, 1439) követő egyházpolitikájától a trienti szellemű átalakulásig, mely a szerző álláspontja szerint visszatérést jelentett a firenzei szemlélettől az azt megelőző századok felfogásához. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy Róma alapvetően nem részesítette a keleti egyházakat eltérő bánásmódban, szemlélete szerint ugyanis csak a római egyház létezik, amelyekbe a keleti egyházaknak „minél homogénebb és jellegtelenebb módon” be kell tagozódni-

uk. „A keleti közösségek egyházakból (megtört) rítusokká minősültek vissza” (21. o.). E szemlélet alól csak a breszti unió (1596) jelent valamelyes kivételt, mely az adott környezet politikai-társadalmi nyomására a keleti hierarchia széleskörű integrálását és autonómiáját biztosította, visszatérve ezzel a „firenzei modellhez”. A magyarországi uniós mozgalmak terén azonban a trienti zsinat után visszahozott főszabály (a még a lateráni zsinaton elfogadott *Quoniam* kezdetű, kilencedik kánon értelmében) érvényesült, mely a püspöki hatalom szigorú territoriális felfogását erősítette meg, ezzel gyakorlatilag kizárva azt a lehetőséget, hogy adott területen több ordinárius rendelkezzen joghatósággal. Amennyiben a helyi uniók kapcsán ettől eltérő törekvés fogalmazódott meg, azt nem Róma álláspontjának változása, hanem – némiképp paradox módon – az a félelem váltotta ki, hogy a helyi hierarchia az unióból kiábrándulva visszatér az ortodoxiához. A trienti szellem gyakorlati megvalósulásának magyarországi bizonyítékai egyrészt a római klérusnak az a szemlélete, hogy a Szentszék által apostoli helynöknek kinevezett munkácsi főpásztorokat a területileg illetékes egri püspök rítusvikáriusának tekintse, másrészt azok a törekvések, amelyek a munkácsi uniált részegyházban a „lehetőségek határai közötti latinizációt” az eparchia kánoni felállítása után is folytatták. A trienti szellemű latinosításnak az egyházfegyelemre gyakorolt hatásai közül Szabó Péter a kisededáldoztatás eltűnését emeli ki, mely köztudottan szerves része a bizánci tradíciónak, Nyugaton azonban, főként a skolasztika hatására, elvetésre került.

Oleh Turiy a breszti uniónak a kijevi egyházra gyakorolt hatásáról szóló dolgozatában egészíti ki Szabó Péter megállapításait. Eszerint egyrészt Róma a breszti uniót (is) a rutén püspökök „megtéréseként” értelmezte, másrészt az egységtörekvés az uniót ellenző klérus párhuzamos kiépülésével jelentős szakadást eredményezett a bizánci rítusú keresztények között. Fontos, Nyugaton sokszor elfelejtett következménye ez az uniós mozgalomnak, melyre már Ernst Christoph Suttner is felhívta a figyelmet.

Molnár Antal tanulmányában a rutének uniójával párhuzamosan futó délszláv egységesítési törekvésekhez fűz néhány kijózanító megjegyzést. Miután röviden áttekinti a téma horvát és szerb historiográfiáját, eközben bemutatva, hogy míg a horvát történészek az uniós kísérleteket „vallási és nemzeti expanziós vállalkozásként” értékelik, addig szerb kollégáik az uniót támogató papokban árulókat, sőt az egész egységesítési mozgalmat a római klérus csalásának, nemegyszer történelemhamisításának tekintik. Molnár Antal ezután rámutat arra a fontos tényre,

hogy az unióra vonatkozó, a helyi források hiányában főként római dokumentumokra támaszkodó bőséges szakirodalom ellenére maga az uniós vállalkozás helyszínei és eredményei kifejezetten marginálisnak tekinthetők. Erre a márcsai uniót hozza fel példának, mely társaihoz hasonlóan határvidéki területen, „Kelet és Nyugat” politikai jellegű találkozási pontjánál zajlott le, és amely végül igencsak rövid életűnek bizonyult. Másik fontos szempont az uniós tárgyalásoknál, hogy a helyi latin papság, mindenekelőtt a bosnyák ferencesek, nem folytak bele a tanácskozásokba, azok minden esetben a kiszemelt helyi bizánci rítusú előljárók és Róma (vagy a magyarországi főpapság) megbízottai között zajlottak. Végül az uniók sikertelenségének okát a szerző abban látja, hogy egyrészt a helyi oszmán hatalom ellenérdekelte volt a vallási egység megteremtésében, másrészt pedig az ortodoxia a nemzeti egység legfontosabb kovásza volt és maradt a szerbek körében.

Antonis Fyrigos De Camillis tanulmányait és római működését bemutató dolgozatában bebizonyítja, hogy a görög származású későbbi főpásztor eredetileg latin rítusú volt, így hamis adatokat közölve nyerhetett felvételt a görög egyesülteknek fenntartott római kollégiumba. Tettének súlyát enyhíti az a tény, hogy ekkor mindössze tizenkét éves volt, életének hátralévő részében pedig hű maradt „választott” rítusához, másrészt a szerző kutatásai szerint távolról sem állt egyedül ezzel a cselekedetével.

Cyrl Vasil’ tanulmányában De Camillis aszketikus művét mutatja be, mely jól rímeli a trienti felfogásról szóló elméleti megállapításokra: a gyakorlatias kézikönyvnek nincsenek „keleties” jellegzetességei, sem a források, sem a tárgyalás módszertana, sem az irodalmi forma, sem pedig a megfogalmazott lelki tanácsok tekintetében.

Bitskey István a „sensus romanus” gyakorlati megvalósulását a „kuruc” püspök, Telekesy István egri főpásztor tevékenységén mutatja be, aki nemcsak kortársa volt De Camillisnek, de részben azonos időben végezte tanulmányait a római *Collegium Germanicum et Hungaricum-ban*. Sőt találkozhatott is egymással a két későbbi főpásztor, hiszen a két intézet növendékei a *Collegio Romano* professzorainál hallgattak teológiát (kapcsolatukra azonban nem szolgál bizonyítékkal).

Baán István első tanulmányában a De Camillis sebastei címzetes püspöki kinevezését megelőző információs eljárást (*processus informativus*) mutatja be és közli annak dokumentumait. *Maklár Ákos* dolgozatában pedig az apostoli helynök (*vicarius apostolicus*) egyházjogi intézmény kialakulását és fejlődését tekinti át. A téma fontosságát

természetesen az a tény adja, hogy De Camillist I. Lipót ugyan munkácsi püspökké nevezte ki, a Szentszék azonban Sebaste címzetes püspökeként a magyarországi unitusok *apostoli helynökeként* küldte hazánkba. A magyar főpapság De Camillist az egri püspök rítusvikáriusának tekintette, noha az apostoli helynöki tisztség ennél magasabb jogállást biztosított neki. Az apostoli helynökök a kereszténység első századaiban a részleges zsinatokon megjelenő szentszéki küldöttek voltak, később pedig a jelentősebb egyházak élén álló püspökök, állandó megbízatással, a primáshoz hasonló jogkörrel. Majd a Propagandakongregáció felállítása után a missziós területekre küldtek címzetes püspökké (*in partibus infidelium*) szentelt apostoli vikáriusokat, akik fő feladatukul a hit terjesztésén túl a helyi egyház megszervezését kapták, hogy lehetőség nyíljon új egyházmegye felállítására. „A püspök apostoli vikárius minden helyi egyháztól, intézménytől, hierarchiától és világi hatalomtól független, közvetlenül a Szentszéknek van alárendelve. Az apostoli vikárius a helyi egyház megszervezésében nagyfokú önállósággal rendelkezik, a Kongregáció felé azonban köteles tájékoztatást adni” – összegzi a szerző az apostoli helynök jogállását (156. o.). Kánonjogi értelemben tehát hibás volt a magyar főpapságnak az a – részben tudatlanságból fakadó – felfogása, hogy De Camillist és utódjait az egri püspök rítusvikáriusának tekintették.

Zachar József tanulmányában a De Camillis püspök működésének háttéréül szolgáló magyarországi politikai eseményeket vázolja fel, hangsúlyt fektetve a korszak magyar történetének nemzetközi összefüggéseire.

Janka György De Camillis zsinatairól írt dolgozatában bemutatja, hogy a munkácsi püspök latin rítusú társaihoz hasonlóan a trienti reform olyan gyakorlati megvalósításán fáradozott, mint a papok szentelési feltételeinek megállapítása, a rájuk vonatkozó viselkedési és öltözködési szabályok bevezetése, a szentségek kiszolgáltatásának rendje, valamint az anyakönyv-vezetési fegyelem szigorítása. Vizitációi során pedig különösen a latin és görög rítusú hívek békés egymás mellett élésének megvalósításán fáradozott.

Baán István második tanulmányában a bizánci egyházfegyelem egyik, a korszakban égető problémájáról, az ún. „bigámus papok” jelenéséről ír. A kifejezés nem a többnejűsége, hanem az újraházasodásra vonatkozik, mely már De Camillis Magyarországra érkezése előtt bevett gyakorlat volt a rutén papság körében, és a püspök halála után sem szűnt meg. Erről tanúskodik az a tény, hogy az 1790-91-es országgyűlésre is

szerkesztettek ilyen tárgyú beadványt az unitus papok, melyben azt kérték, hogy az illetékes püspök adhasson felmentést az újránősülés tilalma alól. De Camillis is hiába próbálta meggyőzni Rómát az engedékenyebb elbírálásról, a pappá szentelésük után újránősült klerikusok esetében a papi működéstől való eltiltást kellett alkalmaznia, amíg az érintett el nem bocsátotta feleségét, akivel a kánonjog szerint érvénytelen házasságban élt. De Camillis a kezdeti eltiltások után végül nem bolygatta az újránősült papok ügyét, hiszen az ilyen esetek nagy száma miatt ellehetetlenült volna a lelkipásztorkodás. Érdekes, hogy az enyhébb elbírálás melletti érvek között az egyik leggyakoribb annak hangoztatása volt, hogy az eltiltott papok egzisztenciájuk biztosítása érdekében visszatérnek az ortodoxiához. A szerző azonban rámutat arra a tényre, hogy a szomszédos kijevi metropolia területén, elsősorban Piotr Mogila tevékenységének (1633-1647) hatására, sokkal kevésbé volt elfogadott a papok újránősülése, mint az unitus papság körében.

Ovidiu Ghitta tanulmányában De Camillis Szatmárnémetiben tett látogatásával foglalkozik, mely a püspöki joghatóság elismerésének egyik fontos lépését jelentette, hiszen itt működött Monasterli (Monastelli) Demeter főesperes, a környék unitus papságának felügyelője. Szatmárnémeti példája egyben azt is jól mutatja, hogy az unió városi környezetben eredményesebb volt, mint vidéken, mivel az itt letelepedni szándékozó görög szertartású kereskedők befogadásának és működésének feltétele az unió elfogadása volt. Abból a tényből, hogy De Camillis ragaszkodott hozzá: papjai ünnepélyesen tegyék le a katolikus hitvallást, *Ovidiu Ghitta* azt a következtetést vonja le, hogy a püspök egyházát felekezeti (konfesszionális) egyháznak fogta fel, így tevékenysége teljesen összhangban van a nyugat-európai felekezetképződés – a német szakirodalomból elterjedt Konfessionsbildung – jelenségével. Feltehetjük persze a kérdést, hogy mi más lehetőség lett volna a rítusukat, egyházi nyelvüket, naptárukat stb. megtartó egyesült papság számára a Rómához tartozás kifejezésére, mint a hitvallás letétele. De Camillis naptárhasználatához egyébként érdekes adalékkal szolgál a szerző: a Rómából jött bizánci rítusú püspök kezdetben váltakozva használja a „régí” és az „új” naptárt leveleiben, mintha maga sem tudná még eldönteni, melyiket válassza.

Gheorghe Gorun De Camillis püspök Bihar vármegyei tevékenysége kapcsán az 1692-es váradi megyés „zsinat” (papi gyűlés) fontosságára hívja fel a figyelmet, mely elfogadta De Camillist főpásztorának, így őt tekinthetjük a Partium első unitus püspökének. Az I. Lipót-

féle kiváltságlevélnek (1692) az egyesült papságra vonatkozó kedvezményeit pedig De Camillisnak minden nehézség nélkül sikerült elfogadtatnia Bihar vármegye nemesi közgyűlésével, noha a privilégiumok tiszteletben tartása máshol komoly gondokat okozott. Bihari tevékenysége egyben azért is fontos, mert az itt működő unitus parókiák a debreceni református szuperintendencia ellenőrzése alatt álltak (ilyesmire egyébként Erdélyben is volt példa), ezt a gyakorlatot a püspök fellépésének eredményeképpen sikerült megszüntetni. Az uniók története szempontjából fontos jelenség továbbá, hogy De Camillis püspök nem működött együtt Athanasius erdélyi unitus püspökkel a két egyházmegye határainak tisztázatlanságából adódó joghatósági viták miatt.

Ovidu Pop De Camillis katekizmusát bemutatva hasonló eredményre jut, mint a püspök aszketikus művét vizsgáló Cyril Vasil': bár a katekizmus tartalmaz „keleti jegyeket”, de már egyértelműen a latinosítás felé mutat (az *Üdvözlégy* latin formája, *Filioque*).

Végheő Tamás Kollonich Lipót, De Camillis legfőbb támogatójának tevékenységét bemutató tanulmányában hangsúlyozza, hogy – a korábbi véleményekkel, mindenekelőtt Hodinka Antaléval ellentétben – a bíboros nem egyéni élmények, a máltai lovagként a keleti keresztényekről szerzett tapasztalatai hatására támogatta a magyarországi uniós mozgalmakat, működése sokkal inkább beleillik a 17. századi trienti szellemű magyarországi főpapok tevékenységének sorába. Megerősíti viszont Hodinkának azt a megállapítását, hogy Kollonichnak az unióról vallott, az *Einrichtungswerken* is kifejezésre juttatott koncepciójába tökéletesen beleillett, hogy De Camillis az egri püspök rítusvikáriusaként működjön, De Camillisnek pedig az állt érdekében, hogy Kollonich emberének tüntesse fel magát: egy 1693-ban írt levelét például mint a kalocsai érsek helynöke írta alá. Kollonich azonban gyakorlati kérdésekben kifejezetten segítségére volt a munkácsi püspöknek, erre jó bizonyíték, hogy vele terjesztette be az unitus klérus kiváltságainak elismertetését, ezzel is növelni akarván presztízsét körükben. *Végheő Tamás* tanulmánya végén a Prímási Levéltárban talált, De Camillis és Kollonich kapcsolatára vonatkozó forrásokat közöl.

Ivancsó István a vértanúhalált halt Izaiás szerzetes, De Camillis püspök unokaöccse lelkipásztori tevékenységével és az általa alapított bicszádi kolostorral foglalkozik dolgozatában. A kötet utolsó két tanulmánya pedig a téma művészettörténeti vonatkozásaiból hoz fel két példát. *Puskás Bernadett* a munkácsi püspököknek a szakmai közönség számára jórészt ismeretlen portréival foglalkozik, melyeket a magyaror-

szági hivatalos arcképfestészet fellendülésével és a munkácsi püspökök reprezentációs igényével hozza összefüggésbe. *Terdik Szilveszter* tanulmánya pedig a bicszádi kolostor Istenszülő képének keletkezésével foglalkozik, melyre egy állítólagos könnyezés kapcsán folytatott vizsgálat jegyzőkönyve világít rá. Figyelemre méltó a szerzőnek az a megállapítása, hogy az 1770-es években, amikor az állítólagos könnyezés is történt, a bécsi udvar nem szívesen karolta fel az ehhez hasonló csodás eseményeket. E mögött pedig nemcsak a felvilágosodás hatása állt, hanem az a tény is, hogy a könnyezések a néphit szerint baljós előjelek, ezért az udvari körök nyugtalanságok kialakulásának veszélyétől tartottak.

A mű egészéről megállapítható, hogy néhány, a kötet jellegéből adódó párhuzamosságtól (pl. De Camillis életrajzi adatainak többszöri felsorolása) és kisebb ellentmondásoktól (pl. Izaiás szerzetes származása) eltekintve a tanulmányok fontos adalékot szolgáltatnak De Camillis János József püspök működéséről és a munkácsi püspökség 17. századi történetéről szóló ismereteinkhez. A gondos szerkesztési munka, beleértve a névmutató hálátlan, de rendkívül hasznos összeállítását, és a kötet igényes megjelenése alapján méltán feltételezhető, hogy az útjára induló *Collectanea Athanasiana* sorozat a jövőben is értékes kiadványokkal gazdagítja magyar szakkönyvínálatunkat. (Forgó András)

IVANCSÓ ISTVÁN: *Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja II. További művek. Kiegészítések. Kiadatlan művek*, Nyíregyháza 2008, L + 510 pp. kötve. ISBN 963 86650 9 2 ö, ISSN 963 87101 1 X (II. kötet).

Dr. Ivancsó István a Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja című művének második kötete két évvel az első kötet kiadása után jelent meg. Hasonlóan az első kötethez, mely egy ezer oldalas gigászi dokumentáció, a második kötet is eléggé terjedelmes hiszen ötszáz oldalt foglal magába. E két kötet egy „párt” alkot, ahogy a szerző maga is utal rá az előszóban.

Az alapelv, mely szerint a szerző összeállította második kötetét ugyanaz, melyet az első kötetnél alkalmazott. A Dokumentáció első kötetének tartalma és terjedelme a következő négy pontban foglalható össze: 1. magyar nyelvű, 2. görög katolikus, 3. liturgikus témájú, 4. nyomtatásban megjelent kiadványok. Összesen 235 pont került feljegyzésre az első kötetben. Azonban az olyan anyagok, melyek soha nem jelentek meg vagy melyeknél a publikáció éve nem volt hiteles, kimarad-

tak, amikor az első kötet elveit követve megszerkesztették a másodikat. Ezért, azokból a „féligmeddig megjelentetett” anyagokból épült fel a második kötet.

Ez a második kötet négy fejezetből áll: 1) „További művek”, mely két alfejezetre oszlik: 1. „Évszám nélküliek” (29 feljegyzés), és 2. „Évszámmal ellátott művek” (36 feljegyzés), 2) „Hiányzó, de ismert művek”, melyek szintén két alfejezetre oszthatók: 1. „Itthoniak” (36 feljegyzés) és 2. „Hiányzó amerikai művek” (7 feljegyzés). 3) „Kiegészítések ez első kötetéhez”, mely kiegészítő információt nyújt azon témákról melyek az első kötetben vannak. 4) „Kiadatlan művek”, püspöki engedély hiányában (26 feljegyzés). E két kötetben összesen 369 feljegyzés található: 235 az első és 134 a második kötetben. A két kötetben található feljegyzések teljes tartalomjegyzéke a második kötet bevezetőjében van ábécé sorrendben a XXI. oldaltól a XXXI. oldalig.

A szerzői szándék elsősorban a második kötet utolsó fejezetében körvonalazódik. E fejezetnek nem az a célja hogy keresse az okokat, melyek miatt bizonyos művek nem jelenhettek meg, vagy hogy tisztázza hogy mik voltak a „helyes” elvek a püspök ez irányú döntése mögött: hanem azért van ott, hogy hangsúlyozza a Magyar Görög Katolikus hívők azon próbálkozásait hogy imádságukat magyar nyelven végezhesék. A szerző elkötelezettsége a Magyar Görög Katolikus Egyház iránt főleg ebben az utolsó fejezetben körvonalazódik. Ahogy az első kötet könyvismertetőjében említettem, hosszú út volt számukra, hogy jogot szerezzenek ahhoz, hogy az istentiszteletek magyar nyelven hangozhasanak el. Hivatalosan az ehhez való engedélyt csak az 1965-ös Második Vatikáni Zsinat után adta meg az Apostoli Szentszék. A Magyar Görög Katolikusok „kálvária útjának” lépéseit írja le a szerző igencsak színesen a Dokumentáció e két kötetében, azon liturgikus kiadványok alapján, melyeket 1825 óta vagy közzétettek, vagy nem.

A leghosszabb leírás a Dokumentáció második kötetében az Új Irmologionról (1936) szól a 433 oldaltól a 470 oldalig. Ez az Irmologion nem jelent meg Miklósy István, püspök halála miatt 1937-ben. Az Irmologion szerkesztője, Dr. Krajnyák Gábor (1886-1955) ismert még a Gyűjteményes Nagy Énekeskönyv című mű szerzőjeként is (112). Azonkívül ezen Gyűjteményről szóló leírás a leghosszabb leírása a Dokumentáció első kötetében (I, 467-518. o., a fent említett oldalszám a tartalomjegyzékben helytelen: nem I/112, hanem I/467). Pirigy István későbbi, igen hasznos „A Magyar Görög Katolikus Egyház Prominens Alakjai” című értekezése alapján, például, ezt a Nagy Gyűjteményt megjelentetés

céljából bemutatták. Azonban, a könyv részletekben jelent meg ténylegesen 1924 és 1929 között, olvasható Dr. Ivancsó Dokumentációjában. Krajnyák Gábor Budapesten tevékenykedett és mindent megtett azért, hogy megépüljön itt a második Görög Katolikus paróchia, mely ma Buda Fő utcáján lévő templomként ismert.

Krajnyák Gábor könyveiről szóló leírásnak kellene alkotnia a Dokumentáció gerincét. Számos fontos személy megjelenik a leírásban: például, Melles Géza (1882-1961), Melles Emil (1857-1932) fia az első kötetben található információk alapján a 85. oldalon. Melles Emil 1905-ben került Szatmárnémetiből Budapestre, és ő lett a Görög Katolikus közösség első lelkésze a Rózsák terén, Pesten. Küzdött azért, hogy a liturgiák magyar nyelven hangozhassanak el a Trianoni békeszerződés (1920) előtt és után, és ezért mindent megtett hogy publikációi magyar nyelven jelenjenek meg. Ötféle publikáció tekinthető övének a Dokumentációban, és nevét fémjelzi az „A Mária Kongregációk Vezérkönyve” című könyv (1909, I. kötet, 269-es oldaltól) is. De én feltételezem hogy ez a Vezérkönyv inkább a fia, Géza nevéhez fűződik a Magyar Katolikus Lexikon információja alapján. 1905-ben Géza már felszentelt Görög Katolikus pap volt, így nem volt lehetetlen számára hogy bevezesse ezt a fajta organizációt 1909-ben.

Abban az időben Melles Emi erőfeszítései nem gyümölcsöztek, mert a hívők nagy többsége, akik a fővárosban jöttek, hogy Görög Katolikus szertartáson vegyenek részt, kárpátukrajnaiak voltak. Azonban, amikor az istentisztelet ószláv nyelven hangzott el, a román hívők kirekesztődtek abból a közösségből. Mivel a magyar nyelv használata tilos volt a szertartásokon 1910-ben, Emil úgy döntött, hogy az istentisztelet nyelve nem ószláv, hanem görög lesz. Ilyen történelmi háttérrel megismerkedni igen nehéz a Második Vatikáni Zsinat után, de Dr. Ivancsó Dokumentációja bemutatja, hogy milyen is volt a magyar nyelv helyzete, mint liturgikus nyelv a Zsinat előtt. Ez a Dokumentáció egyértelműen a „Magyar Görög Katolikus Egyház Nagy Művé”-nek tekinthető, és megbízhatósága miatt „Magyar Görök Katolikus Lexikon”-ként használható a jövőben. (*Manabu Akiyama – Fordította: Dr. Szilágyiné Inántszy Pap Ágnes*)

RECENSIONES

DELAGE, P.-G. (éd.), *Les Pères de l'Église et les ministères: évolutions, idéal et réalités. Actes du IIIe colloque de La Rochelle 7, 8 et 9 septembre 2007, Histoire et Culture, La Rochelle, 2008, 543. p., ISBN 2-9521073-2-7.*

En raison d'une crise de vocations et de profondes mutations que connaissent les sociétés et les églises traditionnelles dans un monde pluraliste où laïcité et sécularisation se heurtent au fondamentalisme religieux (surtout musulman et évangélique chrétien), les ministères ecclésiastiques font régulièrement l'objet des interrogations. Dans ce débat l'Antiquité est souvent sollicitée. C'est aussi ce que fait ce volume riche de 27 contributions d'universitaires issus de divers horizons.

Dans la première partie les auteurs tentent de faire „le point sur la question”. Ainsi A. Faivre insiste sur „les enjeux d'une périodisation” de l'époque paléochrétienne qui permet de prendre conscience „d'une histoire marquée par des évolutions, des innovations, voire de véritables mutations”. Selon lui, le partage aujourd'hui se fait essentiellement entre les théologiens qui connaissent les acquis de la recherche historique, et tentent donc „d'en tirer les conclusions pour l'avenir des ministères”, et ceux „qui, obstinément, préfèrent réécrire une histoire qu'ils prétendent monolithique et inchangée depuis des temps qu'ils considèrent comme immémoriaux” (4). Cette périodisation signifie une distinction entre la période des commencements – caractérisée par la multiplicité des titres (par ex. les Douze, les Sept, les apôtres, les prophètes, les docteurs, les évangélistes, les veuves, les presbytres, les *épiskopoi* etc.) –, celle qui va de la chute du Temple à Irénée (70-180), et finalement „le tournant des années 180-260, au cours duquel on voit apparaître la distinction clerc/laïc qui fera réellement des ministres ‘un ordre à part’ où l'on voit également se généraliser la triade évêque–presbytres–diacre(s), et où l'on assistera à la sacerdotisation de l'épiscopat, ainsi qu'à une sorte de re-judaïsation, à travers l'application du modèle lévitique aux ministres liturgiques” (11).

A. Lefebvre-Teillard continue de peindre le tableau historique et présente „l'institutionnalisation du clergé” au IVe-Ve siècle (statut

privilegié); tandis que F. Thelamon analyse la présence des ministres autres que les évêques (surtout prêtres, diacres) chez les historiens Rufin d'Aquilée, Socrate de Constantinople, Sozomène et Théodoret de Cyr pour en déceler les fonctions.

Les contributions de la seconde partie abordent „la cléricature” dans la perspective de la définition, de la particularité et des exigences. Ainsi, P. Maraval parle du „sacerdoce ministériel chez Grégoire de Nysse”, C. Broc-Schmezer du „non accès des femmes à la prêtrise aux yeux de Jean Chrysostome”, M.-A. Vannier des „diacres d'après Saint Augustin”, B. Jeanjean de „la figure idéale de l'évêque chez les Pères latins des IVe – Ve siècles”, S. Deléani du clergé et C. Brun de l'état clérical chez saint Cyprien, G. Nauroy d'Aaron, comme „modèle biblique de l'évêque chez Ambroise de Milan”, M. Cozic de Pélage, B. Gain de „la continence des clercs”.

Dans la troisième partie des auteurs étudient la „situation des différents ministères à travers l'Empire”, notamment en Cappadoce (P.-G. Delage), en Asie (S. Destephen), en Cyrénaïque (D. Roques), en Égypte (A. Martin) et en Gaule (L. Pietri); puis soulèvent les questions „des ministères féminins” (M. Alexandre) et des diaconesses (P. Laurence). Finalement on parle de „Saint Martin exorciste” (M. Milhau), d'Augustin et de ses clercs (D. Lengrand), des ministres d'origine orientale à Rome (Ph. Blaudeau) et de la réforme de Jean Chrysostome à Constantinople (J.-P. Bouhot).

Les contributions de la quatrième partie tentent d'associer les „legs des Pères” avec les problèmes d'aujourd'hui: diaconat permanent (J. Laurence et D. de la Vallée-Poussin), relations entre charismes et ministères (A. Wellens), les ministères dans l'Église orthodoxe (M. Stavrou), les ministères ordonnés au XXIe siècle (M. Stenger).

Dans sa conclusion, B. Pouderon essaye de répondre surtout à la question: „Peut-on penser l'Église d'aujourd'hui en fonction de celle du passé?” (537). Certainement oui, car elle est à l'image de ce qu'elle fut dans l'Antiquité tardive: pleinement organisé, „doté de responsabilité, d'influence et même de pouvoirs croissants”, déchiré entre un idéal et les réalités de la vie quotidienne, et finalement „différent, déjà, entre l'Occident latin et l'Orient” (543).

Ce volume très instructif est la preuve même qu'une meilleure compréhension du présent passe nécessairement par la connaissance du passé – non pas imaginé, mais historiquement reconstitué.

(Jakab Attila)

MARGUERAT, D., *L'aube du christianisme. (Le Monde de la Bible, 60), Labor et Fides, Genève – Bayard Éditions, Paris, 2008, 534. p., ISBN 9-782227-477810.*

Professeur honoraire de Nouveau Testament de l'Université de Lausanne et spécialiste de renommée internationale de Jésus et du christianisme primitif, D. Marguerat publie un volumineux recueil de dix-huit articles, parus entre 1988 et 2006. L'ouvrage, dédié à ses assistants, est divisé en quatre parties. Dans la préface, l'auteur donne dès le départ le ton: „Le christianisme n'est pas né d'un seul coup. Il n'est pas non plus issu en droite ligne du judaïsme ancien, même s'il y plonge ses racines. Sa naissance est à chercher au carrefour de la culture juive et de la culture gréco-romaine, dans les grandes cités du bassin méditerranéen (Antioche, Ephèse, Corinthe, Rome)” (9). Qui plus est, il fut un mouvement caractérisé dans ses débuts par le pluralisme, où l'orthodoxie clairement définie n'existait pas encore (elle viendra seulement dans la seconde moitié du IIe siècle). A cette époque „le dialogue entre Église et Synagogue est toujours ouvert, à la fois vital et irrémédiablement conflictuel. Entre Jérusalem et Rome, le christianisme cherche son identité. Plusieurs théologiens de haut niveau vont produire des écrits où se fixe la mémoire chrétienne: l'apôtre Paul avec une importante correspondance, Marc avec le premier évangile, que Matthieu et Luc réécrivent en l'étoffant d'autres sources et que Luc fait suivre de la première histoire du christianisme (les Actes des apôtres). Nous nous arrêtons là, au seuil des années 90. La suite, marquée par la publication du quatrième évangile, des épîtres pastorales et de l'Apocalypse, inaugure un temps où le divorce avec la Synagogue est consommé et où l'Église construit son appareil institutionnel. L'aube est passée, le jour s'installe” (10).

Dans cette perspective il va pratiquement de soi, que la première partie est consacrée à Jésus de Nazareth, un „juif marginal” (selon John P. Meier), qui „espérait réformer la foi d'Israël”, mais qui „a échoué dans son entreprise” (10). Toutefois les divers courants de ses disciples chercheront leur fondement et leur légitimation dans sa vie et sa mort. C'est pourquoi D. Marguerat inventorie les sources documentaires et propose de reconstituer la vie du Nazaréen; tout en essayant de dégager son originalité. Puis il consacre deux chapitres à la question du „Jésus de l'histoire” qui lui permettent de faire le point sur l'état de la recherche et de s'interroger sur son utilité théologique. A son

avis, il faut éviter „le divorce de l’histoire et de la théologie: la quête du Jésus historique est nécessaire à la théologie, car elle obéit à une logique d’incarnation” (11).

Les études de la seconde partie abordent „ce ‘géant’ du premier christianisme que fut Paul de Tarse” (11), à la fois par son œuvre missionnaire et par sa pénétrante réflexion théologique. Dans deux chapitres D. Marguerat explore la dimension mystique de l’apôtre, ainsi que son expérience de Dieu. Puis, il nous présente le fondateur de communautés; celui qui changea radicalement sa position par rapport à la Loi, pour découvrir ensuite la radicalité de la grâce.

La troisième partie – dont la question centrale est: „Comment le texte agit-il sur le lecteur” (12) – met en œuvre une approche plus narrative qu’historique. Elle se penche sur les premiers évangélistes: Marc et Matthieu. Dans un premier temps nous assistons à une clarification du profil de lecteur pour chaque évangile. Cette analyse tourne autour du thème du disciple. Puis, dans trois études, l’auteur examine la compréhension de la Loi chez Matthieu, qui lui permet notamment de montrer que l’effet antijuif était „absent de l’intention originelle de l’écrit” (12).

La quatrième partie est consacrée à l’œuvre de Luc (évangile et Actes). D. Marguerat lui confère le titre de „premier historien du christianisme” (13), qui compose ses récits et met en scène ses personnages en fonction d’une stratégie théologique. Les notions clés de cette stratégie sont: la résurrection, le déplacement qui s’opère progressivement du Temple de Jérusalem vers la maison de la société gréco-romaine (où l’identité chrétienne se recompose en effet) et l’image de Paul conçu par Luc. Il défend l’idée que „Luc confère à la figure de Paul une dimension emblématique de l’identité chrétienne: issu du judaïsme pharisien et appelé par le Ressuscité à évangéliser les nations, Paul incarne à la fois la continuité avec Israël et la nouvelle initiative de Dieu pour le salut du monde” (13).

Cet ouvrage d’une grande richesse, qui se termine par un abondant index scripturaire, fait découvrir au lecteurs toute la diversité du christianisme primitif se préparant à devenir un mouvement religieux autonome. Connaître cette période permet finalement de comprendre notre monde à nous!

(Jakab Attila)

TANASE, L. D., *Pluralisation religieuse et société en Roumanie*. (Publications Universitaires Européennes. Série XXII: Sociologie, Vol. 422), Peter Lang, Bern – Berlin – Bruxelles – Frankfurt am Main – New York – Oxford – Wien, 2008, 313. p., ISBN 978-3-03911-521-1.

Dans cette version retravaillée de sa thèse de doctorat – soutenue en octobre 2005 à la Faculté de Théologie Protestante de l'Université Marc Bloch de Strasbourg – l'ancien Secrétaire d'État chargé des Cultes au Ministère de la Culture et des Cultes de Roumanie (2001-2004), et maître de conférence (chaire de sociologie de la religion) à la Faculté de théologie orthodoxe de l'Université de Bucarest, étudie la restructuration du champ religieux roumain dans le contexte de la chute du communisme, de la construction européenne et de la mondialisation. Cette restructuration est une conséquence inévitable de l'expansion des nouveaux mouvements religieux, qui accompagne le processus de démocratisation et de pluralisation de la société. Le cas de la Roumanie est d'autant plus intéressant qu'il s'agit d'un pays orthodoxe de langue latine où l'orthodoxie est historiquement liée à l'ethnie roumaine. „Analyser l'état de pluralisation religieuse de la société – écrit l'auteur dans son introduction – tout autant que les relations privilégiées entre les Églises reconnues et l'État revient à interroger le rapport entre le religieux et la modernité en Roumanie” (12). Projet ambitieux, dont la pertinence dépasse largement le pays étudié!

L'ouvrage très bien structuré de L. D. Tanase se divise en quatre parties. Dans la première, l'auteur présente „la genèse du champ religieux roumain contemporain: 1918–1989” (15-81). Cette genèse se fait sur une base très hétérogène d'un point de vue confessionnel et ethnique. Car „la Roumanie passa après la première guerre mondiale d'une situation mono-confessionnelle et mono-ethnique à un état pluri-confessionnel et pluri-ethnique” (21). Cette pluralisation se présentait déjà comme „un défi pour les mentalités roumaines” (40), et la diversification religieuse représentait un problème épineux. Mais, l'évolution de la société fut très nettement cassée par l'instauration du régime communiste ouvertement antireligieux, fondé sur la terreur, l'obéissance et la peur. Dans ce climat l'objectif de l'Église orthodoxe fut la survie institutionnelle à tous prix. Pour cela elle a payé un très lourd tribut, dont les conséquences se font sentir jusqu'à nos jours.

La seconde partie aborde „la redynamisation de la vie religieuse roumaine après la période communiste” (83-171). L’auteur y étudie essentiellement les causes endogènes (participation des acteurs religieux dans le changement politique, évolution de l’Église orthodoxe, lien privilégié entre les Cultes reconnus et l’État) et exogènes (influence nord-américaine, aides humanitaires associées à des stratégies religieuses, missionnaires, esprit d’entreprise) de la recomposition de la configuration religieuse, ainsi que la dynamique des nouveaux mouvements religieux. Ces derniers ont fortement contribué à l’émergence d’une tripolarité religieuse (église orthodoxe, cultes reconnus, nouveaux mouvements).

Dans cette perspective la troisième partie analyse „l’expansion des nouveaux mouvements religieux de 1990 à 2002” (173-226). Il s’agit essentiellement de mouvements à la fois d’origine chrétienne-évangélique, d’inspiration orientale, de dissidence orthodoxe et de type mystico-ésotérique.

Dès lors, il va de soi que la quatrième partie passe en revue „les effets de la pluralisation religieuse” (227-260). L’auteur épluche surtout la presse orthodoxe, puis il étudie les logiques de concurrence – car la pluralisation est perçue par l’Église orthodoxe et les cultes reconnus comme une menace. De ce fait la tripolarité se réduit en réalité à une bipolarité de confrontation, qui s’insère dans le processus de sécularisation „à vitesse réduite” (260) de la société roumaine.

Dans sa conclusion l’auteur nous rend particulièrement attentifs au fait que les nouveaux mouvements religieux constituent une présence „qui interroge les rapports entre l’Église orthodoxe et l’État” (261). L’enjeu de cette interrogation n’est rien d’autre que la constitution d’une modernité religieuse dans la Roumanie contemporaine.

Cet ouvrage – richement illustré avec des graphiques, des tableaux et des statistiques, et qui se termine avec une bonne bibliographie (267-277) et des documents en annexe (279-313) – nous donne un excellent aperçu des mutations survenues ces deux dernières décennies dans le champ religieux roumain. Il peut être utilement complété par le travail de Lavinia Stan et Lucian Turcescu (*Religion and Politics in Post-Communist Romania*, Oxford University Press, Oxford – New York, 2007), centré surtout sur l’aspect politique de la réalité religieuse de la Roumanie post-communiste. Ces livres peuvent même constituer d’intéressants miroirs pour y confronter d’autres pays de l’ancien bloc communiste, avec leurs mutations religieuses respectives.

(Jakab Attila)

IVANCSO István, *Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja II.: További művek, Kiegészítések, Kiadatlan művek* [*Corpus of the Liturgical Publications of the Hungarian Greek Catholic Church II: Other Works, Supplements, Unpublished Works*], Nyíregyháza 2008, L + 510 pp. Bound. ISBN 963 86650 9 2 ö, ISSN 963 87101 1 X(2nd vol.)

The second volume of the Corpus of the Liturgical Publications of the Hungarian Greek Catholic Church by Dr. István Ivancsó was published two years after the publication of the first volume. As the first volume, a gigantic Corpus with a full thousand pages, this second volume is also sufficiently a huge Corpus stretching to a five hundred pages. These two volumes make a “pair”, as the author himself expressed in the preface.

The principle of the author to compile this second volume is the same as it is in the first volume. The content and scope of the first volume of this Corpus are the following four points: 1. written in Hungarian; 2. Greek Catholic; 3. writings with a liturgical nature; and 4. materials published in print. Totally 235 items are enrolled in the first volume. However, materials which were not published or the year of publication is unclear are not included when items are compiled under the principles of the first volume. Therefore, of those materials so to speak “midway-published” were covered in this second volume.

This second volume consists of four chapters: 1) “Further Works”, which is divided into two subchapters: 1-1 “Issues without date of publication” (29 items), and 1-2 “Issues with date of publication” (36 items). 2) “Missing, but known issues”, which also consists of two subchapters: 2-1 “Issues published in Hungary” (36 items), and 2-2 “Issues published in the United States” (7 items). 3) “Supplements to the first volume”, that is supplementary information about the issues contained in the first volume. 4) “Unpublished Works”, unpublished because of the lack of the bishops’ permission (26 items). The sum of items comprised in these two volumes is 369: 235 in the first volume and 134 in the second. The full index of the items contained in these two volumes is found in the introduction of the second volume from p. XXI to p. XXXI in the alphabetical order.

The intention of the author is clarified especially in the last chapter of the second volume. The purpose of this chapter is not to pursue the reasons for suspension of those items’ publication, or elucidate

what were the “correct” dogmas behind the bishops’ judgments: it is there to avoid any effort of the Hungarian Greek Catholic faithful expressing their prayer in Hungarian language to be missed out. The author’s love for the Hungarian Greek Catholic Church is expressed especially in this last chapter. As I mentioned in the book review on the first volume, it was a very long journey for them to acquire the right to celebrate the divine service in Hungarian language. This permission was not officially given by the Holy See until the Second Vatican Council in 1965. The footsteps of this “road to Golgotha” for the Hungarian Greek Catholics are described vividly in these two volumes of *Corpus* by the author on the basis of all of the liturgical issues, either printed or unprinted, since 1825.

The longest description contained in the second volume of this *Corpus* is about the *New Irmologion* (1936) from p.433 to p. 470. This *Irmologion* was not published because of the death of bishop, István Miklósy, in 1937. The editor of this *Irmologion*, Dr. Gábor Krajnyák (1886-1955) is famous as the author of *Large Collection Book of Songs* (no. 112). Moreover, the description about this *Collection* is the longest description in the first volume of this *Corpus* (I, p.467-518; the page number in the index mentioned above is not correct: not I/112, but I/467). According to the late István Pirigyi’s useful treatise, a “Prominent Characters in the History of the Hungarian Greek Catholic Church” for example, this *Large Collection* was shown to be published in 1928. However, this book was actually published in the parts from 1924 to 1929 referring to this *Corpus* of Dr. Ivancsó. Gábor Krajnyák actively worked in Budapest and made every effort to establish the second Greek Catholic parish in this city, which is now known as the church on the Central Street in Buda.

The account about these books of Gábor Krajnyák should form the backbone of this *Corpus*. A number of important figures are appeared in the account: for example, Nikefor Géza Melles (1882-1961), a son of Emil Melles (1857-1932) according to the information in volume I-p. 85. Emil Melles, who had been sent to Budapest as the first pastor of the Greek Catholic community of the Roses’ Square in Pest from Satu Mare in 1905, struggled to perform celebration of liturgies in Hungarian before and after the Trianon peace treaty (1920), and therefore he exerted himself to issue publications in Hungarian. Five kinds of publications are enrolled as his in this *Corpus*, and among these books, *Guide-book for the Congregation of Mary* is also treated under Emil’s name

(1909; I-p.269 onward). I suppose if this Guidebook was rather a fruit of his son Géza, on the basis of the information in the Magyar Katolikus Lexikon. In 1905, Géza was already ordained as a Greek Catholic priest, thus it would not be impossible for him to initiate this type of organization in 1909.

Melles Emil's effort did not bear fruit at that time, because the majority of the faithful who came to the capital city to participate in the Greek Catholic liturgy were Ruthenian. However, when the divine service was celebrated in Old Slavic, Rumanian faithful were excluded from that community. Since the use of Hungarian was forbidden as a liturgical language in 1910, Emil made a decision to change language in the divine service from Old Slavic to Greek. Such a historical background is difficult to be recognized by the generation after the Second Vatican Council, but this Corpus of Dr. Ivancsó illuminates what was the situation of Hungarian as a liturgical language before the Council. This Corpus can stand as "Monument of the Hungarian Greek Catholic Church" for sure, and it is and will be highly reliable as a "Hungarian Greek Catholic Lexicon" in the future.

Manabu Akiyama

GÁNICZ ENDRE

**KELETI EGYHÁZI BIBLIOGRÁFIA MAGYAR NYELVEN
2008-2009**

- „Az Istenszülő oltalmában”, in *Keresztény Élet* 42 (2008) 4.
- ALEXANDROVICS AVERJANOV, KONSZTANTYIN: „Szerгий Radonezsckij, a szentéletű szerzetes, »a Rusz földjének igumene«”, in *Klió* 1 (2009) 29-33.
- BAÁN István: „De Camillis szebasztei püspökké és apostoli helynökké való kinevezése és felszentelése”, in Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai Nyíregyháza, 2006. szeptember 29-30.*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 1), Nyíregyháza 2008, 139-148.
- BAÁN István: „Lelkipásztori problémák és megoldási kísérleteik: a »bigámus« papok”, in Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai Nyíregyháza, 2006. szeptember 29-30.*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 1), Nyíregyháza 2008, 187-237.
- BĂNICĂ, Mirel: „Ortodox egyház, állam és társadalom a két világháború közötti Romániában”, in *Klió* 4 (2008) 46-51.
- CSELÉNYI István Gábor: *Görög katolikus dallamkincsünk*, Esztergom 2008, 194 o. ISBN 978-963-06-6707-4
- CSER István – KOVÁCS Ágnes: „Még a fák is meghajoltak... Hazatért a máriapócsi kegykép”, in *Új Ember* 37 (2009) 1., 7.
- D. TÓTH Judit: „Nüsszai Szent Gergely szentháromságtani teológiája Beszámoló a 11. Nemzetközi Nüsszai Szent Gergely konferenciáról (Tübingen-Freiburg, 2008. IX. 17-20)”, in *Katekhon* 1 (2009) 108-118.
- DOBOS Klára: „Előadás és konferencia Debrecenben Ahol a Kelet a Nyugattal találkozik”, in *Keresztény Élet* 32 (2009) 4.
- DOBOS Klára: „Hajdúdorogi séta Múltidéző zárandoklat”, in *Keresztény Élet* 23 (2009) 4.
- ELEK Emil: *Máriapócs Nemzeti Kegyhely*, Nyíregyháza 2007, 83 p. ISBN 978-963-06-2521-0

- FYRIGOS, Antonis: „A khioszi De Camillis János munkácsi püspök tanulmányai és lelkipásztori tevékenysége”, in Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai Nyíregyháza, 2006. szeptember 29-30.*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 1), Nyíregyháza 2008, 57-114.
- GÁNICZ Tamás – LEGEZA László – TERDIK Szilveszter: *Nemzeti szentélyünk, Máriapócs*, Budapest 2009, 128 p. ISBN 978-963-8130-77-8
- GHITTA, Ovidiu: „De Camillis püspök első látogatása Szatmárnémetiben”, in Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai Nyíregyháza, 2006. szeptember 29-30.*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 1), Nyíregyháza 2008, 239-249.
- GORUN, Gheorghe: „De Camillis püspök és a Bihar vármegyei görög katolikus egyház létrejötte”, in Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai Nyíregyháza, 2006. szeptember 29-30.*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 1), Nyíregyháza 2008, 251-256.
- GYÜRKI László: „A szakadás és az egység helye Érdekessegek a jeruzsálemi Szent Sír-templomról (II/I. rész)”, in *Új Ember* 31 (2009) 7.
- GYÜRKI László: „A szakadás és egység helye Érdekessegek a jeruzsálemi Szent Sír-templomról (II/II. rész)”, in *Új Ember* 32 (2009) 7.
- HÁRSVÖLGYI Virág: „Misztikus ikonok Az Istenszülő kertje”, in *Keresztény Élet* 27 (2009) 4.
- HÁRSVÖLGYI Virág: „Misztikus ikonok Égi patika”, in *Keresztény Élet* 25 (2009) 4.
- HÁRSVÖLGYI Virág: „Misztikus ikonok Krisztus vagy az Istenszülő születése?”, in *Keresztény Élet* 41 (2009) 4.
- IVANCSÓ István (ford.): *Egeria útinaplója Szentföldi zarándoklat a IV. századból*, (Ókeresztény Örökségünk 14.), Budapest 2009, 156 p. ISBN 978 963 9670 41 9 ISSN 1219-5588
- IVANCSÓ István: „Az Athanasiana című folyóirat bemutatása”, in *Athanasiana* 29 (2009) 61-86.
- IVANCSÓ István: „Izaiás szerzetes papi tevékenysége De Camillis püspök idején”, in Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai Nyíregyháza, 2006. szeptember*

- 29-30., (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 1), Nyíregyháza 2008, 283-292.
- JACZKÓ Sándor: „A hivatalos társulás mint jogi személyiség szabályozása a nyugati és keleti jogrendben”, in *Athanasiana* 29 (2009) 41-60.
- JANKA György: „De Camillis püspök zsinatai”, in Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai Nyíregyháza, 2006. szeptember 29-30.*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 1), Nyíregyháza 2008, 175-186.
- KERÉKGYÁRTÓ Anikó (szerk.): *Mindnyájan dicsőítették az Istent a törtétek miatt... A Kegykép zárandoklata 2009. február 7. Máriapócs-Hajdúdorog Emlékkiadvány*, Nyíregyháza 2009, 80 p.
- KOCSIS Fülöp: „A megszenteltség a bizánci hagyományban”, in *Vigilia* 9 (2009) 651-658.
- „Krisztus kézzel festett »nem kézzel alkotott« képmása Abgar király kendője”, in *Keresztény Élet* 41 (2008) 4.
- KRÍZA Ágnes: „Ábrázolható-e Isten prófétai látomások alapján? Ivan Viszkovatij levele Makarij moszkvai metropolitának a szent ikonokról (1553)”, in *Katekhón* 1 (2009) 80-107.
- LOMBARDO, G. – ROCCASALVA, M.: „A bizánci kánonok Szent Pál ikonográfiájában”, in *Athanasiana* 29 (2009) 161-164.
- „Magyar szent az Ortodox Egyházban”, in *Keresztény Élet* 32 (2009) 5.
- M. GYÖRFFY Anikó: *Ikonfestés*, Budapest 2009, 96 o. ISBN 978-963-278-035-1 ISSN 1789-5685
- MAKLÁRY Ákos: „Az apostoli vikariátus intézménye a 17. században”, in Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai Nyíregyháza, 2006. szeptember 29-30.*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 1), Nyíregyháza 2008, 149-158.
- MOLNÁR Antal: „A szerb ortodox egyház és az uniós kísérletek a 17. században”, in Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai Nyíregyháza, 2006. szeptember 29-30.*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 1), Nyíregyháza 2008, 43-54.
- NAGY Márta: *A bizánci ikonoktól a nyugati barokkig. Tanulmányok a magyarországi görög diaszpóra egyházművészetéről*, Debrecen 2008, 191 p. ISBN 978-963-473-179-5.

- NAGYMIHÁLYI Géza: *Lépj be a szentélybe, lásd a titkokat A szentély ikonológiája*, Budapest 2009, 105 o. ISBN 978-963-662-216-9
- NÉMETH Pál: „Iszlám – keresztény párbeszéd Bagdad, anno Domini 781 Vallási párbeszéd, amely al-Mahdi abbászi kalifa és I. Timótheosz nesztorianus keresztyén katolikosz között zajlott”, in *Vigilia* 8 (2009) 622-632.
- OROSZ Atanáz: „A 9. imaóra”, in *Görög Katolikus Szemle* 10 (2009) 18.
- OROSZ Atanáz: „A harmadik imaóra – a Szentlélek órája”, in *Görög Katolikus Szemle* 8 (2009) 18.
- OROSZ Atanáz: „A nap hevében – a hatodik imaóra”, in *Görög Katolikus Szemle* 9 (2009) 18.
- POP, Ovidiu: „De Camillis püspök katekizmusa”, in Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai Nyíregyháza, 2006. szeptember 29-30.*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 1), Nyíregyháza 2008, 257-265.
- PUSKÁS Bernadett: „A görög katolikus egyházművészet remekei Kiállítás Nyíregyházán”, in *Új Ember* 39 (2009) 7.
- PUSKÁS Bernadett: „De Camillis püspök portréja és a munkácsi püspökök arcképcsarnoka”, in Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai Nyíregyháza, 2006. szeptember 29-30.*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 1), Nyíregyháza 2008, 295-313.
- SOLOVEY, Meletius M.: *A görög katolikus szent liturgia magyarázata*, Miskolc 2009, 173 p. ISBN 978-963-06-7557-4
- SOLTÉSZ János: „Liturgia és tanúságtétel 1. Bevezetés”, in *Görög Katolikus Szemle* 10 (2009) 15.
- SOLTÉSZ János: „Liturgia és tanúságtétel 2. A II. Vatikáni Zsinat és a liturgia”, in *Görög Katolikus Szemle* 11 (2009) 16.
- SZABÓ Irén: *A magyarországi görög katolikus vallásgyakorlat gesztusai*, (Örökség), Budapest 2008, 132 o. ISBN 978-963-693-078-3 ISSN 1419-788X
- SZABÓ Péter: „A keleti közösségek katolikus egyházba tagozásának ekkleziológiai elvei és jogi struktúrái az uniók korában (15-17. század)”, in Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai Nyíregyháza, 2006. szeptember 29-30.*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 1), Nyíregyháza 2008, 15-33.

- SZABÓ Sándor – ZADUBENSZKI Norbert (szerk.): *A kegykép hazatér Hajdúdorog - Máriapócs 2009. szeptember 5.*, Nyíregyháza 2009, 87 p. ISBN 978-963-88535-0-9
- TAFT, Robert F. – SCHULZ, Hans-Joachim: *A bizánci liturgia*, (Varia Byzantina Bizánc világa X.), Budapest 2005, 620 p. ISBN 963-866-792-3
- TERDIK Szilveszter: „A bikszádi monostor kegyképének eredete”, in Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai Nyíregyháza, 2006. szeptember 29-30.*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 1), Nyíregyháza 2008, 315-340.
- TURIY, Oleh: „A kijevi egyház önazonosságának alakulása a breszti unió után”, in Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai Nyíregyháza, 2006. szeptember 29-30.*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 1), Nyíregyháza 2008, 35-41.
- VASIL', Cyril: „De Camillis *La vita divina ritrovata fra' termini del tutto e del nulla* című aszketikus műve”, in Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai Nyíregyháza, 2006. szeptember 29-30.*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 1), Nyíregyháza 2008, 115-127.
- VÉGHSEŐ Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai Nyíregyháza, 2006. szeptember 29-30.*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 1), Nyíregyháza 2008, 355 p. ISBN 978-963-87809-1-1 ISSN 2060-1603
- VÉGHSEŐ Tamás: „Kollonich Lipót bíboros és a munkácsi egyházmegye görög katolikusai”, in Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai Nyíregyháza, 2006. szeptember 29-30.*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 1), Nyíregyháza 2008, 267-282.
- ZACHAR József: „A háborúk sújtotta Magyar Apostoli Királyság mint a munkácsi püspök tevékenységének színtere 1689 és 1706 között”, in Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett kon-*

Bibliográfia

ferencia tanulmányai Nyíregyháza, 2006. szeptember 29-30.,
(Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 1), Nyíregyháza 2008, 159-172.